

אליהו חסון סיפור חיים

פתח דבר

הזכות על הוצאתו לאור של ספר זה מגיעה בראש וראשונה לנעמי רעיתי שיחד עם גבי שרה בנבנישתי, העוסקת בתיעוד בע"פ העלו את האפשרות להקליט חלקים מהמידע שמובא להלן. שרה במסירות רבה ערכה אתי 20 פגישות בנות שעה וחצי שעתים כל אחת, בהן הקליטה מפי את הדברים. נעמי ערכה את ההקלטות ללא ידיעתי ומסרה לי אותן על דיסק. על כך מגיעה לה תודה מקרב לב.

במשך תקופה ארוכה היא השקיעה ימים כלילות בתמלול אותן הקלטות ובמאמץ להפכן משפת דיבור לשפה וסגנון ראויים לדפוס. כשראיתי את הנוסח הראשוני מצאתי לנכון להוסיף במקומות שראוי היה להרחיב ולגרוע במקומות שהקיצור יפה להם. היא עזרה לי גם בבחירת חלק מהתמונות ובארגון הספר.

אסף בננו עבר על חלק משמעותי מהחומר, העיר ותיקן מה שלדעתו מחייב תיקון.

נטע היתה בסוד העניין ונרתמה למאמץ ככל שנתבקשה.

קיקי השקיע עבודה מקצועית רבה, שבלעדיה לא היה הספר מגיע לדפוס.

חלק מהמידע והתמונות לוקט מכל אחד ואחת מאחי ואחיותי: מרים לאה נתן אפרת יצחק אברהם תקוה משה וישראל.

הנני מכיר תודה עמוקה על תרומתו של כל מי שצוין לעיל וגם לכל מי שסייע בהוצאתו לאור של ספר זה. למותר להדגיש שהאחריות לטעויות שעלולות להיות בו חלה בלעדית עלי.

מבשרת ציון, יולי 2014

תוכן הענינים

<u>פרק</u>	<u>עמ'</u>
1.	תולדות משפחת חסון והרקע ההיסטורי 5
	1-1 הרקע ההיסטורי 5
	1-1-1 עלילת דמשק
	1-1-2 ההתיישבות של משפחת חסון בדמשק
	1-1-3 הקהילה והשכונה היהודית בדמשק
1-2	ההיסטוריה של משפחת חסון ממלחמת העולם הראשונה 12
	1-2-1 החזרה לדמשק
2.	משפחתה של אמי – משפחת אנדיבו 14
3.	חיי הבית והמשפחה בדמשק 17
	3-1 הילדים בבית והקשרים בתוך המשפחה 19
	3-1-1 ניהול הבית
	3-1-2 האוירה ומה שלקחתי מבית הורי
4.	הפעילות הציבורית של הורי 23
5.	"הבונים החפשים" 24
6.	הכמיהה לארץ, ההכנות לעליה והעליה ארצה 25
	6-1 על חינוך ומחנכים ב"אליאנס" בדמשק 27
7.	הקשר לארץ ישראל ועלית בני משפחת אמי לארץ 32
8.	העליה של בני משפחת חסון לארץ 34
	8-1 העליה לארץ של מרים ולאחיה 34
	8-2 העליה של נתן ושלי 37
	8-3 הקליטה בגניגר 41
	8-3-1 התקופה הראשונה
	8-3-2 ההשתלבות
	8-4 הקשר עם בני המשפחה בארץ וביקורי ההורים בארץ 48
	8-5 הקונפליקט עם "עלית הנוער" על התמיכה בהמשך שהותנו בגניגר 51
9.	החלטת האו"ם על החלוקה ומלחמת העצמאות 52
	9-1 סיום הלחימה 57
10.	באר אורה ופעולות עם העולים 58
	10-1 באר-אורה 58

- 10-2 שיתוף הנוער בקליטת העליה 59
11. **כתה י"ב המקובצת** 60
12. **הגיוס לצבא (1952)** 62
13. **השחרור והחזרה לקבוץ** 71
14. **חלופי נוער חקלאי בצרפת** 72
- 14-1 אצל מר רואה 73
- 14-2 אצל משפ' קוזט 75
15. **בשירות המוסד** 76
- 15-1 השירות במרוקו 81
- 15-1-1 הסיוע של כריסטיאן ומפגש ראשון עם השליחים
- 15-2 הפעילות השוטפת 84
- 15-3 הסיוורים במרוקו 94
- 15-4 הנסיעה לספרד 96
- 15-5 החזרה לפעילות במרוקו 97
- 15-6 "העלמותי" בדרום מרוקו 98
16. **החזרה ממרוקו (דצמבר 1960)** 106
17. **קורות המשפחה שנשארה בדמשק מאז חזרת ההורים מהביקור בארץ בתקופת המנדט** 108
18. **עלייתם לארץ של ההורים והאחים הצעירים** 113
- 18-1 הנסיעה לפריס 113
- 18-2 הנסיעה לשטוקהולם והפגישה עם ההורים 114
- 18-3 הפגישה עם קונסול ניקרגואה 117
- 18-4 עליית בני המשפחה לארץ 118
- 18-5 קליטת המשפחה בארץ ותחילת לימודי באוניברסיטה 121
19. **משפחתנו המצומצמת** 123
20. **העבודה בבנק ישראל והמשך הלימודים באוניברסיטה** 130
21. **המעבר למשרד התחבורה** 132
22. **הנסיעה לקמבודיה, החזרה ומלחמת ששת הימים** 133
- 22-1 חזרה מקמבודיה ומלחמת ששת הימים 137
- 22-2 חזרה למשרד התחבורה 138
23. **המעבר לאל-על** 140
24. **הנסיעה לחוף השנהב והחיים באבידג'אן** 143
- 24-1 העבודה 143
- 24-2 חיי היום-יום 148
25. **החזרה מחוף השנהב והעבודה בבל"ל** 151

155.....	26. היציאה לצרפת.....
159	26-1 חדוש הקשרים הכלכליים עם הגוש הקומוניסטי
161.....	27. החזרה לארץ ולעבודה בבל"ל.....
162	27-1 חזרה לבנק לאומי ישראל.....
164	27-2 תכנית הפרישה לגמלאות.....
164.....	28. הפרישה לגמלאות.....
164	28-1 עבודה כיועץ עצמאי.....
167.....	29. המנוי למנכ"ל משרד התחבורה.....
171	29-1 ועדת (כביש) בר-אילן.....
172.....	30. עבודות בתשלום בתקופת הגמלאות.....
174.....	31. פעילות התנדבותית.....
178.....	32. פכים קטנים.....
178	32-1 תמונות עם סבא ח'דר.....
183	32-2 המצעד בחיפה (1949).....
184	32-3 הטיול לעין גדי.....
186	32-4 הפתעה בטיסת "אל-על".....
188	32-5 חילוצו של הנשיא קציר מתאונת דרכים.....
187	32-6 השליחות בגינאה (1985).....
194	32-7 הטיול לנורבגיה.....
196.....	33. הרהורים לסכום.....

1. תולדות משפחת חסון והרקע ההיסטורי

נולדתי ב-1934 בדמשק בסוריה לאמי פורטונה חסון לבית אנדיבו ולאבי יוסף חסון. עליתי לארץ בעליה בלתי לגאלית ב-28 במאי, 1945.

1-1 הרקע ההיסטורי

מקורה של משפחתנו (מצד אבי) בספרד. עם גירוש ספרד, המשפחה עברה לליבורנו שבאיטליה, משם לצידון בלבנון ובראשית המאה ה-19 - לדיר אל קמר - עירה נוצרית בהר הלבנון. מלבנון המשפחה עברה לדמשק. המעבר לדמשק היה כנראה מיד לאחר השחיתות התכופות שהתרחשו בין נוצרים, דרוזים ומוסלמים בהר הלבנון. היהודים, שלא רצו להסתבך במלחמות אלה ולמצוא עצמם בין הפטיש והסדן, ברחו לדמשק. זה היה, ככל הנראה, בשנת 1841 או 1842, מעט אחרי עלילת דמשק, שהתרחשה ב-1840. עד לאחרונה, נושא המעבר של המשפחה מצידון לדמשק דרך דיר אל קמר, לא היה ברור לנו. ידענו על כך ממה ששמענו מאבא אבל גם הידע שלו לא היה מדויק ולא היה שום תעוד. לפני כמה שנים קבלתי תעוד של מפקד, שעשה משה מונטיפיורי על קהילת יהודי צידון בשנת 1839, שבו נרשם שמו של כל ראש בית אב, יחד עם שמות האשה והילדים ומצאתי שם את השמות: אליהו חסון, מאיר חסון, שלמה חסון ויוסף חסון – כל השמות שמופיעים במשפחתנו, וכך יכלנו לאמת את מה שעד כה ידענו רק מספורים.

1-1-1 עלילת דמשק

עלילת דמשק הייתה נקודה שחורה בחייה של קהילת דמשק במיוחד ושל היהדות בכלל. העלילה האשימה את הקהילה ברצח של נזיר פרנציסקני סיציליאני ומשרתו, שעקבותיהם נעלמו, למטרות איסוף הדם, הדרוש לאפית מצות לפסח. הקונסול הצרפתי בדמשק מצא הזדמנות לפרוש את חסותו על הקהילה הנוצרית בסוריה ולבנון על ידי "בחישה בקדרה" וליבוי השנאה בין העדות, במטרה להאיץ את פירוק האימפריה העות'מאנית ולהפוך לפטרון הנוצרים במזרח התיכון, או לפחות בלבנט. הוא לא היה מעוניין להאשים את המוסלמים. הוא הביא למעצרים של ראשי הקהילה היהודית וקבל על עצמו ליעץ למושל דמשק בניהול החקירה, באישור ובידיעה של הרשויות בצרפת, לרבות ראש הממשלה טייר בעצמו.

היה זה תקדים ראשון לעלילות דם נגד יהודים בעולם המוסלמי והיווה אות לחידוש עלילות הדם בעולם הנוצרי, שהיו שכיחות בימי הביניים. במאה ה-14, הוציא האפיפיור, כתב האומר שהיהודים אינם נוהגים להשתמש בדם לצורך הכנת מצות ולא לכל צורך אחר, כדי לסיים אחת ולתמיד את פרשות עלילות הדם נגד היהודים. עד המאה ה-19 לא היו עלילות דם נגד היהודים באף מדינה מוסלמית. ב-1840 הן חודשו, במקרה זה בדמשק, על ידי הצרפתים. מאות יהודים נחקרו בעינויים, שניים מן העצורים שלא עמדו בענויים, של תלישת צפרניים, הצלפות בשוט, החדרת נר דולק לנחיריים, משיכה בחבל באברי המין, חיתוך איברים ועוד "הודו" בספור דמיוני שבו תיארו איך היהודים תפשו את הנזיר ועוזרו, הקיזו את דמם ואספו אותו בקערות ואיך כל הפולחן התנהל. עצורים אחרים,

שנחקרו ועונו, לא נשברו ומתו תוך ענויים במהלך החקירות. למרות זאת איש לא קם ואמר שהודאות הנחקרים בעינויים אינן קבילות.

הודות להתערבותם של שני אנשים: אדולף כרמיה ומשה מונטיפיורי, שגייסו את משפחת רוטשילד ונכבדים יהודים נוספים באנגליה ובצרפת ובסיוע העתונות, הענין הסתיים בכך שהנאשמים שוחררו, הודאות הנחקרים לא בוטלו, היהודים לא זוכו ההליכים המשפטיים הופסקו ובכך נסתיימה פרשת עלילת דמשק.

פרשה זו הסעירה את העולם המערבי והמזרח אירופי ואת העולם המוסלמי וכמובן את היהודים בארצות האסלאם והיא הביאה לחידוש עלילות הדם נגד היהודים. מוסטפה טלאס, שהיה שר הבטחון של חאפז אל אסד, הוציא ספר אנטישמי מהסוג הגרוע ביותר, שחוזר על עלילת דמשק וכורך באותו הקשר את הפרוטוקולים של זקני ציון. מאז היו עוד עלילות דם רבות והנושא נשאר פרוץ עד היום.

1-1-2 ההתישבות של משפחת אבי בדמשק

באווירה זו, של רדיפות היהודים, המשפחה עברה מדיר אל קמר לדמשק. כשעברו היה צריך לתת "כרטיס כניסה" כלשהו, או במילים פשוטות – שוחד. מאחר שהם היו בעלי אמצעים, אחת השיטות הייתה לתת הלוואות לממשלה העות'מאנית. הלוואות אלה ניתנו ישירות לסולטן התורכי, או שנעשו ע"י רכישה בשוק של אג"ח ממשלתיות. המשפחה עסקה למעשה בשני הדברים.

משפחתנו לא הייתה היחידה. עסקו בכך עשר המשפחות היהודיות העשירות בדמשק, הן משום שזה השתלם והן משום שלא יכלו לעסוק בדברים אחרים, כי נאסר על יהודים לרכוש אדמות חקלאיות או נדל"ן ולסחור בהם. הם יכלו לעסוק רק במסחר או בכספים. משפחתנו עסקה בעיקר בכספים.

כשהמשפחה הגיעה לדמשק סבא רבא קנה מגרש במקום שנקרא: "גיאמע אל אחמר", שנמצא בקצה הדרומי-מזרחי של השכונה היהודית, לא רחוק מבית הספר "אליאנס", קרוב לגבול האדמות החקלאיות. העיר בנויה בנוה מדבר, שנקרא אלגיוטה והאדמות החקלאיות הגיעו עד לבתי העיר.

כשסבא רבא שלי הגיע, הייתה שם כבר ריקה בקוטר מאתיים או שלש מאות מטר וסביבה בתים. סופר שבמאה ה-15 עמד באותו מקום בית כנסת גדול, ככל הנראה הגדול בדמשק, שנקרא: "בית הכנסת של גיאמע אלאחמר" (מקודם היה לו שם אחר) ושם היה לב השכונה היהודית. אחד ממושלי דמשק, שעינו צרה במימדיו וביופיו של אותו בית כנסת, טען שהוא נבנה בניגוד ל"תנאי עומר". תנאים אלה, שנקבעו כנראה עוד במאה ה-7 או ה-8 לאסלאם, אוסרים על מי שאינו מוסלמי לבנות בתים גבוהים מבתי המסלמים, נאסרה בנית בתי תפילה חדשים ותחזוקת הקיימים, נאסרה רכיבה על סוסים, החזקת נשק, לימוד הקוראן, ועוד גזרות רבות, שנועדו להנמיך את מעמד הלא מוסלמים בהשוואה למוסלמים. בכל פעם שרצו להתאנות ליהודים, נזכרו באותן תקנות שהפכו חלק מן הקודקס הדתי של המוסלמים ושימשו לנגישת הלא מוסלמים. בתקופות אחרות "עצמו את העיניים" וראיה לכך היא שבית הכנסת גיאמע אלאחמר נבנה, אבל במאה ה-15 או ה-16, השתמש המושל באותן תקנות כדי להרוס אותו עד היסוד, כדי לבנות במקום מסגד ענק. לאחר שהמסגד נהרס שלוש פעמים ברעידות אדמה, הפך המקום בית קברות מוסלמי, כדי שיהודים, לא יוכלו לבנות שם בית כנסת. במשך הזמן בית קברות זה ניטש, נחרב ונשכח אבל מדי פעם התגלו במקום קברים ועצמות אדם. במשך תקופה ארוכה היה המקום נטוש.

כדי לחדש את החיים היהודיים במקום ולהחיות את זכר בית הכנסת הגדול והמפואר שהיה שם פעם, סבא רבא מאיר קנה את האדמה ובנה עליה את ביתו. הבית נבנה על חלקת קרקע של קרוב ל-1000 מ"ר ובנייתו חייבה הריסה של כמה בתים של מסלמים, שנרכשו וניטשו. בבית נבנו שתי חצרות גדולות והמגורים היו סביבן, כך שהיה להם אוורור משני הכיוונים – מכיוון החצר ומבחוץ. באותו מתחם סביבנה גם בית כנסת, שהיה יכל להכיל עד 100 איש ונקרא "בית מדרש חסון". בית כנסת זה לא היה גדול ומפואר כקודמו, אבל היה יפה והיה בו כל מה שדרוש לבית כנסת. היו בו ספרי תורה וספרי קודש נפלאים. היו כריות בד רקום זהב לישיבה, שכילדים, נהנינו לתלוש מהן את קישוטי הזהב. בית הכנסת "חסון" נבנה גם לזכר בנו של מאיר, שלמה, שמת בגיל צעיר ערב חתונתו. במרכז המתחם של בית הכנסת לידו נבנתה יחידת דיור מפוארת בת שתי קומות מאבן שחורה. כשהבן מת המבנה שיועד לו ננטש ועד שעזבנו את דמשק איש לא העז להשתמש בו.

היה בבית אזור מפואר לקבלת אורחים, ובו מראות, ציורים ותמונות פרחוניות וערבסקות. בחצר היו שתי ברכות עם מזרקות ושלושה עצי חושחש ענקיים, מאד מרשימים, שאמי עשתה מפרותיהם ריבה טעימה. היה גם עץ הדס, שאכלנו מפריו (בסוריה לעץ ההדס פרי ראוי למאכל, דומה קצת בצורתו לזיתים). הפרי לא טעים במיוחד, הוא מופיע בסוף הסתיו, עונה שלא היה בה שום פרי אחר. העץ שלנו היה גדול והניב הרבה פרי ועבדנו בפרך למסוק אותו. חלק נתנו גם לשכנים. היה לנו סוג של אתרוג (או לימון) עם פרות ענקים, שלא שימשו לסוכות. מקליפתו עשו ריבות מיוחדות ואת הפריחה שלו שנשרה אספנו והיא שימשה לייצור "מי זהר" – מי פרחי הדסים, שאין טובים מהם בכל העולם. דמשק הייתה מפורסמת בתעשייה של פירות מסוכרים ולכל אשה היה סגנון משלה להכנתם. אמי למשל התמחתה באתרוג הזה שקראנו לו "כבאד", בחושחש ובאגוזים ירוקים. דמשק הייתה יצרן ענק של אגוזי מלך ואמי עשתה מהאגוזים הירוקים מעדן מלכים. היו גם עצי משמש, מנדרינות ועצים אחרים, ביניהם גם עצי סרק.

בבית הכנסת היו ספרי קודש רבים, חלקם עתיקים, וגם מגילות עתיקות. לצערי הכל נשאר שם. היו שלושה ספרי תורה, מהם שניים מאד יקרים: האחד, מאד מרשים בצורתו, נכתב בבגדד במאה ה-18. הוא כתוב בכתב מפואר על עור צבי אמיתי. הספר השני, בערך באותו גודל אך פחות מפואר, נכתב במאה ה-19, בהזמנת סבא רבא שלי, על ידי אחד העילויים, שהיה ידוע גם כ"סופר סתם" מיוחד. שני ספרים אלה נגאלו ע"י בן דודי, תמורת 24 אלף דולר, שהוא שילם מכיסו. למי שולם הכסף איש לא מספר. הם נמצאים היום בבית הכנסת "אהל דוד ושלמה" בברוקלין בניו יורק. הספר השלישי הוזמן ונכתב בדמשק על ידי סופר סתם ושמו "חכם עבוד" ע"י סבי לכבוד חנוכת בית הכנסת, כיום ידוע שהוא נכתב לכל המוקדם בעשור השביעי או השמיני של המאה ה-19, וגילו לפחות מאה שלושים או מאה ארבעים שנה. הוא נמצא באחריותו של אחי אברהם והוא ספר התורה המפואר בכל הסביבה.

בתקופה של עלית אחרוני היהודים מדמשק היה איסור על הוצאת כל דבר עתיק מדמשק, לרבות ספרי קודש, שלהם ערך אמנותי או תרבותי. למרות זאת הוציאו בשה"כ כ-100 ספרי תורה, בדרכים כשרות ולא כשרות. אמרו ששולמו כ-2 מליון דולר על מנת להוציא ספרים אלה. הספרים הועברו לכספת של בנק בניו יורק. חלקם הוחזר לבעליהם תמורת כופר – כביכול השתתפות באותן הוצאות (שלושה מהספרים היו של משפחת חסון). היו בין ספרים אלה כתבים עתיקים מאד: 10 "כתרים", שהמאוחר בהם היה מהמאה ה-13, בעלי ערך תרבותי שלא יסולא בפז. הייחוד שלהם אינו רק בכך שהיו ספרי תורה עתיקים, אלא בכך ש"כתרי" כולל לעתים את התנ"ך כולו. דפי הכתר כתובים, בדרך כלל, ביד אמן

ולהם ערך מיוחד בשל גילם המופלג. מאחר שבמשך הזמן היו שינויים בכתיב ובקריא בתעתיקים מסוימים, הכתרים משמשים מקור התיחסות ללימוד והבהרה של דברים שהיו סתומים ולא ידעו לפרשם בתעתיקים המאוחרים. הכתר עשוי דפים, המחוברים בצורה של ספר. צורה זו יחודית לספרים שנכתבו במזרח התיכון במאות ה-10 עד ה-13. הצורה המקובלת של ספרי תורה היא מגילה, שבה חמישה חומשי התורה. ספרי הנביאים והכתובים נכתבו בספר (או מגילה) לחוד.

הכתר שנחשב לעתיק ביותר הוא כתר ארס צובא, מהמאה ה-10 לספירה. עתיק כמוהו היה כתר דמשק שנגנב, שכולל את התנ"ך כולו. כתר זה נקרא "כתר חוש-אלבאשה". הוא נעלם בשנת 1944 מבית הכנסת חוש אלבאשה, ושמש בית הכנסת הואשם שמכר אותו. בית כנסת זה היה במרכז השכונה היהודית, שם היו מספר בתי כנסת מפוארים. הוא היה בתוך חצר, שהזכירה במשהו את החאן בעכו, אבל היתה הרבה יותר גדולה. היו בה עצים רבים וסביבה בתי מגורים. השמש שהואשם בגניבת הכתר תלה את עצמו ועד היום אין יודעים אם היה לו חלק בהעלמת הספר העתיק. בעקבות העלמות הכתר הכריזו בקהילה על אבל, קרעו קריעה, גדלו זקן וישבו שבעה.

בין הדברים שייחדו את השכונה היתה קריאת שלוש המגילות בכל שנה: בתשעה באב- מגילת "איכה", בפורים - מגילת אסתר ובשבועות - מגילת רות. מגילת איכה נקראה לא רק לזכר האסונות שקרו ליהודים בעבר, אלא גם כתפילה לגאולה. אני זוכר שחכם ניסים אנדיבו, שהיה החכם הנחשב ביותר בדמשק בזמנו (לאחר שהרב עזרא מסלטון טראב עלה לארץ בשנת 1945 או 1946), היה קורא בבית הכנסת מתוך "כתר" את המגילות וזה נחשב לקריאה המוסמכת ביותר ולארוע המכובד ביותר, שבו פתחו כתר וקראו בו.

3-1-1 הקהילה והשכונה היהודית בדמשק

השכונה היהודית בדמשק הייתה ממוקמת ברובה בתוך חומה. חלק גדול ממנה היה צמוד לחומה המקורית של העיר דמשק, שאינני יודע מתי נבנתה. חלקה האחר של השכונה פנה אל השכונות המוסלמיות, שתושביהן היו מאד עוינים ליהודים. למשל שכונה שנקראה שאג'ור, אמרו שתושביה היו צאצאי יניצ'רים, שהתישבו בדמשק, והיו אלימים מאד, במיוחד כלפי היהודים. לעתים רחוקות הרהיב עוז מישהו מהיהודים לחצות שכונה זו, כי הייתה אמונה שמי שעובר עלול לא לצאת משם. מענין שבגבול אותה שכונה היה בית כנסת מפואר מאד – בית הכנסת של ר' חיים ויטל, שהיה המורה הגדול והמפיץ של הקבלה, על פי האר"י הקדוש. הוא חי וגם נקבר בדמשק. הוא התפלל ולימד באותו בית כנסת שנקרא לאחר מותו על שמו - חיים ויטל. במערב השכונה היה "שארע אל יהוד" - רחוב היהודים. בקצהו הצפוני ימינה הרחוב הוליך ישר לרובע הנוצרי ומשמאל – לרובע של פשוטי העם של דמשק שנקרא "מאדנת אלשחם" (מינרט שומן- החלב). לשם הבדואים הביאו את המרכולת שלהם, שבדרך כלל הייתה מאד ירודה. למשל: בשר גמל מיובש או חלב גמלים מיובש, שריחו קשה מנשוא. היו גם מיני גבינות מיובשות מחלב כבשים, עיזים וגמלים. יהודי לא התקרב אליהן כי נוסף לסרחון הן גם לא כשרות. בהמשך היה שוק התבלינים, שהיה אחד המרשימים ביותר והצטיין כמובן בריחות עזים, מהם מעוררי תיאבון ומהם דוחים. בצד אחר של השכונה היה רחוב שנקרא "סלאין", שהוא שיבוש של השם "סקלאין" (סיציליאנים), בו התגוררו בזמנו יהודים שבאו מסיציליה. הם הגיעו לאחר הכבוש הערבי של סיציליה במאה ה-9 מידי הנורמנים הנוצרים. אליהם התוספו סיציליאנים מתקופת הכיבוש

העות'מאני. בתקופה זו בערך נוצרו בדמשק שלוש קהילות יהודיות נפרדות: אחת של יהודים מוסתערבים, שחיו בדמשק מראשית כבושה על ידי הערבים במאה ה-7. הם דברו וכתבו ערבית. הקהילה השנייה הייתה של יהודים שגורשו במאות ה-15 וה-16 מספרד, הם נקראו "פרנג" או "פרנקוס". הקהילה השלישית הייתה של הסיציליאנים. עם השנים שלושת הקהילות האלה התערבבו. הסיציליאנים היו ונשארו המומחים בכריכת ספרים. הם כרכו ספרים של יהודים וערבים. זו הייתה מלאכה חשובה כי הספרים היו יקרי מציאות. גם לאחר שהתחילו להדפיס על נייר, הספרים היו עדיין יקרים מאד והיו כורכים כל ספר פעם אחר פעם כדי לשמרו. בזמננו עוד היו כמה כריכות, אבל לא כמו פעם.

במערב השכונה היה כאמור "שארע אל יהוד" – רח' היהודים. היה זה רחוב חדש שנבנו בו כמה בתים של המשפחות העשירות והמכובדות בקרב יהודי דמשק. המפואר בהם היה "בית שמעיה אנג'ל", שנבנה בחלקו במאה ה-18 ועיקרו במאה ה-19, בפאר שקשה לדמיין: בחצר היו מזרקות עם שיש צבעוני ופתוחים מרהיבים באבן ובשיש. בדרום הרחוב היה כאמור בית הכנסת על שם חיים ויטל ומעט יותר דרומה היה בית הספר "אליאנס", שנבנה על ידי אלי כדורי מהונג קונג. זה היה מבנה גדול ומרשים ביפיו. מלבד כתות הלימוד היו בו אולם מופעים, מגרש ספורט גדול ל-1000-1500 תלמידים (שרק לעתים רחוקות שימש לארועי ספורט). במתחם בית הספר היו מספר חצרות. בשארע אליהוד היו עוד כמה בתי עשירים כמו בית טוטאח ובית גלנטה. ראויים לציון בתים מיוחדים נוספים של גבירי הקהילה במקומות שונים בשכונה כמו: בית לניאדו, בית אלמעלס – (פרחי), בית ליסבונה ואחרים.

במשך שנים שימשו בני משפחת פרחי, ובהם שאול פרחי, כגזברים של נפת דמשק וכנראה גם כמתווכים בין הקהילה היהודית לשלטון. לשאול היו ארבעה בנים, שאחד מהם, חיים פרחי הגיע לגדולה. בראשית דרכו הוא היה בנקאי של מושל דמשק והפך ליועצו של אחמד אל ג'זאר, שהיה מושל עכו וגם מושל מחוז צידון, שעכו הייתה חלק ממנו. כשנפוליון בא, היה זה חיים פרחי שארגן את ההגנה מפניו. הוא ידע שפות זרות ובא בדברים עם הבריטים, שעזרו בהשמדת הצי הצרפתי ודאגו לאספקה לעכו הנצורה וכך נמנעה נפילתה לידי נפוליון.

אל ג'זאר נודע באכזריותו ובמנהגו להטיל מומים בנתיניו (לכן כונה "הקצב"). כתוצאה מעלילה על חיים פרחי, הוא ציווה לחתוך את אזנו ואת קצה אפו ולעקור אחת מעיניו. למרות זאת הוא השאיר אותו במשרתו. לאחר מותו של אחמד אלג'זאר, התחנן עבדאללה באשה בפני חיים פרחי שיפעיל את השפעתו באיסטנבול על מנת להסדיר עבורו את המינוי למושל עכו וצידון. כך עשה חיים פרחי. כאות "תודה" על פועלו, שלח עבדאללה לביתו של חיים פרחי רוצחים, שהכניסו אותו לשק עם אבנים כבדות וזרקו אותו למעמקי הים ולא נמצא שריד ממנו עד היום.

משפחת פרחי המשיכה בעסוקיה, גם בזכות העובדה שעבדאללה פאשה לא החזיק מעמד זמן רב והודח ממשרתו כמושל צידון. בית חיים פרחי בדמשק היה בסביבת הסלאין ובית רפאל פרחי – ליד ג'מע אלאחמר, בדרך לבית שלנו. לא פעם נכנסנו לבית זה, שניקר את העיניים בהידורו הפנימי. לימים, משפחתו של רפאל פרחי הדרדרה. אחד מצאצאיה היה מסגר, שאשתו מתה בגיל צעיר והשאירה אותו עם שתי בנות: אליס ווידאד. הבנות, שנשארו ללא אמצעי קיום לאחר מות אביהן, הפכו "נשות חברה" שהתרועעו עם אנשי השירות החשאי הסורי והיוו סכנה גדולה ליהודים כי היו גם מודיעות של הסורים. כאשר המשפחה שלי עלתה, לדוגמא, היו צריכים לעשות תרגיל מיוחד כדי שהן יחשבו שהמשפחה יוצאת לטיול במסגרת יום חופשה באוניברסיטה ולא שהם מנסים לארגן בריחה. לשמחתי זה הצליח.

זה ממחיש לאיזה שפל נשים אלה הדרדרו. אליס נפטרה בגיל 90 או יותר. ווידאד עזבה את השכונה בדמשק, למעשה הוציאו אותה, כי הבית שבו גרה הוא בעל ערך היסטורי. חלקו נמסר לפליטים פלסטינים שגרים שם והשלטון הסורי רוצה להפכו למוזיאון.

במזרח השכונה היה בית כנסת מפואר ביותר, שנקרא "אל פרנגי" – (פרנקי). ההנחה היא שנבנה ע"י מגורשי ספרד. במרכז השכונה עמד בית כנסת גדול ומפואר – "אל מנאשה". בית הכנסת היה קרוב לבית הספר "תלמוד תורה". היתה לו חצר גדולה וילדים רבים התפללו בו. ב-9 באב היו יושבים בה על מחצלות עם נרות, כי בפנים היה חם, מתפללים וקוראים במגילה. אנשים היו יושבים ובוכים ומלמדים את הילדים והצעירים להצטער על חורבן הבית ועל כל האסונות שקרו לעם ישראל במהלך השנים. בשנת 1949, לאחר קום המדינה, היה בית כנסת זה מטרה לפיגוע נורא: כאשר בית הכנסת היה מלא מפה לפה, מחבלים פלשתינים השליכו פנימה 6 רימונים, הרגו 13 איש, בעיקר ילדים ופצעו קרוב ל-50 איש. כמעט כל מי שהיה שם נפגע.

בליל 9 באב, לאחר שהתפללנו בבית הכנסת שלנו, הלכנו גם אנחנו ל"סיבוב שני" שם, להיות בחברה גדולה יותר, בלב השכונה ממש. היו עוד עשרה בתי כנסת, שחלקם הכרתי וחלקם לא. בכל הבתים הגדולים של עשירי העיר שהזכרתי: בית שמעיה, בית מעלם ואחרים, היו בתי כנסת פרטיים, כך שהקהילה הייתה לא רק מגובשת, אלא השתדלה לא להתרחק מהערכים היהודיים המסורתיים, שסביבם היא התקיימה. דאגו לכל אחד ואחד, שאיש לא יאמר שלא היה לו איפה להתפלל, או שלא היה יכול להתפלל או לא הבין את הנאמר בתפילה. בכל אותם מקומות נהגו בהזדמנויות רבות לשבת וללמד לימודים, שהיו רשות והיו פתוחים לכל. בהזדמנויות מסוימות נמשכו לימודים אלה כל הלילה. "תיקון ליל שבועות" היה אחד מזמני הלימוד הידועים ביותר וכך היה גם "הושענה רבה" – לפני קריאת התורה ולאחריה. היו יושבים ולומדים. גם בחגיגות שמחת בית השואבה ישבו ולמדו תורה וכך גם בהזדמנויות אחרות. בפורים היו חגיגות, פעלולים, ריקודים ומשחקים שאורגנו ע"י הקהילה.

לא הייתה הפרדה פיזית בין השכונה היהודית לערבית. ההפרדה התבטאה בכך שעד נקודה מסוימת גרו רק יהודים וממנה והלאה – רק ערבים. אלה שהתרחקו הכי הרבה גרו ב"שארע אליהוד", שהיה רחוב של יהודים. לא הכרתי אף יהודי שגר בשכונות של העשירים בצפון, או בשכונות העניים, שהיו בעיקר בצד המזרחי של העיר.

אחד האזורים הגרועים מבחינת היהודים היה אזור "אל מידן", לא רחוק משדה התעופה הבינלאומי "מאזה", שהיה פעם מחוץ לעיר. לאחר שהעיר התרחבה, היה צורך להעבירו אל מחוץ לגבולותיה.

אתרים חשובים אחרים בשכונה היהודית היו שני בתי הקברות היהודים. אחד מהם היה בית קברות עתיק והשני – בית קברות חדש. בית הקברות החדש היה זה שבו הקהילה קברה את כל המתים. למשל סבא רבא שלי קבור שם וכן סבתי וסבי מצד אמי. היה לי גם אח, מאיר, שמת בגיל 7 ונקבר שם - בית קברות זה עדיין תפקד.

בבית הקברות העתיק, הדומה לבית הקברות העתיק של פראג, יש קברים של גדולי האומה, שעברו במאות השנים הקודמות בדמשק ונפטרו שם. דומני שהקבר העתיק ביותר הוא מהמאה ה-13 או ה-14. קבורים שם הרב חיים ויטל ובנו, שגם הוא היה מפורסם וכן הרב ישראל נג'ארה, שהיה גם פיטן גדול. יש קברי רבנים, שהיו מפורסמים בתחומי הקבלה וההלכה. ידועים לי כמה שמות, כמו אבן ציאח, משה קורדובירו ואחרים, שנחשבו עמודי התווך של היהדות במאות ה-15 וה-16.

אנשי הקהילה שמרו על בית הקברות הישן מכל משמר, בנו סביבו חומה ואיש לא הורשה להכנס. בחומה היו שני פתחים קטנים שדרכם אפשר היה להציץ. רק בערב כיפור נכנסו לשם הרבנים וגדולי התורה בקהילה כדי לקרוא תהילים לעילוי נשמתם של הקבורים. אני זוכר שאבי הרים אותי כדי להציץ אבל לא התרשמתי במיוחד, כי בית הקברות החדש היה הרבה יותר יפה. אז גם לא ידעתי מי האנשים שקבורים שם. מקומם של אותם אנשים בהיסטוריה היהודית נודע לי מאוחר יותר.

אינני יודע מתי הוחלט לסגור את בית הקברות הישן. שמעתי שאסד הבן העביר את רוב הקברים למקום אחר וזה עורר רעש ואי נחת בקרב בני הקהילה, אבל אין לכך אימות.

בית הקברות החדש נמצא סמוך לישן. הסבה לכך שהיה צריך לבנות בית קברות חדש ולהפריד בינו לבין הישן היא שרצו לחלוק כבוד לחלק העתיק ולשמור שלא יבואו זרים לחבל ולטמא את הקברים. לא פעם קרה ששברו מצבות ולכלכו – ורצו למנוע זאת ולהבטיח שישמר כבוד הקברים.

באשר למעמדה של דמשק, אפשר לומר, שהיא חלק אינטגרלי מההיסטוריה היהודית. אליעזר, עבד אברהם אבינו עבר בדמשק ולכן קראו לו "אליעזר דמשק". דוד המלך כבש את דמשק, אלישע הנביא היה בדמשק אחרי חורבן הבית השני, אלעזר בן ערך, תלמידו של יוחנן בן זכאי התגורר בדמשק ואומרים שגם אלעזר בן ערך קבור באותו בית קברות עתיק. גם אליהו הנביא היה בדמשק והוא זה שמשח את חזאל למלך ארם בדמשק. הספור הזה מעניין: למה חזאל היה זקוק לאליהו הנביא שימשח אותו למלך ארם? פתאום הוא האמין באלוהי ישראל? גם שמו "חזה אל" מעורר עניין (אם כי אל לא חייב להיות דווקא אלהי ישראל).

שישה או חמשה ק"מ צפונית לשכונה היהודית יש מקום שנקרא "גיבור", שהיה כפר קטן בלב האזור החקלאי של דמשק, ובו בית כנסת מפואר וחדרי ארוח סביבו. המקום נבנה סביב הדמויות של אלישע ושל אליהו הנביא. יש שם כניסה למערה טבעית מעניינת, מתחת לאדמה, שנקראת "מערת אליהו", אליה יהודים נהגו להתכנס, להתפלל ולבקש מאליהו הנביא את כל הבקשות. בעיקר נשים היו מתפללות שם, מדליקות נרות ומבקשות להרות, מבקשות רפואה לילדיהן, אריכות ימים וכן הלאה. גם גברים באו לשם לבקש את עזרתו של אליהו הנביא בעניינים שונים. המקום נחשב קדוש ליהודים וגם לערבים.

בית הכנסת על כל תכולתו, נשמר עד מלחמת האזרחים ולא הרשו לגעת בו לפי מידע במלחמה הוא נשדד ונהרס בחלקו. היתה שם פעם נוכחות מתמדת של יהודים. אמרו שהשלטונות הציבו שם שומר ערבי.

במתחם בית הכנסת בגיבור יש חלקת קברים מקודשים של צדיקים. יש אנשים שעולים לקברים, אבל פולחן הקדושים לא היה מקובל בסוריה כמו בצפון אפריקה. מקובל לעלות לקברים מיוחדים כמו קבר רבי מאיר בעל הנס או רבי שמעון בר יוחאי או למערת אליהו הנביא, שעלה לשמים ואין לו קבר. אבל גם בדמשק מיחסים קדושה לקברים. מספרים שלפני כמה עשרות שנים רצו לבנות כביש והיה צורך להפקיע חלק מבית הקברות של גיבור. כשהתחילו לחפור, נגעו בכמה קברים, והייתה מפולת גדולה, שכמה פועלים נקברו תחתיה. מיד הבינו שזו אצבע אלוהים, עזבו את המקום, תקנו ושחזרו מה שנהרס והלכו למקום אחר. מה אמת בספור זה, אינני יודע.

1-2 ההיסטוריה של משפחת חסון ממלחמת העולם הראשונה

במלחמת העולם הראשונה החל הגל הראשון של עזיבת יהודים את דמשק. למרות שהצרפתים באו והיו אמורים, כביכול, לתת חסות למיעוטים – יהודים, נוצרים, ארמנים או אחרים, הייתה הרגשה של אי נחת ושל חשש, כי גם תחת השלטון הצרפתי כבר היו לסורים שאיפות ותביעות לעצמאות. בין מנהיגי תנועת העצמאות הסורית היו גם יהודים, כמו אליהו ששון, לימים שר בממשלת ישראל (אביו של משה ששון- שגריר במצרים), שהיה חלק מהתנועה הלאומית הסורית ואפילו הוציא עתון מטעמה, (הוא היה קרוב משפחה שלנו – אמו וסבתו היו בנות דוד). הם נתנו לו להבין שהוא לא שייך. הגירת היהודים באותה התקופה היתה בעיקר לאמריקה הלטינית ומיעוטה לארץ ישראל לארה"ב ואירופה.

שנאת יהודים הייתה מורשת בדמשק. אני זוכר שכילדים, כשעברנו באזור "מאדנת אלשחם"? היו רצים אחרינו וצועקים: יאהודי! יאהודי! היו מכים ומנסים לפגוע בכל צורה אפשרית. כמעט יום יום, כשיצאנו מבית הספר היו מקבלים את פנינו בוריקת אבנים. למרות שבמרחק כמאה מ' מבית הספר הייתה תחנת משטרה, והשוטרים היו יוצאים לעתים כדי לפזר את הפרווחים, הענין היה חוזר לעתים קרובות, כאילו היה מין "ספורט".

הגל השני של העזיבה היה אחרי מלחה"ע השניה בשנים 1945, 1946. אז עזבו יהודים רבים ובמקומם נכנסו לשכונה מוסלמים, בין השאר בג'אמע אלאחמר, לא רחוק מביתנו. לפי מה שאני זוכר, בשכונת לנו נכנסה משפחה של מוסלמים שיעים. אם המשפחה עבדה אצלנו זמן מה כעוזרת ובעיקר שימשה כגויה של שבת. זה לא היה שיגרתי שמוסלמים יגורו בתוך השכונה היהודית, אבל לאט לאט הם נכנסו כי השיגו שם בתים בתנאי "מציאה". כשבאו הפלשתינים הם פלשו לכל דירה או אפילו לחלק של דירה פנויה בשכונה. אמרו שזה ה"פצווי" על הרכוש שעזבו בארץ ישראל ועבר לידי היהודים וזה נראה לסורים "מאד טבעי" וכך ג'אמע אלאחמר התמלאה ערבים מוסלמים.

כמוזכר לעיל, סבא רבא שלי, מאיר חסון, בנו של שלמה, בנה את הבית שבו גרנו בדמשק. הוא היה בנקאי, שעסק במתן הלוואות. אחת המחויבויות של היהודים בסוריה באותה תקופה, כדי לשרוד, הייתה לתת הלוואות לסולטן העות'מאני – לממשלה התורכית. במסגרת זו הם קנו שטרות ואג"ח של המדינה תמורת ניכיון (דיסקוואנט) כלשהו, כאשר ההפרש בין הערך הנקוב לערך המנוכה היה הרבית על ההלוואות. ב-סוף שנות השבעים של המאה ה-19 הממשלה התורכית הכריזה על שמיטת חובות כללית – כלומר על פשיטת רגל. כתוצאה מכך חלק גדול מהרכוש של הקהילה היהודית, ובעיקר כמובן של עשירי הקהילה, שמאיר חסון נמנה עליהם, הלך לאבוד. המצב הכלכלי היה קשה וגם לווים פרטיים ניצלו את המצב ו"התקשו" לעמוד בהתחייבויותיהם, כי אמרו: "למה לא ננהג גם אנו כמו הממשלה?". כתוצאה מכך בעלי החוב, כמו סבי, מצאו עצמם כמעט בחוסר כל. נוסף לכך סבי חש צער עמוק על מות בנו שלמה, שנפטר כאמור ממש ערב חתונתו, ועל אבדן חלק גדול מרכושו, הוא מת והשאיר אחריו יורש יחיד, הבן נתן שחאדה חסון, סבי, שהיה אמור להחזיר עטרה ליושנה.

אותו נתן שחדה, לא היה מוכשר להכנס לנעליו של האב שנפטר, מבחינת הכשרתו המנטלית, כי הוא חי, עד מות אביו, תחת חסותו והיה תלמיד חכם וחסר הכשרה לעסקים. הוא לא הצליח לגבות חובות, לא מפרטים ולא מהממשלה. הוא שינה את עיסוקו מבנקאות להחלפת כספים, שממנה לא הייתה כמעט פרנסה באותה תקופה. הוא היה נשוי למרים, בת דודו, אשה יפה, ונולדו להם ילדים רבים ששישה מהם נותרו בחיים. למשפחת אשתו, שהייתה גם היא בעלת נתינות איטלקית, היו קצת נכסים, בעיקר

מירושה וכך הם חיו ברווחה יחסית. כשפרצה מלחמת העולם הראשונה, איטליה הצטרפה בשלב מוקדם ל"מדינות ההסכמה", שלחמו באימפריה העות'מאנית וכך הם הפכו פתאום לנתינים של מדינת אויב. אחד הצעדים הראשונים שהאימפריה העות'מאנית עשתה עם פרוץ המלחמה, היה החרמת כל הרכוש של המשפחה ובשלב השני הגלו אותה למזרח אנטוליה, שהוא אזור נידח ביותר, ותנאי האקלים בו מהקשים בתורכיה: הקיץ חם מאד והחורף קר מאד. הם הורשו לקחת מעט מטלטלין, אבל לא יחד אתם אלא בקרון משא נפרד. קרון המשא לא הגיע ליעד שאליו הגיעו הגולים והם נשארו בחוסר כל והתקיימו ממעט הכסף שהביאו אתם ומנדבות. אבי, שהיה השלישי מבין האחים, היה בגיל 16. האחות הבכירה הייתה חולנית ונכה, שהתקשתה ללכת, ולכן גם לא התחתנה. מצב בריאותו של האח השני היה רופף והוא גם היה דיכאוני, וטפלו בו בכפפות משי. כך האחריות על כל האחים, לרבות זוג תאומים שנולדו בדרך, נפלה על אבי. כדי לפרנס את המשפחה הוא עבד בסבלות יחד עם אחד האחים הצעירים. תנאי הגלות היו קשים ביותר, כי כדי שלא יתבססו כלכלית, נאסר עליהם להשאר תקופה ממושכת במקום אחד וכל פרק זמן הם נאלצו לעבור למקום אחר. כך העונש שלהם היה לא רק הגליה, אלא גם סבל כלכלי וזאת על לא עוול בכפם, כי הנתינות האיטלקית עברה אליהם בירושה, כאשר כולם, פרט להוריהם, היו קטינים. בגלל התנאים הקשים, שני ההורים ושני התאומים הצעירים מתו באנטוליה ואיננו יודעים איפה הם קבורים. אבא ידע, אבל לא רצה לגלות לנו, שלא תגרם לנו טרחה או סבל בגלל זה. אצלו תמיד הכל היה רשום והוא דאג להדליק נרות ולומר קדיש ביום השנה למותם של הוריו. כדי למצוא דרך נוספת לפרנס את המשפחה באנטוליה, הוא כתב לרב הראשי של איסטנבול. הסביר לו את המצב והרב שלח לו כמה פעמים סכומי כסף לפסח ולראש השנה ומסכומים אלה, יחד עם העבודה בסבלות הם הצליחו איכשהו לשרוד.

1-2-1 החזרה לדמשק

עם תום המלחמה ב-1918 הם חזרו לדמשק. כוחות הכיבוש החזירו להם את הבית, שהוחרם על ידי הממשלה. החזירו גם סכום כלשהו, במטבעות זהב, כפצוי על הסבל שהם עברו, אבל ההחזר התפרס על פני תקופה די ארוכה. זה אפשר לו לשקם את הבית שנהרס בחלקו, לשקם את המשפחה ולשרוד זמן מה.

לאחר מות ההורים, אבי מצא עצמו אחראי על כל חמשת האחים, שהמבוגרת ביניהם הייתה בת 21 או 22, שלא יכלה לפרנס את עצמה. האח השני גם הוא לא היה בריא ולא ידע לעשות הרבה.

אבי, היה יחסית משכיל ובמובן מסוים היה תלמיד חכם: הוא הצטיין בלימודים בבית הספר אליאנס ובזמנו החפשי הוא למד גמרא ומשניות והיה בקי בספרי הדת והמסורת היהודים. בבית היו לנו כל ספרי גרץ וחלק מספרי דובנוב ובשבילו זה נחשב לקודש הקדשים. ספרים אלה היו כתובים עברית, שפה שאבי שלט בה היטב ובעוד כמה שפות: ערבית, ארמית וצרפתית.

במהלך השנה אבי למד בבית הספר אליאנס ובתקופת החופשה, מיומה הראשון, למדו ב"תלמוד תורה". גם אני למדתי באליאנס ובקיץ ב"תלמוד תורה". ב"תלמוד תורה" למדו ערבית, גמרא וחומש. גם בבית הספר למדו חומש ודברים אחרים אבל לא באותה אינטנסיביות כמו בתלמוד תורה. בבתי המדרש למדו גם בשבתות. כל שבת אחר הצהריים אחרי ארוחת הצהריים התאספו בבית המדרש שבביתנו כדי ללמוד משניות או פרקים מהגמרה. בערב שבעות היה "תיקון ליל שבעות", שבו למדו גם מספר הזוהר. ב"הושענה רבה" למדו בעיקר נושאים הקשורים בחמשת חומשי התורה. לילות אלה הוקדשו באופן

קבוע ללימוד. גם בזמן ה"סליחות" היו עושים קודם "תיקון חצות" ואחר כך מתחילים ב"סליחות" ואם נשאר זמן היו שומעים דרשות או הסברים או לומדים פרק נוסף כדי לתאם את הזמן, כי אורך התפילה לא קבוע ומשתנה בכל יום: בשני וחמישי שבהם קוראים בתורה, היא הרבה יותר ארוכה, ובימים אחרים היה יותר זמן ללימוד. אבא הקדיש כל רגע פנוי ללימוד, גם כשאנחנו היינו. זה היה קבוע אצלו: הוא היה יושב, קורא ולומד. היה לו זכרון יוצא מגדר הרגיל.

נוסף ללימודי הקודש, כדי למצוא פרנסה בתור בחור צעיר חסר מקצוע, אבי למד בעצמו הנהלת חשבונות (אז זה נקרא: ניהול ספרים).

אני מתאר לעצמי שהגלות באנטוליה במשך שנתיים שלוש, עיצבה אותנו יותר מכל דבר אחר, לרבות החינוך שקבל בבית. בשובו לדמשק, הוא קבל חזרה את בית המשפחה בג'אמע אלאחמר מס' 48 והיה עליו לבנות את עצמו ואת המשפחה מא'. הוא לא קבל כמעט כל פצוי על הרכוש שאבד, אבל לפחות הייתה למשפחה קורת גג מעל לראש. ביתנו היה גדול מאד שטחו הבנוי היה 846 מ'ר והיו בו 8 חדרים במפלס אחד. נוסף לכך היה מבנה נטש גדול במרכזו, מטבח גדול מימדים, מרתף ענקי ועליית גג גדולה ועל חלק מהבית הייתה קומה נוספת. (ברישוב המקרקעין בדמשק, נחשבה רק משבצת הקרקע שעליה היה הבית בנוי).

לסבא רבא מאיר, היה שותף בעסקים, יהודי בשם מוגרבי. היו לו צאצאים רבים, ששמונה מהם הכרנו היכרות ישירה. מסבות שונות איש מהם לא התחתן וכל צעירי המשפחה גרו יחד אתנו בבית. היו להם שתי דודות, שגם הן לא נישאו מסיבות של "בכירות" – כי הייתה להן אחות בכירה שלא התחתנה וזוה נחשב "לא יאה" שהן יתחתנו לפניה, וכך הן נאלצו לחכות, עד שהזדקנו וזמנן עבר. אותו ספור היה גם עם הדור היותר צעיר: האחות הבוגרת הייתה נמוכה ולא נמצא לה שידוך מתאים. היו לה כנראה יומרות בזכות המעמד החברתי וההיסטוריה המשפחתית, כי היא הייתה, כאמור בת למשפחת בנקאים מכובדים והייתה מורה בבית הספר אליאנס. מאחר שהיא לא נישאה, גם אחיה לא נישא. היו להם שלוש בנות דוד, אחיות, שגרו בדמשק ועסקו בהוראה ובמקצועות אחרים וגם הן לא נישאו מסיבות שאינן ידועות לי. בני משפחת מוגרבי גרו אצלנו והתיחסנו אליהם כאל בני משפחה, למרות שלא הייתה בינינו קרבת דם.

2. משפחתה של אמי – משפחת אנדיבו

סבי מצד אמא, אליהו (ח'דר) אנדיבו, עסק במסחר. הוא התחיל כסוחר גרעינים, זרעים, שמנים, סבון, וכיו"ב, שמכר בסיטונות לכפריים ולבדוים. הייתה לו חנות גדולה בח'אן אלזית בדמשק. בזכות החוש הטבעי שהיה לו לעסקים, הוא צבר רווחים ורכוש.

במשך הזמן הוא הצליח לרכוש סוכנות של חברת הנפט הבריטית הגדולה - "סוקוני ואקום" והיה לסוכן של אזור דמשק. הוא מכר בנזין, סולר, נפט וכל הדלקים שסוקוני ואקום מכרה. באמצעים שצבר מכך הוא הקים עסקים נוספים: היה לו מפעל לחוטי ברזל, ששימשו למתיחת גדרות תיל וכולי ובמלחמת העולם השנייה היה להם בקוש רב. הוא המשיך לסחור גם בשמנים ובגרעינים, יצר קשרים ענפים בתחומים אלה והיה מקובל בקרב העוסקים בהם.

בריאותו הייתה רופפת: הוא היה סוכרתי ובגיל 56 סבל מפצע בשוק, קרוב לאחד העורקים. עדיין לא גילו אז את האנטיביוטיקה ולא ידעו לטפל בזיהומים והוא נפטר בגיל זה מהזיהום שהתפשט בגופו. היו לו שני אחים. האחד היה חסר השכלה וחסר חוש לעסקים, שמו היה חיים. השני, ניסים היה אינטליגנטי ואיש מאד צנוע. הוא נמנה על תלמידי הרב אבולעפיה הנערץ, שהגיע מירושלים והתמנה לרב ראשי של דמשק. הוא הסמיך שני אנשים לרבנות בדמשק, אחד מהם - אח של סבי, חכם נסים אנדיבו. השני- חכם דנה, שהגיע לימים לחיפה ונעשה רבם הראשי של יהודי סוריה ולבנון בחיפה והצפון.

חכם ניסים אנדיבו היה לאחד הרבנים הגדולים של דמשק. הוא היה נערץ על היהודים וגם על המוסלמים. אחד מהם, סעיד אלגזי, היה לימים שר בכיר בממשלה הסורית ואחד הפוליטיקאים הנחשבים בסוריה, לפני שאסד עלה לשלטון. הוא העריך את חכם ניסים והיה בא אליו לעיתים קרובות לקבל את ברכתו ועצתו. היו עוד חברי פרלמנט ואחרים, שבאו אליו, כאילו עלו לרגל לקבל את ברכתו. זה היה בשנות ה-50 וה-60 של המאה ה-20. אחרי אמצע שנות ה-60, לאחר שהתפוצצה פרשת אלי כהן, חכם ניסים היה זה שקבל את הוידוי שלו לרגלי עמוד התליה.

למרות היותו אדם נשוא פנים ונערץ, היה צנוע ומעולם לא לקח אגורה מהקופה הציבורית, לא כשכר ולא בשום צורה אחרת. הוא התפרנס מעיסוקיו כמרפא ברפואה טבעית, בעיקר למוסלמים וליהודים מסכנים. ביהודים הוא טיפל חינם ומהמוסלמים גבה תשלום נמוך. הוא נפטר בגיל מעל 90 שנה והיה צלול עד יומו האחרון.

הסבא מצד אמא דאג לחיים אחיו, שהיה כאמור, בעל יכולות מוגבלות, וגם לבנו של חיים, שהיה קצת משונה ועם פזילה קשה. הוא פתח לו חנות מכולת קטנה ברחוב היהודי. אבל הבן הזה היה עוד פחות כשרוני מאביו ולא הצליח בעסקיו, ובסופו של דבר הסבא פרנס את כולם. היו לו עסקים מסוגים שונים ושיטות הניהול המודרניות לא היו ידועות, הכל נשמר אצלו בראש: גבית חובות, מכירות באשראי, מעקב על כל התקבולים והתשלומים, קשרים עם הלקוחות והספקים וכו'. עוד בראשית דרכו, כשצפה לרבו עסקים, הוא נזקק לעזרה בניהולם. הוא הציע לאבי, שהיה ידוע כבחור מוכשר ובן לאחת מ-10 המשפחות שנחשבו ל"טובות" בקהילה, את בתו הבכורה, בת ה-16, ולעשותו עוזרו האישי ומנהל עסקיו. אמי לא הייתה מאושרת להתחתן בגיל 16. זה נראה לה מוקדם מדי ולא נכון כי גם היא סיימה בית ספר, קראה ספרים בצרפתית וספגה את ההשקפות המודרניות, לפיהן, צריך לחכות עם הנישואים עד גיל 18 - 19 אבל זו לא הייתה המציאות של אז. לסבי היו 12 ילדים, מהם עשר בנות. זה הציק לו כי אחת הדאגות העיקריות של יהודי מאמין, שיוכל להשיא את הבנות עם נדוניה ראויה וכן שיהיו מי שיגידו אחריו "קדיש". לפי המסורת שהאמין בה תפקידו של ה"קדיש", לקדם את הנפטר, באופן כלשהו, בספירות השמימיות עד לגן העדן. מי שלא היה לו בן, היה צריך לשכור מישהו שיאמר עליו קדיש. הוא רצה כמה שיותר מוקדם נכדים, כי גם נכדים יכולים לומר קדיש.

בתקופה ההיא בן 35, כבר "הריח אדמה". כי גיל 40 נחשב גיל "מסוכן": רבים קבלו התקפי לב ומתו, שלא לדבר על מחלות אחרות שהופיעו בגיל זה או בגיל 45 - 50. בדיעבד הסתבר שהוא לא האריך ימים. הוא שרד, אם אינני טועה, רק 14 או 15 שנה לאחר נשואי אבי לבתו הבכורה ומת בן 56.

אבי קבל את מה שסבא הציע לו וניהל את העסקים בנאמנות ובחכמה. אבי היה מאד מסודר, הוא סדר ותיק הכל ואף פעם לא השליך ניירות, כך שיכל לדעת איפה כל דבר נמצא. הוא לא סמך על הזכרון,

למרות שהיה לו זכרון יוצא מן הכלל. כנראה שהגלות באנטוליה לימדה אותו להיות מסודר כדי להבטיח ששום מסמך ושום תעודה לא ילכו לאבוד. התוצאה הייתה שהעסקים של סבי בניהולו של אבי שגשגו.

כשאמא נישאה לאבא, היא באה אל מציאות זו. את ההורים של חתנה היא לא הכירה כי הם מתו באנטוליה והיא לא הכירה שום דוד או בן משפחה אחר של אבא. לאחר הנישואים, היא הכירה את בני משפחת מוגרבי, שגרו בבית והיו למעשה בני משפחה מאומצים. מערכת היחסים אתם הייתה טובה באורח בלתי רגיל ושום דבר לא גרם למתח כלשהו בין שתי המשפחות, שגרו באותו בית וחלקו ביניהן חלק מהשרותים כמו מקלחת ומטבח. הכל בבית התנהל בצורה מושלמת ומעולם לא היה ריב, ולו הקטן ביותר, בינינו לבין בני משפחת מוגרבי. הייתה זו דוגמא לניהול קבוצה גדולה של אנשים ברוח טובה ובהסכמה מלאה. לא זכור לי ששמעתי פעם כעס או רטינה ממי מבני הבית ביחס לבני המשפחה המאומצת. כשאבא הגיע לדמשק, לבית, גרו בו גם כל האחים שלו ואחותו. לפי המקובל בסוריה, לאמא, היתה אחריות לגדל ולדאוג לא לילדיה בלבד, אלא גם לכל האנשים שגרו בבית וזה כלל בישול, כביסה, נקיון וכל השאר. למרות זאת, מערכת היחסים הייתה נעימה ואיש מהילדים לא חש מתח. נכון שדודתי הנכה, אחותו של אבא, סייעה ככל יכלתה, אבל יכלתה הייתה מוגבלת והיה עליה בראש ובראשונה לטפל באחיה החולה, כך, שהנטל על אמי, כעקרת בית צעירה, היה כבד.

לא זכור לי אפילו מקרה אחד של מריבה קולנית בין אבא ואמא. גם אם היו מתחים כלשהם, איש מאתנו לא היה עד לכך ואיש לא זוכר מקרה שאבא התלונן שהאוכל לא מוכן או לא טעים, לא די חם או קר. אם אנחנו התלוננו הוא תמיד סינגר על אמא ואמר שיש לה הרבה עבודה וזה מה שהיא יכלה לעשות. סבי, שהיה כאמור מרובה בנות, לא היה שבע רצון מכך ששתי הלידות הראשונות של בתו הבכורה היו של בנות. הוא היה חולה סוכרת וחי לא מעט זמן בזכות הזרקה יומיומית של אינסולין. למרות המחלה, איש לא ציפה ולא היה מוכן לכך שהוא ימות כל כך מוקדם. ערב פסח תש"ג הוא נפטר וכל המבנה הכלכלי, שהוא הקים התפרק.

לאחר מות סבי (אבא של אמא), סבתי קיוותה שאבי יוכל להמשיך לנהל את העסקים אבל האח, חיים, לא הסכים בשום אופן. הוא טען שהם היו שותפים בכל הרכוש ולכן עם מות סבי, הכל שייך לו. הוא ראה את עצמו הבעלים היחיד לכל הרכוש, למרות שזה לא היה נכון ולא היה בידו שום מסמך המעיד על כך. למעשה, סבי שנפטר תמך בחיים אחיו ופרנס אותו. כתוצאה מכך חיים גרם להתרוששות טוטאלית של המשפחה. המצב היה עד כדי כך עגום, שחיים ניסה לגרש את סבתי מהבית על מנת למכרו ולקחת את תמורתו לעצמו. מתוך 12 הילדים שהיו לסבא, רק 6 בנות היו נשואות. השאר היו סמוכים על שולחנה של סבתא. היא הייתה רגילה לרמת חיים גבוהה מאד ופתאום מצאה את עצמה בחוסר כל. מרוב צער ורוגז על החוצפה של גיסה, שהשתלט על הכל ורצה לגרשה מהבית, היה לה שוק ובעקבותיו חלתה בפרקינסון, ומצבה החמיר במהירות. הגיס השני, שהיה רב ראשי מאד מוערך – החכם נסים אנדיבו, אמר שאינו רוצה דבר מהעזבונו, אבל גם לא רצה להתערב נגד אחיו ואמר: "אני יכל לנסות לשכנע אותו אבל איני יודע מה היה ואיני רוצה לפסוק. אם אפסוק נגדו, הוא ממילא לא יסכים, אז אני מעדיף להיות מחוץ לעניין".

3. חיי הבית והמשפחה בדמשק

אבי היה זה שהכתיב את התנהלות הבית ואת הסדרים בו. הוא לא עשה זאת בהנחיות ובתכתיבים, אלא בנועם הליכות עם כולם: עם אחיו, עם משפחת מוגרבי ועם ילדיו.

לדוגמא, אחיו הבכור של אבא, שהיה כאמור חולני ודכאוני וניסה פעמיים להתאבד. הטיפול בו היה מאד מעיק ואבא שיחרר את אמא מטפול זה ולקח אותו על עצמו. לא הכירו אז פסיכולוגים ופסיכיאטרים והיה צורך לשקם אותו, קודם כל מבחינה בריאותית. זה היה תהליך ארוך ולא קל, כי מי שמנסה לשלוח יד בנפשו, לעתים קרובות חוזר על הנסיון. היה צריך לתת לו יחס מיוחד כדי לחזק לו את ה"אגו" ולהוציא אותו מהדכאון, כי אצל יהודי מאמין, כמו אבי, אין דבר חמור יותר מאשר לתת לבן אדם לשלוח יד בנפשו, מה גם שכאן היה מדובר באח הבכור.

דוגמה אחרת: אחיו של אבא, אהרון, עבר את גיל 35 והיה זה טבעי שרצה להתחתן ולהקים משפחה ואף דיבר על כך בגלוי. אבא התיחס לזה במלוא הרצינות, והשתדל מצד אחד לעזור לו מבחינה כספית, ומהצד השני, לחפש בצורה דיסקרטית מישהי מתאימה. אז לא היו נישואים מאהבה, אלא דרך היכרויות ושידוכים, שההורים בעיקר ארגנו. אבי לקח את זה על עצמו ואמא לא התערבה. מקסימום היא הייתה מביעה את דעתה מנקודת ראות נשית. אמא הייתה מאד מקובלת בקהילה וידעה תמיד לאסוף מודיעין יעיל מה נשות הקהילה אומרות על המיועדת. כמעט כל ערב היו באות אליה שכנות וחברות והיו מרכלות. זו הייתה העתונות של אז. לפעמים הייתה היא מתארכת אצל מישהי ומנצלת את הביקור כדי לדלות מידע.

אהרון הבין שאין עתיד ליהודי בסוריה וניסה את מזלו בבירות. באופיו הוא דמה לאבא - אדם ישר מאד ומוכשר, אם כי חסר נסיון. בהתחלה אבא עזר לו להסתדר בעבודה ראויה ובהמשך הוא הסתדר בכחות עצמו. הוא התחתן עם בת למשפחה מכובדת ונולדו לו שלושה ילדים. שניים מילדיו – מירי ודוד, חיים בקנדה והשלישי – נתן, בניו יורק. בסוף ימיו הוא הגר לקנדה, לילדיו כי לא קבלו אשורת הגירה לארה"ב, למרות שנתן התבסס כלכלית יותר טוב משאר בני המשפחה.

ענין נוסף, המעיד על מערכת היחסים במשפחה הייתה העובדה, שאמא לקחה על עצמה לטפל ולדאוג לכביסה של כל דיירי הבית, גם אלה שלא בני המשפחה. מכונות כביסה כמובן שלא היו והביאו כובסת, בדרך כלל אשה ממוצא ארמני, ליום או יומיים בשבוע. היא ישבה עם ערמה ענקית של כביסה וכבסה הכל ביד. הכובסות היו מאד חרוצות ויעילות. הלב שלי נצבט כשראיתי את הידיים שלהן: כל המפרקים היו נפוחים מהרטיבות ומשפשוף הכביסה, ושכרן היה פרוטות. אמא הייתה זו שדאגה שכל הכביסה תכובס תגוהץ, תקופל ותסודר בארון. רק מה שדרש ניקוי יבש נמסר לנקוי מחוץ לבית.

תפקיד נוסף של אמא היה קנית האוכל. אמא קנתה את האוכל לכולם, פרט לבני משפחת מוגרבי, שהיו מאד בררנים באוכל ולכן קנו וגם בישלו לעצמם. רק את החגים עשינו יחד אתם. בסוכות למשל, אכלנו יחד בסוכה וגם את סדר הפסח עשינו יחד. לחגים תמיד משפחת חסון הכינה את כל האוכל כי אבא לא סמך על הכשרות של בני מוגרבי, אבל הם עזרו להכין ועשו את כל העבודות הדרושות לפי ההנחיות של אמא. הרבה דברים עשינו בשיתוף משפחת מוגרבי. למשל, את היין והערק עשינו תמיד בבית ולא קנינו. אבא היה מביא שני חמורים עמוסים בענבי יין – מאה, מאתיים ק"ג ענבים, אולי אף יותר. הכניסו את

הענבים לקערת מתכת ענקית והילדים דרכו עליהם וזו הייתה שמחה גדולה. לאחר שדרכו עליהם, הכניסו את כל הענבים עם השזרות, הגרעינים והמיץ, לכדים ענקיים, שלא ניתן להזיזם כשהם מלאים, כיסו אותם בכסוי לא הרמטי, כדי לאפשר יציאת הגז שנוצר בזמן התסיסה. זה היה מונח במרתף לתסיסה אטית. הביאו מומחה יהודי שקראו לו תופיק, בעל חנות לייך ומשקאות חריפים, שהיה טועם ואומר מתי לסנן ולהפריד את המוצקים מהמיץ. לאחר הסינון לקחנו את המוצקים לסחיטה ביד בכח. את המיץ שיצא העברנו לכלי אחר עם מסננת רשת צפופה, בכדי שתהליך התסיסה של היין יסתיים ללא המוצקים. את כל המוצקים שהיו כבר סחוטים שמנו באלמביק (סיר אדוי לייצור כוהל) יחד עם אניס וחממנו על האש. מעל לאלמביק היה מיכל מי קרור, שהוחלפו מדי פעם, כדי לעבות את אדי האלכוהול. זו הייתה עבודה מקצועית שאבי ודודי ידעו. בדרך כלל יצא ערק ביתי משובח. לפעמים היו מזקקים פעם נוספת ומשאירים עם קצת מים כד שלא ישרף ולא יתפוצץ. היין והערק נשמרו לעתים לשנתיים ויותר.

מדי שנה אמא הייתה עושה רכוז רימונים, שהוא מרכיב חשוב בבישול הסורי ואי אפשר היה להשיג תרכיז כשר. השתמשו בו לבישול ממולאים שונים ותבשילים אחרים. הכנת הרכוז הייתה עבודת פרך וגייסו את כל בני הבית, אמא, משפחת מוגרבי וכל הילדים, אם לא היו לנו שעורים, כדי לדפוק על הרימונים ולהוציא את הגרעינים. תמיד ניסינו להגיד שיש לנו הרבה שעורים, אבל לא יכולנו להתחמק. את הגרעינים סחטו ביד ולפעמים, כשהייתה שכבה עבה של גרעינים ולא ניתן היה לסחוט ביד, דפקו עליהם בפטיש עץ. זו הייתה אופרציה שהחלה בבוקר ונמשכה עד עשר, אחת עשרה בלילה. עשו כ-10 ליטר תרכיז רימונים לכל השנה.

היו עוד מאכלים רבים שהכנו בבית, למשל פתיתים ובורגול, שלא ניתן היה להשיג כשרים. בזמן מלחמת העולם השנייה היה קשה מאד להשיג אורז ומקרונים והשתמשו בבורגול, בפתיתים ובאטריות דקות כתחליף. היינו קונים שק או שניים של קמח וחיטה והביאו אשה יהודיה, שעבדה יומיים ויותר ועשתה מהם פתיתים ואטריות לכולם. אחרי שהם התיבשו, בישלו מעט כדי לבדוק שזה יצא בדיוק כפי שצריך. היו עוד "מפעלים" דומים: למשל לפני חגיגות היו עושים ממתקים: מעמול עם מלויים שונים, כעכ בלוז –מאפה שקדים גרוסים עם סוכר בטעם גן עדן, וכל מיני עוגיות אחרות. לפני חג שבועות עשו חלב שקדים ובורקס גבינה משובח, בפורים - אזני המן, - קראביז' בנאטף: הקראביז' היו עוגיות נפלאות על בסיס שקדים והנאטף הוא הלבן של ביצים מוקצף עם סוכר - הקטאייף, הן עוגות דמויות פנקייק ממולאות אגוזים, שקדים, עם קנמון, שמטגנים ומרטיבים בסירופ. בחנוכה אכלו קטייף בקצפת. מא-זהר (תמצית פרחי הדרים). בחצר שלנו היו כמה עצי הדר, בעיקר חושחשים גדולים, שפרחיהם ריחניים. היינו אוספים את עלי הכותרת של הפרחים באדיקות רבה. חלק ייבשנו וחלק הכנסנו טריים לאלמביק ועשינו 2-3 בקבוקים של מא-זהר שהספיקו לכל השנה. את המלאכה הזו הילדים תמיד עשו ברצון.

כל הפעילויות האלה לא הותירו זמן רב למשחק ובידור, עבודות הבית היו חלק מה"בידור", כך שזמן פנוי היה רק בשבתות וחגים, אבל אז, בדרך כלל, אבא היה מגייס אותנו ללמוד משניות ופרקי אבות. קראו לזה ה"משמרה" של שבת אחה"צ. בזמנו הפנוי בשבתות וחגים אחרי ארוחת הבוקר, אבא לימד אותנו תפילות ופרקי תהילים. למדנו גם תוך הקשבה לתפילות כשישבנו בבית הכנסת, לפעמים כבר

משעה שתיים ועד תפילת ערבית. זה היה בשבילנו עונש כבד מנשוא כי בזמן הזה יכלנו לברוח, ללכת לראות סרט או לטייל ולנשום קצת אוויר, אבל זה לא היה חלק מסדר היום שלנו. לפעמים, כדי להתחמק, היינו מבקשים מאמא שתשלח אותנו לשליחות. מאחר שהיא רצתה לתת לנו קצת חופש, הייתה משתפת אתנו פעולה ושולחת אותנו בשליחות פיקטיבית לסבתא או לאיזו דודה, רק כדי שנוכל להמלט והיינו אומרים שהתעכבנו בדרך מסבות כאלה ואחרות. בסה"כ גם אבא הבין שילדים צריכים קצת "חבל ארוך". אבא מעולם לא צעק עלינו בגלל הדברים האלה. הוא היה אומר: "טוב, עדיין אינכם בני מצווה. כשתהיו בני מצווה תהיו חייבים לקחת אחריות על עצמכם".

3-1 הילדים בבית והקשרים בתוך המשפחה

לאמי נולדו 11 ילדים ואחד מהם – מאיר נפטר בגיל צעיר, לפני שנולדו הילדים הצעירים במשפחה. בסה"כ היינו ועד היום אנו 10 אחיות ואחים, אבל הנסיבות היו כאלה שבבית אף פעם לא היו יותר מ-7 ילדים: שתי האחיות הבכורות – מרים ולאח, עזבו את הבית ועלו לארץ ב-1944, לפני שנולדו שלושת הצעירים – תקווה, משה וישראל. לפני שהן עלו ארצה היינו בבית 7 ילדים. כשהן נסעו נשארנו 5 ונולדה עוד בת - תקווה. האח אברהם, שנמצא בחיפה נולד ב-1942 ואחי יצחק נולד ב-1940. ז.א. ששתי האחיות הבכורות הכירו את נתן ואותי, את יצחק, את אברהם ואת אפרת. אחרי שעלינו ארצה ב-1945, נשארנו בבית 4 ילדים ושניים טרם נולדו. אחד מהם נולד ב-1948 והשני ב-1955, כך שהמשפחה בדמשק הצטמצמה. אני ילד רביעי מבין העשרה.

לפני שהאחיות הבכורות עזבו, היינו גאים להיראות בחברתן. הן היו "מורות הנבוכים" שלנו, בעיקר מרים, שהייתה תמיד מיושבת בדעתה. לאה הייתה פחות ממושמעת, יותר עצמאית, אינטליגנטית וידענית. בכל דבר היתה לה דרך משלה.

כשעלינו לארץ, שתיהן היו ה"עוגן" שלנו בישראל. הבית של כל אחת היה תמיד פתוח בשבילנו וכך הקרבה והאהבה בינינו גדלו. מערכת הקשרים אתן, הייתה יוצאת מגדר הרגיל ועד היום אומרים: "אתם (אני ונתן) האחים של מרים ולאח ואנחנו (הצעירים יותר) – פחות.

כאמור, כשעזבנו את הבית, אפרת היתה בת תשע, יצחק בן חמש, אברהם בן שלוש, תקווה בת מספר שבועות ושני הצעירים ביותר טרם נולדו. 17 שנה היינו מנותקים לגמרי מהמשפחה, שנשארה בדמשק. לא אשכח כשלקראת יציאתי לשליחות במרוקו בשנת 1957, בעיצומו של הצנע החמור בישראל, אחותי לאה ארגנה לי מסיבת פרידה בפורום משפחתי מצומצם. היא הפכה עולמות כדי להכין לכבודי סעודת מלכים. אספר על כך בהמשך.

לצעירים התיחסנו כמו לאחים, שאוהבים ומשחקים אתם, אבל לא פעם ניסינו להתחמק מהחובה להעסיק אותם, שמוטלת בדרך כלל על הילדים הבוגרים במשפחות גדולות. זכור לי מקרה, שהיה כשנה לפני עלייתנו לארץ. אמא אמרה לי בשבת: "קח את אחיך יצחק לשחק בחוף או לטייל". הוא היה ילד צעיר, בן שלוש וחצי ארבע והיא לא רצתה שהוא יסתובב לבד בבית. אני לא רציתי, למה שאני אקח ילד צעיר ממני ב-6 שנים שיבלבל לי את המוח? יצאנו והוא כל הזמן היה "דבוק" אלי. היו ילדים בחוף ורצינו לשחק גיולות ומשחקים אחרים, והעניין נמאס לי ועצבן אותי. היינו במרחק של כ-150 מ' מהבית. פתאום נכנס לי לראש רעיון שטני- התחלתי לרוץ ולצעוק: "כלבים רודפים אחרינו!" יצחק נבהל ופרץ בבכי היסטרי. רצתי לכיוון הבית, הרבה יותר מהר ממנו, כמובן. הגעתי לבית, נכנסתי וסגרתי בפניו את

הדלת. הוא היה מבוהל ובהיסטריה של בכי, כולו לבן מפחד ואני צוחק וצוחק. הוא דפק בדלת בידים וברגלים ואני צוחק ולא פותח. אבא בא, פתח את הדלת ויצחק בוכה: "יש כלבים!" ואני אומר: "סתם הפחדתי אותך". אבא הסתובב אלי וצעק: "אתה השתגעתי? אתה יודע שיכולת להכניס את הילד לשוק שאי אפשר אח"כ לרפא אותו? וסטר לי סטירה, אבל איזו סטירה! זה עזר לי להבין שנהגתי לא בסדר והתחלתי לבכות. הייתה זו טפשות ואגואיזם מצידי, ללא שום הצדקה. היה זה המקרה היחיד, שאבי סטר לי, סטירה שבהחלט הגיעה לי, והיא נחרתה לי היטב בזכרון.

מקרה אחר שזכור לי: כשאמא הייתה עסוקה בפעילות הציבורית, היא השאירה לנו אוכל ואמרה לי: "תדאג להאכיל את אחיך אברהם, אבל תזהר, אל תתן לו חתיכות גדולות מדי". כי הוא היה קטן, בן שנתיים, שנתיים וחצי. זו הייתה תקופת המלחמה. האוכל היה במחסור ושמחתי לאכול כל מה שהוא "לא רצה". מה אמא תעשה? הוא לא רצה.

בפעם אחרת היא השאירה ביצה קשה, תפ"א שלוק וחלב, שהייתי אמור לתת לו. אני מאד אהבתי ביצים והוא, התחיל, כמו ילד, לעקם את האף עם הביצה. אני חתכתי לו ושאלתי: "אתה רוצה או לא?" ולא היו עוד ביצים בבית. אמא נתנה לקטנים מה שהיה ולגדולים לא נשאר. שמחתי מאד שהוא לא רצה ואכלתי את הביצה. אמא באה ושאלה: תגיד הוא אכל את הביצה? אמרתי שהוא אכל רק את תפוח האדמה ולא רצה את הביצה. אז היא אמרה: "יותר לא אתן לך להאכיל אותך". אני הייתי סה"כ בן 8 ולא צריך היה להעמיד אותי בנסיון כ"כ קשה. פרט לחריגים כאלה, שאני זוכר אותם מעידה שהיו מעטים, היינו מאד אחראים. זכור לי מקרה אחר, שהייתי ממש אובד עצות: הורינו הקפידו שכל ילד ישתה לפחות כוס חלב אחת כל יום ואמא אמרה לי לתת לאברהם לשתות כוס חלב. אני והאחים האחרים האכלנו אותו הרבה פעמים. בזמן החימום של החלב נוצר קרום ואברהם, שהיה קשה מאד באוכל, כמעט נחנק מהקרום ומהגועל. לא ידעתי מה לעשות. דפקתי לו על הגב, כמו שאמרו שצריך במקרים כאלה והוא לא רוצה לשתות. אמרתי לו שהוא מוכרח לשתות. הוא בכה וסרב. זה היה לאחר הארוע עם הביצה אז הבינותי שאין ברירה וצריך "לשכנע אותו" בסופו של דבר הוא שתה, אבל היה כולו נסער ונרגש, מסכן.

כנראה שהייתה לאברהם דחיה פיזית מסוגים מסוימים של אוכל. מזה שנים הוא אובחן שהוא סובל מצליאק ואינו מסוגל לאכול גלוטן ודברים אחרים, שאז לא היו מודעים לרגישות שלו אליהם. הוא מוגבל באוכל גם היום.

עם יצחק לא היו בעיות של אוכל, ולא היה צורך בטיפול מיוחד כמו עם אברהם.

1-1-3 ניהול הבית

כאמור, את עיקר הקניות אמא עשתה. היא הייתה הולכת לירקן, לקצב ולמוכר העופות. הכנת העופות הייתה עונש כי קנו עופות חיים והיה צריך לקחת לשוחט. הוא עמד בדרך כלל בפינת הרחוב, שם היה הביוב של העירייה וזה היה לא היגייני ולא אסתטי ומזוהם. אם זה לא היה בחורף שהגשם שוטף את הלכלוך, זה היה נשאר. רק ליד הביוב של הקצבים, שלשם הביאו עשרות או אפילו מאות של כבשים לפני החגים ושחטו אותם בזה אחר זה, היו רוחצים בצורה מסודרת ומנקים, אבל גם זה לא היה היגייני כי הכל זרם לביוב, ללא שום טיפול.

פעמים רבות אבא, או הדוד, קנה כבש לראש השנה או לפסח. לשם כך הלכנו אתו לשוק הצאן והיינו לוקחים את הכבש לבית המטבחיים, מוסרים אותו שם ושומרים שלא יחליפו ושהשחיטה תהיה כשרה,

כי באותו בית מטבחיים היו ימים של שחיטה כשרה ליהודים ובשאר הימים הייתה שחיטה לא כשרה. ברגע ששחטו היו מסמנים בחותמת של רב בית המטבחיים והיו מביאים אותו הביתה בארגז על חמור. זה היה מאד מלוכלך, כמובן בלי ניילון ובלי כלום. זה נמשך כשעתיים והכבש נשלח ע"י שליח לבית על קרבו וכרעיו. אמא, מסכנה הייתה צריכה לשבת יומיים לטפל בחלקי הבשר השונים והקשה ביותר היה לנקות את המעיים ולמלא אותם. זה היה בשבילנו מעדן מלכים. אחרי הנקוי הראשון היו מרתיחים את הבשר פעם אחת כדי שלא יתקלקל. את נקוי הבשר אמא עשתה לבד, לפעמים בעזרת מזל מוגרבי ודודתי, כי היא לא סמכה על אף אחד.

בדרך כלל זה היה מגיע בסדר ולא היה צורך בליווי. את רוב הפרודוקטים היבשים אבא היה קונה והסוחר דאג לשלוח אלינו. תמיד היה בבית שק של חיטה, של קמח, שני פחי שמן וכו'. היה מחסן שבו החזיקו את הפרודוקטים, הכל באריזות גדולות. המשפחה הייתה גדולה וצרכה הרבה. בזמן מלחמת העולם ה-2, לא היה שמן משום סוג. אנחנו היינו אניני טעם. היינו רגילים להשתמש רק בשמן זית טהור, למאכל וגם להדלקת נרות חנוכה ולהדלקת נרות בבית הכנסת. אסור היה להדליק נרות בשמן כותנה או שמן סויה, ושמן זית לא היה. הכל הוחרם לצבא. הלכתי עם אבא למצוא תחליפים של שמן מאכל. בזמנו הביאו שמן קוקוס, שהוא שמן בטעם רע ובטמפרטורת החדר הוא מוצק. הוא השאיר טעם חזק של קוקוס בכל דבר. לעתים היה ממש הורס הכל- הוא היה נשרף בקלות ונותן לאוכל טעם חרוך. לטגון הוא לא התאים בכלל ודוקא הטיגון היה אחד מאמצעי השימור הרווחים כי זה עושה סטריליזציה בטמפרטורה גבוהה. מאחר שלא היה מקרר, שמרו את האוכל במרתף, בטמפרטורה של 10-12 מעלות ואי אפשר היה לשמור אוכל יותר מ-48 שעות גם אם היה מטוגן.

אני זוכר שהלכתי עם אבא לחפש שמן. לא מצאנו שום שמן פרט לשמן שקדים מרים. זה היה נורא, כי היתה בו הרבה מרירות, שהיתה פוחתת קצת בהרתחה, אבל הטעם נעשה עוד יותר רע. שמן זה שימש בדרך כלל לייצור סבון, אבל לא היו הרבה ברירות ונאלצנו להשתמש בו למאכל. כשהבאנו אותו אמא פרצה בבכי ואמרה שכולם יקראו את האוכל שתכין עם שמן זה. חפשנו ומצאנו שמן אגוזים, מאגוזי מלך. הוא היה הרבה יותר טעים אבל מאד יקר. היה גם שמן של זרעי משמש מרים. גם הוא לא היה טוב, אבל השתמשנו בו.

2-1-3 האוירה ומה שלקחתי מבית הורי

אבא לא דבר אתנו על דברים קשים, שחשב שאנו לא חייבים לדעת. למשל כשניסינו לדלות ממנו דברים על הגלות שלהם בתורכיה, הוא לא היה מוכן. היה לו קשה לדבר כי זה העלה בו זכרונות כואבים- הוא אבד שם 4 בני משפחה – הורים ושני אחים.

סדר היום של אבא היה קשיח והוא הקפיד על זמני כל התפילות. בדרך כלל היה מתפלל "שחרית" בבית הכנסת ואם לא יכול להתפלל בזמן הקבוע, היה מתפלל ב"מנין מאחר". במקרים היוצאים מן הכלל, כשגם זה לא התאפשר, היה מתפלל תפילת יחיד לפני שיצא מהבית. מנחה הוא התפלל לפעמים בעבודה, כך גם ערבית, אם כי ערבית היא תפילה ארוכה יותר, שרצוי להתפלל במנין.

פעמים רבות בערב, למרות שהיה עייף ולמרות שבלבלנו לו את המוח, הוא היה פורש לפינה, פותח אחד מספרי הקודש ולומד, שלא לדבר על שבת, שיועדה ברובה ללימודי קודש. הוא קרא קריאה שוטפת גם עברית וגם ארמית. את העברית הוא לא הבין כמו שאנחנו היום מבינים. הוא הבין את המשמעות כפי שלמד מהרבנים או מהתלמוד, שחלקו עברית וחלקו ארמית, או מהמשניות. הוא ידע כאמור ארמית

שוטפת. אני חושב שלא הייתה לו שום בעיה גם לדבר ארמית, למרות שלא הייתה זו שפת דיבור. כשהוא עלה ארצה הוא התגורר בקטמון ט', שבה היו הרבה כורדים. הוא שימש בהתנדבות חזן של בית כנסת של כורדים. הם דברו בחלקם ארמית והוא הבין אותם וגם דבר אתם כי הם לא ידעו ערבית. אינני יודע מניין מצאו הורי זמן לכל כך הרבה פעילויות, נוסף לעבודה של אבי ולטיפול במשפחה הגדולה, אבל עובדה שהם הקצו זמן לדברים אחרים. אני חושב שהם ישנו מעט.

אבא הקפיד על שמירת המצוות, אבל היה גם ליברלי. הוא התנגד לנוהג שנוצר רק בישראל אצל החרדים, של הפרת עשרות מצוות כדי לפגוע במי שלא שומר מצוות כמותם. למשל: על מי שנוסע בשבת זורקים אבנים. היה אומר מה זה לזרק אבנים בשבת? זה חילול שבת וחילול השם כי אבן יכולה גם לפצוע ולהרוג יהודי. כשאתה משליך אבן אינך יודע היכן ובמי היא תפגע. כשאתה מעליב בן אדם זו שפיכות דמים. אל תעליב, תסביר. אם אינך מסוגל להסביר, כל אחד לגורלו. בשביל מה יש בית דין של מעלה? מישהו מינה אותך בתור שופט כנציגו של בית דין של מעלה? מבחינה זו לא יעלה על הדעת להפוך את הדת למפלגה פוליטית. בסוריה הוא השתתף לא פעם בבחירות המקומיות. הוא גם היה מיווד עם שכרי אלכואתלי, שלימים נבחר לנשיא סוריה. אבא אמר שדת ומדינה הם שני דברים נפרדים. דוד המלך נמשח על ידי שמואל. דוד לא עסק בעניני דת. שאר המלכים, מלכו בתוקף הירושה. הייתה הפרדה: משה ניהל את עם ישראל ואהרן ניהל את טקסי הדת, את המשכן. זו הייתה התפישה שלו.

מכאן, שבמשפחה שלנו היו עקרונות ותפישת עולם שלא נוצרו ביום אחד, אלא היה להם רקע במסורת ארוכה, שנמשכת עד היום. גם אם היום אני לא רואה את עצמי כאדם דתי ואני לא מקיים את מצוות הדת, אני מכבד את המסורת ואת המאמינים. לא יעלה על דעתי למשל לפתוח חנות של בשר חזיר במאה שערים או להתגרות בהם בצורה כלשהי.

בצעירותי, הייתה בארץ ליגה נגד כפיה דתית. כשלמדנו בכתה המקובצת של בני הקבוצים בירושלים, חברי הליגה היו באים לגייס אותנו ללכת מכות בשכונות החרדים כדי להגן על הזכות שלנו לעבור עם רכבים בשכונות החרדיות בימי השבת. אף פעם לא הלכתי לדברים כאלה. קבלתי את הגישה של אבי של "חייה ותן לחיות".

- הדברים שלקחתי מהבית:

ראשית אין "אני" יש אנחנו. הגישה האינדיבידואליסטית הרווחת היום לא הייתה קיימת, וגם היום אצלי בתפישה היא לא קיימת. כשאני עושה משהו לבד אני משתדל שלא יהיה על חשבון אחרים. במידה שזה יכל להתפרש גם על חשבון הזולת, זה לא נותן לי מנוח. יש אחים שלי, יש דודים שלי, יש קרובים שלי, יש חברים שלי. יש כל הסובבים, כמה מעגלים. זה דבר ראשון. דבר שני: שנובע מזה, שבעצם אדם צריך קודם כל חייב להיות ישר עם עצמו ועם הסובבים אותו ולהכיר בעובדה שהוא לא לבד. הוא חייב להסתכל סביב. אני מוכרח לציין, שהשנים שעשינו בקבוץ גניגר, חיזקו תפישת עולם זו, כמו גם את מה שאני אומר בהמשך: מה שלקחתי מהבית זו הנכונות להירתם לטובת הכלל כשאני מרגיש שאני יכל לתרום משהו או שאני יכל אולי לעשות טוב יותר מזולתי, או לשלב ידיים עם אחרים כדי לסייע. אני חושב שעד היום נהגתי כך בחיי ואני מקווה להמשיך לנהוג כך כל עוד כוחי במתני.

דבר נוסף שלקחתי מהבית- לא תמיד צריך לבקש או לצפות לתמורה. עדיף וראוי לעשות לטובת הזולת ללא תמורה. כשם שאבי מעולם לא דבר על הפעילות שלו, בין אם בבונים החפשים או פעילות קהילתית

נסתרת, כמו חלוקת התרופות לנוקקים, שלקח על עצמו, או אמא, שהייתה אוספת כסף למתן בסתר לנוקקים ועוד כהנה וכהנה, דברים שראינו בבית על כל צעד ושעל. שלא לדבר על אותו חג פסח של 1942, כאשר באו אלינו חיילים מצבא אנדרס ואבי הלך לדרוש שיבואו אלינו שני חיילים שיתארחו אצלנו במשך כל חג הפסח, היה עודף ביקוש. באו כמה עשרות חיילים, לא ידוע לי כמה כי לא ראיתי התארחו אצלנו שנים אחד בשם יענקל שם משפחתו לא זכור לי. שמו של השני משה יאגודה שניהם מורשה. במקרה אחר אבא כעס ונעלב, כאשר חיילים יהודים, מלגיון הזרים הצרפתי, הגיעו באחד החגים, התארחו אצל שכנים ולא בביתנו, שהיה יותר גדול. בשבילו אירוח של יהודים לא מקומיים היה חלק מהרגשת הסולידריות היהודית, של אחדות קהילות היהודים והערבות ההדדית בין היהודים בעולם.

נוסף לכך, בתוך הבית, חוויתי וראיתי, כשלא היה אוכל, בזמן מלחמת העולם השנייה, הראשונים שקבלו את המעט שהיה היו הילדים. אבא ואמא הרבה פעמים אכלו רק את השיירים.

כשלא היה אוכל בשווקים, היה בא איכר למכור לנו ביצים, או שעדר העזים עבר ליד ביתנו ואמא הייתה שולחת אותי לקנות חלב עזים שהרועה חלב לנו במקום. שתו ממנו רק הילדים, למרות שהמבוגרים אהבו מאד לשתות ולאכול דברי חלב. זו גישה שלצערנו היום, במאה ה-21 היא פחות רווחת ובמשפחות מסוימות, קודם כל נותנים לאבא, ל"טירן" של המשפחה ואת השיירים מחלקים לשאר המשפחה. זה לא היה במושגים שלנו. משפ' מוגרבי, שגרה אצלנו בבית, הייתה חלק מהמשפחה, למרות שלא הייתה שום קרבה בינינו. זה נמשך דורות. כך זה היה וכך נהגו. זה לא היה משהו חד-פעמי, אלא אורח חיים. הקשר המשפחתי היה אחד הערכים, שעד היום יקר לכולנו. בזכות זה אנחנו, כל 10 האחים והאחיות מקיימים קשרים הדוקים עם ערבות הדדית מלאה ובלתי מותנית, ואני מקוה שהיא גם כוללת את הדור השני, ונקוה שגם את הדור השלישי של האחינים ובניהם.

4. הפעילות הציבורית של הורי

אמא הייתה מאד פעילה בקהילה. למרות שהיתה לה משפחה גדולה, היא הייתה יושבת ראש ארגון הנשים. לפני החגים הן דאגו לאסוף כסף ובגדים משומשים כדי לתת למשפחות נזקקות. הייתה להן רשימה מסודרת של אנשים בעלי יכולת, שתרמו לצדקה בצורותיה השונות. בדמשק לא היו הרבה יהודים עשירים מופלגים. משפחת טוטאח הייתה משפחה עשירה מאד, גם משפחת לניאדו. היו משפחות כמו שלנו שהיה להן עבר עשיר, שירדו מנכסיהן. כדי לשמור על המעמד הן נתנו והראו את הדוגמא. אמא הייתה אוספת כסף, כדי לשלם שכר לימוד עבור ילדים נזקקים שלא יכולים לשלם, כי בשום מקום בתי הספר לא היו חינם. גם כשהיו בתי ספר ששלמו בהם שכר לימוד מופחת, כמו אליאנס, היה צריך לבוא בתלבושת אחידה, לא מלאה. בכתות הנמוכות לעתים הסתפקו בסינר. לכל גיל היה צבע אחר כדי שלא יהיה לגמרי אחיד. לגדולים יותר היו חולצות ומכנסיים אחידים. המשפחות העניות לא יכלו להרשות לעצמן. הן לא בקשו עזרה אלא במקרים של פקוח נפש – מחלה קשה או משהו כזה. אחרים, לא היה בידם לשלם עבור תרופות או בקור רופא, שילמו עבורן תשלום סמלי.

אבא היה בוועד הקהילה. הוא היה אחראי על "מוסד" ביקור חולים. היתה מרפאה שנתנה שירות לכל מי שהתיצב שם תמורת סכום זעיר, משהו כמו 25 אג'. באו רק אנשים חסרי אמצעים. הם קבלו את כל

הדרוש: דיאגנוזה רפואית, מרשם ונתוחים קלים שהרופא עשה במקום. קבלו גם זריקות אינסולין, או אחרות לפי הצורך. טפלו באנשים רבים בזריקות, אנטיביוטיקה לא הייתה עדיין. קבלו גם הפניות לבתי חולים. לא היו שם בתי חולים ציבוריים. בביקור חולים נתנו גם מכתבי המלצה לגופים למתן תרומה לטיפול בבתי חולים במחיר מופחת. זה לא היה מובן מאליו. איש לא הסתכל על מי שבא ללא המלצת רופא. לצורך זה אבא ארגן שני חברים רופאים שעבדו שם באופן קבוע בהתנדבות, כל אחד מספר שעות בשבוע. בקהילה ראו זאת כחלק מחובתו של מי שזכה ללמוד רפואה. גם אבא עשה הכל בהתנדבות.

היו בדמשק כ-10 אלפים יהודים או פחות כל יום באו רבים לבקש עזרה והייתה עבודה אדמיניסטרטיבית רבה, שאבא עשה בהתנדבות. המבנה והמימון הדרוש היו מהקהילה. היה בד"כ פטור מארנונה כי זה נחשב מלכ"ר. לגבי הוצאות אחרות – חשמל מים וכו', הקהילה הייתה אחראית ושילמה הכל. אצלנו בבית היה לאבא ארון גדול מלא כולו בתרופות, שנרשמו לחולים. הוא לא היה רוקח אבל הוא הכיר את כל התרופות ואת כל האינטראקציות בין התרופות. לרופא לא תמיד היה פנאי לשאול כל חולה על כל התרופות שהוא לוקח, אז אבא היה מתחקר כל אחד מה הוא לוקח, מה מותר ומה אסור לקחת יחד. הוא כל כך התעניין ברפואה שהוא היה כחצי רופא. ילדים וגם מבוגרים נמנעו מלקחת תרופות לא טעימות, ולאבא היה תחביב לטעום כל תרופה, כדי להגיד לכל אחד איך לקחת. אני לא יכל להבין מדוע, אבל הוא אמר שצריך לתת את השירות המלא. הוא לא חדל ממנהג זה גם כשלא חילק יותר תרופות.

5. "הבונים החפשים"

למרות עסוקיו הרבים של אבי בבית הכנסת ובקהילה, הוא היה, בין השאר, חבר בלשכה הראשית בדמשק של "הבונים החפשים". הוא לא היה מוכן אף פעם לספר על הבונים החפשים, כי כל הקשור אליהם היה סודי. בכל זאת ידעתי עליהם כמה דברים, חלק מאמא, חלק ממנו, או ממקורות אחרים. למשל, ידעתי שראש הלישכה שלו היה מי שלימים נהיה לנשיא סוריה, שכרי אלכואתלי ואחד מחברי הלישכה היה מי שהיה לימים ראש הממשלה הסורי ויו"ר הפרלמנט שלה – מאמון אלכזברי.

למרות שאבא לא ספר, ידענו כשהוא הלך לבונים החפשים, כי כדי להופיע בלשכה שלהם היה עליו ללוש לבוש מיוחד אחיד, כדי להמחיש את השוויון בין האנשים. כמובן שהייתה הירארכיה והייתה משמעת, אבל אני לא מכיר את הסדרים כי אבא אף פעם לא הסכים לדבר על זה. מי שהכניס אותנו לזה היה חבר, כי אי אפשר להתקבל לבונים החפשים בלי המלצות. הייתה לאבא תמונה שלו בגודל של גלויה, ששמר בתוך מעטפה בארון, כדי שלא תתבלה ובכל פעם היה מראה לי אותה בהערצה. אותו חבר היגר לימים לארה"ב והצליח יפה בניו יורק. אני לא זוכר את שמו אבל ידוע לי שהוא נפטר בראשית שנות ה-50 וזה מאד צער את אבי כי הוא התיחס אליו כאל בן משפחה.

יום אחד, בשנת 1944 או 1945, אבי אמר לי לבוא אליו לעבודה כי הוא רוצה לקחת אותי לביקור אצל אדם חשוב.

שמחתי כי אני אוהב להכיר אנשים חשובים. באתי אליו וחכיתי. כשסיים את העבודה בערב יצאנו והלכנו קרוב לשעה ברגל והגענו לבית – ארמון שבחיים לא ראיתי כמותו, באחת משכונות האריסטוקרטים הערבים, שלא הגעתי אליהן מקודם, כי לא היה לי מה לחפש שם. בהמשך התברר לי

שהביקור הוא לארוחת ערב אצל שכרי אלכואתלי. כשבאנו לבית הדלת נפתחה אל פרזודור ענק. משם לקחו אותנו לחדר המתנה מפואר. חכינו עד שהתאספו עוד כמה אנשים. נכנסנו וישבנו כ-20 איש מסביב לשולחן ענק. הגישו לשולחן כבש שלם ממולא, מעורר תיאבון- ככה הביאו אותנו. יצאו לי העיניים אבל ידעתי שזה לא כשר. כשהמלצרים ראו שאנחנו לא אוכלים, שאלו מה אפשר להביא לנו. אבא בקש ירקות וביצה, כאשר ריח הכבש הצלוי טמטם לי את השכל. הם הביאו ביצת עין במחבת. אבא אמר: תנו את זה לילד, אני אוכל את הירקות. כשיצאנו מהארוחה המפוארת שאלתי את אבא למה לא אכל את הביצים והוא אמר: "מפני שהן מחוממות במחבת שלהם. מותר לאכול אצלם רק אוכל קר, פרות וירקות וטוב שלא אכלת מהכלים שלהם", למרות שלא הייתי עדיין בר-מצווה, אלא בקושי בן תשע או עשר. "יצאו לי העיניים" לראות את הארמון ואת כלי ההגשה. אנו בחיים לא התקרבו לכלים כאלה. לאחר הארוחה יצאנו מבלי שראיתי את כל הארמון. אבא היה מקושר לאנשים אלה ודלתם הייתה פתוחה בפניו מתי שרצה. הוא ידע תמיד את הגבול והמידה. אם הלך אליהם זה היה רק לעניינים שהבונים החפשיים טפלו בהם, לא בעניינים פוליטיים ולא כדי לבקש מהם טובות: רק לא לבקש טובות. סיפור דומה לארוחת הערב אצל שכרי אלכואתלי חזר עם יצחק אחי בשנת 1958 או 1959 כשאבא לקח אותו לארוחת ערב אצל מאמון אלכזברי או אצל סעיד אלגזי יצחק לא זוכר בדיוק את שם האיש: הם אכלו סלט, למרות שהגישו שם מכל טוב. (מאמון אלכזברי וגם סעיד אלגזי נהיו לימים לראשי ממשלת סוריה ויו"ר הפרלמנט).

אבא לקח אותי (ואחר את אחי) כי לא היה נהוג ללכת לבד וגם כדי להראות את המשפחתיות ולהיות א-פורמלי, שזה לא מצב שבאים לבקש או לתת שוחד, שלא תראה טובת הנאה על פניה, שזה יראה יותר "נקיי". אבל זה היה גם חלק מההכשרה שקבלנו בבית, להרבה דברים. זכור לי בהזדמנות, לאחר שהאחיות עלו ארצה, גם כן במסגרת העליה של רחל ינאית, כאשר מנשה הראל ארגן את העליה, אבא הלך לבקש ויזה תיירותית או ויזת הגירה לארץ ישראל. הוא לקח אותי לקונסוליה הבריטית, שם ניתנו אשרות לפלשתינה. אני זוכר שעברנו דרך איזה "מאכר" שהביא לנו את הטפסים, עזר לנו למלא באנגלית ואני ישבתי להעתיק אותם כי היו טפסים רבים עם עותקים רבים לכל אחד. לא היה נייר העתקה והיה צריך להעתיק הכל ביד. למרות ששלמנו למאכר הרבה כסף, הקונסול הבריטי לא היה מוכן בשום אופן לתת ויזה למשפחה כולה או למחציתה, אלא רק לאחד מבני המשפחה, אבא או אמא לבד, כדי שלא יעלו לארץ. כשבאנו היה אולם מלא אנשים, שרצו אשרות כניסה לכל מיני ארצות, שהיו תחת שלטון בריטי, לאו דוקא לארץ ישראל. רק המאכרים העבירו את הטפסים לפקידים וניסו לשדל את הקונסול לתת אשרות.

6. הכמיהה לארץ, ההכנות לעליה והעליה ארצה

הורי היו ציונים כמעט מלידה. התפישה הציונית של אבא קשורה קשר בל ינתק באמונתו בהיסטוריה היהודית, בתנ"ך, בארץ המובטחת ובגורל של היהודים, שבא לבטוי אחרי חורבן בית שני כגזרה משמים. בתנאים של המנדט הבריטי בארץ ישראל והשלטון הצרפתי בסוריה, לא התאפשר למשפחה כשלנו לממש את השאיפות הציוניות. בתקופה זו הייתה פעילות של גורמים ציונים בסוריה ולבנון, שהמפורסמת בהן הייתה שליחת כ"ג יורדי הסירה לפוצץ את בתי הזיקוק בלבנון, שכידוע נסתיימה בהיעלמות הסירה על כ"ג אנשיה, בנסיבות שלא נודעו עד היום.

פעולות אחרות נעשו ע"י יחידת המסתערבים שפעלה בסוריה, שרוב אנשיה היו יהודים מסוריה ולבנון. היא עסקה, בין השאר, בהעלאה בלתי חוקית של יהודים, בעיקר בני נוער.

הייתה פעילות של "מכבי", של "החלוץ" ושל ארגוני נוער נוספים שהתענינו בעליה לא"י והיו ניצנים של התקשרות עם ההגנה בישראל ואפילו עם הפלמ"ח. היו כאלה שהשתייכו למחלקה הסורית, שהיה ענף של המחלקה הערבית של הפלמ"ח ועשו פעולות מרשימות בסוריה עוד לפני 1943. ידוע לי על החלוצים הראשונים, 5 בחורים דמשקאים שהגיעו לכפר גלעדי ב-1929, הצטרפו ל"הגנה" ואחרי כן חזרו לדמשק והקימו שם תאים ציוניים. הם סופחו לאנשי ההגנה בארץ בפעילותם השוטפת למען העלאת יהודי סוריה ולבנון ונגד הבריטים ובאיסוף מודיעין. בארץ התגבש גרעין הגנה, שהיווה בסיס להקמת כוחות המגן של ישראל במלחמת השחרור.

בשנת 1943 באו רחל ינאית ויצחק בן צבי לבקור בדמשק. היא התארכה בביתנו וגם בביתו של סבי. מטרת בואם היה לנסות לארגן עליה של צעירים וצעירות לא"י, לאחר שכל דרכי היציאה של יהודים מאירופה נחסמו.

זה מתאר את האווירה שהייתה במהלך מלחמת העולם השנייה בדמשק. אני הייתי צעיר מכדי להיות בתנועת נוער. כשרחל באה ואכלה אצלנו ארוחת צהריים, רק שתי האחיות הבכורות השתתפו. באותה ארוחה רחל ינאית אמרה שהיא מחפשת, קודם כל, לשבור את ה"טאבו", שמשפחות דמשקאיות לא שולחות בנות לעלות לארץ ישראל לבד. זו הייתה מהפכה בתפישת העולם של יהודי דמשק, לעזוב ילד ולשלוח אותו לבד לארץ, לא כל שכן ילדה, שנחשפת לסכנות יותר גדולות. אמי אמרה שהיא מוכנה לשלוח את הבנות כי היא בטוחה שהם יהיו בידיים נאמנות לא פחות מאשר בבית ושהיא תהיה הדוגמא ותשכנע גם את סבתי לשלוח את שתי בנותיה (אחיותיה של אמי), שהיו בוגרות מאחיותי. אחותי מרים הייתה בת 15 והיותר צעירה, לאה הייתה בת פחות מ-13. אמי, לפי עדותה, לא הבינה בדיוק לאן לוקחים אותן, אבל היא ידעה שלכל מקום שיקחו אותן בארץ, יאפשרו להן להמשיך בלימודים ולהתחיל בחיים עצמאיים מכובדים וזה מה שהיה לה חשוב. לגבי האחיות של אמי, המצב היה מסובך יותר כי הן היו יותר מבוגרות והאפשרות שלהן להמשיך בחינוך היתה בעייתית, בגלל קשיי השפה ובגלל הבדלים בחינוך בין דמשק לישראל. לכן היה ברור שעדיף להכשיר אותן לעבודה, כדי שתוכלנה להשתלב ולעמוד ברשות עצמן. אמי היתה זו שפרצה את הטאבו שלא שולחים בת מהבית לבד, אפילו לא לארץ ישראל. האחיות של אמי עלו לארץ חדשים מספר לאחר אותו ביקור של רחל ינאית והאחיות שלי עלו כעבור כשנה, בתום שנת הלימודים בבית הספר, באמצע 1944. האחיות הוקסמו מהרעיון של העליה כי אף אחד לא רצה להשאר בסוריה.

חינו שם כל הזמן בחרדה מפני פוגרום שיבוא, מפני התנכלות והתנקשות ובמסגרת של איסורים והגבלות שלא נתנו סכוי ליהודי, וודאי לא ליהודיה. לא ניתן היה להשתלב בחיים הרגילים בדמשק: אסור היה לעבוד בממשלה. נשים לא יכלו לעבוד בחברות פרטיות כי התנכלו להן. היו בעיות של הטרדה מינית וכו'. לבחורה שיצאה לעבודה התיחסו כאילו היתה מופקרת. אפשר היה למצוא נוצרים מכובדים או מסלמים מכובדים, לדבר על ליבם שיתיחסו ביתר הבנה, אבל גם אצל מסלמי מכובד תמיד יש איזה מנקה רחובות או משרת, שמרגיש עצמו נעלה ומכובד יותר מכל יהודי, נכבד או מלומד ביותר. במצב זה ההרגשה הכללית הייתה שחייבים לשנות ולא טעינו בכך.

העוינות והאפליה נגד היהודים לא פחתו אלא גברו עם הזמן, על פי עדותם של אחי, שבאו לארץ 17 שנה אחרינו. אחי, יצחק, היה היהודי הראשון שהתקבל ללמודי שפה וספרות ערבית באוניברסיטה בדמשק. היה אחד לפניו, שלמד באוניברסיטת דמשק, אבל הוא למד פילוסופיה, נושא שלימדו מורים צרפתים, לא ערבים. הוא גם לא למד את זה בערבית. אחי היה הראשון, שפרץ את הדרך, וכל הזמן היה לו מאבק עם ראש החוג, שהיה מהאחים המוסלמים ושנא יהודים "שנאה דתית" ובכל פעם שראה אותו, ניסה לסלק אותו מהשעור. למרות זאת הוא הצליח לשרוד שם שנתיים. לאחר שעלה לארץ בסוף 1962, הוא התקבל לאוניברסיטה העברית ללימודי ערבית, היה אחד התלמידים המצטיינים וסיים כפרופסור חבר בחוג לשפה וספרות ערבית באוניברסיטה העברית. האח השני, אברהם, למד מתמטיקה ופיסיקה. גם הוא היה היהודי הראשון שלמד מתמטיקה ופיסיקה באוניברסיטה של דמשק. הוא סיים שם שנתיים והיה מהתלמידים הטובים. לא היו לו בעיות כי למורים למתמטיקה היה פחות אכפת אם זה יהודי או מוסלמי. במקצועות אלה גם למדו פחות מוסלמים ויותר נוצרים.

6-1 על חינוך ומחנכים ב"אליאנס" בדמשק

במגמה למנוע אי הבנה בהשוואת החינוך המתואר כאן לזה הרווח כיום בישראל יש לזכור את ההקשר של התקופה והסביבה שבה פעל והתנהל בית הספר. בהשוואה כזו אפשר לומר בוודאות שביית הספר נחשב לבית ספר מהטובים שהיו אז בדמשק בכלל. מדי פעם אנשי שם סורים, לא יהודים, שלחו את בניהם ללמוד בו תקופות מסוימות. הם היו חריגים, כיון שביית הספר נועד ליהודים.

החינוך בבי"ס "אליאנס" דמשק באותן שנים היה רחוק מרחק רב מהחינוך בישראל כיום.

ראשית באותו מבנה למדו ילדי גן הילדים מגיל 4 ומבוגרים יותר עד רמה גבוהה מעט מחטיבת הביניים. הלימודים לא הגיעו עד לחינוך תיכוני מלא. למדו באותה התקופה בבית הספר כ- 1000 תלמידים מכל הגילים

לא היתה הקפדה על גיל הלומדים באותה כיתה. מה שקבע היתה רמת ההישגים של התלמיד. תלמידים לעתים נשארו כיתה יותר מפעם אחת ואחרים עם הישגים חריגים דילגו על כיתה וכך נוצרו פערי גילים של מספר שנים בין תלמידים באותה כיתה.

בכל שליש שנה ניתנה לתלמיד תעודה של ציוני מבחניו במהלך הלימודים. תלמידים דורגו בכיתה לפי רמת ההישגים הכוללת. מצטיינים זכו להיות רשומים ליד משרדי ההנהלה בלוח מיוחד שנקרא לוח הכבוד. (tableau d'honneur). ככל שרבו הרשומים של תלמיד מצטיין באותו לוח כך זכה להערכה (חברתית) גבוהה יותר. בכיתות הנמוכות להשגים נאים נתנו כרטיס שנקרא bon point עבור הצטיינות בשעורים. עם צבירת חמישה bon point נתנו כרטיס גדול יותר שנקרא billet d'honneur.

בית הספר היה מבנה מרשים בצורת ח' עם חצר גדולה בחלל שבין זרועותיה. הוא היה מוקף גדר מתכת מעוצבת ונאה מכל עבריו ובחזית הפונה אל שארע אליהוד (רחוב היהודים) היה גן מטופח.

שתי הזרועות של ה' ח' אכלסו את הכיתות ומשרדי בית הספר, בעוד שהזרוע המחברת אותן הכילה אולם ארועים גדול מחסן ציוד וכד'. בנית המבנה התאפשרה בזכות תרומתו של אלי כדורי שתרם גם לבנית בי"ס כדורי ליד כפר תבור. לפי לוח הזיכרון שהיה קבוע בכניסה לבית הספר הוא נחנך בשנת

בין החלק שהוקצה לבנים לזה של הבנות הפרידה מחיצה מעץ, שניתן היה לפתוח באירועים מיוחדים וכן ניתן לשנות את מקומה בהתאם ליחס המספרי בין תלמידים לתלמידות. ילדי הגן למדו בחלק של הבנות. בחטיבת הביניים (ה-brevet), לא היתה הפרדה בין הבנים והבנות, כולם למדו בחלק של הבנים.

בכיתות ישבו שנים ליד שולחן בכיתות גדולות יחסית, עד כ-40 תלמידים בכתה, ליד שולחנות מסודרים בשורות וטורים מדויקים. המקומות של התלמידים היו קבועים והוקצו על ידי המורים. מורים ומורות לימדו את הבנים והבנות. ההנהלות השתדלו שאת הבנות ילמדו בעיקר מורות, אבל זה לא תמיד התאפשר.

הלימודים בבית הספר התנהלו בצרפתית. הבנים למדו עברית, תחילה כשפת התפילה והתנ"ך ובכיתות מתקדמות יותר נלמדה עברית מודרנית על ידי שליחים מהארץ. בזמננו לימדו אדון גולדשמידט ואשתו צפורה, אח"כ מנחם ברגר ומנשה הראל (בכינוי אמנון). ערבית, שהיתה שפת המדינה נלמדה שעה ביום. הוראת העברית התמקדה בשנון קריאת התפילות, תוך הסבר מינימלי, אם בכלל והתלמידים לרוב לא הבינו אותן. באותו אופן למדו לקרוא בתנ"ך בטעמי המקרא.

בכיתות הנמוכות לימוד הכתיבה נעשה בעזרת לוח מאבן צפחה שהתלמיד כתב עליו בגיר ומחק בעזרת סמרטוט. מי שהתקדם יותר למד לכתוב כתיבה תמה במחברת נייר, שהיה בה שרטוט שורות מיוחדות מותאם לכתביה תמה.

החינוך היה קפדני, על פי השיטות המחמירות שהיו נהוגות בצרפת. ההיררכיה והמרחק בין המורה לתלמיד היו ברורים ולא אפשרו לתלמידים או להוריהם להפריע למהלך השיעורים או להעיר הערות ולשאול שאלות ללא רשות או הזמנה של המורה.

בכדי למנוע אבחנה בין הלבוש של ילדים ממשפחות חסרות אמצעים לעומת אלה שהיו להם, כל תלמידי הכיתות הנמוכות והגנים לבשו סינרים, שכיסו את הלבוש העליון ונקשרו מאחור. הסינרים של ילדי הגן היו משובצים בצבע תכלת לבן ושל תלמידי בית הספר העממי היו בצבע שחור.

התלמידים בכיתות היותר גבוהות נדרשו לבוא בבגדים נאותים לפי מפרט מוגדר, שלא אפשר בחירה נרחבת ומנקרת עיניים.

בכל בוקר עם צלצול הפעמון, היה מסדר בחצר בית הספר. התלמידים מכל כיתה התקבצו יחד, הסתדרו זוגות זוגות לשם כניסה בתורם לכיתה. ליד כל גרם מדרגות(היו ארבעה) עמד בד"כ מנהל בית הספר ו/או מורה אחראית שסקר את הכניסה המסודרת של התלמידים. במידה ואחד התלמידים דבר או הפריע לסדר, או בא בלבוש מרושל/נעלים בלות הוא הוצא מיד מהשורה. הוא בד"כ זכה למכות חזקות במקל או בסרגל עם זוויות מתכת על כפות ידיו, ו/או, נשלח לביתו.

עונשים פיזיים היו "אמצעי חינוכי נפוץ". ניתן דרור לכל מורה להמציא את העונש הייחודי לו. פרט ל"אלימות החינוכית" לא זכור לי שהיו תקריות אלימות בין תלמידים בין כותלי בית הספר. לפי השמועה כאשר קרו תקריות כנ"ל, התלמידים הורחקו מבית הספר לצמיתות.

חומר הלימוד התבסס על תכנית לימודים שהוכתבה או הועתקה על ידי הנהלת ה"אליאנס" בצרפת. למדו, כאמור, קריאת התפילות והברכות וקריאה בתנ"ך בטעמי המקרא בעברית וכן חשבון, גיאוגרפיה כללית ובעיקר של צרפת, צרפתית, שכללה ידיעת קריאה וכתביה ולימוד בעל פה של שירי משוררים ידועים, דיקדוק, חיבור והכתבה- שכן הצרפתית מאופינת בקשיי כתיב גדולים. (עד היום מתנהלות

בצרפת אולימפיאדות בינלאומיות של הכתבות. כי מעטים הם אלה שיכולים להתגאות ביכולתם לכתוב ללא שגיאות כלל). למדו גם מדעים וידע כללי (lecons de choses). כ"כ למדו היסטוריה של צרפת מנקודת ראותו של צרפתי ותולדות עם ישראל (histoire sainte).

עד היום זכור לי הטקסט של התחלת ספר ההיסטוריה הראשון שהיה עלי לשנן: "אבותינו הגאלים היו לוחמים עזי נפש שהאמינו שיש לשמור על הרקיע שלא יפול על ראשיהם. כוהניהם ה"דרוידים" היו מגישים – גיי (GUILLE) - סוג של צמח טפיל שתוקף עצים וניזון מהם - מנחה לכוחות העליונים כדי למנוע את האסון..." הספר היה כתוב מנקודה אוהדת ביותר לצרפת ולמעשיה לאורך ההיסטוריה, כולל שבחים למסעי הצלב (שכידוע לוו בטבח מתמשך ביהודים ושוד של האכרים בכל מקום שאותם צלבנים קרבו אליהם, אך לא הוזכרו בטכסטים הנלמדים). אבי ואמי שגם הם למדו באליאנס, למדו מספרים בעלי נוסח דומה או זהה, שהוכתב על ידי ממשלת צרפת בכל רחבי האימפריה ואזורי השפעתה בעולם. החל בכיתה ד' למדו גם ערבית. זה כלל כתיבה קריאה והתחלה של דקדוק ערבי.

רק עם בואו של איש הפלמ"ח, מנשה הראל חבר מעוז חיים, שהיה שליח לא מוצהר של המוסדות הציוניים בארץ, הונהגו על ידו שעורי התעמלות וחינוך גופני. שיעורים אלה לא רק שהיו אהובים מאוד על התלמידים הם גם שימשו מסווה לפעילות ציונית וחברתית ממדרגה ראשונה. אפשר לומר שמנשה זקף את קומתם של צעירי בית הספר והשכונה היהודית. הוא ארגן בפעם הראשונה טיולים של תלמידים לאזורים שכף רגל של יהודי לא דרכה בהם באותם ימים. הטיולים היו בהתחלה לעין אל פיג'יה. זהו מעין ענק מרהיב ברכס מול הלבנון ממנו הביאו מי שתיה מעולים בצינורות לדמשק. לאחר מכן הוא ארגן טיולים ל- אל-תל ול-מנין, שני כפרים של "עיינות ופלגי מים" מכל עבר, ממש גן עדן עלי אדמות, וכן לכפר דמאר, שהפך עם הזמן לפרבר של דמשק. ידוע היה שהסביבה היתה עוינת ליהודים ולכן דאג שיהיו גם בני 15-16, שהצטיידו במקלות, לשמור על היותר צעירים בני 11-12. אכן כשנזרקו עלינו אבנים במהלך הטיול, הגיבו הגדולים באבנים ורצו עם המקלות לקראת המיידים. אלה כמוכן ברחו. מאוחר יותר הוא ארגן מחנה קיץ של צעירים ציוניים ב"ערנה" שבחרמון, דבר שלא ניתן להעלות על הדעת בשל הריחוק והחשש מעוינות האוכלוסיה הסובבת. מנשה כמורה וכמדריך היה חריג בבית הספר כמעט מכל בחינה שהיא, כפי שיתבהר להלן.

המנהל הראשון שזכור לי היה "מסייה" NASSY (בטאו את השם נשיא במלעיל), שהיה אדם חביב בד"כ וחייכן. אבי אמר שהוא ממשפחה מיוחסת בתורכיה. יתכן שהוא התכוון לכך שהוא מצאצאיו של דון יוסף נשיא ואחותו דונה גרציה שזכו לכבוד מיוחד מסולימאן המפואר (מהסולטאנים התורכיים הגדולים ביותר שהיו לעות'מאנים). מסייה Nassy ניהל את בית הספר בשנים הקשות של כניעת צרפת לגרמניה, שבעקבותיה השתלטה ממשלת וישי על סוריה. היא הוחלפה מאוחר יותר על ידי ממשלה שתמכה בדה-גול. תקופתו היתה סוערת מאוד בסוריה, היה מחסור באוכל והעלאות מחירים בלתי פוסקות. היו הפגנות רחוב אלימות בדרישה לעצמאות וסילוק הצרפתים. לא פעם הגיעו המפגינים לשערי בית הספר בדרישה לצרף את התלמידים להפגנות. היו לכך מספר טעמים מחד, אצל המפגינים בית הספר נחשב לבית ספר צרפתי וחשוב היה להם לצרף גם תלמידים מסוג זה למחאותיהם, מאידך היהודים נחשדו כמשתפי פעולה עם הקולוניאליסטים, ולכן היה חשוב שהיהודים יוכיחו את נאמנותם לתושבי הארץ בה הם מתגוררים. כמו כן רצו להגדיל את מספר המפגינים. המנהל השתדל לתמרן כך שהתלמידים שמעל לגיל 10-11 יוברחו כבודדים בדרכים צדדיות לבתיהם ולא ישתתפו בהפגנות לא

להם. בזמנו מורים רבים בעלי נתינות "לא רצויה" עזבו והוחלפו באחרים. מורים מבוגרים שפרשו הוחזרו. עיקר מאמציו היה לשמר את המסגרות הקיימות כמיטב הבנתו.

המנהל השני הזכור לי היה "מסייה" MEFANO. הוא היה יהודי יווני בעל נתינות צרפתית. היה חמור סבר וגם קשה לתלמידים. הוא הזמין אצל נגר, הורה של אחד מילדי בית הספר, מקל מרובע, בעובי של מספר סנטימטרים ובאורך של כ-60 ס"מ, מהוקצע למשעי. בכתה הוא היה בד"כ מוסתר בתוך שרוול המקטורן שהוא לא פשט אף פעם בנוכחות תלמידים. בכל בוקר היה נוכח במסדר של עלית התלמידים לכיתות. כשהיה מבחין ברחש מיותר, נגזר דינו של החוטא: חמש מכות חזקות במקל על כל אחת מהידים. גם תלמידים בכתות גבוהות סבלו מנחת מקלו וזרועו, שלא לצורך. זה היה החינוך לפי תפישתו. עד היום לא ברור לי אם הוא אפשר את הפעילות הציונית בבית הספר ביודעין או שזה היה בלתי נמנע בתוקף הנסיבות של מחסור במורים ובכסף. מורים לעברית הגיעו לבית הספר מראשית ההיסטוריה של האליאנס בדמשק. אמא למדה עברית אצל יוסף ריבלין (האבא של רובי, יו"ר הכנסת כיום, ואצל יהודה בורלא. אני ואחי נתן למדנו אצל אדון גולדשמידט ואצל אדון ברגר. כמו כן הגיעו שני מורים ערבים לערבית במימון משרד החינוך הסורי. שמו של אחד המורים המסלמים לערבית שלימד אותי היה "פיצל אל ביטאר". הוא העיד על עצמו שהיה מוסלם דתי שהיה גם פעיל בתנועה הלאומית. היו שמועות שהוא ממשפחה מכובדת. לימים אדם בשם "צלחא אל ביטאר" היה מבכירי המדינאים הסורים. אינני יודע אם היו ביניהם קשרי משפחה ומה היה טיבם. פיצל אלביטאר ביקר בביתנו לכבוד אחד החגים היהודיים כמדומני חג הפסח, יחד עם המורה השני לערבית "אוסתאז" שאלאתי שלימד את שתי אחיותי הבכירות. שאלאתי כתב ספר על התנועה הלאומית הערבית. הוא היה גאה בו מאוד ובהתנגדותו לציונות. בביקורם אצלנו הם ניסו לתהות על הקשר בין היהודים לציונות. אבי ואמי היו צריכים להתפתל בכדי להסביר את הקשר הדתי של היהודים לבית המקדש שנחרב ולארץ ישראל, ולחובה הדתית של היהודים לחכות למשיח כפי שהרמב"ם הגה אותה. באותה נשימה ביקרו את "הציונים הכופרים" שאינם מקיימים את מצוות הדת.

שניהם לא הסתירו את רגש העליונות שחשו כלפי היהודים והנוצרים ודברו עליהם לעתים בבוז גלוי. הזלזול בתלמידים היהודים התבטא גם בכתות "הגבוהות" בהעברת חלק מהשעור בסיפורי מעשיות מהפולקלור הערבי כמו הספורים על סינדבאד המלח, אלף לילה ולילה ודברי חרזנות חסרי טעם ותוכן. לא למדנו אף שיר של משורר ערבי בעל שם או קטע של דברי הגות ואף לא עתון מקומי.

באחד משיעורי הדקדוק "אלביטאר" הסביר לנו שמרבית השורשים של המלים הם בני שלוש אותיות, הנבדלים ביניהם באיות ובניקוד שלהן ורצה להמחיש מה הוא "פועל". הוא אמר: "לכתוב הוא פועל, אני כותב על הלוח" והוא כתב כמה מילים. "אני הולך" והלך מהלוח לעבר ספסל התלמידים, "ואני מרביץ" והוא נתן סטירה מצלצלת לאחי נתן. נתן היה המום ומזועזע ממש מעצמת המכה, שכוונתה היתה, לכאורה, להבהיר מהו פועל. המדהים ביותר היה, שהתלמידים פרצו בצחוק רם והמורה היה מרוצה מאד מהתעלול שהמציא, שיותר משהיה תעלול משעשע, הוא ביטא זלזול בערך התלמידים. בכך הוא אמנם לא נבדל ממורים רבים אחרים, אך אצלו זה התלווה לשנאה ליהודים שאותה לא התאמץ להסתיר.

אחד המורים היותר נוקשים היה חכם יוסף שורבה. הוא היה עשרות שנים מורה לתפילות בכתות הנמוכות באליאנס. הוא לימד בזמנם, גם את אבי ודודי עליהם השלום. הוא היה נמוך מאוד צמוק

וזעום פנים. אני מעולם לא ראיתו צוחק או מחייך. לימוד קריאת התפילות התחיל בלימוד האותיות העבריות, הניקוד העברי, צירוף האותיות לניקוד, וצירופן למילים. לאחר שהצירופים נלמדו היטב הוחל בלימוד קריאת התפילות ושינון חלק מהן בע"פ. אוי למי שטעה. מי שטעה פעם אחת זכה לסיבוב מכאיב באוזן. טעות חוזרת זיכתה בסיבוב מכאיב יותר וטעות שלישית היתה מזכה בעונש חמור יותר. מי שלא הכין שעורים היה מקבל מכות מקל על קצות אצבעות הידיים או פלקות על כפות הרגלים. הוא היה מרביץ חזק, ללא רחמים, כאילו נהנה מזה. הוא לא נרתע מהטחת ראשו של תלמיד בקיר או מסטירות מצלצלות למי שהתקשה בלימודים. הוא ראה בזה שליחות מאלוהים, כמו אנשי האינקוויזיציה. בשעור הראשון בשנה הוא היה ממנה את אחד התלמידים היותר חזקים ומגודלים, כעוזר לענין הפלקות. על העוזר היה לקשור את הילד המוכה שלא יוכל לזוז, בכדי להקל על חכם יוסף בהלקאה נמרצת של הקורבן. תפקיד העוזר היה גם לספור את המכות. תלמיד שלדעתו התחצף או דבר אליו בחוסר כבוד ראוי היה זוכה לצביטה בשתי הלחיים ולהטחת ראשו בקיר. שעוריו היו דוגמה קיצונית ליד קשה ביותר ללא צורך. לא כל המורים השתמשו באלימות להטלת משמעת. לרובם היו דרכים מחוכמות יותר לגרום לילדים ללמוד. נציין את מסייה תאג'ר שהיה מבוגר יחסית, בן למעלה מחמישים, נעים הליכות. הוא היה חולה והתקשה בהליכה. היה עד כדי כך אהוד שהלכנו אליו לברך אותו בביתו בחגים. הוא נהג לכבד אותנו בממתקים ולספר לנו מעשיות מרתקות. הוא לימד אותנו לכתוב חיבור וגם ספרות צרפתית. היה לו בן יחיד צעיר בשנות העשרים שגם הוא לימד זמן מה בבית הספר ונחשב ללא רציני. בין המורות נציין את מדמואזל דנון שהיתה צעירה בהירת שיער, יפה ובעלת מתניים צרות מאד. היא היתה תקיפה ונבונה וידעה להטיל את מרותה על התלמידים, אך ידעה גם לתת סטירה מצלצלת בעת הצורך. לרוב הסתפקה בהעלבה "imbecile" או "espece d'idiot". התלמידים היו מתערבים אם אצבעות שתי הידיים מספיקות להקיף את מותניה הדקים מאוד. הוטל על מישהו לגנוב את החגורה שלה על מנת למדוד ולהיווכח מי זוכה בהתערבות. אף אחד לא הצליח. כעבור זמן לא ארוך היא נישאה לסוחר אמיד בן הקהילה והיא הפכה להיות "מדאם תורכיה" ולאחר מכן פרשה מההוראה באליאנס. אהבנו לשבת בשעורים שלה בהם דברה אך ורק צרפתית. היא כלל לא ידעה ערבית. מורה אחרת שגם היא היתה מקובלת על התלמידים, היתה מדמואזל גומל. היא ספרה לנו שנולדה בסלוניקי שביוון וקבלה את הכשרתה בצרפת ובתורכיה. מזלה שמעט אחרי פרוץ המלחמה הוצבה כמורה בדמשק, שכן במהלך המלחמה הגרמנים השתלטו על יוון ושלחו את מרבית יהודי סלוניקי להשמדה באושוויץ. גב' גומל היתה בריאת בשר ונעימת סבר. היא תמיד דיברה בשקט ובנינוחות. כשלא היתה מרוצה ונטתה לכעוס היא הייתה מתאדמת ומביעה את מורת רוחה באופן שהתלמיד הרגיש אי נוחות וחרטה מסוימת. לא זכור לי מקרה של סכסוך משמעותי בין תלמיד או תלמידה לבין גב' גומל. היא היתה אחת הבודדות שפגשנו אותה מאוחר יותר בארץ.

בניגוד למנהג של מרבית המורות שלימדו את הבנות בבית הספר וציפו לקבל מהתלמידות מתנות לחג המולד או לראש השנה האזרחי, אף אחת מהמורות אצל הבנים לא ציפתה ולא קבלה מתנות באירועים אלה. כאמור המורים הגברים, השתדלו בד"כ לשמור על ריחוק מהתלמידים, פרט למר תאג'ר, ולכן גם לא יכלו לצפות למתנות מהתלמידים. המורות הסכימו מדי פעם לספר על עצמן ועל עברן במיוחד גב' גומל.

מבין המורים האחרים הזכורים לטוב נציין את מסייה רחמנה. לא ידוע לי אם היה בן הקהילה או נשלח מארץ אחרת על ידי ה"אליאנס". הוא היה חריג בידיעת ערבית שוטפת בלהג דמשקאי. היתה לו יכולת

לנהל את שעוריו בשקט מוחלט וללא הפרעות מצד התלמידים, למרות שהיה לו "טיק" בלתי נשלט בפנים, כאילו הוא טורח ללא הרף, לנקות את שיניו משאריות מזון. צורת הענישה שלו היתה מתישה. הוא נתן לכתוב מאות פעמים משפט מסוים או מימרה כלשהיא, הקשורה לענין החזרה למוטב. פרנקו, אחד התלמידים שהיה כמעט קורבן קבוע של העונשים שלו, גילה לנו טכניקות קיצור זמן לביצוע העונש הוא ידע לכתוב סימולטנית בשתי הידיים כאשר כל יד כתבה על עמוד נפרד של המחברת בכתב יד שנראה זהה לחלוטין לעין בלתי מקצועית. לימים אחיו הצעיר של אותו פרנקו היכה את המורה לעברית מנחם ברגר שהתעלל בו, עזב את בית הספר ועלה ארצה. מקרה זה היה חריג ביותר ופרנקו הצעיר התפרץ בצדק רב נגד שרירות הלב וההתעמרות בתלמידים, שאפיינו את מנחם ברגר. באותו מקרה המורה עבר מתלמיד לתלמיד והיכה באופן שיטתי את כל תלמידי הכיתה על הרעש המוגזם שעשו לדעתו בהפסקה. עם פרוץ מלחמת השיחרור התגייס פרנקו להגנה הוא היה ממאבטחי שיירת הרופאים והאחיות לבית החולים הדסה בהר הצופים בדרכם בשייח ג'ראח הוא נרצח.

7. הקשר לארץ ישראל ועלית בני משפחת אמי לארץ

במצב שנוצר לאחר מות סבי, מצאה סבתי לנכון לשלוח לארץ ישראל את כל הילדים שלה שנשארו בבית. היא התחילה בכך ב-1943, בעקבות בקורה של רחל ינאית בן-צבי בדמשק ובביתנו, זמן קצר אחרי מות סבי.

את הביקור אינני זוכר כי היא בקרה אצלנו בשעות הבוקר ואנו היינו, כרגיל, בבית הספר משעה 08⁰⁰ עד 16⁰⁰. כשחזרנו מביה"ס ספרו שאשה חשובה, ששמה רחל ינאית בקרה בביתנו. היא הייתה מעוניינת בעיקר לגייס בנות למשקי הפועלות שהיא ניהלה בארץ. אמי, שניהלה את עניני המשפחה, הציעה לה שתקח לארץ את שתי אחיותיה, שלא היו נשואות, מרים ועדינה. ואכן הן יצאו באופן רשמי, עם סרטיפיקטים, זמן קצר מאד אחרי הביקור של רחל ינאית. הן התקבלו למשק הפועלות בפתח תקווה ומשם עברו למשק הפועלות בצפון תל-אביב, ליד הירקון. הן היו מרוצות. אחיהם, משה ויעקב, הגיעו ארצה בכחות עצמם בעליה בלתי לגלית. לא היה להם מקצוע והלימודים לא היו חשובים להם במיוחד. הם רצו בעיקר להתפרנס ולבלות. הם בחרו בעבודות ששכרן גבוה יחסית, אבל גרמו נזקים גדולים לבריאותם: יעקב עבד במגרסת חצץ ומוזאיקה, עם כל האבק. לימים הוא חלה במחלת ריאות קשה, שגרמה למותו. משה עבד זמן רב בקבוצה של זפתי גוות וכבישים. לצערי גם שם לא שמרו על הבריאות וגם לא על הכסף שהרויחו ולא דאגו לעתיד. הם הרגישו עצמאים ו"בעלים בעמם".

אחותה הצעירה ביותר של אמא, שושנה, הגיעה לארץ אחרונה, ב-1945 בעליה בלתי לגלית וכך עלתה ארצה כל משפחתה של סבתי לבד מסבתי עצמה. שושנה לא מצאה את מקומה. היא נשלחה לאפיקים, שם הייתה חברת נוער של עולים מסוריה, שהייתה אמורה להצטרף לאחד הקיבוצים הצעירים. בקבוצים לא היה ברור מה עושים עם צעירים, שמצד אחד סיימו את גיל חברות הנוער, גיל חמש עשרה – שש עשרה, שלאחריו שלחו אותם לעבודה, אבל מצד שני הקבוץ עדיין לא יכל לקלוט אותם כחברים ולא הייתה מסגרת בשבילם. בלית ברירה היא חזרה לגור עם האחים שלה בתל-אביב, בשכונת התקווה אבל זה לא היה מקום מתאים לנערה בגילה. וניסו לחפשו בשבילה סידור אחר. באותה תקופה היה חוסר עבודה חמור, כי החיילים חזרו מהמלחמה ובאו עולים חדשים רבים. הייתה זו תקופה של מרי נגד השלטון המנדטורי והכלכלה יצרה מעט מקומות עבודה. שושנה התגלגלה ממקום למקום ללא עבודה

וללא מסגרת. היא ניסתה ללכת לצופים ולא החזיקה מעמד ועברה לגור עם אחת האחיות שלה, שהייתה נשואה והיו לה כבר שני ילדים. הייתה להם דירה שכורה של שני חדרים, אבל גם שם זה לא התאים כי בקושי היה להם ממה להתקיים בעצמם. בינתיים פרצה מלחמת השחרור, האחים והאחיות המבוגרות גויסו כולם לצבא ושחררו זמן ניכר לאחר שוך הקרבות. לכן לאחר מלחמת השחרור היא נאלצה לחפש לעצמה סדור אחר וכך הצטרפה להכשרת שיבולת, שהגרעין שלה היו נערים ונערות מדמשק, שעברו הכשרה בעין חרוד, תל-יוסף ואפיקים. שיבולת התאחדה עם גרעין של הצופים, שעלו להתישבות בתל-קציר בעמק הירדן.

כעבור זמן מה, שושנה נישאה לאורי פלדמן, בחור מהצופים של חיפה, ממשפחת מהנדסים ובוגר ביה"ס הריאלי. הוא היה חכם ומוכשר אבל אדם קשה, בעל עקרונות. כעבור זמן לא רב הם עזבו את הקבוץ והוא פנה ללימודים בטכניון ועשה דוקטורט בכימיה פיסיקלית. הוא עבד זמן מה ככימאי ולאחר מכן פנה לכיוון הייטק והיה מהראשונים בתחום זה. הוא עבד בכמה מקומות, בין השאר ברפא"ל. לאחר כמה שנים הנישואים שלו ושל שושנה התפרקו, אבל בינתיים נולדו שני ילדים. למרות היחסים הגרועים שהיו לו עם אשתו, הדודה שלנו, אנו בני משפחת חסון זוכרים לו חסד על כך שסייע רבות למשפחתנו. למשל, בשנת 1961, כשרציתי לעבור בחינת בגרות אקסטרנית, הייתי זקוק להשלמת לימודים, מאחר שבקבוץ למדנו 11 כתות בלבד ורמת הלימודים הייתה נמוכה מזו של בתי הספר העירוניים (פרט למקצועות מסוימים, שהיו ברמה גבוהה במיוחד). אני התכוננתי לכל בחינות הבגרות במשך 6 שבועות, שבהם למדתי בעצמי לאחר שעות העבודה. היה לי אז זכרון מצוין - כשקראתי ספר, כאילו צילמתי אותו - הכל נשאר בראש מסודר ומקוטלג. אבל מתמטיקה לא מספיק לזכור, צריך גם לסגל טכניקה, שלא הייתה לי ובבחינה הראשונה שעשיתי קבלתי ציון 2. לא היו אז ספרי מתמטיקה ללימוד עצמי, וספר המתמטיקה שהיה, עלה יותר מהתקציב השנתי שקבלתי כקבוצניק. בקשתי את עזרתו של אורי והוא אמר: "שב אצלי שבוע ואלמד אותך". במשך שבוע ישבנו שלוש ארבע שעות כל יום, וכשנגשתי לבחינה בפעם השנייה קבלתי ציון 6, שהספיק כדי להרשם לאוניברסיטה.

כשאחי הצעירים עלו ארצה, בשנת 1962, אחד מהם, אברהם, התקבל ללימודים בטכניון. הוא התחיל את לימודי המתמטיקה באוניברסיטת דמשק, בה למד שנתיים והיה, כאמור, היהודי הראשון שהתקבל למחלקה למתמטיקה באוניברסיטה סורית. כשהגיע ארצה ובחנו אותו בטכניון, הסכימו שיכנס לשנה שניה. מאחר שלא היה לו איפה לגור ולא כסף לשלם שכר דירה, אורי הזמין אותו לגור אתם עד שיסיים את התואר ויוכל לפרנס את עצמו. אברהם גר בביתם של אורי ושושנה במשך 3 שנים עד שקבל תואר.

לאחר הגירושים שושנה נשאה לגור בחיפה. היא נפטרה ב-2012 בגיל 79.

מבין האחיות האחרות של אמא, עדינה, שמבוגרת משושנה, הייתה רב-סמלת בחיל הים במלחמת השחרור. היא הייתה "פייטרית" רצינית ועלתה מהר בדרגות. היא רצתה להמשיך בקריירה צבאית, אבל זה לא התאפשר. שחררו אותה מהצבא, כי הייתה לסבית, אז זו הייתה כמעט "עברה פלילית". הדבר נודע לנו יותר מאוחר וזה היה בשבילנו שוק. ציער אותה שלא יכלה להביא ילד לעולם והיא נשארה לבד. אח"כ היא אמצה, עם חברה, ילדה מלשכת הסעד. בהמשך היא היתה פעילה מפלגתית שכונתית במפ"ם והייתה מאד אהודה ומקובלת. כשמפ"ם התפרקה והפכה למר"ץ, היא נשארה קצת בצד מהסיבה הלא סבירה, שהעדיפו אנשים בעלי השכלה אקדמית והיא סיימה רק 9 שנות לימוד. היא נפטרה בשנת 2011 בגיל 80.

האחות מרים הייתה במשק הפועלות יחד עם עדינה. היא נישאה לבחור אשכנזי בגיל מבוגר, היא כבר עברה את גיל 40 ולא יכלה כבר, בתקופה ההיא, ללדת ילדים. בעלה נפטר שנים רבות לפניו וזה פגע בה קשה מאד, אחרי שבגיל כל כך מאוחר מצאה שותף לחיים. היא עבדה שנים רבות בחב' "מקורות", הגיעה שם לדרגת מזכירת הנהלה, עד לפרישתה. היא נשארה בודדה כגימלאית, עד לפטירתה בשנת 2010.

היה למרים אח תאום – יעקב, שהיה אדם לא רגיל, בתחום יחסי אנוש. הוא לא היה מסוגל לריב עם אף אחד. תמיד חפש שלום ורדף שלום וידע להסתדר עם כולם. כשאמרנו לו שהעבודה שלו במגרסה משפיעה לרעה על בריאותו, הוא לא היה מוכן לשמוע ואמר: "אז מה, מישהו אחר יעשה זאת? אני כבר מורעל - גמרנו". זו תפישת עולם שקשה לי להבין. הוא עבר לעבוד במחצבות של סולל בונה והיה אחד ה"יצבים" של סולל בונה. בשלב מסוים, הרופא שבדק אותו לא הסכים שימשיך לעבוד במחצבות והוא עבר לעבוד כפועל בנין. הוא עבד בתל-אביב בכל מקצועות הבניה, אם אינני טועה, עד גיל 3-72, ורק אז פרש לגמלאות. הוא האריך ימים עד גיל 80, למרות שהראות שלו היו סתומות מאבק והוא סבל בשל כך ממחלת ראות כרונית, משעול ומקשיי נשימה וזקק למשאף צמוד. הוא נפטר ב-2009.

אחות אחרת, רחל, עלתה לארץ ב-1944, הצטרפה לגרעין של צעירים בבית השיטה, שם הכירה בחור, שעלה ממרוקו, שלמה אלמליח. הם נישאו ועברו לתל-אביב. נולדו להם 5 ילדים. אחד מהם, אליהו, נפל במלחמת יום הכפורים. רחל חלתה בסרטן הראות ונפטרה בגיל צעיר יחסית. שלמה עבד שנים רבות בדואר עד לפרישתו.

לאמא היו עוד שלוש אחיות שעלו ארצה לפני קום המדינה: שפרא (שפיאה) נישאה בשנות ה-30 לקרוב משפחה רחוק, רפאל, בנו של חכם יוסף, שלימד דורות של תלמידים את קריאת התפילות בעברית, מבלי להבין בהן מילה אחת. הם התגוררו בבני ברק. נולדו להם 7 ילדים. שפרא ורפאל נפטרו לפני שנים רבות.

שמחה נולדה שניה, לאחר אמא. היא עלתה לארץ ב-1945, התגוררה בשכונת התקווה, היא נישאה בגיל צעיר ליהודי חלבי. נולדו להם ילדים רבים, שהבכור מהם, יצחק, היה בחברת נוער בעין חרוד, עבר משם לאפיקים והיה כמעט ממיסדי קבוץ תל-קציר. הוא נישא לברברה, בתו של היועץ המשפטי של משרד המסחר והתעשייה לשעבר ונולדו להם 5 ילדים. הוא נפטר ב-2013 בגיל 80.

ויקטוריה עלתה לארץ בשנות ה-30, בעקבות נישואיה לבכור מזרחי, תושב טבריה, מיוצאי קורדיסטאן. נולדו להם 4 בנים. שנים מהבנים נפטרו לפני הגיעם לגיל 45 שנה. גם ויקטוריה ובעלה נפטרו בגיל צעיר יחסית.

8. העליה של בני משפחת חסון לארץ

8-1 העליה לארץ של מרים ולא

במסגרת הספר הלבן ממשלת המנדט הקצתה 1500 וויזות עליה לארץ ישראל ולא נמצאו קנדידטים לעליה מאירופה, שימלאו מכסה זו. גם אם באירופה היו קנדידטים, הדרכים היו חסומות. הייתה

מלחמה ודרכי התחבורה היו משובשות. לכן חלק מהמכסה נוצל להעלאת כמה מאות ילדים וילדות מסוריה ולבנון, כאשר החלוצות בתחום זה היו הדודות שלי ואחיותי.

הן יצאו ארצה ביום שישי. בארגונים שטפלו בעליה לא הייתה שום תחושה של משמעות השבת ושישי בקרב יהודי סוריה. ביום שישי בבוקר בא מנשה הראל והודיע, שעל אחיותי להיות מוכנות ליד מאפית צדקה שבקצה השכונה היהודית, עם מזוודה אחת קטנה לכל אחת. זה כל מה שהן יכלו לקחת. ואכן שתי אחיותי היו במקום בשעה שנקבעה אבל איש לא בא למפגש. אנחנו בכלל לא ידענו על כך. הלכנו לבית ספר כרגיל ואף אחד לא אמר לנו. רק ההורים היו בסוד הענין ומפני עינא בישא לא דברו על זה, למרות שזה היה חוקי, עם ויזות, כי עליה של יהודים בעיני הערבים הייתה מוקצית. אחד הדברים שזכור לי בכל הפגנה של הסורים באותו הזמן, המפגינים היו צועקים את מילות הגנאי נגד הממשלה הסורית ומוסיפים: "פלסטין בלדנא ואליהוד כלאבנא" (כלומר: פלסטין היא ארצנו והיהודים כלבינו). זה לא היה נעים לשמוע.

הן חיכו וכעבור זמן מה, מנשה הראל הגיע ונתן להן את הדרכונים והויזות ושלח אותן במונית לבירות, לא ישירות דרך קוניטרה, כדי לא לתת למישהו אפשרות לחזור בו בדרך. מבירות שלחו אותן בדרך הרגילה לארץ ישראל. כשבאנו בצהריים הן לא היו בבית. שאלנו איפה הן ואמרו: "נסעו לארץ ישראל". היינו המומים שלא נפרדנו, לא התחבקנו ולא נתנו להן נשיקה אבל קבלנו את זה. אותו ליל שבת היה לנו מאד עצוב. אמא בכתה בכי מר וגם אבא היה עצוב, אבל הוא ידע שזה הצעד הנכון והוא אמר שבקרוב כולנו נלך לשם ונראה אותן. ואכן הוא ניסה בכל כוחו לבקש ויזה לארץ ישראל, גם לצורך ביקור אצל אחיו, נסים, שנמצא בארץ ישראל, אבל נענה בסירוב מוחלט. האח נסים עלה לארץ בראשית שנות ה-30 וגר בירושלים. הם היו 6 שנותרו בחיים וחזרו לדמשק אחרי הגירוש לאנטוליה. 4 מתוכם היו נשואים. נתן ואני יצרנו קשר עם נסים כשבאנו לארץ, הכרנו אותו והתארחנו אצלו פעמיים או שלוש ושמרנו אתו על קשר טוב. נסים נפטר ראשון מהאחים ב-1951. הקשר עם כל הדודים נשמר, הוא נמשך עד היום גם עם הילדים שלהם, אם הם במונטריאול, בניו יורק או בארץ. גם הילדים שלהם, כשבאים לארץ, מרגישים חלק מהמשפחה כאן – חסון זה חסון.

קבלת הפנים שציפתה לאחיותי בהגיען לארץ היתה לא שגרתית. הן היו ילדות צעירות, מרים בת 15 ולאה בת 13. הן הגיעו כאמור ביום שישי מאוחר בערב לבית העולים בחיפה. נתנו להן מקום ללון, שהיה כרגיל שם, אולם שהיו בו עוד אנשים וילדים. בצאתן מן הבית אבי נתן לאחותי הבכירה 25 ל"ש. זה כמו שלושה או ארבעת אלפי שקלים של היום – סכום עתק (אז ל"ש הייתה שווה \$5), כי הוא ידע שהן הולכות למקום בו איש לא יתמוך בהן כספית. כשהן הגיעו לבית העולים, הייתה שם אשה תורכיה, שפתאום התנדבה לקלוט אותן, לעזור להן, להסביר להן מה קורה ואספה אותן ב"אהבה וחיבה". בשלב כלשהו אחותי נזקקה לשירותים, שהיו בחוץ. היא יצאה והשאירה את התיק שלה ואת חפציה בחדר. כשחזרה היא ראתה את התיק פתוח וכל הכסף נעלם. היה זה ליל שבת, עצוב מאד עבורן כי הן נשארו בלי אף פרוטה. מה אפשר לבקש מילדה בת 15, שהאמינה ל"נופת הצופים" של אותה יהודיה תורכיה? הן נשארו בבית העולים ימים מספר, עד ששלחו אותן להכשרה בחברת נוער בשפיה. זה היה מוסד נוער, שהיה בו גרעין של יהודים דמשקאים, שהן הכירו מבית הספר. למרות שהן התקבלו מאד יפה, ההסתגלות למציאות החדשה לא הייתה קלה, בעיקר ללאה. בכל מכתב היה בכי קורע לב, שהיא רוצה לחזור. אבא ואמא אמרו שהם מוכרחים להתייחס לתלונות ולתחינות בלב של אבן כי אין ברירה, זו

תקופת הסתגלות שודאי תחלוף. אם בעוד שנה שנתיים היא עדיין תרצה לחזור ניתן יהיה אולי לשקול את החזרתה. שבוע שבועיים או אפילו חדש ראשונים, אינם מספיקים כדי לשפוט.

התלונות היו קודם כל על הבדידות ושנית על השנוי באורח החיים ועל המשמעת. דבר נוסף שעליו התלוננו היה האוכל, שהיה שונה לחלוטין מזה שהורגלו אליו בבית. אם לשפוט על פי האוכל בקבוץ, הוא היה דל ולרוב לא הספיק למי שאחר להגיע. אפשר היה לחשוב שאוכל במוסד ילדים אמור להיות יחסית טוב מזה שבקבוץ. בקבוץ הוא היה מאד אלמנטרי, ממש ספרטני: לפעמים אכלנו רק לחם עם שמן ולפעמים שמנו על זה קצת שום כדי להוסיף איזה ריח מתאבן. כמובן לא היה ביכול של אמא, ולא ממתקים. דבר נוסף שהכביד מאד היה משטר העבודה. כבר בגילן הן היו חייבות ב-3 שעות ביום בעבודה חקלאית, שלא הורגלו לה, בחוץ, בשמש. מקבלים יבלות, עקיצות, נשרטים מקוצים וכולי. נוסף לכל אלה, היו הצקות מצד נערים. נערים מציקים בדרך כלל. כדי ליצור קשר עם ילדות צעירות הם לא מתחילים בחיבוקים ונשיקות אלא בהצקות בכל מיני דרכים "מטופשות". זו דרכם להתודע לנערות. זה דבר שיכל להכביד על מי שהראש שלה לא מכוון לדברים אלה. היו עוד דברים קטנים, אבל לאחר תקופה לא ארוכה מדי, העניינים הסתדרו והן הרגישו ותיקות בטוחות בעצמן, שקולטות אחרות.

ב-1946 כשהן עברו להכשרה באפיקים הכל השתנה. שתיהן התגייסו לפלמ"ח והפכו לחלק מכח המגן של היישוב היהודי לפני הקמת המדינה. מרים במלחמת השחרור ליוותה שיירות בקו ירושלים תל-אביב. כשהיום אני חושב על כך, אני מבין עד כמה דל היה כוחו של היישוב. לאה הייתה פקידה חטיבתית או גדודית. שתיהן היו בחטיבת יפתח בגדוד השלישי של הפלמ"ח. כשפגשנו, לימים את אלוף אלעד פלד, שהיה אתן בגדוד השלישי, הוא הזכיר אותן בחיבה והערכה רבה: "מה זה, אחותך ליוותה שיירות!..."

אני לא אשכח "הרפתקה" שחיותי מאוחר יותר: לאחר כבוש בית שאן במלחמת השחרור, עוד לפני הקמת מדינת ישראל, אמרו שהגדוד השלישי של הפלמ"ח, שבו שירתה מרים, הוא שכבש את בית שאן. עוד לא הייתי בן 13, בלי להגיד כלום לאף אחד, יצאתי מגניגר לבית שאן בטרמפים, כדי לפגוש אותה. זה היה טירוף של ילד מתבגר. הגעתי לכביש הראשי בין שדה נחום לחמדיה. כדי להגיע מהכביש הראשי, מול שדה נחום לעיר בית שאן, יש עוד כשני ק"מ הליכה. שום דבר לא הפריע לי. נכנסתי לעיר ראיתי את הבתים, עדיין עם כל הדברים שהאנשים עזבו כשברחו. פגשתי חיילים ששאלו אותי "מה אתה מחפש?" אמרתי: "את מטה הגדוד". אמרו לי: "לך לשם..." הלכתי ואמרתי שאני מחפש את מרים חסון. אמרו לי לחכות לה בחדר האוכל, היא ודאי תבוא תיכף לאכול. נכנסתי לחדר האוכל המאולתר של החיילים וכולם נדהמו, כי היו גם הרבה דמשקאים שהיו אתה בגדוד, במחלקה, שהכירו אותי עוד מדמשק. שאלו מה אתה עושה? אתה מחפש את מרים? וקראו לה "מרים, מרים!", היא באה ושמחה מאד אבל אמרה שכאן כולם חיילים. נכנס מפקד הגדוד, מולא כהן ושאל: "מי זה החייל הצעיר הזה שבא אלינו?" מרים אמרה שזה אח שלה, ואז הוא אמר: "אני רוצה שהוא ישב לידי עכשיו. תאכל אתנו, תגיד יפה שלום ותחזור" נהייתי בינתיים רעב מאד. אכלתי שם ארוחת ערב על חשבון הצבא. אחרי שאכלתי הוא אמר לאנשים: "תוציאו אותו לכביש". התחיל ויכוח מי יוציא אותי לכביש, כדי שאוכל לתפוש טרמפ לחזור לגניגר. כבר היה חושך מצרים. זה היה באמת טירוף, אבל לא הייתה לנו משפחה, לא היו הורים שתי האחיות היו המשפחה, העולם שלנו, וזו הייתה הזדמנות, כי הן היו קרוב, סה"כ במרחק 30 ק"מ, ממש "משחק ילדים".

לאה הייתה באותו זמן באיזושהו מקום בצפון. אני חושב בצפת. כי סמוך למועד כיבוש בית שאן, כבשו את טבריה ולאחר מכן את צפת והיא הייתה בחלק אחר של החטיבה.

8-2 העליה של נתן ושלי

סיפור העליה שלי ושל אחי נתן היה מסובך בהרבה. ראשית בתור ילדים לא ידענו שום דבר, פרט להבעת רצון כללית, לעלות לארץ יחד עם המשפחה. מעולם לא דנו בזה, כי בעניינים כאלה יפה השתיקה. אבא ואמא הבינו שאין לנו עתיד בדמשק, בעיקר לא למי שעתידים להיות בחורים צעירים, שרוצים להקים משפחות וללמוד לימודים גבוהים.

בכדי ללמוד בבית ספר תיכון היו שתי ברירות או בבית ספר נוצרי של הנוצרים הלזריסטים, שנחשב לטוב בסטנדרטים של סוריה, אבל התעודות שלו לא היו מוכרות בעולם הרחב פרט לצרפת. צרפת הייתה מספיק טובה, אבל כדי לממן את הנסיעה לצרפת ואת הלימודים שם היה צריך הרבה כסף. ביי"ס תיכון אחר, שנקרא בית הספר התיכון החילוני, באחריות משרד החינוך, היה ברמה גבוהה יותר אבל הרבה יותר רחוק. אמנם התעודות שלו היו טובות משל ביה"ס הלזריסטי ואפשרו להתקבל ללימודים גבוהים בעתיד, אבל למדו בו מעט מאד יהודים. לאבא היה קשה גם לקבל את העובדה שלמדו שם בשבת, אם כי אין זה אומר שהוא לא היה משנה את דעתו בענין הזה אילו רצה שנשאר. היה זה "כורח עליון" בבחירה בין להשאיר את ילדיו בורים ובין להיות עברייני שבת חלקיים.

לאבא היה ברור שאין עתיד בסוריה. גם לו סיימנו את הלימודים, לא היינו יכולים להשתלב שם במשהו ראוי.

המצב הלך והחמיר מבחינת האנטישמיות של התנועה הלאומית הסורית, שהרימה ראש. ההפגנות נגד הצרפתים התעצמו ותמיד שילבו בהן קריאות נגד הציונות ונגד היהודים. גרוע מכך היה שהסתמנה הכנה למרד פנימי מזוין בסוריה, שבאה לבטוי בכך שחמושים הסתובבו בגלוי ברחובות במדים ובלעדיהם. הצרפתים לא נראו מוכנים לותר על המנדט שלהם בסוריה והייתה הרגשה שההתפוצצות תתרחש בתאריך קרוב. ואכן כשנגמרה מלחה"ע השנייה, האנגלים מצאו לנכון לשלוח עוד כוחות לסוריה, כביכול כדי להגן על הסורים מפני ענישה של הצרפתים. הם העבירו להם הרבה מאד נשק, שהגיע מעיראק או מארץ ישראל, ימים ספורים לאחר יום הניצחון הרשמי על הגרמנים, ה-8 במאי 1945, החל מרד מזוין - יריות הפגזות והפצצות של הסורים נגד הצרפתים ולהיפך, שפגעו במבני ציבור, והרגו אלפי חיילים ואזרחים תמימים. הסורים הרגו מאות צרפתים, שהיו מבוצרים במחנות שלהם במקומות שונים בדמשק. רוב "הצרפתים" שלחמו היו חיילים שחורים מאפריקה שקראנו להם "סנגאליים" או אנשי לגיון הזרים שהם ערב רב של פושעים ו"מתנדבים" שברחו ממדינותיהם. המרד הזה נמשך 3 ימים ואחריהם האנגלים נכנסו, כביכול כדי לפשר, להרגיע את הצדדים ולהשיג הפסקת אש. היה ברור שהאנגלים רצו לסלק את הצרפתים מסוריה כדי להכנס במקומם.

בהפסקת האש, אחרי שמעשי האיבה כביכול הופסקו, מנהל ביי"ס אליאנס הזמין אליו את מי שהוא מינה כאחראי בפועל על בית הספר בימי המרד, מר ז'אק פרנקו, שהיה גם המחנך שלי ושכן שלנו בדמשק. הוא היה יהודי תורכי מאדריאנופול (אדירנה בתורכית), שאליאנס שלח מביה"ס בצידון. הוא היה איש נמוך, עגלגל, שלמרבה הצער, לא ידע לדבר ערבית. בדרכו לבית המנהל, יחד עם בנו, פרנקו

דיבר עם בנו צרפתי. ברחוב מישהו שמע אותו מדבר צרפתי, והתחיל צועק: "זה צרפתי! מרגל צרפתי!". ואז התנפלו עליו וקרעו אותו לגזרים. הייתה שם שריונית עם מספר חיילים אנגלים. הבן שלו רץ להתחנן שיוציאו את אביו, הוא אמר להם: "אנחנו לא צרפתים, אנחנו סורים, אבי מנהל בית הספר" אבל הם לא עשו שום דבר. הבן הצליח איכשהו לברוח ולספר מה שקרה. את גופת האב הביאו לקהילה לקבורה. זה היה ספור עצוב, כולם היו בהלם כי הוא היה מנהל בפועל של בית הספר ונרצח על לא עוול בכפו, רק משום שזוהה כיהודי צרפתי. בכך בעצם נפל הפור. מצד אחד המרד, שהיה מלווה בהרס וחורבן נורא במרכז העיר, מצד שני הלינץ' ונסיונות של לינץ' ביהודים נוספים, הביאו לכך שאצל אבי גמלה ההחלטה ל"התקפל" סופית. כעבור זמן לא רב, כ-10 ימים, אחי ואני יצאנו באחת השבתות אחה"צ לשחק בחצר מחוץ לבית. ראיתי את אמא רצה לקראתנו וקוראת לנו לבוא. באנו והיא אמרה: "תלבשו את בגדיכם היפים, אתם נוסעים עכשיו לארץ ישראל". לא האמנו אבל היא אמרה: "באמת". אנחנו לא רקדנו משמחה ולא בכינו. חכינו לכך מזה זמן. שאלנו את אמא: "אנחנו באים אתכם?" אמרו לנו שאנחנו נוסעים לבד. היה לנו את כל האומץ ושלוות הנפש ואמרנו "בסדר, נלך לבד" בלי שום ערעור ופקפוק. פשוט לצאת מהבור, מסיר הלחץ הזה...

בסביבות 3 אחה"צ הופיע בחור כבן 19, שהכרנו מהשכונה היהודית. בקושי הספקנו להתלבש הוא אמר לנו לכו, אנחנו נפגש אתכם בסביבות 4 - 4.30, תחכו באיזה גן צבורי, בפאתי השכונה היהודית. הגן כולו מוקף מפעלי בורסקאות, שהפיצו ריח דוחה, כך שאיש לא ביקר שם, למרות שיש שם מפלים יפים והכל מסודר יפה. זה היה סביב נהר הביוב של דמשק. מירו מוגרבי, ה"קרוב המאומץ", שגר אתנו, אמר שילוה אותנו, למרות שידענו את הדרך. הוא רצה לוודא, שהכל בסדר. הוא קנה לנו אגסים וקצת ממתקים ואמר שכבר די מאוחר ואמא לא נתנה לכם אוכל כי בשבת היא לא יכולה לבשל כי לא ידעה שאתם נוסעים היום. כנראה הם סכמו שהוא יקנה לנו משהו. לא יכלנו לקחת הרבה, רק בכיסים. אסור היה לנו לקחת אתנו שום דבר, שום תיק או מזודה, אפילו לא גרוש סורי אחד. היה ב-26 במאי - יצאנו עם מה שהיה עלינו. כשיצאנו אבא לא היה בבית ואמא קראה לו. הוא בא, התחבקנו והתנשקנו, והוא אמר לנו לא לומר כלום. אף אחד מהאחים לא ידע. אם ישאלו על הבגדים היפים, היינו אמורים לומר שזה לכבוד שבת ושנחנו הולכים עם הדוד לטיול, ויצאנו.

התיאום היה מושלם. מספר דקות אחרי שהגענו, אותו בחור בא עם אופניים, סימן לנו לגשת אליו, נפרדנו ממירו. כשיצאנו מהגן הוא הרכיב את שנינו על האופניים: את נתן מאחור ואותי מלפנים, על ה"רמה". הוא לקח אותנו מרחק די גדול, לאזור שדה התעופה, שנקרא פעם "אל מזה", שהיה לגמרי מחוץ לעיר, בתוך שדות חקלאים, בשכונה שמעולם לא בקרנו בה. לא היה קל לשבת על מוט הרמה של האופניים, ברכיבה שנמשכה הרבה זמן. הוא דיווש יפה, הוריד אותנו שם ואמר: לכו על הדרך, אל תסתכלו אחורה ואל תדאגו, יבואו לאסוף אתכם. האזור היה שומם לחלוטין. לא ראינו איש לא לפנינו ולא מאחורינו. לא היו אנשים, לא בנינים לא כלום. רק התחלנו ללכת, הופיעה משאית צבאית קטנה, נעצרה לידנו, ירדו ממנה שני בחורים, תפשו אותי, תפשו את אחי וזרקו אותנו פנימה. שמענו יבבות כי נפלנו על ילדים אחרים. היסו אותנו ואמרו: "עכשיו אתם שוכבים על הרצפה ולא מדברים אף מילה". המשאית הייתה מכוסה ברזנט. אני שכבתי על שרשרת הגרירה. למזלי היה חור אוורור קטן, שנוצר מקיפול הפח, אליו קושרים את הברזנט. כך יכלתי להסתכל החוצה והייתה לי קצת רוח. לא היה קר. אחרי שנסענו קצת, הילדים הגדולים אמרו שהגענו לגבול הסורי-לבנוני (באותו זמן סוריה ולבנון היו

פורמלית תחת שלטון צרפתי). ראיתי מחסום וחייל סורי וחיילים בריטים, שכנראה ירדו מהמשאית. הם היו אנשי פלמ"ח, שהתחזו לחיילים בריטים והציגו תעודות מזויפות. החייל הסורי הצדיע ונתן לעבור, לא חפש ולא אמר כלום. היינו בשקט מוחלט, למרות שהיינו 19 ילדים במשאית הקטנה, ביניהם צעירים, הייתה אחת בת 6. הכל עבר בסדר מופתי. היו אתנו 2 בחורים קצת יותר מבוגרים, בני 16,17, שכנראה ידעו פחות או יותר מה קורה. איש לא דבר אתנו ולא הסביר שום דבר. היה אחד שהיה לו שיען וכל פעם דיווח מה השעה.

המשאית נסעה דרך לבנון ולא עצרה אף פעם. יצאנו במשאית מדמשק בערך ב-6 בערב. כשהגענו בסביבות חצות לאזור מטולה, הענין הסתבך, כי היה אמור להיות שם קצין בריטי ידידותי, אבל הוא לא היה. החייל שהיה במעבר הגבול לארץ בקש שיראו לו תעודות. התעודות לא ספקו אותו. אמרו לו שנוסעים להביא תעודות ושנחזור. לקחו אותנו לאזור מעין ברוך, כנראה שהייתה שם איזו פרצה בגדר הגבול כי הורידו אותנו מהר מהמשאית בשדה חרוש וחצינו שם את הגבול. היתרון של מעין ברוך, שיש שם גשר מעל נחל עיון ואין צורך לחצות את החצבני, שליד הגושרים שאי אפשר לחצות אותו ברגל באותה עונה, בודאי לא עם ילדים. המשאית הורידה אותנו בצד הארץ ישראלי ומשם הלכנו ברגל, כדי להטעות את האויב, עד לדיר הכבשים של קבוץ דן. הלכנו כמעט שעתיים, בחושך מצריים בשדה חרוש, בין קוצים ומכשולים. כמה ילדים בכו, אמרו שקשה להם ואחרים סחבו אותם. בסביבות 01³⁰, 02⁰⁰ הגענו לדיר של קבוץ דן. לנו בחדר ההלבשה של עובדי הדיר, לקול געיות הכבשים. בכל הזמן הזה לא קבלנו אוכל, שתיה, אפילו לא מים. היה שם ברז ושירותים שיכלנו להשתמש בהם. אפילו אנשי קבוץ דן לא ידעו על בואנו כי הדיר היה בקצה הקבוץ ועברנו דרך הגדר, לא דרך השער. היה חושך ולא ראינו מי הוביל אותנו. הלכתי אחרי מי שהלך לפני. כולם היו בשקט, כולם ידעו שלארץ ישראל קשה להגיע, הכל התקבל כמובן מאליו.

בלילה ישנו על הרצפה, ללא שמיכות או מזרנים. הגדולים השתלטו על כמה ספסלים וישנו עליהם. בבוקר אמרו שיקחו אותנו באוטובוס לחיפה. הביאו שני אוטובוסים קטנים של אג"ד. איש לא דבר אתנו. מי שדיבר היו הבוגרים יותר בקבוצה, שהיו ה"דוברים". הם דברו עם האחראים על ההברחה, לא אתנו. כשעלינו לאוטובוסים נזכרו שלא אכלנו מאז צאתנו. הביאו לנו תה בקומקומי אלומיניום שחורים מלכלוך ישן ומעוקמים, עם ספלים מקרמיקה עבה, ולחם ישן כמעט יבש, עם ריבה. התה היה מתוק להבחיל, אולי 4 כפיות סוכר לכוס ואף אחד לא יכול לשתות. אכלנו את הלחם וטבלנו אותו בתה. קבלנו הכל ברוח טובה. אחרי שישבנו עד שעה 9 באוטובוסים, אמרו שאי אפשר לנסוע היום לחיפה כי צריך לעבור בדרך תחנת ביקורת בראש פינה והאיש שלנו, שאמור להעביר אותנו, לא יושב שם היום. מאוחר יותר, באותו יום, לקחו אותנו לפרדס נסיוני של אילת השחר. היינו שם שנים-שלושה ערבים בשני אוהלים גדולים, עם שמיכות צבאיות פרושות על העלים. אמרו שנשאר עד שהאיש שלנו יהיה במעבר ראש פינה. בפרדס לא היו שירותים או מים זורמים. השהות באהלים באילת השחר היתה מאד טראומתית עבורי כי לא ראינו נפש חיה, היו ימי חמסין קשים, את מי השתיה הביאו בכדים מסריחים מחלב מקולקל. המים בכדים התחממו מהר, כל אחד טבל את היד כדי להוציא לעצמו מים מהכד. שירותים לא היו והיה צריך להתארגן איכשהו בין העצים. החוויה הכי קשה הייתה בלילה, עם יללות התנים. פעם הלכתי לשירותים בחושך ופתאום תן הסתכל עלי בעיניים מבריקות. רצתי בבהלה בלי להרים את המכנסיים. רווחו אז ספורים על צבועים שמהפנטים ילדים, מושכים אותם על מנת לטרוף אותם – פחד אלוהים.

האוכל היה גרוע. בצהריים רצו לעשות לנו נחת, הביאו אורז מבושל עם סוכר, שהיה כמו בצק יצוק. כנראה שהאורז היה הזול ביותר והטבחים חסרי נסיון. עם זה הביאו סלט חצילים עם מיונו, שאיש לא הצליח לבלוע יותר מרבע כפית. לא יודע מי האנשים שהביאו אותו, איש לא הזדהה. הביאו צלחות פח שכל אחד היה צריך לנקות בעצמו. זה היה קשה מאד. אלה היו ימים טראומטיים, בהם התחרטתי על הכל. לא עשינו כלום, הרגנו את הזמן. אסור היה לצאת מבין העצים שלא יגלו אותנו. הפחידו אותנו שיתפשו ויחזירו אותנו. אמרו שהגדולים ישמרו מחוץ לאוהל כדי למנוע שיקרה משהו. שלחו אלינו איזה שומר שישגיח שאיש לא ילך לאבוד, או יעשה מעשה שטות. אחרי היום הראשון לקחו את הגדולים ולא ראינו אותם עוד. נראה שהם נטמעו בתוך אילת השחר או הלכו לאן שהוא ברגל, ונשארנו בעיקר הצעירים. כעבור 3 ימים אמרו שסוף סוף נוסעים לחיפה, השמחה הייתה גדולה.

נסענו באוטובוסים, עברנו את הביקורת בראש פינה והגענו, בשעה טובה לציק פוסט בכניסה לחיפה. שם הייתה נקודת ביקורת בריטית. אמרו שאי אפשר לעבור אותה כי האיש שלנו איננו. העברנו את הלילה בנגריה של קיבוץ יגור. הביאו לנו אוכל קצת יותר נורמלי – לחם עם זיתים וגבינה. היו בנגריה שולחנות מתפרקים. הגדולים לקחו את הלוחות של השולחנות ולקטנים נשארו הספסלים. בחשכה שמענו מדי פעם "בום", כשמישהו נפל מהספסל לרצפה. התמלאנו נסורת ושבבים. היה זה היום הרביעי או החמישי מאז עזבנו את הבית בלי להתקלח או להחליף בגדים והרגשנו מזוהמים. לקחו אותנו למשמר הים – היום זה קבוץ אפק. היו שם שלושה צריפים שוודים ירוקים בתוך החולות בלי דרך, בלי מים ובלי סידורים בסיסיים. היו בהם חדרים עם מיטות. השירותים היו של בור כמו בקבוצים באותה תקופה. שתי מדריכות ניסו להעסיק אותנו וללמד שירי ארץ ישראל. ככה בילינו את הימים, עד שללא הודעה מוקדמת, הושיבו אותנו באוטובוס והועברנו לבית העולים בבת גלים. היינו שם כמה ימים. היה זה מחנה צבאי בריטי - מבנים ארוכים של כ-50 איש בדורמיטורי אחד, שבו 3 מיטות מסודרות לרוחב האולם: שורה באמצע ושורה בכל צד. הכל היה מלא עד אפס מקום. האוכל שם היה מסודר ואכלנו ליד שולחנות עם כלי אוכל נקיים יחסית. הביאו מרק, מנה עיקרית, לפעמים איזה פרי. גם במשמר הים אכלנו אוכל סביר, במושגי אותה תקופה. הדרישות לא היו מופרזות.

נקראנו למשרד בית העולים בבת גלים בחיפה. בחור שלא היה מוכר לנו לקח אותנו עם עוד שלושה ילדים והביא לקולנוע אורה שליד בית ההסתדרות ברח' החלוץ שבהדר הכרמל בחיפה. ישבנו באולם גדול והמתנו. התאספו שם ילדים ממרכזי עולים במקומות שונים. עסקנים ישבו על במה וכמו במכירה פומבית, התחילו לחלק בצעקות את הצעירים, לקבוץ זה או אחר או למושב כלשהו. בין העסקנים היה חבר קיבוץ אפיקים בעמק הירדן, ידיד ותיק של המשפחה, מנחם לוזיה, שהיה פעיל בעלית יהודי דמשק. הוא ברח אותנו בחום. הבחנו בדמיון שלו לאחיו שהכרנו בדמשק. אחיו היו ידידים קרובים של משפחת מוגרבי, שגרו איתנו. העסקנים עברו על רשימות והיו צעקות והמולה, שגרמו לנו לחוש כסחורה במכירה פומבית: "מי לוקח את חסון, מי לוקח לאפיקים, מי לעין חרוד...אתם חסון הולכים לשם, אתה גלנטה לשם" וכו'. לא נראה שקדמה לכך עבודה משרדית מסודרת כדי לשייך את הילדים למקומות השונים. גם אחרי שקובצנו חמשה יחד, לא ידענו לאן ולמי שויכנו. לנו אמרו ללכת עם אותו איש שלקח אותנו מבית העולים.

נבחרנו 5 דמשקאים לקבוצת גניגר: חיים ארזי עם שתי אחיותיו, רחל ופרידה, שהכרנו מדמשק וגרו בשכנות לנו בדמשק, נתן אחי ואני. כעבור חדשיים שלושה הוריו של ארזי עלו מדמשק, לקחו אותו ומאז הוא ניתק מגע: לא ראיתי אותו, לא שמעתי ממנו ואינני יודע מה עלה בגורלו.

היה יום חם מאד והדרך הייתה ארוכה, רובה בשמש הקופחת. ירדנו ברגל מהדר לתחנת אגד, שהייתה מול הנמל, בעיר התחתית בחיפה. כנראה שלבחור לא היה מספיק כסף לאוטובוס. עמדנו בתור לעפולה, בתחנה ללא גגון וללא צל להסתיר את חום השמש. נאמר לנו שנוסעים לקבוץ גניגר, שמעולם לא שמענו את שמו.

חכינו בשמש יוקדת, בשעות הצהריים המוקדמות. לא יכלתי להתאפק יותר ואמרתי שאני חייב לשתות מים. מאחר שלבחור שליוו אותנו לא היה כנראה כסף לקנות לנו שתיה, הוא אמר: "הנה יש פה מוכר גזוז, לך תבקש ממנו כוס מים" אבל אני התביישתי, מה פתאום אני אלך לבקש כוס מים מבן אדם שאני לא מכיר. בכל זאת הלכתי, המוכר לא שם לב אלי וחזרתי. סוף סוף לאחר המתנה ארוכה, האוטובוס הגיע. הוא היה מלא וכולנו נסענו בעמידה. הנסיעה הייתה אטית וכעבור כמעט שעה הגענו לגניגר.

8-3 הקליטה בגניגר

8-3-1 התקופה הראשונה

התחנה הייתה במרחק פחות מק"מ הליכה עד למקום שאליו היינו צריכים להגיע. הייתה שעת הפסקת הצהריים, בה כולם נחו. שלחו אותנו לבתי הילדים. שם קבלה את פנינו חברת קבוץ ששמה לאה גרזון, בעלת מבטא גרמני כבד, "יקית" מהסוג המקובע, שכנראה עלתה לארץ מספר שנים קודם לכן. קרוב לודאי שעד אז לא ראתה מעולם יהודים מסוריה. הייתה לה משפחה ושלושה ילדים בגניגר. היא קבלה אותנו בחיוך "מסחרי". כששמעה מהבחור שליווה אותנו, שמהבוקר לא קבלנו אוכל ושתיה, לקחה אותנו לחדר האוכל של הילדים. השעה הייתה בסביבות 1³⁰ או 2⁰⁰ אחה"צ. ביקשנו מים, היא אמרה שתתן משהו טוב יותר. כשפתחה "ארגז" גדול, התברר שהיה זה מקרר, בו שמרו את כל דברי האוכל, שהוגשו בחדר האוכל. אנו מעולם לא ראינו מקרר כי בסוריה לא היו מקררים בבתי. היא פתחה ארון, נתנה לנו ספלי קרמיקה מגושמים, ומזגה בהם משקה אדום. היינו בטוחים שזה מיץ של תות שאמי. זה תות שגדל בסוריה והמיץ שלו טעים ביותר - טעים ממיץ פטל או מיץ תות שדה. בדמשק הוא היה מאד רוח. היתה לו עונה קצרה מאד. אבל המשקה שמזגו לנו היה מעט יותר כהה ממיץ תות שאמי ונראה חשוד. זה היה קר. לגמתי לגימה ופרצתי בצחוק: הטעם לא דמה כלל למיץ תות שאמי. איזה טעם, אלהים אדירים! שמתי את הספל חזרה בצד על השולחן אחי שאל: "למה אתה לא שותה?" אמרתי לו: "תשתה". הוא שתה ופרץ בצחוק אדיר. אף אחד לא רצה לשתות. כולם טעמו ואיש לא היה מסוגל לשתות למרות הצמא הנורא. רצינו רק מים. היא עמדה על כך שנגמור את מה שמזגה לנו. זה היה בורשט - חמיצה של סלק. עד היום יש לי ממנו טראומה. ממש בא לנו להקיא. כשלאה ראתה שבתור פתיחה זה לא היה כל כך מוצלח, היא ויתרה, אבל הודיעה לנו ש"אצלנו גומרים כל מה שנותנים בצלחת לאכול ולשתות. אין אצלנו מפונקים".

משם הכניסו אותנו להתרחץ במקלחת. זה היה רעיון נהדר, כי בבית העולים לא התרחצנו באותו יום. יום קודם היה שבת, שבה אין מים חמים ולא מתרחצים, הכל סגור, כי אין מי שינקת את המקלחות הציבוריות. נכנסנו למקלחת. לא עברו שתי דקות ושמענו פתאום קולות צועקים: "הפליטים מסוריה

הגיעו!" אנחנו נעלבנו. לא היינו פליטים. פליט הוא מי שברח מאירופה מהמלחמה, כמו ששמענו, אבל אנחנו באנו מרצון חפשי כי רצינו לעלות לארץ. הילדים התפרצו למקלחת והסתכלו עלינו כמו בגן חיות וראינו שהם מצפים לשמוע איך אנחנו מדברים בינינו באותיות גרוניות בח' וע'. המטפלות ניסו לסלק אותם אבל הם לא נשמעו ואמרו: "גם אנחנו ניכנס להתרחץ יחד אתם". לא היו שום ויתורים לאה גרזון באה והתחילה ב"נאום": "מי שיש לו גוף בריא, אין לו במה להתבייש"... לא חשוב, גבר, אשה לא משנה זה הכל אותו הדבר. אחי כבר היה בן שתים עשרה וחצי, אני קרוב ל-11, שאלנו: "איך נתרחץ יחד עם הבנות?" בינתיים הביאו לנו מגבות. פתאום באו חברות קיבוץ, שעבדו במתפרה, המרוחקת כ-30 מ' מהמקלחת. בלי אומר ודברים הן התפשטו ונכנסו להתקלח. ואז לאה גרזון אומרת לנו: "הנה, אתם רואים שהן לא מתביישות, גם אתם לא צריכים להתבייש, יאללה, למקלחת". היה לנו משבר קשה, בלית ברירה, עשינו תרגילים כדי להסתיר את האברים שהצנעה יפה להם. נכנסנו למקלחת ואיכשהו שרדנו את ה"פרוצדורה" הזאת. נתנו לנו בגדים חדשים, בגדי קבוץ, מכנסיים וחולצות, הכל חאקי, גופיות ותחתונים כי לא היו לנו בגדים בכלל. עברו שבועיים – שלושה מאז עזבנו את הבית ולא החלפנו בגדים וכמובן שהכל היה מזוהם. כבסנו משהו בבית העולים אבל לא נתנו לנו שם כלום להחלפה עד שהגענו לגניגר. אחרי המקלחת התלבשנו ויצאנו.

הכניסו אותנו לחדרי הילדים. אני ואחי היינו בחדר גדול עם עוד שלושה ילדים. שנים היו בני הקיבוץ: שי אגוזי וצביקה שמואל. השלישי, משה קלפהולץ, עולה מילדי טהרן, היה בעל ותק של שנתיים והתנהג כבן הקבוץ. בהתחלה כל הילדים היו מאד עוינים. סתם, כי היינו קצת שונים, כי דברנו בינינו ערבית משום שלא ידענו עברית ולא ידענו כמותם לדבר בחוצפה למבוגרים ולמורים. קראו לנו: "אתם הערבים". זה היה כנוי גנאי מעליב. על כל צעד ושעל ניסו להתגרות בנו על כלום, כמנהג ילדים. היו לא מעט מכות והתנכלויות, התכתשויות ופיוסים. לאט לאט הילדים הבינו שאפשר לדבר אתנו ואנחנו לא עוינים ולא שונאים איש ואין לנו דעות קדומות על אף אחד. חיים ארזי היה בחדר אחר עם ילדים אחרים. הוא היה מאד מופנם ולא יצר קשר בקלות. מינו לנו בחורה צעירה, דבורה אגוזי - שנה, שנתיים אחרי שסיימה את בית הספר, שהייתה אמורה ללמד אותנו עברית. היא הייתה מאד חביבה אלינו והשתדלה לעודד אותנו. תמיד התפעלה מכך שכל כמות של שעורים שנתנה לנו, הכינונו למדנו וידענו. היא ממש לא האמינה שלאחר זמן כ"כ קצר היינו מסוגלים לכתוב ולקרוא עברית. היא לימדה מקודם ילדי עולים אחרים ואמרה שאף פעם לא ראתה תלמידים כמונו. אנחנו היינו רגילים לקרוא בסדור, בחומש וכו', כך שקריאת אותיות דפוס עבריות הייתה מוכרת לנו. לימים דבורה אגוזי נעשתה מורה.

באחד הערבים, מישהו בחדר שלנו התחיל מלחמת כריות רעשנית. לא ראינו את עצמנו מעורבים בענין. כשזרקו עלינו כרית החזרנו אותה, מבלי לכוון על מישהו, אלא למיטה שאליה היא שייכת. רצו לגרות אותנו לקחת חלק במהומה, שגם חדרים אחרים הצטרפו אליה בהמשך. באותו זמן היה בקיבוץ תפקיד של הורה ששמר על הילדים לפני השינה, עד שירגעו ויכבו את האורות הלכה למעשה. באותו ערב היה בתפקיד הורה בשם שלמה עייק. הוא היה יקה, בעל עקרונות נוקשים, שלא סטה מהם. כששמע את המהומה, מיהר לראות מי עושה את מלחמת הכריות. הוא הדליק גם את האורות, כדי לראות מי ועל מי משליכים. ברגע שהילדים שמעו אותו, כולם קפצו למיטות ועשו את עצמם ישנים. אני נשארתי במיטה שלי, שהייתה בדיוק מול הדלת. הוא נכנס וצעק: "אני אלמד אתכם שאתם תפסיקו להרעיש!" ונתן לי סטירה מצלצלת, למרות שישנתי במיטה ולא עשיתי כלום. הרגשתי פגיעה קשה: הניתוק

מההורים קשיי ההסתגלות בכל התחומים וכל המצב החדש ופתאום, בלי שעשיתי כלום חטפתי סטירה כזאת. התחלתי לבכות בכי תמרורים. ילד בן 11 לא כל כך מהר בוכה אבל לא יכולתי. היה שקט ולא נשמע ציוץ חוץ מהבכי שלי. הילדים התחילו להתגרות בי ולומר: "אז מה אתה תעשה?". שאלתי אם לאיש הזה יש כאן ילדים, ואמרו לי: "כן בחדר למטה הבן שלו ישן". הוא היה צעיר ממני ב-4 או 5 שנים. אמרתי: "אני אראה לו מה זה להרביץ לילדים שלא עשו כלום". אחרי שהוא הלך יצאתי ואחרי "שיירת עונשין" שליוותה אותי, הפלקתי לבן שלו שתי סטירות והלכתי לישון. הוא צעק ובכה, אבל מיום המחרת נהייתי החבר הכי טוב גם של הילד הקטן וגם של האבא הזה, שממש אמצץ אותי. הוא הבין שהוא טעה ושלא הייתה שום הצדקה להתרגזות החריגה שלו דוקא נגדי. נשארנו ידידים עם כל משפחתו עד לתקופה האחרונה של חייו. הוא נפטר כבר לפני יותר מ-10 שנים בגיל 96.

כשהגענו לגניגר הכניסו אותנו ישר לכיתות. זו הייתה תקופה של סוף השנה. יצאנו מסוריה ב-26 למאי ובדרך כלל ב-1 ליולי מתחיל החופש הגדול. הדרך לקחה לנו כשלושה שבועות בדרך לפיכך, נשאר עוד כשבוע-10 ימים ללימודים. הכניסו את נתן ואותי לכתה ה', לא הושיבו אותנו יחד. אותי הושיבו ליד צביקה שמואלי, בחור נחמד ונאה, שגר אתי באותו חדר. הוא היה בן יחיד (הייתה לו אחות) לאימו, שהייתה אלמנה וכמובן העריצה אותו.

צביקה לא רצה ללמוד ואני הייתי תלמיד טוב בבית הספר אליאנס. קרה שהשעור הראשון שלנו היה שעור חשבון. בחשבון שלטתי טוב מאד, לא הייתה לי אף פעם בעיה בשיעורי חשבון. בכתה בגניגר היו שולחנות עם מדף מתרומם. המורה דינה הפנתה לצביקה שאלה והוא הרים את המדף ושם עצמו לא שומע. אמרתי לו: "צביקה, שואלים אותך". הוא לא ענה, ואני שוב: "צביקה, שואלים אותך אתה לא שומע?". הוא ענה בכעס: "עזוב אותי". אני מרים את האצבע ושואל: "אני יכול לענות?" המורה אמרה: "לא, אני רוצה שצביקה יענה" ועברה לשאלה הבאה. צביקה לא ענה ועזבו אותו במנוחה.

אחרי שעור החשבון היה שעור ציור. המורה היה צייר ישראלי שקראו לו מר ישכיל. אותנו אף פעם לא לימדו בסוריה ציור או מלאכת יד כלשהי ולא היינו קרובים כלל לתחום. המורה לקח כסא, שם אותו על השולחן, עליו צנצנת פרחים עם פרח בודד ואמר לנו לצייר. הוא היה ככל הנראה "יקה", חסר סבלנות והעברית שלו הייתה עילגת. הילדים התיחסו לשיעור זה בצורה חפשית לגמרי. ציור לא נראה להם חשוב: מי שרוצה לומד, מי שלא רוצה לא לומד. הוא אמר: "תציירו" ולא הסביר כלום. הילדים יושבים ולא יודעים איך להתחיל: מהשולחן, מהכסא? היה צריך להגיד משהו, איך להתחיל לפחות. בכל פעם מישהו שאל אותו איך עושים ככה ואיך עושים ככה והיה יותר מילד אחד ששאל. בכל פעם שכמה ילדים דברו הוא היה צועק: "הסו!" אני שמעתי את זה "חסון". הצבעתי ושאלתי: "כן מר ישכיל?" הוא צעק: "לא שאלתי אותך" כל הילדים שהבינו מה הוא אמר פרצו בצחוק. אחרי פעמיים שלוש הוא אמר לי לצאת מהכתה מבלי שהבנתי מה פשעתי. לא ידעתי מה זה "הסו", שנשמע לי שיבוש של חסון. בעקבות הוצאתי החלה מהומה בכתה: למה הוא מוציא אותי כשלא עשיתי כלום? אמרו לו שאנחנו עולים חדשים, שזה יומנו הראשון בבית הספר, אבל אותו שום דבר לא עניין. הוא רצה שהשעור יסתיים כמו שצריך. הילדים קמו כמעט בהפגנתיות ואמרו לו שלא יהיו בשקט עד שיחזיר אותי.

אני לא הבינתי מה הולך ונעלבתי מאד: ריבון העולמים, זו קבלת הפנים ביומי הראשון בבית הספר?! מצד אחד המורה לחשבון, שבכל פעם שהצבעתי ורציתי לענות, לא הסכימה ורצתה רק שצביקה יענה. היא רצתה לפתות אותו שיכנס לחומר הלימודים ופתאום בא מישהו כאילו "לגנוב לו את ההצגה", ועכשיו האינצידנט הזה עם מר ישכיל! לפני כן היה לנו שעור תנ"ך, בו ממילא לא ציפו מאתנו שנדע,

למדו את ספר שמואל ב' ואני לא הכרתי מספיק את ספורי התנ"ך בשמואל ב', - ספורי דוד. זה היה די מתסכל, נתן אמר: "זו רק התחלה, כשנלמד ונדע, הכל יהיה בסדר".

כך העניינים נמשכו: אחי, שהיה יותר מבוגר, התערה יותר מהר ונעשה יותר מקובל. בינתיים החופש הגדול הגיע והיה עלינו לצאת לעבודה, 3 שעות ביום. כשהגענו לגניגר, בכתות ה' ו' אף מבוגר לא היה אחראי עלינו. בערב לא היה לנו למי ללכת אחרי הלימודים והעבודה. מכתה ז' שלמה עייק היה אומר לי כל פעם לבוא יחד עם בנו, שהיה אז בכתה ג'. הוא היה מראה לי את אוסף הבולים שלו ומסביר לי איך לאסוף בולים. כשילדים אחרים הלכו למשפחות הסתדרנו בעצמנו, לרוב עם ילדים אחרים, שהיו פחות או יותר במצבנו. יורם זינגר היה ילד חוץ שהתידדנו אתו וגם עם משה קלפהולץ, שהייתה לו "נותנת חסות", גרושה עם בן יחיד, ששמה אסתר הרשקוביץ. היא למעשה אמצה את משה, בתור בן צעיר, הוא היה צעיר מבנה דן נפתלי, בשש או שבע שנים.

קצת לפנינו הגיע לגניגר נער מדמשק, שהיה פרוע ולא רצה ללמוד, שמו ברוך לחאם. לא יכולנו להתיידד איתו וזמן קצר לאחר הגעתנו הוא נעלם. כאמור לעיל גם חיים ארזי ואחיותיו עזבו כעבור זמן לא ארוך. נשארנו "מזרחיים יחידים" בין הצעירים של הקיבוץ.

במציאות היו "מזרחיים", יותר מבוגרים, במסגרות אחרות בקיבוץ: היתה יחידת נוטרים, שהיו בה שני אחים יוצאי עראק. לפעמים באנו לאוהל שלהם לדבר קצת ערבית כדי להרגיש חפשים. אחד מהם, צדוק, נהרג במלחמת השחרור. התפעלנו ממנו ורצינו להדמות אליו, כי מי שהתקבל לצבא או לפלמ"ח, היה בעינינו מהטובים שבטובים, בעל כושר גופני ובעל יכולת. גם אחיו היה נוטר, אבל יותר מסוגר.

שנה מאוחר יותר הגיעה הכשרה של הנוער העובד. היה בה אוסף מגוון של נערים ונערות צעירים שלחלקם התחברנו. שם הרגשנו קצת יותר קרובים ויותר קל היה לנו להפתח אליהם והם אלינו: היה ביניהם בחור בשם בצלאל בדיחי ממוצא תימני, שהתיידד אתנו. לאחר קום המדינה הוא נשלח שליח לתימן לארגן את עלית "מרבד הקסמים". לימים הוא נעשה פעיל מרכזי בנוער העובד בת"א.

אחת מאותה הקבוצה, בשם חבצלת, התאהבה בבחור מתל-עדשים ששמו מרגולין, שהיה באותו גרעין. ספרו שמשפחת מרגולין מתל עדשים היו בעברם סובותניקים, (נוצרים שומרי שבת) מרוסיה. הם לא עבדו במיוחד על פתוח הגוף אבל כל צעירי המשפחה היו "הררי אדם"- שרירנים באופן טבעי. כולם ידעו שעם מרגולין לא מתעסקים. הם היו אנשים טובים, ונראו לנו כבעלי כח "כמעט בלתי מוגבל". הוא היה בחור נאה וחביב לכולם, אבל חבצלת לא ענינה אותו. באחד הערבים היא התחילה לצרוח, לשבור כל מה שהיה בהישג ידה, להכות את עצמה ואת כל מי שהתקרב אליה. היא רצתה שמרגולין יבוא לחבק אותה ויקח אותה אליו. הייתה זו התערערת נפשית טוטאלית ומפחידה של כל האיזונים. מרגולין הצליח להרגיע אותה לזמן מה ומאוחר בלילה הגיעה עזרה רפואית ולקחו אותה לטיפול בגהה. היתה זו פעם ראשונה שנתקלתי בחולה נפש שנהג באלימות כזו ובצורה לגמרי לא רציונאלית. זה היה די מפחיד וגרם לאובדן עשתונות של כל הסובבים, שלא ידעו מה לעשות בכדי שזה לא יגמר באסון. לא הבינונו מה אמיתי, מה תוצאת המחלה. אני משער שכל ההתנהגות המשונה הייתה בשל המחלה.

היה בחבורה זו בחור צעיר בשם אפרים ויידן. כשפרצה מלחמת השחרור הוא זייף את גילו, התגייס לחי"ש בגיל 16 ונהרג במידיה (הכפר שמזוהה כמשמר את השם של מודיעין העתיקה). היו לו פנים נאים ונעימים. הוא תמיד חייד והיה מוכן לעזור. אני חושב שעליו, או על מישהו דומה לו נכתב השיר

"אליפלט". הוא קבור בהר הרצל. לפעמים אני עובר ליד הקבר שלו ומניח אבן, כמנהג היהודים בביקור קברים.

תאור זה מאפיין את המציאות בשנתיים שלוש הראשונות שלנו בגניגר, עד מלחמת השחרור. אז כבר הייתי בן 13.

ספור הקליטה שלנו לא היה קל. זה התחיל במלחמת הכריות. הייתה כאמור התנכרות מצד הילדים ולעתים קרובות היו תגרות על שטויות ממש, בגלל דברים שקשה להעלות על הדעת. לדוגמא: גרנו 4 בחדר: נתן אני, משה קלפהולץ והרביעי היה לפעמים בן הקבוץ או ילד חוץ שבא ללמוד בבית הספר. בכתה ו' סדור החדרים נעשה לפי מה שכל אחד בחר לעצמו אותנו לא בחרו. אף אחד לא רצה להיות אתנו.

משה קלפהולץ הסכים להיות איתנו, הכניסו גם ילד חוץ בשם יורם זינגר. הוא היה בנו של הקבלן יוסף זינגר, שבנה את אצטדיון רמת גן המקורי. היה ליורם ספור טרגי כי התייתם מאמו בגיל צעיר. מות האם מבחינתנו היה תעלומה. האב התחתן עם אחותה והם שלחו את הבן להתחנך בגניגר. הוא היה ילד מאד אינטליגנטי וגם תמים. כשהגיע אלינו, הילדים אהבו להמציא דרכים שונות להתעלל בו. אנו לרוב לא היינו היוזמים, אבל נגררנו. היוזם היה בד"כ משה. כתבו לו מכתבי אהבה מזויפים ושמו לו מתחת לכרית ואח"כ הכריחו אותו לקרוא את מכתב האהבה באורח תיאטרלי והיו לועגים לו.

גם בנו התעללו: היו מעלימים לנו דברים כמו סנדלים, נעליים, כלי רחצה וכו', אותם שמו במקום אחר כדי שנחפש ונשרגז, כי לא מיהרו כל כך לתת תחליף לדברים שאבדו. אחרי שצעקו עלינו, פתאום, כאילו במקרה, הדברים נמצאו.

בגיל ההתבגרות ילדים אוהבים ליצור חבורות סגורות. אותנו לא קבלו לשום חבורה כזו. תמיד היינו מחוץ לאותן חבורות. את משה קבלו ואותנו לא. לא היינו שייכים. לפעמים היו יוצאים לפעילויות במסגרת תנועות הנוער – של גורדוניה. בפעילויות אלה הילדים היו מתנדבים. כשאנחנו היינו מתנדבים בד"כ לא קבלו את ההתנדבות שלנו. אם היה יותר ממתנדב אחד, העדיפו את הילד הותיק. די מהר הרגשנו שאנחנו יודעים לא פחות מהם ומסוגלים לדברים לא פחות מהם וגם בהישגי ספורט היינו לא פחות טובים מהאחרים, אבל הקרח נשבר לאט ובהדרגה, תוך עליות ומורדות. לעתים הדברים הגיעו למכות ממש, ואז זה לא היה לרוב אחד מול אחד, אלא הייתי מצטרף לנתן או הוא אלי ואחרים היו מתערבים. במהלך כתה ו' המכות פסקו לגמרי. היינו שני ילדים, שהם לכאורה חלק בלתי נפרד מהכתה, מחבורת הילדים, אבל לא התייחסו אלינו כאל חלק אינטגרלי אלא כאל סרח עודף. לנו לא היו דרישות. ידענו את מקומנו, ידענו שאיננו חלק טבעי כי באנו כילדים "גדולים" יחסית ואין לנו הורים בקבוץ.

דבר אחר שהכאיב היה שקבלנו יחס מפלה לרעה בכך שלא שמו לב לבעיות הקליטה שלנו לעומת ילדים אחרים שהגיעו לקבוץ, למשל – פליטים מרומניה, כולם ניצולי שואה, שהיו מאד בעייתיים. אז לא ידענו מה זה ניצולי שואה. היינו בטוחים שחלק גדול מהספורים שלהם הם פרי הדמיון. אני חושב שהם היו בני 13, 14. היה ביניהם אחד יותר מבוגר, בן 16, שקראו לו אבא. העברית לא נכנסה לו לראש והוא דבר יידיש. הוא היה חסר מעצורים במידה רבה. הוא גנב ועשה דברים לא מקובלים, היה מתנכל לילדות, שולח ידיים, לא יכול להתאפק. אנחנו לא הבינונו למה אי אפשר לרסן אותו ולמה בכל פעם שלחו לו. היום אני מבין את זה. למרות שהם היו ממש כמונו, חסרי אבא ואמא וכו', היה להם מדריך

מקומי והייתה כלפיהם הרבה יותר סבלנות ופתיחות. זה לא אומר שהיו לכך תוצאות, כי הם היו ילדים מאד קשים וגם את העברית הם קלטו בקושי רב, כלפיהם המאמץ נעשה.

אותנו השאירו לבד. לא היו לנו טענות, היינו משוכנעים שזו דרכו של עולם וכך צריך להיות, כי אנחנו הסתדרנו לבד. כאמור קלטנו את השפה מהר- אני חושב שחצי שנה אחרי שהגענו, דברנו עברית שוטפת ושלטנו בקריאה וכתובה ללא שגיאות. ידענו להבדיל בין ח' לכ', בין ע' לא', בין ט' לת', כי זה קיים בערבית.

חבורת הנוער של ה"רומנים" התפרקה, אני מקווה שיצאו מהם אנשים פרודוקטיביים. במשך הזמן פגשתי רק שניים מהם: אחד עבר לדגניה ב' ופגשתי בו לפני כעשור. כנראה שבגלל הטראומה שעבר במלחמה, הראש שלו התבלבל ולעתים היה מספר דברים ללא הקשר. כשהיה בגניגר הוא נהג לספר איך הלך בשלג כשלרגליו רק סמרטוטים והבהונות קפאו. שתי הזרותות שלו נשרו. הוא אהב לעשות צחוק מזה שהיו לו רק 18 אצבעות. היום כשאני נזכר זה מצמרר אותי אבל אז זה היה צחוק. לא ידעתי אם זה אמיתי או לא אמיתי.

2-3-8 השתלבות

כאמור, השנוי ביחס אלינו היה מדורג והושפע בעיקר מכך שהתחלנו להוכיח את עצמנו. השלב הראשון הורגש כאשר אני, באופן יזום, התחלתי להתעניין בגדול דבורים. היו כמה כוורות בבית הספר בגניגר, שהיו מפיקים מהן מעט דבש. הנושא ענין אותי ורציתי ללמוד איך להגדיל את התפוקה ולא אכפת היה לי אם זה יהיה כרוך בכך שאעקץ קצת.

לחברת הילדים היה משק והיה חבר קיבוץ בשם משה שניצר, שהיה אחראי על משק חברת הילדים. הוא היה יליד וינה, שהיה מקודם רפתן וקרחה לו תאונה קשה: כשחילק אוכל לפרות, פרה הכניסה לו את הקרן לעין והעין נשפכה לאבוס. לאחר התאונה הוא עזב את העבודה ברפת והיה צריך למצוא לו תפקיד. הוא לא היה חקלאי מומחה, אבל היה לו מושג בגידול ירקות, כי עבד זמן ניכר בגן הירק של הקיבוץ. פניתי אליו בענין המכוורת והוא נתן לי יד חפשית ואמר: "תעשה מה שעולה בדעתך". הוא לא הבין בנושא ולא היה לי ממי ללמוד. קראתי מה שיכלתי למצוא. דבר ראשון הלכתי לתחנת הנסיונות בעכו, שהייתה שייכת לממשלת המנדט, שם התמחו גם בגדול דבורים ובאקלום גזעי דבורים איטלקיות, פרודוקטיביות מאלה שגדלו בארץ. הנסיעה לעכו עלתה כ-30 אג', סכום של כמחצית מהתקציב האישי שלי. לא רציתי לבזבז את הכסף על הנסיעה לכן נסעתי בטרמפים. הייתי בגיל 13. כשהגעתי לעכו ואמרתי להם מי אני ומה אני, הכוורן לקח אותי, הליבש אותי בבגדים, והסביר לי מה הם עושים ואיך הם מנסים להכניס לארץ את הדבורים האיטלקיות ובסוף הוא אמר: "יש כוורן, שמוכר לי ככוורן מעולה. הוא שכן שלך ואולי תוכל ללמוד אצלו. שמו ישראל לפידות משריד".

המרחק מגניגר לשריד הוא 3 ק"מ. בתחילה חששתי לפנות אליו, כי חשבתי: מה הוא צריך ילד כמוני על ראשו. בכל זאת לקחתי את האופניים ובאתי אליו. הוא שמח מאד ואמר: "בכל פעם שאלך לכוורת, תבוא אתי אם יהיה לך זמן ואם לא, תבוא לשתות אתי כוס תה בחדר". הוא אמץ אותי בתור תלמיד קבוע שלו, קבל אותי תמיד בזרועות פתוחות ודבר אתי כמו עם אדם מבוגר. אני אסיר-תודה לו על כך. כאב לי שאחרי פחות מ-10 שנים הוא חלה בפרקינסון קשה ו"נגמר" בגיל לא מבוגר יחסית – 60 או משהו כזה. דבר אחר שהיה קשה לי, זה שהוא היה "שרוף" לשומר הצעיר, שהיה שבוי וחצוי בין אמונתו הקומוניסטית לבין הציונית.

כשהייתי בן 17 בשנת 1951, הייתה פרשת סלאנסקי, יהודי, קומוניסט אדוק שהיה ראש ממשלת צ'כיה. בממשלתו היתה חבורה שלמה של שרים יהודים. סטאלין, שהיה אנטישמי, רצה מצד אחד לחסל את היהודים ומצד שני להציל אנשים שהיו מקובלים עליו.

התביעה במשפט בפראג שפעלה, כנראה, על פי הנחיות ממוסקבה, טענה, שממשלת סלאנסקי משתפת פעולה עם האמריקאים באמצעות ישראל והתנועה הציונית. נקבו אז בשמות של ארבעה ישראלים, שקישרו בין אותה ממשלה קומוניסטית בצ'כיה לבין מישהו מהשגרירות האמריקאית. הישראלים שהוזכרו היו: אהוד אבריאלי, צ'כי במוצאו, שהיה חבר קיבוץ נאות מרדכי. לימים מונה מנכ"ל משרד החוץ בישראל. השני היה רפי בן שלום חבר קיבוץ העוגן בשרון, שגם הוא ממוצא צ'כי ויוזכר בהמשך, השלישי היה מרדכי אורן, חבר מרכז הקיבוץ הארצי וחבר קיבוץ מזרע הרביעי היה שלמה רוזן מהנהגת מפ"ם והתנועה הציונית, חבר קיבוץ שריד ומרכז הקיבוץ הארצי. מזרע ושריד הם שני הקיבוצים הקרובים ביותר לגניגר, הראשון ממזרח השני ממערבו.

סלאנסקי וחבריו נאשמו בפשעים החמורים ביותר: ציונות, ריגול וחתרנות נגד השלטון הקומוניסטי בצ'כיה ומזרח אירופה. רוזן היה ידוע ככלכלן של הקבוץ הארצי, שניסה מצד אחד לטפח את היצוא מהארץ למדינות הגוש הקומוניסטי ואת יחסי המסחר אתן של הקבוץ הארצי, ומצד שני לגייס יהודים עם אמצעים שיבואו להשקיע בארץ, דבר שהיה מקובל בכל התנועות הציוניות. בן שלום, רוזן ואבריאלי הספיקו לצאת בזמן לפני שהוצאו נגדם צווי מעצר. הם נשפטו שלא בפניהם.

מרדכי אורן נכלא, נשפט והודה בהאשמות החמורות של ריגול וחתרנות אנטי קומוניסטית, לאחר לחצים קשים מנשוא, שטיפת מוח ועינויים. פרשה זו יצרה פילוג חמור במפ"ם. הזרם העיקרי של המפלגה בראשות מאיר יערי ויעקב חזן התנגד בחריפות להאשמות הסרק המגוחכות והמצוצות מהאצבע, בעוד פלג אחר בראשות משה סנה ענה "אמן", כפי שהיה מקובל בעולם הקומוניסטי. הוא טען שהקומוניסטים לא עושים דבר שנוגד את העובדות האמיתיות ושישראל ואנשי מפ"ם בראשות "מרדכי אורן ומרעיו אכן "פשעו" בכך שהיו מעורבים בערעור השלטון בצ'כוסלובקיה.

הזרם המרכזי המשיך לטעון שזו עלילה וכל הישראלים נקיים מכל פעילות אנטי קומוניסטית.

רוזן היה אמור להרצות על הפרשה בקבוץ שריד. לפידות הזמין אותי להרצאתו של רוזן שניתנה בפורום סגור. לא כל אחד יכול היה לבוא לשמוע סתם כך, כשראו שהוא הכניס אותי, קבלתי "הכשר". הייתי המום כששמעתי את רוזן, שניסה, בכל דרך אפשרית, לעשות מינימיזציה של הענין הזה ולהציג אותו כטעות, שנבעה מכך שהיו דברים, שנראו על פניהם כאילו מתקיימים קשרים, סמויים מעין בלתי מקצועית, בינינו לבין האמריקאים, שלא היו לגאליים ולא היו אמורים להיראות כך. בסה"כ הייתה זו אפולוגטיקה שלא במקומה לא מבחינת התוכן ולא בזמן, הייתי המום.

אדם, שכפסע היה בינו לבין גזר דין מוות, כי את מרבית הנאשמים, תלו או העמידו לאחר גזרי הדין בפני כיתת יורים, ולא חסר הרבה שגם אהוד אבריאלי ורוזן יתלו, היה מסוגל לעמוד ולומר שאנחנו נשתדל ואנחנו נשפיע ונביא לכך שהמשטר הקומוניסטי, שהוא המשטר הנכון, יביא את הגאולה לעולם ולתנועה הציונית בא"י ויכיר בדרכה של התנועה הציונית.

כחצי שנה מאוחר יותר התפרסם משפט הרופאים היהודים במוסקבה שהיה ביטוי לאנטישמיות צרופה ולעלילת דם של ממש ברוסיה הקומוניסטית של סטאלין. יצרו אצלי הרגשה עוד פחות נוחה, כי חששתי שישראל לפידות, שהיה מורי בנושא הדבורים וקבלתי חלק גדול מדעותיו, נטה דווקא לקו של

רוזן. זה היה בשבילי שבר מאד רציני והתחלתי להמעית בביקורים. כי לא יכולתי להבין את הצידוק בכל מחיר לאנטישמיות "הכשרה כביכול" ואת האנטי ציונות הארסית של הקומוניסטים שקראו לעצמם "עולם המחר" ומחנה השלום!!!

הקשר שלי עם לפידות היה ספור של שנים רבות, מ-1947 עד 1952,3. לאחר שסיימתי עם ההדרכה שלו, הייתי כבר יותר גדול ועצמאי, ונתנו לי יותר חופש פעולה בנושא המכורת. הופתעתי כשהגזבר הסכים לקנות עוד 10 כוורות ואת כל הציווד הדרוש, לרבות מכונה לרדית הדבש, כדי להגדיל את העסק, ופתאום נהייתי ספק הדבש, שכולם אכלו מדי בוקר.

אחת הבעיות בנושא הדבורים, היתה שהיו הרבה שטחי בור בסביבה, בהם התפתחו הרבה דבורים – קמוצה ב דגושה בדגש חזק, (סוג של צרעות גדולות), שהיו טורפים את הדבורים ואני, ברוב גבורתי, הכרזתי עליהם מלחמה. בקשתי שיקנו ציאן קאלי (ציאניד), שבו הרעלנו את קני הדבורים. למלחמה בדבורים גייסתי את כל חברת הילדים, אבל את הרעלת הדבורים עשיתי אך ורק בעצמי ולא הרשיתי לאף אחד להתקרב לרעל החריף במיוחד. כך הפחתנו את אוכלוסית הדבורים בצורה משמעותית ויכולנו להמשיך ולהגדיל את המכורת.

באותו זמן נתן הלך לקורס רקודי עם ופתאום הוא נעשה מקובל כרקדן. בבת אחת נפתח לנו שער והיינו לאוטוריטה, כל אחד בתחומו. אוטוריטה זו נשענה על עוד משהו: היה לי אז הרבה זמן וגם זכרון טוב ובכל מיני חידונים של טריוויה הייתי טוב בכל פעם שהכתה שלנו ישבה בחידון טריוויה, היינו לוקחים את הפרס. כל מה שמישהו לא ידע, שאלו: "נו אליהו אתה לא יודע?". שאלה שבה נפלתי, מאוחר יותר, הייתה: מה היה שמו של היטלר לפני שקרא לעצמו היטלר. אף אחד לא ידע ובסוף השואל ענה, ששמו היה "שיקלגרבר". כמדומני שגם היום מעטים יודעים את התשובה.

הייתה בגניגר ספריה ענקית, הייתי "חורש" ספרים. הייתי "מצלם" בעיניים וזוכר. תכונה זו אבדתי בהדרגה במהלך 10, 15 השנים האחרונות. היום אני צריך לקרוא 5 פעמים כדי לזכור ואני קורא הרבה יותר לאט.

4-8 הקשר עם בני המשפחה בארץ וביקורי ההורים בארץ

השתדלנו להתראות פעמיים בשנה עם האחיות שלנו, שהיו בזמן הראשון בשפיה, שם בקרתי אותן פעמיים. ביקרנו אותן באפיקים והן גם כן ביקרו אותנו בגניגר מספר פעמים.

בקבוץ היה לנו תקציב מאד מצומצם, היה מקובל לנסוע בטרמפים. בקרתי את מרים גם במהלך מלחמת השחרור כשהיא היתה בבית שאן. לאחר מלחמת השחרור שתיהן עברו לגור בתל-אביב. הן שכרו שם חדר בדירה עם הדודים הרוקים שלנו.

בתל אביב והסביבה היו שלוש דודות יותר מבוגרות, אחיות של אמה. אחת מהן – גרה בבני ברק והקשר אתה היה רופף. עם דודה שניה, אמו של בן דודי שהיה בתל-קציר, היה לנו קשר הדוק מאז שהיינו בדמשק. בעוד שבארץ, בגלל הצפיפות האיומה בדירה שבה גרו – שמונה או משהו כזה בדירת 2 חדרים בשכונת התקווה, באנו אליהם רק לומר שלום, לשנות כוס תה ולא יותר. הייתה עוד דודה, רחל שנישאה לבחור שעלה ממרוקו. שנים לא רבות אחרי מלחמת ששת הימים היא נפטרה בגיל צעיר יחסית מסרטן הריאות. בסה"כ הקשר עם הדודות היה ספורדי.

הקשר עם ההורים בדמשק היה באמצעות הדוד אהרון, שהתגורר בבירות בלבנון. הייתה תנועה ערה של יהודים בין דמשק לבירות. מאחר שהיהודים פחדו לשלוח מכתבים מדמשק לישראל, היו שולחים את המכתב אל הדוד אהרון בלבנון, הדוד שם את המכתב במעטפה ושלח אותו ארצה דרך קפריסין, באמצעות מי שלימים נעשה עובד שרותי המודיעין, שארל שקורי. מאוחר יותר הוא היה מפקח בכיר במכס בנתב"ג. הוא שרת אתי ביחידת המילואים ואז גיליתי לו שאני אותו אליהו חסון, ששלח באמצעותו מכתבים מישראל ללבנון. הוא אמר שאפילו לא שם לב. הוא קבל את המכתבים ואמר לאשתו לשלוח. זמן מה אחרי מלחמת השחרור הוא עלה לארץ וזה יצר לנו בעיה גדולה בקשרי המכתבים.

ב-1951 באה חבורה של נערים ונערות צרפתים לגניגר, ביניהם הייתה ניצולת שואה, ששמה רגין פולוניצקה. היא הוברחה מהגיטו בוורשה ברגע האחרון, ממש לפני הגירוש לטרבלינקה והוסתרה במינזר כתינוקת בלונדינית במשך שנה או שנתיים. בגמר המלחמה, דודתה, אחות אמה, שהיתה בעלת חזות ארית וחברה במחתרת הפולנית, לקחה אותה מהמינזר לאחותה, שגרה בפריז והייתה חשוכת ילדים. בזמן המלחמה היו הדודה הפריזאית ובעלה במחנה עבודה באושוויץ. הדוד מת בראשית שנות ה-80 של המאה הקודמת מהחוליים שדבקו בו בשואה והיא נפטרה כעשר שנים אחריו. אותה אחות ובעלה היו אנשים יוצאים מגדר הרגיל. לימים כשהגעתי בהזדמנויות שונות לצרפת, הם התאהבו בי כמו בן משפחה קרוב.

אחי ואני היינו בין הבודדים בקבוץ שדברו צרפתית. כשרגין באה לגניגר, היא לא ידעה עברית ורק מעט אנגלית ואנחנו התיידדנו. שאלנו אותה אם תהיה מוכנה להעביר עבורנו את המכתבים אל ומדמשק והיא הסכימה ברצון ובמשך 11 שנה, העבירה בנאמנות לדמשק את המכתבים שלנו להורים ואת מכתבי ההורים אלינו וכך היה בינינו קשר לפחות פעם בשבועיים. השתדלנו שתכיפות המכתבים לא תהיה גדולה מדי, כדי לא לעורר חשדות. אבי גם דאג לשים את המכתבים בכל פעם בתיבת דואר אחרת, כדי לא לסכן את הקשר. אם היו שואלים אותו מי זו הרגין הזו, הוא לא היה יודע לספר כלום כי מעולם הם לא נפגשו.

אבי הבין, שהמסלמים שונאים יהודים באופן בסיסי ושורשי וממשלה ערבית בסוריה לא תיטיב עם היהודים בשום אופן. בכל מצב ובכל תנאי היא תתן עדיפות למסלמים. הוא ידע שהבנים שלו בפלשתינה, שזו הארץ של היהודים וזו מצווה לבוא לגור בארץ. הוא הגיע לארץ ב-1945 באורח לגאלי, באשרת תייר, כדי לבדוק אפשרות של עליה, המשפחה נשארה בדמשק כ"ערובה" לחזרתו. הוא היה מוכן להשאיר את הבית ואת כל הרכוש בדמשק וחשב שאולי ימצא דרך כלשהי, גם לא לגלית, להביא לארץ את המשפחה.

אבא הגיע לארץ לקראת סוכות 1945, 4 חדשים לאחר שהגענו. דבר ראשון שעשה כשהגיע בסוכות, היה ללכת לכל מכריו. אחד מהם, שעשה עסקים עם סבי ובקר בדמשק מספר פעמים, היה יצחק רוקח, נשיא חברת "פרדס סינדיקט", אחיו של ראש עיריית תל-אביב, ישראל רוקח. החברה הייתה מעורה היטב בחיי הכלכלה, כי הפרדסים היו חלק חשוב בכלכלת הארץ באותה תקופה. הם נפגעו קשה בזמן המלחמה אבל התאוששו ב-1945 כי העולם היה רעב לפרי. הוא כתב עליו ועל סבי בספר שהוא פרסם, הוא התארח בביתנו בדמשק ואבא בא אליו ובקש את עזרתו. הוא היה מוכן לתת לו את כל ההמלצות שבעולם, שאבא אדם הגון, שהוא בעל מקצוע טוב וכי"ב, אבל לא רצה לעזור, בנימוק שלחיילים שחזרו מהצבא יש עדיפות. ולאבי אמר: "אתה (אבי) יכול לחכות עוד שנה שנתיים בסוריה, עד שירווח ואז

תוכל לבוא שוב. אתה כבר בן 50 ולא ירצו להעסיק אדם בגילך וגם ידיעתך את השפה העברית אינה מספקת". בשנת 1947 גם אמא באה באשרת תיירת. גם היא באה לבד, בלי אף ילד.

סבתא, אמא של אמא הגיעה גם היא לארץ, על תקן של מתרפאת, כי היא חלתה בפרקינסון קשה. אמרו לה שרמת הרופאים בישראל גבוהה מאשר בסוריה ולבנון, ושחמי טבריה עשויים להועיל לה. החלופה לרופאי א"י הייתה רופאי אירופה, אבל לזה לא הספיק להם הכסף. כשסבתא הגיעה לארץ היא לא יכלה להסתגל והילדים שלה לא יכלו לעזור. רחל, בתה התחתנה עם בחור, שהיה אתה בהכשרה בבית השיטה ועלה לארץ ממרוקו בערך באותו זמן שהיא עלתה. בנותיה מרים ועדינה, היו במשק הפועלות של רחל ינאית בפתח תקוה, שם הכשירו אותן להיות פועלות חקלאיות בארץ. יעקב, הבן הצעיר יותר היה פועל בנין ולמשה לא הייתה פרנסה קבועה. הוא היה הבן הבכור, שהיה מפונק ולא היה מעוניין ומסוגל לתמוך בה. היא הרגישה את עצמה כאן זנוחה ונזקקת לעזרה, בלי בית, בלי תמיכה וחזרה לסוריה.

שם נשארו לה שתי בנות: אמי ואחותה כרמל, שבעלה היה חרש אומן של נחושת. בניו המשיכו במקצוע. הם היו בעלי מלאכה שעשו עבודות נחושת ומוזאיקה דמשקאית יוצאות מהכלל. גם הם רצו לעלות לארץ אבל בארץ לא יכלו לעבוד בנחושת כי אז לא היה לזה ביקוש. אבי המשפחה נסים, אמר שאינו יודע לעשות שום דבר אחר. הייתה במשפחתם פרשה כאובה: בתם הבכירה, פרדוס, לא מצאה בחור יהודי כלבבה, וברחה עם בחור ארמני למקום לא ידוע, החליטה להתנצר, להתחתן אתו ולחיות כארמנית. הבית שלהם היה מסורתי, הם לא היו מוכנים להתנתק מהמסורת ורצו להחזיר את בתם בכל מחיר. הם לא ידעו שהיא התחתנה ואצל הארמנים אין גירושים, כך שגם הם נתקעו בגללה. בסופו של דבר, ב-1993 שארית המשפחה עלתה דרך ניו יורק לישראל והיום הם בארץ. הבת נשארה, גידלה ילדים ארמנים וחשה על בשרה את מוראות מלחמת האזרחים שם. אחיה חדשו את הקשר אתה. לדבריהם מצבה לא טוב.

לאבא הביקור בארץ היה קשה. הוא היה מספר ימים בגניגר ולא יכול להתפלל במנין, הוא הניח תפילין, ואכל עם כיפה. כשהוא אכל בכיפה אתנו בחדר האוכל שלנו, הילדים עשו מזה צחוק. היה לנו קשה לראות זאת אבל עליו זה לא עשה רושם כי הוא עשה זאת גם אצלו בעבודה. גם שם היה אוכל לחם ומברך את ברכת המזון ולכן לא היה אכפת לו שאנשים מסתכלים וצוחקים. בכל זאת נראה שזה הפריע לו ועובדה שכעבור מספר ימים הוא הלך ולא היה מוכן להשאר.

כשאמא באה לארץ היא בכלל לא ישנה אצלנו, רק באה לראות. היא באה במכונית עם מישהו, סוחר אמיד דמשקאי שהכרנו, שבא מדמשק כתייר. הם התארחו אצלנו כמה שעות והיינו אתה. היא הייתה בארץ כמה ימים, התרשמה וחזרה לדמשק. בדרך חזרה היא גם כן באה לומר לנו שלום. הם אפילו לא אכלו אצלנו שום דבר, רק שתו מים. אחרי מה שאבא ודאי ספר לה, הם כבר לא לקחו "סכונים". היא באה, בין השאר, כדי לתאם את בר-המצווה של נתן. הוא יליד 1932 ועשו לו את בר המצווה באחור בגניגר. גם היא באה באחור – ב-1947. זה היה קרוב יותר לבר המצווה שלי, אבל גם לי חגגו את בר המצווה באחור – לאחר מלחמת השחרור.

בגניגר היו עושים בר מצווה משותפת למספר ילדים, שהגיעו לגיל פחות או יותר באותו זמן. הטקס כלל שלושה דברים: הילד קבל ספר תנ"ך, קבל שעון והיו עושים מסיבונת קטנה, שבה המחנך היה נושא נאום על המשמעות של גיל 13, על ההתבגרות ועל החובות של בוגרים. נציג בני המצווה היה עונה בנאום

קצר מאד, שכלל לרוב חלק מהשקפות תנועת העבודה, ללא כל קשר למשהו דתי או מסורתי. אמא באה לא כדי לבחון אפשרויות השתקעות, אלא יותר כדי לראות אותנו ולבדוק אם אנחנו גדלים ומתפתחים היטב. נושא הדת לא היה מרכזי עבורה. היא התרשמה לטובה, מכך שדברה עם המחנך ועם המטפלות שלנו וכולן התפעלו מאתנו. היא הבינה עברית די טוב כי למדה בדמשק בבית ספר לבנות אצל יואל רבלין ויהודה בורלא כשהיו בדמשק. היא תמיד דברה על בורלא בהערצה, איזה אדם טוב וחכם הוא היה ועל כל דבר היה לו ספור או משל. כולן אהבו ללמוד אצלו.

כשאבא בא היינו בתקופה הכי קשה ובכל מחיר רצינו לחזור לדמשק. כפי שספרתי, סבלנו מכות, התנכרות וחשנו שאנחנו לבד. חשבנו שאולי נבוא כשנהיה יותר גדולים. אבל אבא ספר שהמצב בסוריה קשה וגרוע, שהצרפתים מתכוונים לצאת והערבים נעשים פרועים מאד, שיש פחד ונסיון ערבי לסלק את היהודים מבתי המסחר שלהם. גם אבי עבד בזמנו אצל ערבי מוסלמי והוא פיטר אותנו על לא עוול בכפנו, כדי לקבל במקומו מנהל חשבונות מוסלמי. אבי היה מאד מסודר, היה תענוג לראות את הספרים שהוא ניהל. ממש האסכולה הישנה, הכל היה מושלם, ללא שגיאה או מחיקה, ניתן למצוא בקלות כל דבר. תמיד הספרים שלו היו מתקבלים במס הכנסה ללא כל בעיות. אבל בתקופה של מתח ואי שקט על רקע לאומני היה הכרח לשלם את המס הפוליטי.

בסופו של דבר שניהם, אבא ואמא חזרו מביקוריהם בארץ במפח נפש. אבא – מפני שלא הצליח למצוא שום סדור כדי להתפרנס בכבוד, אפילו לא בתור פועל יומי. הוא עבד זמן מה בקטיף אבל ראה שהוא לא מסוגל להגיע להספקים. הוא היה מבוגר - יליד 1896, שלא לדבר על משכורת, שהייתה לפי התפוקה ולא הספיקה אפילו לשכירת חדר כי המחירים היו בשמיים. הוא חזר לסוריה "עד שירווח".

8-5 הקונפליקט עם "עלית הנוער" על התמיכה בהמשך שהותנו בגניגר

לאחר שנכנסתי לנושא הדבורים ונתן לקורס הריקודים, הוא הלך לקורס נוסף של מאמני התעמלות וכשחזר, נעשה אחראי להתעמלות הבוקר היומית, שכל תלמידי בית הספר היו חייבים בה.

סדר היום שלנו היה: השכמה בשעה 06⁰⁰ וב-06⁴⁵ - התעמלות בוקר לכולם. בשבע נכנסנו ללמוד (לא בשמונה כמו בעיר) עד שעה אחת. אחה"צ עבדנו: שעתיים ביום בכתות הבינוניות, ומכתה ט' - 3 שעות ביום.

לאחר שנתן היה למעמל הרשמי, נעשינו יותר מעורים ומקובלים ולא נותר עוד ספק לגבי המשך שהותנו בגניגר. מאוחר יותר נודע לי, שהיינו אמורים להיות במסגרת בית הספר שנתיים בלבד וב-1947 עליית הנוער דרשה שיעבירו אותנו למסגרת של חברת נוער. הם אמרו שיפסיקו את התמיכה שנותנים לגניגר עבורנו. תשובת גניגר הייתה, שאם יוצאו שני ילדים מהמחזור שלנו יהיה משבר רציני כי לא היו מספיק ילדי משק- היינו סה"כ 12 ילדים בכתה ואילו הוציאו אותנו, היו נשארים 10 ילדים בלבד. המקסימום שהגענו אליו היו 16 ילדים, כולל ילדי חוץ. מה גם, שלדברי המחנכים, שנודעו לנו בדיעבד, היינו דוגמא טובה ומשכנו את הכתה קדימה מבחינת ההישגים הלימודיים. בינתיים, בשנת 1946, באו לגניגר שני ילדים, ניצולי שואה מפולין. למרות ששניהם היו בגיל מתאים לחברת נוער, הם התקבלו לבית הספר: יגאל אורלובסקי התקבל לכתה שלנו. הוא היה תלמיד טוב, מוכשר ומאד מופנם. נקבעה לו משפחה מאמצת בגניגר, אחת מרבות שהיו מעונינות. אחיו, אורי אורלובסקי, שברבות הימים שינה את שמו לאורי אורלב והיה לסופר הילדים בעל פרס הנס כריסטיאן אנדרסן ופרסים אחרים, התקבל לכתה גבוהה יותר. מנהל בית הספר – שבח אדן נסע להתחנך בפני הנס בייט, ממלא מקומה של הנרייטה סאלד

בעלית הנוער, שיתמכו בארבעתנו שנתיים נוספות. הוא טען בפניו שאם יחליטו להעביר אותנו לחברת נוער, יעבירו גם את האחים אורלובסקי וזה יהיה חבל כי ההסתגלות שלהם לשפה הייתה אטית משלנו והם לא הספיקו ללמוד עברית כמו שצריך. בסופו של דבר הם השתכנעו לתת לכל ארבעתנו שנתיים נוספות. בינתיים הענין נרגע ובכתה י' הם חזרו וטענו שאין להם אפשרות להמשיך לתמוך בארבעתנו ודרשו להעביר אותנו לחברת נוער, אבל הקבוץ לא הסכים. היה דיון בגניגר, שכלל לא ידענו עליו, אמרו שאנו ילדי הקבוץ ולא היו מוכנים בשום אופן להסכים לדרישה זו. בסוף הוחלט לקבל מעלית הנוער את מה שהיתה מוכנה לתת וביתר העלויות ישא הקיבוץ.

הדברים הגיעו עד כדי כך, שכאשר בסוף כתה י"א, שהייתה אז הכתה האחרונה בבית הספר, ארגנו כתה י"ב של כל בני הקבוצות והקבוצים שהיו מוכנים להשתתף, הקבוץ אפשר את השתתפותנו בכתה זו כמו בני הקבוץ.

בכתה י"ב המקובצת הלימודים התנהלו ב-3 מוסדות השכלה מתקדמים. החלק הראשון היה בפנסיון אורנים בירושלים, שם למדנו מ"שמנה וסלתה" של האוניברסיטה העברית בצורה מרוכזת במשך 3 חדשים וזה עלה במושגי הזמן, הון תועפות. שלשתנו, נתן, אני ויגאל אורלובסקי, היינו חלק מהתלמידים. אורי אורלובסקי היה במחזור קודם כי היה בכתה גבוהה יותר.

החלק השני, נמשך גם כן 3 חדשים במדרשת רופין (היום מכללת רופין), החלק השלישי היה בבית ברל ושם הנושאים היו: אידיאולוגיה, תולדות תנועת העבודה, סוציאליזם, תולדות השתוף וכיו"ב, שלא ענינו אותי. היו אתנו מאיר הר ציון ואחרים, שלימים קבלו פרסום. היו ביניהם רבים שהתגייסו, מאוחר יותר, לאנשי סירת 101 המהוללת.

היה זה החלק האחרון ואולי היקר ביותר במהלך הקליטה שלנו, שהתקבל בזכות החלטה מאד קשה שלנו בראשית דרכנו, בעת ביקורו של אבא בארץ, להמשיך ולהשאר בקבוץ, עד להתערות מוחלטת ללא כל סייגים וקבלה שלנו על ידי כולם בסופו של תהליך ההתערות. למרות הכרת הטובה והתודה העמוקה שחש כל אחד מאתנו על מה שהקבוץ השקיע בנו והזכרונות המצוינים שיש לנו מאותה תקופה, איש מארבעתנו לא נשאר בקבוץ כפי שיפורט בהמשך.

9. החלטת האו"ם על החלוקה ומלחמת העצמאות

בערב ההצבעה באו"ם על תכנית החלוקה, ב-כ"ט בנובמבר 1947, מעטים הלכו לישון.

לחברי הקבוץ לא היו מכשירי רדיו בחדרים. באחד הבתים, - ח'ירבה ערבית שנשארה מהישוב הערבי ג'ינג'אר", שהיתה בין בתי הילדים היותר מבוגרים, היה רדיו ציבורי. כשהתחילה ההצבעה העירו את כולנו. בקושי רב ניתן היה לשמוע בגלים קצרים את השידור מהאו"ם, שלא הועבר ב"קול ירושלים" שהיה בנייהול ממשלת המנדט הבריטי. אנשים ישבו עם נייר ועפרון, לרשום את ההצבעה של כל מדינה, אחרים ספרו בע"פ את ה"בעד" וה"נגד". המתח והחרדה גברו עם התקדמות ההצבעה.

כשהחלטה התקבלה פרצה צעקה והשתוללות של שמחה. חלק לקחו מכונית של הקבוץ ונסעו לעפולה, לנהלל ולמקומות אחרים בסביבה. למחרת החליטו שלא נלמד אלא נממש את המפעל הציוני בנטיעות להרחבת יער בלפור. עיפיים ורצוצים, אחרי לילה ללא שינה הלכנו לטעת ביער בלפור. תוך כדי הנטיעות

מישהו ספר שהרגו 5 אנשים באוטובוס, שעבר בעיר לוד בדרכו מנתניה לירושלים. דבריו של בן גוריון, שצפה את המלחמה שהערבים יפתחו נגדנו, עוררו דאגה וחשש שהתקריות ירבו.

לשבחו של שבח אדן, מנהל בית הספר, יאמר, שבכל יום, בזמן הארוחה בחדר האוכל של הילדים, הוא היה קם, דופק על הצלחת כדי שיהיה שקט, ומוסר את חדשות היום, וכך שיתף אותנו במה שקורה, כי לא היו לנו עתונים ולא רדיו. הוא ספר על תקריות שהערבים בצעו ועל נסיונות הרגעה של ראשי הישוב, שבקשו והתחננו שהערבים יקבלו את הצעת ה"חלוקה".

גם לפני ההחלטה על המדינה הוא עדכן את הילדים באורח שוטף על מאבק הישוב, על ההעפלה ועל אניות המעפילים. אני זוכר שליוונו את מסעה של "יציאת אירופה תש"ז" (אקסודוס), שהתחיל ביולי ונגמר בספטמבר, כשהאניה הוחזרה לגרמניה והורידו את נוסעיה בהמבורג. בתחילה ניסו להוריד אותם בפורט דה בוק, ליד מרסיי והצרפתים לא הסכימו. ניסו להוריד אותם באיזה מקום בספרד ופרנקו לא הסכים. בסוף הביאו אותם לגרמניה, שהיתה אז תחת שלטון צבאות בנות הברית והורידו אותם בהמבורג באזור שהיה בשליטה בריטית. המאבקים על ההעפלה היו רבים וקשים, גם הספור של הגלית עולים בלתי ליגאליים לקפריסין היה ידוע לנו בהקשרים שונים ומעולים שהורשו לעלות ארצה, זה לא היה קל. מדי פעם, הצליחו להגיע עולים ולספר מה שקורה, כך שילדי בית הספר ספגו את האווירה של מאבק הישוב נגד השלטון הבריטי.

נזכיר כאן שבמהלך "השבת השחורה" ביוני 1946, גדוד של "כלניות" צנחנים בריטיים סגר את אנשי גניגר בבתים כולל את הילדים בחיפוש אחרי מחסני נשק, אנשי פלמ"ח, אנשי הפלמ"ח הסתתרו ביער בלפור) ואחרי "חשודים" אחרים. הם גם חפשו בבתי הילדים וגם בחדר שלנו בעזרת מגלי מוקשים ודפיקות חזקות על המרצפות. הם לא מצאו כלום למרות שהיה לקיבוץ מחסן נשק משמעותי להגנה עצמית. כך המאבק נגד ממשלת אנגליה הומחש לנו הלכה למעשה. ילדים שהתענינו, ידעו פחות או יותר מה קורה. נוסף לכך היה עותק יחיד של עתון "דבר", שהגיע לחדר הקריאה וכולם היו מתחרים עליו. כל אחד לקח דף אחר מן העתון כדי להתעדכן.

בסוף 1947 ולאחר מכן, רבו ההתנכלויות של הערבים לישוב היהודי, כנסו אספה כללית של הקבוץ ובה המא"ז, האחראי על הבטחון באזור, הודיע על החלטת ה"הגנה", שכל הישובים חייבים להתבצר, כי הערבים אינם מוכנים לשום פשרה ורוצים לבטל בכח את החלטת ה"חלוקה". אנחנו, לעומת זאת, הולכים לממש את החלטת החלוקה. לשם כך עלינו להתבצר ולהיות מסוגלים לעמוד על נפשנו. עלינו להקים קווי ביצורים, תעלה היקפית ותעלות קשר בין העמדות וכן תעלות שיקשרו בין המגורים לעמדות או למקלטים. המתווה הסופי שלהם נקבע אד-הוק, תוך כדי חפירה. לצורך זה יגויסו כולם, מכתה ח' ומעלה. כל אחד יקבל מכסה לעשות כל יום 1 - 1.5 מ' חפירה בעומק 1.60 מ'. היינו חזקים וקבלנו על עצמנו את המשימה. הבנות כמובן היו פטורות ורק ה"גברים" גויסו. זה היה נכון כי הבנות היו צריכות לעזור בעבודות בשדה, בטפול בילדים וכו'.

כדי לשבור ולעקור את הסלעים עבדנו לעתים עם כשיל – מוט פלדה כבד מחודד בקצהו התחתון, עם מכוש או פטיש 5 ק"ג, וזו לא הייתה עבודה לבנות או לנשים. התגייסנו וחפרנו כל יום מעל למכסה. אורי אורלובסקי (אורלב) היה אלוף בחפירה ועשה לפעמים 3 מטר בעבודה של 4, 5 שעות ביום. בתום שלושה-ארבעה חדשים, היו תעלות באורך כולל של מספר ק"מ בתוך הישוב ובהגנה ההיקפית. חפירתן הסתיימה הרבה לפני מבצע נחשון. זמן מה לאחר שהתעלות היו מוכנות, החלו פה ושם לירות על הישוב

מכיוון נצרת ויער בלפור. היריות נמשכו לעתים שעות ולא הייתה אפשרות הגנה אקטיבית כי לא היו לנו מכונות יריה. היו שני מקלעים פולנים ישנים - "רקס" קראו להם, וערב רב של רובים ישנים מסוגים שונים, בהם "קרביניים" קצרים של חיל הפרשים האיטלקי ממלחמת העולם הראשונה. למצוא תחמושת מתאימה לכל אחד מסוגי הנשק הייתה עבודת פרך. היו גם כמה סטנים וכמה סוגי נשק אחרים.

בגניגר לא היו ארועים חמורים יותר מאשר יריות ממרחק, למרות שיער בלפור היה מקום מסתור טוב, שהערבים יכלו לנצל אילו רצו לתקוף. כך התנהלו העיניים במשך מספר חדשים. בתקופה זו הגיעו אלינו ידיעות על הכשלונות בשלבים הראשונים של הלחימה, על הטבח של הל"ה, על ההתקפות על השיירות לירושלים, ליחיעם, על שיירת נביא דניאל, על ניתוקה של ירושלים מדי פעם. הייתה התקפה קשה על טירת צבי, שלשמחתנו נהדפה ונגרמו בה אבדות כבדות לערבים ופעולות נוספות. לערבים מספר האבדות לא היה חשוב. הם האמינו שההרוגים מגיעים לשמיים ושם הבתולות מחכות להם.

באחד הערבים היתה סידרת ירי ספוראדי במקלעים לעבר הקיבוץ, שבו נפצעה אישה מההכשרה האמריקאית שהיתה בגניגר. זה גרם להגברת המתח ולהחלטה שיש לתגבר את השמירה על הישוב, שהוגדלה משניים לשמונה שומרים ללילה, עם כיתת כוננות בנוסף. השמירה בלילה היתה מטלה נוספת מעבר לזמן העבודה הרגיל. היה חשש מהתנפלות של הערבים מהסביבה, שהיו בה כפרים רבים ולא היה מודיעין, שיספק מידע על כוונותיהם: במרחק 2 ק"מ מצפון מערב לגניגר, ליד המקום של מגדל העמק היום, היה כפר ערבי גדול – מג'דל. מצפון מזרח, מעל יער בלפור, באותו מרחק בערך היה הכפר יפע והיו עוד כפרים ערביים. במרחק כ-4 ק"מ ממזרח היה כפר גדול ועוין – איקסאל ושני ק"מ ממזרח ממנו – דבוריה. בדרך לשריד היה כפר אחר, קטן מאד, תל-שדוד והיו כפרים נוספים. תושבי רוב הכפרים שבסביבה לא היו קיצוניים. גם תושבי העיר נצרת היו אז נוצרים ברובם, שתמכו בערבים אבל לא היו תוקפנים כמו המוסלמים. הם הרויחו מתיירות, כולל תיירות יהודית וגם סחרו עם היהודים. רובם רצו שהערבים יזכו במאבק אבל לא היו מוכנים למסור את נפשם במלחמה.

בגניגר הייתה כל שנתיים כתה לכל 2 שכבות גיל. אנחנו היינו בכתה ח' ומעלינו היו שתי כתות: כתה י'-כתתו של אורי אורלב ו-י"ב. בשלב די מוקדם של הלחימה, כל תלמידי כתה י"ב התגייסו מרצון והכתה התפרקה. מכתה י' לא התגייס איש. גם אנשים מבוגרים יותר, שהיו בפלמ"ח, נקראו להתגייס, וכן אנשים שהיו בהגנה. כתוצאה מכך נוצר בקבוץ מחסור חמור בכח אדם לעבודה בענפי המשק ובשירותים. תלמידי כתות ח' וי' מלאו את מקום הצעירים שהתגייסו. הלימודים שלנו הופסקו ונכנסנו למשטר עבודה מלאה וגם שמירה בלילה. במסגרת הקצאת המשאבים נקבע שתלמידי כתה י' ומעלה, יהיו חלק ממגיני העמדות וילמדו להשתמש ברובה, לרוץ עם הרובה ולנקות אותו. שלחו אותנו לנסות לירות כדי שלא נפחד מהרעש של היריות. השתמשו אז ברובים איטלקים וכמעט כולם חזרו עם כאבים חזקים בכתף, כי הייתה להם רתיעה חזקה והיה קשה לקלוע בהם, אבל זה מה שהיה.

תלמידי כתות ח' יועדו להיות הקשרים כי הם הכירו את השטח ויכלו לרוץ מעמדה לעמדה. כשנשמעו יריות, כולם הוקפצו לעמדות ואנחנו שמשנו קשרים, כי היה מכשיר קשר אחד בלבד לכל הקבוץ, והייתה זו הדרך היחידה לשלוט במערכת. קבעו תורנויות ליד מכשיר הקשר ובשמירות. כשהמתחוחות הגיעה לשיא, ביום ההתקפה של קאוקגיי על משמר העמק, הוא התחיל להפגין בתותחים את משמר העמק ואנחנו עמדנו והסתכלנו על מה שקורה. ראינו את הפגזים הנופלים, שמענו את קולות הנפץ

המפחידים והיינו בטוחים שהעולם נחרב. בסופו של דבר היה יותר רעש מאשר הרס כי ההפגזות שלהם לא היו מדויקות.

מספר שבועות אחרי ההתקפה של קאוקגיי על משמר העמק, בתחילת אפריל 1948, בן גוריון החליט על מבצע נחשון. לצורך כך גייסו את כל כוחות ההגנה והפלמ"ח שהיו זמינים, כדי ליצור לחץ לשם פריצת הדרך לירושלים. בקבוץ נוצר מצב קשה כי בדיוק התחילה העונה החקלאית הבווערת והחמירו היריות הספוראדיות. לא הייתה התקפה אבל היה מטריד לצאת לשדה כשפתאום מתחילים לירות פה ושם ולא יודעים מאין. זה יצר תחושה של חוסר בטחון. בתקופה זו, נתן היה האחראי על גן הירק, כי האחראי הקבוע, שאול בנאי, שנתן עבד אתו, גויס להגנה. שאול היה בחור חזק. לימים הוא היה לאמן וקרא לעצמו "בן" וירד לפריז.

אני עבדתי ברפת. עוד לא היו מכוונות חליבה, חלבנו את הפרות ביד וזה היה מיאש. הידיים התנפחו מהמאמץ ובלילה היו נרדמות וגורמות הרגשת נימול טורדני, אבל לא הייתה ברירה, את העבודה היה צריך לעשות. לא הייתה אפשרות להתפנק. הכל במשק התנהל "אד-הוק". היה בד"כ מבוגר אחראי לכל ענף והוא היה מבקש מסדרן העבודה את העובדים הדרושים. אם חסרו עובדים, היה צריך לעבוד יותר. הילדים היו חלק מהעובדים וחלק נוסף היו חברי גרעין תנועת הנוער העובד, כ-40,30 איש, צעירים, בני 16, שיצאו כולם לעבודה מלאה והיו כח עבודה חשוב. חלק מהם התגייסו ולפחות אחד מהם נפל במלחמת השחרור. צעדים אלה נבעו מהכורח להמשיך לספק שירותים חיוניים ואוכל לאנשים שנשארו, לילדים ולענפי המשק, למרות ההיקף הגדול של כח האדם שגויס לחימה.

אני לא מעלה בדעתי שהיום נגייס בני 13 לכח המגן ולתפקידים האחרים שהוטלו עלינו, אבל זה מה שהיה אז.

ביום ששי ה-14 במאי 1948 אחר הצהריים, יום ההכרזה על הקמת מדינת ישראל על ידי מנהלת העם, שבח אדן, שהיה מחנך הכתה והיה לו רדיו בחדר, הזמין אותנו לשמוע אצלו את הכרזת המדינה. שמחנו מאד, כמובן, אבל הוא אמר שאין לנו מה לשמוח כי הגיעו ידיעות שגוש עציון נפל, עוד לפני הכרזת המדינה ושבעה צבאות ערביים מתעתדים לפלוש לארץ ישראל: לבנון, סוריה, עיראק, ירדן, מצרים וכחות עזר סעודיים, וכוחות ערביים בלתי סדירים, פלשו לארץ ישראל. נפילת גוש עציון נראתה לנו הדבר הקשה ביותר, כי בן גניגר, שמעון זילברמן, נהרג שם כחודש קודם, עם עוד כמה אנשים. זה קרה בגלל טיפול שגוי במוקש, שהתפוצץ לו בידיים בחדר האוכל של כפר עציון. ב-15 למאי התעצמה מלחמת השחרור, בשל פלישת צבאות ערב הנ"ל.

ב-21 למאי חבר נוסף מגניגר נהרג, במהלך נסיון לכבוש ג'נין. שמו שרגא גישרי, שהיה סמח"ט חטיבת כרמלי.

ב-19 למאי ראינו פתאום, שבאים אלינו אוטובוסים רבים עם נשים וילדים. היו אלה אנשי "הדגניות" מעמק הירדן. הלינו אותם בבתי הילדים יחד אתנו. אם לא היה די בצפיפות שנוצרה, באותו היום הגיע גם גדוד 21 של חטיבת כרמלי, ללון אתנו בבתי הילדים, לקראת צאתו לתקיפת ג'נין. שמחנו שהחיילים יוצאים לכבוש את ג'נין, בתקווה שיביאו לשנוי המצב של החדשות הרעות, המגיעות מכל קצות הארץ ובמיוחד מהדגניות. התידדנו עם חלק מהם. למחרת בבוקר עמדנו להסתכל על ההפגזות של הערבים נגד אותו גדוד. לנו לא היו תותחים ולא נשק כבד אחר. מאוחר יותר הסתבר שכמה עשרות מהחיילים, שהיו אצלנו בלילה, נהרגו בהתקפה על ג'נין. לאחר מכן, אני לא יודע למה, הביאו אלינו חלק גדול מהארונות

של החיילים שנפלו. אני חושב שזאת הייתה שגיאה. הקבוץ כאילו הפך בסיס עורפי של חטיבת כרמלי ואיש לא ידע עדיין איך נוהגים ומה עושים. הייתה זו נקודת השבר המורלי הקשה ביותר: אנשים שאתמול דברנו אתם הובאו אלינו למחרת בארונות. בנוסף לכך, ראינו את אנשי דגניה וחששנו שעוד מעט כל עמק הירדן יפול. כי מה היה עמק הירדן? קבוצת כנרת, שתי הדגניות, אפיקים בית זרע ואשדות יעקב. מסדה ושער הגולן נפלו עוד ביום הראשון. עין גב אמנם לא ניטשה, היא קבלה עדיין אספקה דרך הים, אבל המצב היה טראומטי. על אותו גודד של כרמלי, שנכשל בג'נין, הוטל לכבוש ולנקות את הכפרים שליד גניגר - את מג'דל ואת יפיע כדי שיהיה לנו אורך נשימה. ברגע שהחיילים הגיעו לכביש מעל יער בלפור, אחד החיילים נהרג וכמה חיילים נפצעו ונוצר בלבול גדול. אחד הדברים הפחות הגיוניים היה, שאת החייל ההרוג הביאו ושמנו בחדר האוכל של הילדים. מי יכול לשבת לאכול בחדר האוכל שהיה בו מקודם חייל מת? היינו בסה"כ בני 13-14 ועד היום אני זוכר את התמונה. הייתה זו תקופה של אי סדר וחוסר מחשבה וארגון, של תמימות נערית בכל הדרגים, שאיש לא נתן עליה את הדעת.

כשלוך ההתקפה על הכפרים גרם לנו לפקפק ביכולת שלנו לנצח, אבל הייתה נחישות. אסור היה לפחד ולנו, הנערים לא היה למי לפנות. עשינו כמיטב יכולתנו כדי לעזור בכל תחום שהתבקשנו. בעקבות הכשלוך, הערבים החלו ביריות ספורדיות לכיוון הישוב. כולם הוצבו בעמדות. זכור לי שהייתי קשר ובאתי למפקדה למסור הודעה. ראיתי שסוף סוף הביאו אלינו "נשק כבד" - מרגמה 3 אינטש, ושתי מכונות ירייה. היום הם נחשבים מקלעים בינוניים. אחת היתה תוצרת אוסטרית ממלחמת העולם הראשונה, קראו לה "שוורצלוזה". השניה מתוצרת צרפתית נקראה "הוצ'קיס". זו הייתה מכונה כבדה ומגושמת מאד. לשורצלוזה היה קירור שמן במיכל סביב הקנה, שהיו ממלאים שמן. הוא היה רותח בעת ירי רציף וזה היה אמור למנוע התלהטות יתר של הקנה. בהוצ'קיס היו הרבה סלילים חיצוניים, שהגדילו את שטח המגע של המתכת עם האויר וזה היה מסייע לקירור אויר של הקנה. אנחנו היינו בטוחים שעם הנשק הזה ננצח במלחמה מיד.

אני זוכר שאותו ערב הלכו לירות במרגמה 3 אינטש, שיורה פגזים למרחק שניים עד שלושה ק"מ. הסתבר שהפגזים היו בלי מרעום ולכן אף אחד מהם לא התפוצץ. הפחד מפגז עקר הוא, שכששולפים אותו ביד, הוא עלול להתפוצץ. בסוף הביאו מרעומים והצליחו לירות שלושה או ארבעה פגזים, שלא פגעו בשום דבר, אבל הרגשנו עוצמה עם הנשק הזה.

החדשות שהגיעו מהחזיתות לא הוסיפו להעלאת המורל, עד שבאחד הימים, בשעות הצהריים, עבר מטס של שלושה מפציצים כבדים B17, נושאי מגן דויד כחול, בגובה נמוך. הם נופפו בכנפיהם. מהר פשטה השמועה שמטיסים אותם צותי אויר יהודים אמריקאים, שחלקם היו בהכשרה בגניגר וגויסו במהלך המלחמה. ביניהם: דב פופקין, נתן כהן, יצחק כהן, ואחרים, שהיו לימים מבכירי חיל האויר של צה"ל. מיד נפוצה החדשה שאושרה ברדיו, שהמטוסים הפציצו באותו היום את קהיר ודמשק. בבת אחת הרגשנו גאווה גדולה ועוצמה מתחדשת.

הידיעות על הכשלוך בלטרון ועל מאות ההרוגים שהיו שם וגם על כשלונות בחזיתות אחרות החלו לדכא את רוחנו אך האין ברירה חיזק את כולם.

ביום האחרון לפני ההפוגה, הראשונה הייתה התקפה של צה"ל על לוביה, כפר ערבי גדול, ליד צומת לביא כיום. בהתקפה זו נהרגו 2 בחורים מגניגר, שהייתי מיודד אתם: האחד, דניאל קורנברג, בחור

ירושלמי יפה ונעים הליכות, שהסתפח לגניגר, והשני - ישראל סלאטינסקי (פישקה) בחור טוב מאד, שהיה משורר מתחיל, מעריך נלהב של נתן אלתרמן. נהרגו עוד שני בחורים מגרעין של התנועה המאוחדת שהיה בגניגר. כך, למרות שהצלחנו לעמוד ולשרוד, שמחה לא הייתה.

איכשהו הגענו להפוגה הראשונה והמורל החל להשתפר. בהפוגה הראשונה, בחוסר האחריות שלי וגם של הקבוץ, שהיה אפניי לאותה תקופה, נסעתי לתל אביב לקבל מידע על המשפחה. פגשתי רק את דוד יעקוב, אח של אמי. מצאתי אותו עם גבס על שתי הכתפיים. הסתבר שהוא גויס לחטיבת אלכסנדרוני, נסע עם עשרות חיילים במשאית, כדי לתגבר את הכוחות בקולה (גבעת כח), שם נפלו 28 חיילים. בדרך המשאית שלהם התהפכה והוא שבר את שתי הכתפיים, היה מוגבל בתנועות והיה עליו לטפל בעצמו כי לא היה מי שיטפל בו. שתי האחיות שלו – הדודות שלי, אחת מהן הייתה בחיל הים והשניה בכח עזר של בית חולים צבאי, לא ידעו שום דבר. שתי האחיות שלי היו בפלמ"ח ולא ידענו עליהן שום דבר. את יום הכרזת המדינה מרים עברה ברמות נפתלי ולאח בצפת.

בהפוגה השניה החלט שצריך לשלוח אותנו לאמוני גדני"ע, לאחר שבתקופה שקדמה הוכחנו עצמנו ככח לוחם. לקחו אותנו לואלדהיים ובית לחם הגלילית, שתי מושבות של טמפלרים, שניטשו. הן פונו בזמן מלחמת העולם השניה, אבל לאחר מכן גרו בהן, לא יודע מי, והן ניטשו שוב ממש לפני מלחמת העצמאות. נתנו לנו לגור בבתים של הטמפלרים וגילינו שם אוצרות: כלים וכו', לא להאמין. לא נגענו בשום דבר חוץ משני בקבוקי משקה אלכוהולי, שהחברה טעמו מעט מהם.

עשו לנו אמונים צבאיים מסודרים. למדנו לתפעל רובים, סטן, לזרוק רימון. (לא התאמנו ברימונים חיים כי התחמושת הייתה יקרה מאד). אמרו לנו שאם תפרוץ עוד פעם מלחמה, נהיה כח מילואים ונדע מה לעשות. אני הייתי אז בדיוק בן 14.

9-1 סיום הלחימה

כשהתחדשו הלימודים, מתישהו בראשית ספטמבר, עוד לפני סיום המלחמה, בא ללמד אותנו מורה צעיר, גיאולוג בהכשרתו, שמו יהושע יצחקי. הוא היה מורה מרתק ולא נתן הרבה בבחינות. לפתע חשנו במתח שנוצר בינו לבין מנהל בית הספר וגם עם מחנך הכתה הגבוהה מאתנו- יחיאל עצמון. חדשים מספר לאחר מכן, יהושע עזב באמצע שנת הלימודים. הסתבר לנו שהאשימו אותו בכך שבזמן המלחמה הוא השתמט. לדעתם, למרות שהיה גיאולוג ולא כימאי או מהנדס הוא הצליח להכנס לחיל המדע (חמ"ד) ולא שרת ביחידה קרבית. לדעתם הוא לא תרם כנדרש, לכן אינו יכול להיות מחנך בישראל. מקרה זה משקף את האוירה באותה תקופה.

יחיאל עצמון היה מורה לספרות וללשון עברית והיה אהוב מאד על התלמידים. הוא היה בבריגדה ושירת בצבא הבריטי במהלך כל מלחמת העולם השניה. אצלו לא היו "חכמות". למרות שלא היה בריא, הוא התגייס לצבא במלחמת העצמאות, ושחרר כעבור זמן קצר מסבות בריאות. הוא נפטר צעיר, בגיל 48 או משהו כזה.

בספטמבר 1949, נעמי הגיעה לגניגר, עם קבוצה של ילדים מנווה איתן וכפר רופין, שהצטרפו לבית ספרנו. לקבוצים אלה לא היה מספר ילדים, שיצדיק קיום בית ספר שלהם, בגניגר לא היו מספיק ילדים בכתה ז', לכן היה אינטרס לקלוט ילדי חוץ.

נעמי למדה 2 כתות מתחתי. ילדי שלושת הקיבוצים הני"ל, גרו בבית הילדים יחד עם בני גניגר ונסעו הביתה לסוף השבוע אחת לשלושה שבועות. כולם היו בכתה שמתחתנו. הם למדו שנתיים בגניגר. המלחמה אמנם לא נסתימה עדיין אבל סכנה כבר לא הייתה, כי בית שאן הייתה כבושה, איזור טבריה והעיר וכן אזור נצרת והעיר נצרת היו כבושים. אפילו נהריה שוחררה מהמצור. חניתה ומצובה היו משוחררות גם הן לאחר ההפוגה השנייה, כך שהאזור שלנו היה יחסית בטוח. רק משולש בגליל העליון נשאר עדיין בשליטת כוחותיו של קאוגגי.

10. באר אורה ופעולות עם העולים

10-1 באר אורה

בשנת 1950 בן גוריון החליט לישב ולחזק את הנגב ולשם כך להקים, לא ברור בדיוק מה, מוסד נוער, בית ספר, היאחזות נח"ל (שאז עדיין לא היה קיים) או של גדנ"ע. לשם כך סוכם שאנחנו, יחד עם בני קבוצים אחרים ניסע לבאר אורה כדי להתחיל ב"הפרחת הנגב" וליצור שם נוכחות כלשהי.

יצאנו בסביבות פברואר 1950 כקבוצת חלוץ, לשבועיים לבאר אורה, שעד אז היה מחנה צבאי. הרעיון היה להקים שם ישוב מסודר ולאף אחד לא היתה תכנית ולא כסף. מים לא היו שם וגם לא קרקע חקלאית. הביאו ילדים, שמו אותם בלב המדבר, הביאו מים במכליות ואוכל למשך שבועיים, ואמרו: "אתם תסתדרו". מהמחנה הצבאי שהיה נשאר שם שנים או שלושה שומרים קבועים והגדנעיים לקחו על עצמם את המשימה. היינו בשמירות, היו לנו רובים, עברנו הלא כבר פעם פעמיים אימונים צבאיים. אמרו לנו שנתחיל בבניית סכר באחד הנחלים שם. הסכר יגרום להצטברות של סחף ויעצור את המים וכך נוכל לגדל גדולים חקלאיים. זו היתה מחשבה תמימה ולא הגיונית, אבל אנחנו התגייסנו למשימה בהתלהבות שלא תתואר, בלי שהיה לנו מושג איך ומה לבנות. לאיש לא היה מושג מה זה סכר ואיך בונים אותו. בנינו קטע של קיר ברוחב 1.5 מ' ובגובה של כ-1.20 מ'. כמובן שאף פעם לא הצלחנו לעשות שום דבר בדיוק, אלא איכשהו לפי העין. התחלנו לערום אבנים וסלעים מהסביבה. עבדנו בהתלהבות מבוקר עד ערב ובערב יצאנו לשמירות.

אחרי שלושה, ארבעה ימים הוחלט שזו אינה הדרך לפתוח החקלאות, כי לשם כך יש צורך לבנות מאגרים גדולים באמצעות ציוד כבד וידע מקצועי בתחומים הרלבנטים. בינתיים עלינו להסתפק במים ממכליות – משאיות מיכל לצרכים השוטפים.

הועלה רעיון שנתחיל בהסדרת מערכת מים למחנה עצמו. לצורך זה היה עלינו להרים לאחת הגבעות בסביבה מיכל מים ממתכת בנפח של 15 קוב לפחות, כדי שיהיו מים זורמים בכל המקומות שיהיה בהם צורך. התגייסנו, כל הבנים, קשרנו את המיכל בחבלים ומשכנו אותו למרומי הגבעה, לגובה של כמה עשרות מטרים או יותר. זה היה מיכל כבד, במשקל של יותר מטון. לקח לנו 3 ימים להעלות אותו. לא היו לנו גלגלים ולא בולי עץ והיינו צריכים לגרור אותו על הטרשים. משכנו ודחפנו וכשגרמנו להעלות אותו הסתבר שיש בו חור גדול ואי אפשר להשתמש בו. יתכן שאנחנו עשינו את החור בזמן הגרירה. זה לא צינן את רוח ההתלהבות, שהייתה בלתי רגילה.

אחרים עבדו בנטיעות של אשלים. מאחר שנטיעות צריכות השקיה ואי אפשר היה למתוח צינור, החברה אמרו: אין בעיה, נשקה בדליים. הרעיון היה טפשי מלכתחילה כי אחרי שעזבנו אף אחד לא השקה את הנטיעות וכמובן ששום דבר לא שרד, אבל לפחות הוא לא עלה הרבה כסף.

היינו שם כ-150 ילדים מ-8 קבוצים והיה הווי. ארוע הסיום היה חידון עם פרס. אני לא זוכר מה היה הפרס. החידון היה שמכל זוג קבוצים היו המנצחים משחקים נגד המנצחים והמפסידים נגד המפסידים, עד שקובעים מי אלוף המנצחים ומי אלוף המפסידים ובסוף האלופים מתחרים ביניהם. עשינו 3 סיבובים של טריוויה, שהמדריכים חיברו. בכל התחרויות הקבוצה של גניגר זכתה. אני הייתי אחד "הכוכבים", כי באותה תקופה כאילו ידעתי "הכל". הגענו לגמר מול גבע. הם היו קבוצה של ה"חכמים" והתחילו לשאול כל מיני שאלות במוסיקה. אני והאחרים שהיו אתי, לא ידענו שום דבר במוסיקה. להם היה חוג מסודר למוסיקה וגם מקהלה שאח"כ התפתחה לגבעתרון. בסופו של דבר יצא תיקו. החליטו שישאלו שאלה מכרעת. השאלה הייתה מה היה שמו הקודם של היטלר. אף אחד לא ידע את התשובה, פרט למדריך שחיבר את השאלון. היום אני זוכר עדיין את השם, שיקלגורבר. אף אחד לא קבל את הפרס.

יצאנו מבאר אורה, בלי שבא מישהו להחליף אותנו וחזרנו לחיי השגרה בגניגר. אמרו שבשנה העוקבת, נלך לכתה מקובצת של בני הקבוצים. כששאלו מי יבוא לכתה המקובצת, אחת הבנות מהכתה שלנו – עפרה שושני (אפרת), אמרה שלא תלך כי היא רוצה לעשות תעודת בגרות. מי שאמר אז שרוצה לעשות בגרות, כאילו אמר שהוא "יוצא לשמד". אבל היא אמרה שהיא לא יודעת לאן תתגלגל בחיים ולא רצתה להיות נחותה מאחרים. היא הייתה התלמידה הכי טובה בכתה וגם הכי נבונה. היא הייתה מאד שיטתית בכל מה שעשתה ולא האמינו שדוקא היא תפרוש בשנת הלימודים האחרונה. גם עדנה פלוטקין (גור) וחיה שוסטר (סלע), בנות מגדל, שלמדו אתנו מכתה ט' אמרו שלא ילכו, כי להוריהן לא היתה אפשרות לממן את הלימודים.

אמא של עפרה עזבה את הקבוץ כ-10 - 12 שנה קודם לכן, והייתה גננת בתל עדשים. היא נשארה בתל-עדשים כדי להיות קרובה לעופרה שהיתה בתה היחידה. הספור של משפחת שושני עצוב: אבא של עופרה, שהיה מאד אהוד בקבוץ, מת בנסיבות טרגיות. בעקבות זאת, האמא עזבה את הקבוץ. עופרה נשארה לבד, כבת הקבוץ ואף פעם לא היה לה ספק, שזה ביתה ואין בלתו. עופרה בהמשך נישאה לבן נשר שלמד בגניגר כ"ילד חוץ". היתה אחת מהמסורות ביותר לקיבוץ והם הקימו דור המשך לתפארת שהפך לשבט גדול מוכשר ויפה.

10-2 שיתוף הנוער בקליטת העליה

בשנת 1949 הייתה עליה המונית: באו מתימן – מרבד הקסמים, באו מאירופה ניצולי המחנות ובאו גם העצורים מקפריסין. באו מבולגריה, רומניה, החלה עליה המונית מלוב ועיראק וממדינות אחרות. הייתה "הצפה" ממש שעוד גברה ב-1950. בתחילה שיכנו את העולים בבתים הנטושים, שהערבים נטשו בבריחתם, מחיפה, יפו מירושלים ומישובים אחרים. אחרי שהם התמלאו בנו מעברות. המעברה הקרובה ביותר אלינו הייתה בתל-עדשים. אחד הצעדים החינוכיים שהתחייבו, היה לנסות פעילויות צופיות לצעירים ולימד עברית לבוגרים. חלק גדול מהעולים שבאו היו אנאלפביתים והיה צריך ללמד אותם מהתחלה קרוא וכתוב. התבקשו להתמסר לענין זה. העולים לעתים קרובות לא קבלו אותנו, כי

הייתה זו פחיתות כבוד לאנשים מבוגרים, שילמדו אותם נערים. רבים מהם לא הופיעו לשיעורים או שלא הכינו את שעורי הבית.

עם הצעירים ההצלחה הייתה יותר גדולה יחסית, אבל לא הייתה "כימיה" כי תחומי ההתענינות שלהם היו רחוקים ממה שניסינו להקנות להם. היו לא מעט משפחות ששינו את מקום המגורים. הייתה תנועה בין המעברות כי אנשים חפשו קרובים ומכרים מחוץ למעברה שלהם. לפעמים הם התחלפו ועברו וזה הקשה על העבודה שלנו. בכל זאת המאמצים האלה יצרו קשר כלשהו. ככל שחלף הזמן, מספר העולים גדל והבעיות גדלו. גם מצב הצנע והאבטלה יצרו חוסר בטחון כלכלי וטרוניות העולים כלפי המדינה וכלפי התושבים הוותיקים גברו והלכו. הם ראו את הוותיקים חיים לכאורה בבתים מסודרים, לבושים כיאות והם עצמם היו חסרי כל: ללא הכנסה ובלי יכולת לעשות משהו מועיל בחיים. זו הייתה תקופה קשה.

מתחים אלה הביאו לכך שבסוף 1951, חבר קבוץ גבעת ברנר או קבוץ אחר, שהיה חבר כנסת ממפא"י, ששמו בן אשר, העלה את הרעיון לחנך במפא"י דור של צעירים, יוצאי ארצות המזרח, שידעו לדבר עם העולים החדשים וינסו לקרב אותם לאוירה החלוצית ולמפלגה, לא רק דרך ה"פרוטקציות" וסדור עבודה ושכון, אלא גם דרך האידיאולוגיה הציונית והסוציאליסטית. הוא קבל חוות דעת טובות כנראה על הכתה המקובצת של בני הקבוצים ובתוכה על שני האחים חסון מגניגר והוא רצה לבקש שידחו את השירות הצבאי שלנו בשנה שנתיים ושנלך לקורס מנהיגים צעירים בבית ברל. הוא בא אלינו לגניגר, ניסה לדבר על ליבנו ושיבח אותנו ואת היכולות שלנו, אבל אנחנו אכזבנו אותו ואמרנו: "לא! אנחנו רוצים להתגייס לצה"ל. רוצים להיות חיילים פשוטים". הוא שאל: "מה תרצו לעשות אחרי הצבא?" אמרתי: "אחת מן השתיים: ללכת לקבוץ צעיר או להשתלב בגניגר, עוד לא החלטתי אבל אני נוטה לקבוץ צעיר". אחרי כמה זמן הוא ויתר כי לא הצליח לגייס אנשים למשימה.

11. כתיב המקובצת

כתיב המקובצת הייתה מיועדת להעשרה בתחומים שונים, שלא נילמדו בבתי הספר בקבוצים. היו בה 60 נערות ונערים ממספר קבוצים: מגניגר, ממשמר השרון, כפר גלעדי, עין חרוד וגבע. הלימודים היו בשלושה חלקים והתנהלו ב-3 מוסדות השכלה מתקדמים. החלק הראשון היה בפנסיון אורנים בירושלים, שם הביאו לנו מטובי המורים כמו: פרופ' מלמט, שלימד על תקופת האבות וההיסטוריה העתיקה של ארץ ישראל, נחמה ליבוביץ לימדה את סיפורי יוסף, פרופ' תשבי - מומחה לקבלה ותורת הנסתר על שבתאי צבי והמשיחיות, שלמה דוד גויטין - אחד המזרחנים הידועים בעולם על החקיקה המקראית, פרופסור זיו - מומחה להיסטוריה כללית, לימים מנכ"ל משרד החינוך, על המהפכה האמריקאית, פרופ' ספראי מומחה לתקופת בית שני ולהיסטוריה של עם ישראל, ד"ר אורינבסקי, מומחה לספרות עברית ועוד רבים וטובים אחרים, מ"שמנה וסלתה" של האוניברסיטה העברית. למדנו בצורה מרוכזת במשך 3 חודשים כ-10 שעות ביום, ללא שיעורי בית. היתה בלימוד זה הרחבת אופקים, יותר ממה שיכלנו לצפות משנה שלמה של לימודים רגילים. התנסינו בשיטת לימוד אחרת, שלא שמה דגש על שינון אלא על בירור שאלות, הסתכלות על דברים בצורה סקרנית וביקורתית. כשהתבקשנו בסוף להציג משהו בעבודה עצמית זה היה ללא דמיון למה שעשינו בקבוץ. לימודים אלה תרמו לגיבוש דרכי החשיבה ולרצון להמשיך ללמוד ולהרחיב את האופקים.

החלק השני, נמשך גם כן 3 חדשים במדרשת רופין (היום מכללת רופין). שם לימד אותנו פרופ' ישעיהו ליבוביץ' ביולוגיה וחילוף חומרים, פרופ' דב קולר, שלימים קבל את פרס ישראל, לימד על הביולוגיה של הצמח, פרופ' בן חיים- כימיה אורגאנית, מר כפולר ממקוה ישראל לימד חקלאות, גדעון כהן - מלחמה בעשבים רעים ובמזיקים, פרופ' יוסי נוי מהטכניון- תורת הקרקע. הגישה ושיטות הלימוד היו שונות לגמרי ממה שהכרנו. הן פתחו בפנינו אפקים חדשים. למשל פרופ' ליבוביץ', שלימד ביולוגיה, מצא דרך לקשר בין החומר על פעילות הלב ומחזור הדם, לבין ספר הכוזרי, ממנו קרא לנו באחד השעורים. זה היה משהו שהרשים אותנו. בהפסקות לעתים נשברו המחיצות עם המרצים, ישעיהו ליבוביץ' שיחק נגדנו שחמט, ואחד מאתנו ניצח אותו פעמים מספר. הרגשתי שם הבדל בתחומי ההתענינות בין הבנים לבנות: מרבית הבנות לא התענינו במה שלימדו שם. אותי ענין הכל כי למדנו הרבה דברים חדשים, וגם העמקנו בדברים שלמדנו מקודם.

החלק השלישי היה בבית ברל היה שם קורס של 6 שבועות על תנועת העבודה, על התנועה השיתופית, על סוציאליזם, על קואופרציה. זה היה משעמם מאד וכל מי שיכול היה מוצא את דרכו החוצה. דבר כזה אי אפשר ללמד אם אנשים לא מעוניינים. הצטרפו אלינו שם צעירים מתל יוסף ומעין חרוד ביניהם מאיר הר ציון ועוד רבים שלימים קבלו פרסום כאנשי יחידת 101.

בסופו של דבר הכתה המקובצת נסתיימה ומיד לאחר מכן, כולם התגייסו. היו כאלה שאפילו במהלך תקופת הלימודים בכתה המקובצת התגייסו לצבא, כי תאריך גיוסם היה מוקדם.

אותי הלימודים בבית ברל לא שכנעו שיש בסיס תאורטי אמיתי לשיתוף המוחלט. לדעתי הקואופרציה השוויונית, כפי שנתפשה אז בקיבוצים, מנוגדת לאופי האדם, שהוא אגואיסט מטבעו והאגואיזם הוא שמניע אותו. צריך לנסות לרכך ולרסן את האגואיזם כדי לאפשר שיתוף. לכן אני חושב שתנועה שיתופית של דור שני, שלישי ורביעי היא פרובלמטית. בן אדם מגיע לזה מתוך שכנוע עצמי, הוא לא נולד עם זה. זה מה שראינו בקבוץ- זו המציאות שחינו אותה.

אני עד היום חושב שאין דבר יותר צודק מאשר חיי קבוץ. אבל זו אינה צורת חיים מתאימה לחברה שאיננה אליטיסטית ושיש בה יותר מדי "צל"-ל-ניקים" – אנשים שמחפשים "להסתדר". גם בקבוץ היה לא מעט ניצול לרעה. יש דברים שאיש לא רוצה לעשות, אבל צריך לעשות אותם. ראינו אנשים, בצורה שיטתית, השתמטו מכל תפקיד ואחרים, שנשאו בעול. לכן צדק מוחלט למעשה לא קיים, אך כל עוד נשמרת רמה כלכלית מספקת ותחושה של שוויון, הפער החומרי אינו מטריד ולכן אי השוויון הקטן שרווח, לא הטריד את חברי הקבוץ. כשהגיעו השילומים מגרמניה, נוצרו פערים משמעותיים בין חברים באותו קבוץ, שערערו את תחושת השוויון וחברים החלו להטיל ספק בהצדקת המשך קיומה של המסגרת השוויונית בצורתה הבלתי מתפשרת.

למיטב ידיעתי, במהלך הכתה המקובצת עזבו 8 בנות לשם השתתפות בקורס אחיות מוסמכות. היתה זו פעם ראשונה שהלכו לקורס במסגרת של הקבוץ ומטעמו ללמוד לתואר של אחיות מוסמכות. עד אז, בגניגר, היתה "חובשת" של הקבוץ שהייתה בעלת הכשרה של אחות מעשית. היה לה נסיון רב וידע ניכר, היא עבדה עם רופאים והיתה מעין "רופאת הכפר" אבל לא הייתה לה שום הסמכה.

למזלנו היינו בריאים. זכור לי מקרה מעציב ב-1949, של בחור ניצול שואה בן 24, יוצא גרמניה, שהיה במחנה בוכנוואלד ועבד שם עבודות כפיה קשות מאד. הוא בא לגניגר עם קבוצה של יוצאי גרמניה שסבלה את התופת וחלק לא התאושש ממנה כלל. אחד מהקבוצה התאבד ושני מת מאנורקסיה, הגוף

שלו לא יכול היה להסתגל לאוכל. אותו בחור שהיה בן להורה גרמני ואם יהודיה או להיפך, עבד כמסגר והיה מומחה לריתוך. התחילה אצלו פריחה וגרד בעור. החובשת אמרה שאין מה לדאוג, שזו כנראה אלרגיה מהריתוך. היא נתנה לו משחה להרגעה. הוא אמר שאינו ישן טוב והוא מאד עיף, אבל היא עמדה על שלה ואמרה שזה רגיל כי החיים שלנו קשים. אחרי שבועיים הפריחה התפשטה על כל גופו והמריחה לא השפיעה. בסוף הוא לא היה יכול לזוז בשל חולשה וגם כי הפריחה התפשטה לכל מיני מפרקים וקפלים בגוף. לקחו אותו לבית חולים ומצאו שיש לו לוקמיה בשלב סופני. זה היה נורא. אילו תפשו את זה כמה חדשים קודם, יתכן שהיה עוד אפשר לעשות יותר, אם כי בתקופה ההיא לא ידעו לטפל בלוקמיה. הדבר היחידי שידעו לעשות זה ערויי דם, אז מדי פעם שני אנשים היו נוסעים אליו לבית החולים לתרום לו דם, אבל זה לא עזר והוא נפטר לאחר זמן קצר יחסית.

12. הגיוס לצבא (1952)

הגיוס לצבא היה שונה ממה שיכולנו להעלות על הדעת. היינו קבוצה של ארבעה בחורים ובחורה מגניגר: אני, נתן אחי, משה עציון (קלפהולץ), צביקה שמואלי ודליה ויידלר. במקום לבקו"ם הביאו אותנו ישירות למרתף ברח' דוד המלך בתל-אביב ושם הסבירו לנו מה אנו אמורים לעשות. פגשו אותנו שם שלושה אנשים: האחד, מי שנודע לימים בשם רפי איתן, שהיה אז ראש ה"פרויקט", השני היה מי שהיה ראש השב"כ והסתבך אח"כ בפרשת קו 300 – אברהם שלום – אברום, והשלישי – כיום הוא איש עסקים פרטי – נחיק נבות מהרצליה. הסבירו לנו שנעבור הדרכה וקורס לטפול בגורמים שמסכנים את המדינה, שקמה זה עתה. נאמר לנו שהפרויקט הוא על פי יוזמתו של בן גוריון, אשר יפקח אישית על פעולתו והוא נותן את החסות המלאה לפעילות במסגרת שהוקצתה לנו. כולנו מישוב אחד – גניגר. יותר מאוחר נודע שהיו אנשים גם מתל-עדשים, נהלל וכפר יהושע, כולם אנשי ההתישבות העובדת, פרט לכמה אנשים שנלקחו מתוך השב"כ כאנשי סגל. הוסבר לנו שיצורפו אלינו שני אנשים – עולים חדשים, שהם פחות או יותר במעמד שלנו. המעמד שלנו לא היה לגמרי ברור: היו לנו פנקסי שלי"ת (שירות ללא תשלום) ופנקסי חייל, וכתובת אחת-ראש אנף המינהלה של השב"כ, זאב, שאליו יכלנו לפנות בעניינים שהמפקדים של החוליה שלנו לא יכלו להסדיר.

שני האנשים הנוספים היו: האחד, אדם אינטליגנטי, עו"ד בהשכלתו מרומניה, אריה, שהעברית שלו הייתה חלשה. השני היה אדם מתוחכם, אמין, שמו היה אברום ועליו יסופר בהמשך. שניהם אף פעם לא אמרו את שמות משפחותיהם.

הגדרת התפקיד שלנו הייתה: פעילות למען בטחון מדינת ישראל, לפי משימות שיקבעו ע"י ראש הממשלה בן גוריון. בן גוריון היה ה"אבא" של המדינה מכל הבחינות והיה המוציא והמביא בכל דבר וענין. היינו סמוכים ובטוחים שאם אנחנו כפופים, דרך מערכת כלשהי להנחיות של בן גוריון, כל שנעשה, נעשה לאחר שיקול דעת ולצרכים מחויבי מציאות. כך שמבחינת הנכונות שלנו לא הייתה שום מניעה.

התחומים שבהם עסקנו היו: מעקב אחרי פעילויות לא חוקיות של גורמים שונים בישראל, העלולים לפגוע בבטחון המדינה, וריגול נגדי.

התחלנו בקורס שכלל: ביצוע מעקבים, צילום חוץ וצילום סודי, באמצעות עזרים שונים וצילום מסמכים בעזרת מכונות מיוחדות, שימוש באקדחים.

בהקשר זה אני חייב לספר על מקרה, שבו הצלתי את חייו של אחי נתן: תוך כדי האמון באקדחים, הניח על השולחן לפנינו 6 אקדחים – אקדח לכל אחד מאתנו ואחד לשימושו הוא, לצורך ההדגמות. לידי ישב משה עציון (קלפהולץ). בניגוד לכל ההסברים והאזהרות, הוא לקח בצורה לא אחראית, אחד מהאקדחים, והצמיד לרקה של אחי ורצה לירות. צעקתי לו: "השתגעתי?! ונתתי לו מכה אדירה ביד בכיוון למטה ופתאום נפלטה יריה שעשתה חור בריצפה. כולם נהיו לבנים יותר מהסיד שעל הקירות. הסתבר שהמדריך, יוסף שיינר, שלימים היה מחוטפי אייכמן והיה שומר ראש של בן גוריון, בא אלינו מהעבודה שלו, שבה חייב היה ללכת עם אקדח טעון, הניח את האקדח האישי שלו, על השולחן מבלי שפרק אותו ומשה לקח אותו במקום את אקדחי האמונים, שהיו זהים. זה היה יכל להגמר באסון.

כל זה היה באותו מרתף, אליו הביאו אותנו ובו גרנו בהתחלה. עברו כשבועיים עד שמצאנו לעצמנו מקום לגור, בחדרים אצל משפחות: אני גרתי עם צביקה שמואלי אצל משפחה ביד אליהו ואחי גר עם משה עציון ברח' גאולה לא רחוק משפת הים בת"א. כך עברנו את כל האמונים שתארתי, בעקבותיהם פתאום מצאנו את עצמנו בקבוץ עם מצלמות. צילמנו בלי סוף כי זה היה חלק מהאמון שלנו: היינו צריכים ללמוד לצלם לפתח ולהדפיס את התמונות. אף אחד בקבוץ לא הבין מנין פתאום יש לנו מצלמות ולאזה צורך. אנשים התחילו לחשוד ש"יש משהו", כי היינו היחידים שבאנו בלי מדים. אנחנו מעולם לא ענינו על שאלות על מהות עבודתנו לא אמרנו "כן" או "לא" ואיש לא ידע מה אנחנו עושים, אפילו האחיות שלנו לא ידעו. אסור היה לומר את המילים "שירות בטחון כללי". קורס ההכשרה הראשוני שלנו, נמשך כ-3 שבועות או חודש. במהלך הקורס עשינו עבודה ממשית של מעקב אחרי גורמים דיפלומטיים ממזרח אירופה, שהיו באותו זמן עויינים את ישראל ופעלו בגלוי נגדה, בניגוד לכללים הדיפלומטיים המקובלים. בסיסנו היה, כאמור, ברח' דוד המלך בתל-אביב. לא רחוק מאתנו, נזרקה פצצה לחצר השגרירות הצ'כוסלובקית בתל-אביב. הייתה זו פגיעה קשה במדינת ישראל, שהיו לה השלכות קשות כי כל הגוש המזרחי ביקר בחריפות את ישראל והחל בניתוק יחסים.

זמן מה אחרי כן התחיל משפט קסטנר, שנתבע על ידי מלכיאל גרינולד. אנחנו חפשנו מי עמד מאחורי גרינולד ומאין הוא השיג את האינפורמציה והכספים לניהול משפט שנראה על פניו מסובך ומסועף. הטיפוס הזה, מלכיאל גרינולד, נראה איש לא אמין, מתוחכם, שדמותו התאימה לדמות הקריקטורה של היהודי שהיה מוצג ב"שטירמר". עד היום אני לא יודע האם כוונתו הייתה תמימה או עויינת של גרינולד ומה היה המניע שלו. אי אפשר לומר שלא היה בסיס עובדתי לטעונו של ולביקורת שלו על המוסדות הציוניים בהונגריה, אבל יתכן גם שזוהי "חכמה לאחור מעשה". כדי לברר את האמת, היה צריך לבדוק מי העדים שהביא, מה הרקע ומה העבר שלהם ואם יש להם קשרים עם גורמי אופוזיציה או עם גורמי חוץ. באותו זמן קסטנר היה חלק מהמסד השלטוני בישראל. היה לו קשר הדוק עם העתון בהונגריה "אויקלט", הוא היה זמן מה עורכו. בזמן המשפט הוא היה דובר של משרד המסחר והתעשייה. המשפט נראה כנסיון ליחס ולערב את המוסדות הציוניים באחריות לשואה של יהודי הונגריה. באותה פרשה, היה מעורב, בין השאר גם יואל פלגי, שהיה מראשי מפא"י ואחד הצנחנים הנודעים ששרדו וכן נציג הסוכנות בקושטא. העסק היה מסובך. הדבר שלמדתי מפרשה זו, שקומם אותי, היה שבין נוסעי הרכבת, שניצלו מהשואה בהונגריה בתיווכו של קסטנר, היו גם הרבי מסאטמר ופמלייתו, שהיה ונותר אחד האויבים המושבעים של מדינת ישראל ושל הציונים, שהצילו אותו.

בעקבות פסק הדין הקשה של השופט בנימין הלוי במשפט הנ"ל, והדברים החמורים שהשופט אמר עליו. ש"מכר נשמתו לשטן" הוא נרצח מבלי שרשויות הבטחון ידעו משהו על ההתארגנות לרוצחו.

קצת יותר מאוחר הייתה פרשה אחרת: במדינת ישראל היה מחסור חמור במט"ח ולישראלים היה אסור להחזיק מט"ח. מי שהביא מט"ח מחו"ל, היה חייב להמירו למטבע ישראלי עם כניסתו לארץ. חרדים רבים נתפשו בהברחת סכומים גדולים של מט"ח מחו"ל. תפקיד המכס היה, בין השאר, לתפוש את ההברחות, אבל המכס לא היה בנוי לבצע חקירות, כדי לאסוף מידע על המערכת שסוחרת בדולרים. נסינו לגלות מי עמד מאחורי ההברחות האלה. זכור לי מקרה, שהייתי בנתב"ג כדי לראות מי האנשים שחפשו אצלם. היה חבר כנסת חרדי שסיעתו תמכה בממשלה אז, שלקחו אותו לחפוש גופני, על סמך מידע מוקדם, ומצאו שהוא הבריח על גופו 30 אלף דולר, כשבמדינת ישראל לא ראו דולר. אינני זוכר כיצד נסתיימה הפרשה. כדי שאוכל לדעת מה שאלו ומי מעורב, היה צריך לידע אותי על ממצאי החקירה שלו. החקירה לא יצאה לפועל כי הוא הזמין עורכי דין והעדיפו לסגור את הענין בשקט ולא לעשות מזה משבר ממשלתי.

דבר אחר שהיינו אמורים ללמוד היה להבחין בתעודות מזויפות מכל מיני סוגים. לצורך זה היה הכרח להכיר את כל סוגי המסמכים והחותמות ששמשו את הגורמים השונים שהוטבעו בדרכונים של אלה שעברו במעברי הגבול. היו מספר מעברים, דרכם עברו זרים רבים בין ישראל לארצות העולם. אנחנו התענינו בנתב"ג, שנקרא אז "נמל התעופה לוד" ובמעבר מנדלבאום בירושלים. היו מעברים גם בראש הניקרה ובניצנה, שנפתחו לפי הצורך. אותי שלחו למעבר מנדלבאום כדי לצלם את כל החותמות והתעודות של העוברים. פעמים רבות היו אלה דרכונים של אנשי כמורה, של תיירים, של אנשי צבא וכו'. כל העוברים והנכנסים למדינה היו צריכים להציג דרכון. לא צילמנו מסמכים של בעלי אזרחות של מדינות ידידותיות. זו הייתה עבודה טכנית משעממת מאד, של צילום מסמכים.

כשהתחילה פרשת סלאנסקי ומשפטו של מרדכי אורן ב-1952, נוצרה סיטואציה מאד מסוכנת לישראל, כי בפעם הראשונה, האשימה צ'כוסלובקיה, באמצעות רוסיה, דיפלומטים ישראלים - אהוד אבריאלי ורפי בן שלום, שניהם ממוצא צ'כי. לימים, רפי בן שלום היה לידיד אישי שלי, כשהייתי יועץ בפועל לראש מועצת הכתר ולראש מועצת מרכז הקואופרציה בקמבודיה, כפי שיסופר בהמשך, והוא הגיע לשם כשגריר ישראל.

כשהיה המשפט של אורן וסלאנסקי נוצר מצב מוזר: מצד אחד מרדכי אורן היה חבר קבוץ מזרע וחבר הנהלת מפ"מ, שהייתה מפלגה ציונית ואיש לא פקפק במצעה הציוני ובמפעל ההתיישבות שלה. מצד שני, התחילו להישמע קולות, שהבטוי הקיצוני ביותר שלהם היה אמירתו של משה סנה, מנהיג מפ"מ באותה תקופה, ש"יש דברים בגו" כלומר, שיש דיפלומטים ישראלים, המעורבים בחתרנות בצ'כיה ושאנחנו לא יכולים ללכת נגד "עולם המחר", כפי שהשמאל הישראלי כינה את המדינות הקומוניסטיות. למשה סנה היו חסידים רבים בקבוץ הארצי בשלב הראשון. מרדכי אורן ישב באותו זמן בבית הסוהר בצ'כיה ונוהלו נגדו חקירות קשות ואיש לא ידע במה הוא "הודה" ובמה לא הודה. זה הביא למשבר אידיאולוגי חמור בקבוץ הארצי ובעקבותיו - התקפה שיטתית על מוסדות השלטון בישראל, מצד המפלגות הקומוניסטיות, כולל מק"י בישראל, ושל מפלגות קומוניסטיות במערב אירופה, שהיו מאד חזקות באותה תקופה: בצרפת, באיטליה ואפילו בספרד, תחת שלטון פרנקו, הייתה מפלגה קומוניסטית

חזקה, שהתנהלה במחתרת. הטענה הייתה שהציונות היא כלי חתרני של ארה"ב שמטרתה להלחם במדינות ה"סוציאליסטיות".

בתקופה זו גברה ההסתננות של ערבים לישראל. במסגרת המאבק בהם, נתפש אצלם הרבה נשק. באותו זמן רבים לא סמכו על המדינה והתפישה הייתה שיש צורך בהגנה מרחבית, שבמסגרתה הישובים החקלאיים צריכים להיות מסוגלים להגן על עצמם זמן מה, עד שצה"ל יגיע. לכן, לכל ישוב דרוש נשק להגנתו. היה מידע שקציני בטחון של קיבוצים וקצינים מהקבוץ הארצי לקחו, ללא רשות, נשק שלל לישובים שלהם. התופעה הזו של אגירת נשק מחד ושל נסיונות הריגול של המדינות הקומוניסטיות באמצעות גורמי שמאל בישראל, מאידך, עוררה אצל בן גוריון חששות כבדים לגבי כוונותיהם. לכן התבקשו לעקוב אחרי אישים מההנהגה של מפ"ם. היה מג"ד בצה"ל, חבר אחד הקבוצים בשרון, שנחשד בהעברת כלי נשק, כולל מקלעים, לקבוץ שלו. לא היה ברור אם זה מיועד להכנת מהפכה בישראל או, שזה היה במסגרת תפישת הבטחון שרווחה. אחר, מבכירי מפ"ם, נחשד שהעביר מספר כלי נשק שלל לקיבוצו. עקבנו גם אחריו ולא גילינו כלום. הוטרדנו במיוחד מהגלוי, שעלינו לעקוב אחרי סגן אלוף בשירות פעיל, שנחשד גם הוא בלקיחת נשק שלל לקיבוצו. לימים הוא נהיה הרמטכ"ל, שהוביל לניצחון במלחמת יום הכפורים. בדיעבד, הסתבר שכל אגירת הנשק הנ"ל, היתה ירושה מתקופת השלטון הבריטי, בה כל ישוב דאג לעצמו, ולא היה לה שום קשר ולא כוונה לפגוע במדינה. הזהירות של בן גוריון הייתה מעשה לא מקובל, שנגרם בשל הפחד מהשתלטות הקו של סנה וחסידיו על מפלגה ציונית חשובה, בנסיון להפוך אותה לאויבת הציונות. משה סנה האמין באמונה שלמה שהרוסים והקומוניזם עתידים להשתלט על העולם. מאחר שאין כח שיוכל לעמוד נגדם, הדרך היחידה לשרוד היא להשתלב בתוכם. בן גוריון סבר שהדרך של סנה תוביל לחיסול המדינה היהודית והמפעל הציוני, כי רוב היהודים ורוב הכסף היו באמריקה ולא בגוש הקומוניסטי. אני לא חושב שסנה הפסיק לרגע להיות ציוני באמונתו, אבל פעולותיו נראו כנסיון, לחתור ובבוא העת, להפוך את האורניטציה של ישראל. לא היה ברור מה תהיה העמדה האמיתית של מנהיגי מפ"ם, מאיר יערי וחזן, מותיקי הציונות החלוצית והוטל עלינו להאזין לדיונים הפנימיים של ראשי הקיבוץ הארצי. ישבנו בחנות ברח' יהודה הלוי ובאמצעות מכשיר האזנה הקשבנו לדיונים. לא היו אז סוללות משוכללות כמו היום שיכולות לפעול חדשים, וכשהסוללה של המכשיר נגמרה, נכנסו שני בחורים שלנו כדי להחליף אותן והם נתפשו על חם. לאחר חקירה קצרה במשרדי הקיבוץ הארצי, הם הועברו למשטרה. אחרי כן שחררו אותם מהר והם כביכול נעלמו. היות שזה היה בזמן המכביה שהייתה אז בישראל, הארוע לא עורר ענין ציבורי. בהזדמנות אחרת, אחרי שהיה כבר הפילוג במפ"ם ולא היה ברור לאן אנשי סנה יפנו, שלחו אותנו והתקנו מכשירי האזנה במקומות שבהם נהגו גורמים שנחשדו בחתרנות, להתכנס בירושלים. היו לנו פורצים מקצועיים, שידעו לפרוץ לכל מקום בלי להשאיר סימנים. כל הפעולות מהסוג הזה, הסתיימו בלא כלום. נראה שהייתה זו זהירות יתר- סוג של פרנויה. מי שסבר אז שבן גוריון פעל מתוך "פרנויה", כדאי שיזכור ששנה קודם לכן, רגמו את הכנסת באבנים בעקבות שיחות בין בן גוריון ואדנאואר (ראש ממשלת גרמניה) על הסכם השילומים. היינו בירושלים במסגרת הכתה המקובצת ב-1951/2, בגין הוציא את האנשים לרחובות וההפגנות יצאו משליטה. בן גוריון צדק אז ולא בגין. היום אין לי ספק שבן גוריון היה מנהיג משכמו ומעלה, בעל חזון וחכמה מדינית, שידע להחליט ולבצע כשצריך.

כש"עסק הביש" הסתבך, בן גוריון סגר את היחידה שלנו. כי הבין שדברים שעין השמש לא יכולה לשזוף, הם פתח לשחיתות והסתאבות. מבחינה זו כל הכבוד לב.ג, כשהיה חשש מהתפתחויות שליליות, הוא נקט באמצעי זהירות וידע מתי להפסיק. הוא אמר: הכל צריך להיות גלוי ובמסגרת החוק.

היו פרשיות נוספות, שטרם הגיע הזמן לגלות. הפעולות שלנו, שחלקן תוארו לעיל, ונראות כיום כבלתי ראויות, היו מוצדקות בתנאים ששררו אז. חלק מתפקידו של כל שירות בטחון בעולם, להשיג שלא יבוצעו מעשי חתרנות, וכשהם מבוצעים, לגרום לתפישת האחראים. היחידה שלנו עשתה כמה דברים שהיה בהם להרגיע את השלטון, כך שלא יזדקק לאמצעים חמורים, ומצד שני הבטיחה שהפעילות המפלגתית, תשמר באפיקים הדמוקרטיים החוקיים. אולי המקרה הבולט ביותר היה ההמנעות מחקירה פלילית נגד אלה שלקחו נשק שלל ואגרו נשק, כי זה היה מקובל ולא היתה בכך כוונה עוינת. במלחמת 6 הימים הקפידו לעקור מנהג זה מן השורש.

לקראת יום העצמאות ה-66 של מדינת ישראל, פורסמה ב"וואלה" כתבה על גילוי "סליקים" נשכחים בקיבוץ "מסילות" (תל-עמל) של הקיבוץ הארצי. נכתב שם מפורשות כי הנשק שהתגלה בהם הוסלק על פי החלטה של גורמים בקבוץ הארצי על מנת לשמור בקיבוצים נשק, למקרה שתהיה בארץ מהפכה "אנטי פשיסטית", בסיוע המדינות הקומוניסטיות (מזרח אירופה ורוסיה הסובייטית). הדברים נכתבו מפי גורמים, שהיו מעורים בנושא זה בקיבוץ הארצי. להלן ציטוט מאותו מאמר: "סליק ג' – מחסן נשק סודי ביותר, ידוע ליודעי ח"ן בלבד, שנועד לשתי מטרות: ...מלחמה בימין ה"פשיסטית", שעלול למרוד בממלכה, או סיוע לכחות בריה"מ כשתגיע מלחמת המעמדות לשערנו, שלשיטתם, אין ספק שהשעה תגיע. בקיבוץ הארצי גם לא שבעו נחת מהשלטון המרכזי בראשות דוד בן גוריון, שפירק להם את הפלמ"ח... וסילק רבים מבניו מצה"ל ומערכת הבטחון, בעקבות השתתפותם בכינוס הארצי של יוצאי הפלמ"ח, בעודם נושאים בתפקיד רשמי מטעם המדינה" (דן מגן, מערכת וואלה חדשות, 6 במאי, 2014).

מקרים אחרים, שהעצימו את ה"פרנויה" היו קשורים בקבוצות בימין. אחרי רגימת הכנסת על ידי מפגינים שהוסתו ע"י מנחם בגין (אני מאמין שהוא התחרט על זה עד יום מותו, כי לא התכוון לתוצאה חמורה כזו, שהיתה עלולה להסתיים באבדן חיי אדם ובהרס הדמוקרטיה).

ב-1953 דב שילנסקי, שלימים נעשה יו"ר הכנסת, בא על אופניים עם פצצת דמה למשרד החוץ בקריה, שהייתה עדיין בתל-אביב. כשנערכה החקירה, התברר ששילנסקי הוא שהכניס את הפצצה והשאר אותה בתיק שלו. הוא טען שלא התכוון שזה יתפוצץ, אלא רצה להראות למי שמנהל מו"מ עם גרמניה יכולים לקרות דברים נוראים.

מקרה אחר היה קשור בחשש להתארגנות בלתי חוקית של קבוצת אנשי ימין, שנאמר עליה שהיתה בראשות ד"ר ישראל אלדד. הקבוצה דברה על מלכות ישראל. האשמה שלא הוכחה. השתתפו בקבוצה כמה אנשים, שלימים התפרסמו, ביניהם גאולה כהן, יעקב חירותי, ואחרים. פרטים מתוכה אגרו נשק, שהוטמן במערה בירושלים ונמצא באקראי על ידי נערים. לא היה ברור האם הדבורים על "מלכות ישראל" היו רק לשם הכרת ההיסטוריה, או שהיו גם כוונות לחתרנות נגד מדינת ישראל, שהיו אמורות להסתייע בנשק שנאגר. בן גוריון חשש, שיעברו למעשים קשים, שכן הספור של אלטלנה, שהיה תוך כדי מלחמת השחרור, היה טרי ונשמעו דבורים על נקמה. אילו היו מצליחים להעביר את הנשק של אלטלינה לאצ"ל, הייתה סכנה שיקומו בישראל יותר מצבא אחד, שיקומו מיליציות ושישראל תהפך למדינה פרועה, שלא תוכל לעמוד נגד אויבים חיצוניים.

לאחר גילוי הנשק במערה כאמור, נעצרו מספר חברים מקבוצת "מלכות ישראל". אחד הנסיונות הפחות נעימים שחיתי היה במעקב אחרי חברים מאותה קבוצה. ביניהם אחד בשם שרעבי ואחרים שלא שמעתי עליהם מקודם. היה חשש שהקבוצה תנסה ללחוץ באמצעים אלימים לשנוי הקו המדיני. איש לא הבין לאיזה כיוון: א"י השלמה? פחות דמוקרטיה? או לכיוונים אחרים.

יעקב חירותי, שהיה עו"ד במקצועו, היה אדם מאד נחוש ומוכשר, שכיווני החשיבה שלו והרעיונות שהוא ניסה לישם נראו מסוכנים. שרעבי היה מכרם התימנים. הוא היה אמור להקים תאים, או תא מחתרתי רדום, שיפעל בבוא העת. באיזושהי הזדמנות עצרו אותם ואף אחד מהם לא דיבר.

אמרו לי: "תראה חסון, אין ברירה, התפקיד שלך להכנס לשבוע מעצר יחד אתם ולנסות לשמוע מה הם ידברו". ראשי השב"כ, לא הסכימו שחירותי, שרעבי ואני נהיה באותו תא כי אמרו שיווצר מצב של שניים נגד אחד והם יחסלו אותי אם הם יחשדו בי. הכניסו אותי למעצר במשטרת בית דגן. ישבתי בתא עם שרעבי והייתי אמור לדובב אותו על מה הוא יושב. למדתי את הספור שלי על בוריו: ספרתי שאותי עצרו על זה שניסיתי להבריח נשק כדי למכור ליהודים, אבל, לרוע מזלי, אחד מ"רוכשי הנשק" האלה היה סוכן שב"כ, שהפיל אותי בפח.

לחירותי לא הכניסו אף אחד כי הוא היה גדול וחזק ואמרו שהוא עלול להיות אלים, הוא מאד סגור והוא לא יוציא הגה על מה שלא ירצה ואין לו שום סבה לדבר בבית הסוהר על הענינים האלה. כל יום הייתי נקרא לחקירה. היו שני סוגי חוקרים: אלה שלא היה להם מושג על מה האנשים האלה יושבים ויש לברר את הרקע ומה שקורה אתם. הסוג האחר היו חוקרים מהשב"כ. אחד מהם היה צבי מלחין, לימים בין חוטפי אייכמן. הוא הכיר אותי היטב מקודם, והייתי הולך להעביר קצת זמן אתו, כדי לא להרגיש יותר מדי זרוק ואומלל, עם האוכל של בית הסוהר, שהיה גרוע אפילו מהאוכל הצבאי והשירותים שהיו למטה מכל ביקורת. באותן הזדמנויות, הייתי אמור לספר אם היו רמזים, פליטות פה, דיבור מתוך שינה, ולשאול ולחבר לי שאלות "תמימות" לשאול את חברי לתא.

למרות ששרעבי דבר הרבה וספר במשך שבוע שלם, זה היה בדיוק מה שהוא ספר לחוקרים מקודם. הסתבר שהוא היה "דג רקק", לא היה לו "תא" ולא "תאים". בקיצור זו הייתה פעם ראשונה ואחרונה שישבתי בבית סוהר. לפחות לא הכניסו אותי בשמי כדי שלא ישאר לי "כתם". אני לא זוכר באיזה שם נכנסתי כי היו לי כל כך הרבה זהויות שאולות, גם כשהייתי במוסד לאחר מכן. באותו זמן היה עלי להכיר את ספור החיים הפיקטיבי שלי ואת כל ה"היסטוריה" שלי, אפילו מתוך שינה. השיטה הייתה לקחת גרעין אמיתי ועליו להלביש את הפיקציה בהתאם לצורך. במעצר הספור היה, שאני גר בתל אביב בשכונת התקווה במקום שגרו האחיות והדודים שלי, כך שהכרתי את השכונה היטב וידעתי את כל הפרטים וכל מה שהיה שם. כדי לא להסתבך עם ספורים על בתי ספר, ההשכלה שלי הייתה 10 כתות באליאנס, כי אני עולה חדש. על בית הספר יכלתי לספר כל מיני דברים כי שכני לתא לא ידע כלום על אליאנס. ככה בונים ספור.

תחום אחר שבו עסקנו היה ריגול נגדי. ריגול נגדי אומר לחפש את המרגלים שבאים אליך לרגל, כלומר: לרגל אחרי המרגלים שבאים לרגל אצלנו.

המשימה הראשונה שקבלנו בהקשר זה הייתה לעקוב אחרי ישראל בר. ישראל בר היה טיפוס מאד מוזר, שניהל אורח חיים משונה. הוא היה נשוי, בלי ילדים וגר ממש על שפת הירקון (אני סבור שהיום זה רחוב בני דן). אז זה היה קצה העיר. לא היו עדיין בתים מעבר לירקון. ישראל בר התהדר בעברו

כקולונל בצבא האוסטרי. הוא כתב מאמרים בבטאון צה"ל "מערכות" והיה מעורב ביעוץ לבן גוריון בנושאים שונים. הוא אף פעם לא בזבז זמן בטיולים והיה קורא עתונים וחברות באוטובוס, בתחנת האוטובוס וגם כשהלך הוא קרא. הוא היה איש משונה, אבל אוביקט נוח למעקב. בדרך כלל עקבנו אחריו ברכיבה על אופניים וכשנסע באוטובוס היה אחד מאתנו עולה אתו לאוטובוס. הוא כל כך התרגל לראות אותנו נוסעים אתו באוטובוס, שיום אחד התישב ליד אחי, נתן ובירך אותנו לשלום כמכר ותיק. כשהוא נסע לקריה, שם עבד, לא הייתה לנו בעיה, היינו עוזבים אותו ומחכים בחוץ והיו מודיעים לנו מתי הוא אמור לצאת. לעומת זאת בתל-אביב, הוא עשה את כל תרגילי ההתחמקות שלומדים בספרים: היה הולך בכניסות צרות, במעברים בין בתים בתוך החצרות, היה הולך לבתים עם שתי כניסות, נכנס באחת ויוצא באחרת. במקרים רבים היינו יותר חכמים כי הכרנו את התרגילים, אבל קרה לפעמים שאבדנו אותו. תרגילי ההתחמקות העידו שיש לו מה להסתיר. הוא אכן נפגש עם גורמים – דיפלומטים זרים. אנחנו צילמנו. לא יכולנו לדעת מה הייתה מטרת הפגישה. הוא יכול לטעון תמיד שהפגישות היו במסגרת תפקידו, אבל אם כך, למה הוא נזקק לתרגילי ההתחמקות? אילו הכל היה כשר הוא יכול לשבת עם הגורם הזר בקפה עטרה ברח' אלנבי, או בקפה רוול ברח' דיזנגוף, שהיו מקומות מפגש מקובלים. כנראה שהוא גם העביר מסמכים, אנחנו לא יודעים. גורמים שלנו זיהו את האנשים שאתם הוא נפגש. כך הוא היה ל"גורם סיכון".

לאחר פרשת "מלכות ישראל", שהתבררה כ"פרנויה" יותר מסכנה ממשית, ולאחר גלוי מכשיר ההאזנה אצל חבר הכנסת משה סנה, הוחלט לפרק את היחידה ולצרפה כחלק אינטגרלי של השב"כ. צירופנו לשב"כ יצר קשיי קליטה בשב"כ וגם אצלנו. לא ידעו כיצד להפעיל אותנו. הציבו אותנו כתצפיתנים. התפקיד היה לעקוב, בשקט רב, ממקומות קבועים אחרי אנשים שנחשדו בפעילות עוינת. העבודה הייתה משעממת ומתסכלת וכלל לא ידענו את הרקע של האנשים שעקבנו אחריהם. העבודה היתה כה משעממת ומתסכלת, שאחד מהחוליה שלנו, שהיה כנראה בעל רקע אישי בעייתי, התאבד. לאחר זמן הבינו שאינטגרציה נכונה צריכה לכלול השתלבות מלאה בתחומי הפעילות של השב"כ.

היה מקרה, שגרם לזעזוע בקרב אנשינו, כשאחד מאלה שעבדנו אתם, שמו היה לוי לוי, ריגל למען הפולנים. הוא העביר להם הרבה מידע. הרגשנו שבכל פעם שהייתה פעילות נגד חשודים מזרח אירופים, הם נעלמו ואי אפשר היה לאתר אותם. לאחר שבחנו, מי השתתף בכל פעולה, מי ידע, מתי נודע לכל אחד מהמשתתפים, ניתן לזהות את מקור הדליפה של המידע. לוי לוי הודה בחקירתו שהוא אכן ריגל למען הפולנים. הזעזוע של כולם היה עמוק, כי לא רק שהוא היה איש מ"שלנו", אלא היה יהודי ממדינה שתשעים וחמישה אחוזים מיהודיה הושמדו. הוא ספר שעלה לארץ אחרי מלחמת השחרור והשאיר אח בפולין וטען שסחטו אותו. לא הייתה לנו דרך לבדוק זאת. יתכן שפעל כך כי הרויח מהם כסף. מי שהפעיל אותנו באותה תקופה, היה עמנואל ספקטור (עמה), איש מוכשר ומסור, שעשה עבודה טובה. הוא היה חבר של אברום (אברהם שלום) ושל רפי איתן. חלק מהאנשים שהיו אתנו השתתפו בחטיפת אייכמן, למשל: אברהם שלום, יוסקה שיינר, רפי איתן צבי מלחין ואחרים.

לאחר שהיחידה שלנו השתלבה אינטגרלית ואורגנית בשב"כ, הפכנו להיות גלויים במשרדיו. עברנו לירושלים וגרנו כולנו יחד בדירה שכורה ליד שוק מחנה יהודה. עד אז המרכז שלנו היה במרתף בתל אביב (שגם הוא נסגר לאחר זמן לא רב), ולא הגענו אף פעם למשרדים של השב"כ. הקשר היה באמצעות אחרים. בתום כ-9 חודשים מגיוסנו, צביקה שמואלי עזב כי לא התאים לו. הוא רצה להיות חייל סדיר. הוא התחיל טירונות, עשה קורס קצינים ונעשה קצין בנח"ל, ששמר על הקו בערבה. יום אחד הוא

הזמין אותי לסיור בקו אתו. הייתי חייל והצטרפתי לסיור. נסענו כמעט מעין חצבה עד אילת ואכלנו כמויות אדירות של אבק. שבועיים אחרי כן העבירו אותם לאזור רצועת עזה. הקומנדקר שלו עלה על מוקש ומספר אנשים שהיו עליו נהרגו. בין השאר הוא ספר על האלחוטן, שהתידדתי אתו בסיור כשנסעתי אתם בערבה, שקבל ציון לשבח על מעשה גבורה באותה תקרית: לאחר שנפצע ואבד את רגליו ועמד למות, הוא הפעיל את המשדר והודיע איפה הם ומה קרה ולאחר מכן עצם את העיניים ומת. זו הייתה גבורה לא רגילה. הוא היה בחור חביב ונבון מרמת גן.

כשסיימנו עבודות אלה, והשתלבנו באופן אורגני בשב"כ ב-1953, יכולנו לקחת אנחת רווחה. מחד גיסא, השירות התרחב מאד ומאידך, מדינת ישראל התחילה לקבל את השילומים והמצב התיצב מהרבה בחינות: מפ"ם התפרקה מבפנים. סנה גרר אחריו מיעוט מבוטל של תומכים והתברר שמפ"ם הציונית לא מתפרקת, אלא רסיסים ממנה מתפרקים. חירות נכנסה יותר לתלם של הפוליטיקה הדמוקרטית, החרדים המשיכו בדרכם, כמו שהיו אז נשאר גם היום- מיעוט מהם היה בצד הציוני חלוצי (פאג"י).

צה"ל היה עבורנו כלי מרכזי של הציונות החלוצית, לכן כולנו דרשנו ללכת לטירונות, כי לא עשינו עד אז טירונות. הדרישה שלנו התקבלה עקרונית, אבל נדחתה, כך שסוף הטירונות יתאים לסוף תקופת השירות הצבאי שלנו. בשל הדחיות, דליה קבלה שחרור מוקדם. נותר לה חודש לשחרור, אותו העבירה במשרדי השב"כ, כי אמרו שלא יקבלו אותה לטירונות נשים. אנחנו – משה, נתן ואני, היינו באותה מחלקה בנח"ל בטירת הכרמל. הטירונות נמשכה 5.5 חדשים והייתה מפרכת ובתנאים שקשה להעלות על הדעת. הייתה התעללות באנשים, ללא שום דמיון למה שיש היום: מניעת שינה, עונשים של ריצות עד להתמוטטות, הוצאת המיטה האישית וכל חפצי החייל למגרש המסדרים, חפירת בורות בחצות הלילה לצורך טקסי קבורה של בדלי סיגריות וכיו"ב, היו עונשים רווחים. זו הייתה טראומה ממש, שבסופו של דבר הובילה לגבוש ולכידות של הקבוצה כולה.

צרפו אותנו להכשרה של תלמי יפה, הקבוצה הורכבה מיוצאי מוסד חינוכי של נערים דיסלקטים, ובעלי צרכים מיוחדים. היו אלה אנשים מוזרים ובעלי יכולות מוגבלות. אז זו לא הייתה סבה שיעשו להם איזשהו ויתור או הנחה. אחרי זמן, כשנסתיימה הטירונות, חלק מהם, היותר מוגבלים, לא צורפו ליחידות האורגניות, והביאו, במקומם כעבור זמן קצר, הכשרה של השומר הצעיר, הכשרת "רבדים", שרובם היו מדרום אמריקה וחלקם מאנגליה. בתום הטירונות הם עברו להחזקת הקו ברצועת עזה. רבים מהם נהרגו בפעילות זו. זה היה מדכא.

במהלך הטירונות הלחץ על החיילים היה קשה ולא היה מספיק אוכל. תמיד היינו רעבים. למזלנו, לנתן, משה ולי, היה סמל מחלקה מגניגר, בחור יוצא מגדר הרגיל. הוא היה ניצול שואה מהונגריה, שמו ישראל ברוך. בכל פעם שיצא מהבסיס, הוא דאג להביא לנו משהו לאכול. המצב היה קשה עד כדי כך, שלמרות שגם כסף לא היה לו, כי הוא היה חבר קיבוץ, הוא קנה לנו מדי פעם לחם, כי גם לחם נתנו לנו בקיצוב בבסיס ופעמים רבות הלחם היה קשה כאבן ואי אפשר היה לנגוס בו. אמרו אז: "אם אתה רוצה לחם מהיום תבוא בשבוע הבא". זה נמשך כחצי שנה וביום האחרון, כשנגמרה הטירונות, אפילו חופשת שחרור לא הייתה. שלחו אותנו להביא את המסמכים מהשב"כ, שחררו אותנו והכניסו אותנו ישר ליחידת המילואים של השב"כ. זה היה בפברואר 1955. נקראנו לפעילויות שונות לעתים תכופות ולפרקי זמן, שלא היו ידועים לנו מראש. לא היה נוהל שמסדיר את נושא הקריאה למילואים. מצב זה הפריע להשתלבותנו כחברי קיבוץ.

בסוף קיץ 1955 נחתמה עסקת הנשק הצ'כית-מצרית ובעקבותיה גברה חתרנות גורמים עוינים, שהופעלו על ידי גופי המודיעין של מצרים, בסיוע נציגויות דיפלומטיות מזרח אירופיות. השב"כ בקש בכל דרך להחזיר אותנו לפעילות שוטפת מלאה, אלא שבינתיים השתלבנו כחברי קיבוץ ולקחנו על עצמנו אחריות, כל אחד בתחומו. רצינו להיות אזרחים פרודוקטיביים.

לאחר חתימת עסקת הנשק הגדולה המצרית-צ'כית הורגשה תסיסה בעולם הערבי, שאבד את אמונו באיזנהואר ובג'ון פוסטר דאלס שר החוץ שלו, והתרחקות מבריטניה שעדיין החזיקה בבסיסים צבאיים בתעלת סואץ בעיראק ובירדן.

הלאומנות הערבית בראשות עבד אלנאצר שיתפה פעולה עם החתרנות הקומוניסטית במדינות המזרח התיכון, שהיו בעלות נטיה פרו-מערבית.

בישראל גברה החרדה מפני ההקצנה השמאלנית, שנראתה אנטי ציונית. בתקופה זו, גדל החשש מריגול פנים. לאחר הפירוד בין מפ"ם הציונית לבין אנשי סנה, שהגדירו עצמם לא ציונים וחברו למק"י, שהיתה מפלגה יהודית ערבית, חששו שאותם אלמנטים שהיו מעורים עמוק בעשיה הציונית והפכו פתאום ללא ציוניים קולניים, יעשו מעשים אנטי ציונים אקטיביים בנוסח ישראל בר, לוי לוי, אודי אדיב ופרופ' סיטה מהטכניון (יותר מאוחר), שהיה גרמני ושנחשב מחסידי אומות העולם. שני האחרונים התגלו אומנם מאוחר יותר, אלא שהזרעים לעתים נובטים לאט.

גברה הקולניות של תנועות בנוסח ה"עולם הזה" של אורי אבנרי וכד', שהשתתפו באופן מלא במאבק למען הציונות ולמען עצמאות ישראל ופתאום תפשו כיוון אנטי ישראלי מובהק. זה אינו חידוש של היום, זה היה כבר אז. והתקבל הרושם, שלהם עצמם לא היה ברור לאן הם חותרים ולאן רוצים להגיע. היו ישראלים שעבדו בשגרירויות מזרח אירופיות בארץ. לפתע נהיו כמשת"פים של גורמים עוינים והיה ראוי לפקוח עין, לראות מה קורה, איזו נגישות יש להם לחומר ישראלי רגיש, עם מי הם מתרועעים והאם יש להם כוונות לא רצויות.

היה מקרה של אחד שהכרנו, שהתחבר עם עובד ב"בדק המטוסים" שבנמל תעופה לוד, עסקו שם בתקון מטוסים. עצם העובדה שהתענינו בבדק מטוסים כדי לדעת מה עושים שם ומה היכולות של אותו "בדק" ליצר חלקי חילוף למטוסים ולמה זה יכול להתפתח ואם עושים שם דברים מעבר למה שנראה כלפי חוץ". אנחנו עסקנו בעיקר במשימות כאלה של פקחת עין וברור האם לחשדות יש או אין בסיס. שמות החשודים היו מתקבלים ממערכות מקבילות. ידיעות אלה הם קצות חוטים ולא יותר. קצות החוט הושגו מצנזורה, שאז הייתה עדיין קיימת, מהממשל הצבאי ומכלים אחרים, שדרכם התנקז החומר.

במקרים רבים כאלה, הלאום של האנשים לא שינה הרבה. גם אם זה קבע נטיה כללית ראשונית, בסופו של דבר "הכסף עשה את שלו".

עברו כ-60 שנה מאז התקופה שאני מספר עליה וזו פעם ראשונה שאני מדבר על כך בגלוי. עד לכתיבת שורות אלה, לא דברנו על השרות שלנו וגם לא איפה ובמה עסקנו. היו כאלה שחשדו, או ניחשו. אנחנו לא דברנו – לא אישרנו ולא הכחשנו. נותרו גם היום דברים שאני לא מספר.

13. השחרור והחזרה לקבוץ

עם שחרורי מהצבא בפברואר 1955, חזרתי לקבוץ וגויסתי ליחידת המילואים של השב"כ. זה אומר שכאשר לא היינו בשירות צבאי פעיל, נקראנו תמיד למשימות בשירות השב"כ, באותה מסגרת שבה שירתנו בצבא בשירות פעיל. היחידה הקודמת שלנו שינתה את אופיה. היא לא הייתה יותר יחידה סודית שכפופה ישירות לבן גוריון (לרה"מ), אלא הייתה יחידה אורגנית מבצעית של השב"כ, שביצעה משימות בהתאם למה שהוטל עליה, לדוגמא: אחת החרדות הגדולות באותה תקופה הייתה מריגול פנים כי לאחר הפירוד בין מפ"מ הציונית לבין (אנשי סנה)- הסניאיסטים, שהגדירו את עצמם לא ציונים וחברו למק"י, התגבר החשש שאלמנטים שהיו מעורים בעשייה הציונית והפכו פתאום ללא ציוניים קולניים, גם יעשו מעשים אנטי ציונים בנוסח ישראל בר, אודי אדיב או פרופ' סיטה מהטכניון (יותר מאוחר), שהיה גרמני ושנחשב מחסידי אומות העולם.

ב-1955 היו עדיין הרבה דברים אחרים, למשל אותו מרגל לטובת הפולנים – (לוי לוי) שהוזכר לעיל ושהיה ביחידה שלנו, היו גם אחרים.

נוצר מצב של ציונות צרופה שהפכה פתאום עוינת את הרעיון הציוני אצל חלק מהחברים וגם עשבים שוטים וסוטים והיה צריך למנוע ולהגביל את הנזקים מהם במידת האפשר.

באותה תקופה התחילו להתפתח גם כל מיני תנועות בנוסח ה"עולם הזה" של אורי אבנרי וכד', שהשתתפו באופן מלא במאבק למען הציונות ולמען עצמאות ישראל ופתאום תפשו כיוון אנטי ישראלי מובהק. זה לא חידוש של היום, זה היה כבר אז. והתקבל הרושם, שלהם עצמם לא היה ברור לאן הם חותרים ולאן רוצים להגיע. אנחנו עסקנו בעיקר במשימות אלה. למשל היו מספר עובדים ישראלים בשגרירויות מזרח אירופה בארץ, שלפתע עמדו בפני דילמה להיות משת"פים או להתנתק מעבודתם כאשר בארץ מצב התעסוקה היה גרוע. היה צריך לפקוח עין, לראות מה קורה, איזו נגישות יש להם לחומר רגיש, עם מי הם מתרועעים והאם יש להם איזה שהן כוונות זדון. היה מקרה של אחד שהכרנו, שהתחבר עם מישהו שעבד ב"בדק" (כיום התעשייה האווירית), עסקו שם בתחזוקה ותקון מטוסים. עצם העובדה שהתענינו בבדק מטוסים כדי לדעת מה עושים שם ולמה זה מתפתח, האם עושים שם דברים מעבר למה שנאמר כלפי חוץ וכו'. מובן שהתחברות כזו יכולה להיות תמימה וללא שום כוונת ריגול אלא שבמצב אז היה הכרח להיזהר.

לעתים שמות החשודים היו מגיעים דרך מערכות מקבילות שלא הכרנו. מובן שהיו כאלה כי זה הכרח קיומי במדינות רבות ישנם גופים שמפעילים סוכנים בקרב גורמי חוץ וזה בדרך כלל קצה החוט שמגלים.

דרך נוספת שהיתה אז היתה הצנזורה. היה גם ממשל צבאי ועוד כל מיני כלים שדרכם התנקז החומר. עסקנו גם בשני דברים אחרים: היו בזמנו משקיפי או"ם בארץ. חלקם שתף פעולה עם ישראל, על חלקם ידענו, אחרים שיתפו פעולה עם הצד השני, המניע העקרי שלהם היה כמובן בצע כסף.

כאן הלאום של האנשים לא שינה הרבה. אולי הלאום קבע נטיה כללית ראשונית, בסופו של דבר "הכסף עשה את שלו".

ישבו ימים רבים במעבר מנדלבאום ובמעברי גבול אחרים, בלוד ובכל מיני מקומות לא כל כך אקזוטיים ובתפקידים לא מרשימים.

החששות והסכנות גברו מאוד לאחר חתימת עסקת הנשק של מצרים עם צ'כיה בעידודה ותמיכתה של בריה"מ. נהיה ברור שמזרח אירופה תופשת באופן מובהק קו אנטי ישראלי תוקפני והיא לא בוחלת בשום צעד כדי לפעול אפילו להשמדת מדינת ישראל. העבודה שלנו התרכזה יותר בכיוון של אנשים שקשורים לשגרירות של אותן מדינות. דברים אלה מתיחסים לפרק הזמן שבין 1955 עד אמצע 1957. במקביל עם חזרתי לקיבוץ, בראשית 1955 וכבעל נסיון קודם במטעים התבקשתי להקים מטע תפוחים צעיר. קבלתי על עצמי את המשימה בהתלהבות של ממש. להיות אחראי מא' על עסק שהצלחתו תהיה לתועלת הקיבוץ כולו! למעשה כל הדברים הקובעים היו מוכנים מראש: בחירת השטח, גודלו של המטע, בחירת הזנים ויתר האלמנטים האמורים להשפיע על הפיכתו להצלחה כלכלית במדינה שהיתה רעבה לכל סוג של מזון טרי.

העבודות במטע צעיר מפרכות במיוחד - חפירת בורות לנטיעה, הנטיעה עצמה, חפירת גומות להשקיה ביד, יותר מאוחר בעזרת צינורות מתכת שעליהם ממטרות נמוכות אותם מעבירים מהמקום המושקה בבוץ עד הברכים למקומות היבשים, מלחמה בעשבים שוטים במעדירים, השגחה כנגד הופעת מחלות ומזיקים והטיפול בהם ועוד. העבודות היו חייבות להתבצע ביום ובלילה, בחמסין ובקור, לפני הזריחה ואחרי השקיעה בדיקנות וללא קיצורי דרך.

ההצלחה של המטע בשנותיו הראשונות היתה רבה. רבים באו לראות ולהתרשם. זה נתן לי סיפוק רב עד שיצאתי לקורס הכנה לגיוס למוסד במחנה אלנבי במחצית 1957.

הרגשתי את עצמי חלק אינטגרלי מגניג ותרם את כל מה שהיה אז ביכולתי לעשות למען הכלל על מנת להחזיר משהו ממה שנעשה למעני כשהגעתי לשם כילד.

14. חילופי נוער חקלאי בצרפת

מספר חודשים אחרי השחרור מהצבא, ביולי 1955 נבחרתי על ידי משרד החקלאות לייצג את ישראל במסגרת חילופי נוער חקלאי עם צרפת. המשלחת שנבחרה כללה ארבעה צעירים חברי קיבוצים. הייתי הצעיר והפחות מנוסה מביניהם (חברי המשלחת האחרים היו: ראובן ממרחביה, יונתן מרמת יוחנן וקצין משוחרר מקיבוץ מעברות שבעמק חפר, ששכחתי את שמו. יצאנו למרסיי באנית צים "נגבה", שנבנתה במספנות בבואנוס איירס בארגנטינה ב-1912, כספינת מטען וחלק ממנה הותאם להסעת נוסעים, כך שבמועד הפגתנו היא היתה בת 43 שנים - גרוטאה ממש. חלק ממחסניה הוסבו לאולמות לינה (DORMITORIES) מעורבים, לעשרות גברים, נשים, תינוקות וילדים יחד, בתנאים מחפירים: האולמות היו ללא חלונות, והאוורור היה באמצעות "ונטות" ענקיות שהרעישו במידה שלא ניתן לנהל שום שיחה. הם שאבו את האויר מה"אולמות" (המחסנים) אל הסיפון. השרותים היו מרוחקים ומתחת לכל ביקורת. התאורה באולמות לא הספיקה לקריאה נינוחה. תנאי התברואה היו לקויים עד כדי כך שלא נותר נוסע שלא סבל במהלך ההפלגה מהפרעות במערכת העיכול.

בהגיענו למרסיי קבלנו כרטיסי ישיבה/שינה ברכבת לפריז, לנסיעה שנמשכה למעלה מ-12 שעות, ללא כסף ללא אוכל וללא הדרכה.

היינו כאמור, ארבעה בחורים צעירים חברי קיבוצים, שלא הכירו את החיים בעיר ובודאי שלא מחוץ לישראל. הייתי היחיד, שדבר צרפתית סבירה. לפריז הגענו ב-14 ביולי, יום החג הלאומי של הצרפתים, שהוא גם יום שבתון כללי ושיא של היציאה לחופשות. הורו לנו להגיע לשגרירות אבל היא היתה סגורה והשומר סרב לטפל בנו. לא היה לנו לאן ללכת. היינו עייפים, רעבים, חסרי כל אמצעים. איש בשגרירות לא ידע על פרויקט חילופי הנוער החקלאי עם צרפת. הסתבר שהיה נתק בתקשורת בין משרד החקלאות בארץ לשגרירותנו בפריז. ערכנו שביתת שבת בפתח השגרירות עד שהשומר התרצה לטלפן לממונים עליו. נקבע שעוזר היועץ לענייני תרבות ידאג לנו (מה לו ולחקלאות?).

הבחור ממעברות הכיר ברכבת צעירה ישראלית, שקבלה מקרובים דירת חדר מול Tabarin, מועדון לילה מפורסם ב-PIGALLE, רובע מועדוני הלילה הנודעים של פריז. הוא התקשר לוודא שהיא שם, אמר שלום והלך אליה. ליונתן היתה כתובת של דוד בפריס, ששמח לארח אותו מספר ימים והוא הלך אליו. ראובן ואני נשלחנו למספר לילות לאכסניה בבית יתומים יהודי באחד מרובעי העיר עד תום חופשת החג וסוף השבוע שהיה צמוד אליו.

איש לא טרח לצייד אותנו ולו בפרנק אחד להוצאות נסיעה ואוכל עד לאחר החופשה. שמחנו שנמצאה לנו לפחות קורת גג למספר ימים. לי היתה כתובת של מכרה צעירה שכלל לא ידעה על בואי לפריז, מה גם שבאותו זמן היא הייתה בחופשה באנגליה, לשיפור ידיעת השפה האנגלית.

סיפור ההיכרות איתה החל בקיץ 1951, כשקבוצה של צעירים וצעירות יהודים, תלמידי תיכון מצרפת, באו לבקר בקיבוץ גניגר (ר' פרק 4-8).

כשהגענו לאכסניה של בית היתומים, הסתבר שהם מבקשים תשלום מראש בפרנקים, שווי ערך לכשלושה דולר ללילה, כולל ארוחת בוקר. שלמתי שלושה דולר ללילה הראשון בלבד כי היו לי פחות מששה דולר בסה"כ. אמרתי שיתרת הכסף דרושה לי לאוכל ולנסיעות. שכנעתי אותם שהיות והשגרירות סידרה את המקום היא בודאי תשלם גם עבור הלילות הנוותרים. ראובן לא הסכים להפרד מאף דולר, לכן הוא ויתר על הסידור והחליט שילך ל"קן" של השומר הצעיר ושם ידאגו לו. נותרתי לבדי, חסר ישע וקשרים. קניתי במכולת בגט עם גבינה ואכלתי. הבנתי שהכסף לא יספיק לי גם לקנית מים. אציין שהוזהרנו בשום אופן לא לשתות מי ברז, שהיו מי נהר מזוהמים. למחרת אזרתי אומץ והלכתי ברגל לכתובת של רג'ין-מכרתי הצעירה. פגשתי את דודה ודודתה מתכוננים ליציאה לחופשה ב-DEAUVILLE – עיר קיט מאוד נחשבת על גדת הלה-מנש. הם ידעו עלי יותר ממה שספרתי על עצמי לרג'ין ונראו שמחים להכיר אותי ולשמוע סיפורים מכלי ראשון על ישראל, על צה"ל ועל הקיבוצים. הם הזמינו אותי לארוחת צהרים של מעדנים צרפתיים, שהספיקה לי גם כארוחת ערב. הבטחתי להם שטרם צאתי למשימה למענה נשלחתי, אודיע את הכתובת ומספר הטלפון של המקום בו אהיה. ביום החופשה האחרון, לא נותר לי אלא סכום כסף זעיר, מעבר לדרוש לקניית בגט וכרטיס מטרו עד השגרירות. בשארית האמצעים קניתי אגס ענק, שנתן בי אנרגיה עד למחרת היום.

14-1 אצל מר רואה

לאחר החופשה הגעתי ראשון לשגרירות. עוזר היועץ לתרבות חיפש את הדרך הנוחה והמהירה ביותר להיפטר מכל אחד מאיתנו. הוא פנה להתאחדויות האכרים האזוריות על מנת שישבצו אותי ואת חברי

בין אנשיהם. כל אחד מאתנו הופנה לאזור אחר בצרפת, ללא שום קשר למיומנותו וידיעותיו החקלאיות. קבלתי סכום כסף סמלי וכרטיס אוטובוס ליעד באזור MARNE ליד פריז.

נשלחתי לבעל אחוזה בשם (רואה) MR. ROY בכפר COURQUETAINE. תחנת האוטובוס הקרובה לכפר היתה במרחק של יותר משלושה ק"מ, שאותם היה עלי ללכת ברגל ולשאת את המזודה הכבדה שלי. בכפר כולם נזהרו בכבודו של בעל האחוזה, כי הכירו את האיש, שנהג כפיאודל מהדור הישן. בעונה הוא העסיק עשרות רבות מתושבי הכפר. הוא קבל אותי כפועל יומי וצרף אותי לחבורה של שכירי יום פולנים מבוגרים, אנטישמים, שונאי יהודים בגלוי. שוכנתי במחסן של זרעי תפוחי אדמה. המקום היה אפל ומסריח (ההאפלה מתחייבת מתהליך הנבטת תפא"ד, שבו לא מעט מהם נרקבים וצחנתם קשה מנשוא), ללא אוורור, שרותים או סידורי רחצה וללא מים לשתיה. את הארוחות אכלתי בפינה במטבח ביתו. הוא ניתן לי על ידי טבחית הבית, אשה כבת 30, שתקנית ומסוגרת. היא לא שאלה לשמי, למוצאי ולא שום פרט הקשור אלי. במשך כל שהותי לא שמעתי ממנה מילה, מעבר לשאלה אם אני מעונין לאכול והודעה על מה שהיא הכינה. היא דברה בניב צרפתי שהתקשיתי להבין.

מר רואה, העסיק אותי כטרקטוריסט, עשר עד שתיים עשרה שעות ביום בעבודות חריש ובעקירת תפוחי אדמה. הכלי היה טרקטור צרפתי ענק, שהנדסת אנוש בעיצובו היתה ממנו והלאה. למשל: לפני ההתנעה בבוקר היה עלי לחמם עם פרימוס מיוחד את אגן השמן, לאחר מכן להתניע בזהירות, ע"י סיבוב בכוח רב, של ידית מיוחדת ("מנואלה"), שמיד עם ההתנעה היתה עלולה לעוף או להסתובב בכיוון הפוך ולפגוע במי שנמצא בקרבתה. המצמד היה מרוחק וקשה- הוא התאים לבעלי קומה גבוהה בהרבה משלי. ידית ההילוכים היתה מוזרה ושונה ממה שהכרתי. אי הדיוק שלי בביצוע החריש או בעקירת תפוחי האדמה, בשל הקשיים שלי בתפעול הטרקטור, היו נטולי חשיבות חקלאית או כלכלית, אבל הם פגמו במראה השדה המעובד ועוררו בשל כך את זעמו של מר "רואה". הדבר העלה חיוך של שמחה לאיד בקרב העובדים, שנהנו לראות את בעל הבית זועם עלי בהתרגשות אקסטטית ממש.

באחד הימים נתבקשתי לאסוף חבילות שחת כבדות בעגלות גדולות, יחד עם ששה מהפועלים הפולנים. אני כטרקטוריסט והם כמעמיסי החבילות. לאחר מספר שעות עבודה בחום, חרה להם שהם מזיעים ועובדים והיהודי יושב לו ב"נוחות" על הטרקטור. הם החלו להתגרות בקריאות אנטישמיות קיצוניות: כנגד "ברית המילה", "רצח האל על ידי היהודים" "השליטה" שלהם בכספים וכולי". כל זה לא גרם לשום תגובה מצדי. שניים מהם שהיו על ערמת החבילות שעל העגלה, החלו להטיל את מימיהם על גג הטרקטור, עלי ועל הכסא שעליו ישבתי. הרגשתי שהסאה הוגדשה מעבר ליכולתי לשאת את המצב המטופש שאליו נקלעתי. דוממתי את המנוע, ירדתי מהטרקטור והתחלתי ללכת לכיוון הכפר במגמה לקחת את חפצי ולהתיצב בשגרירות בפריז. מר רואה הבחין מרחוק שהטרקטור אינו בתנועה. הוא מהר אלי במכוניתו והורה לי לחזור מיד לעבודה. לשוא נסיתי לספר לו על התקרית ועל הקריאות האנטישמיות. אמרתי לו שאין לי יותר רצון לעבוד אצלו ובדאי לא עם חבורת הפועלים הזו. הוא היה אטום לחלוטין. השבתת הטרקטור והפועלים בשל ההתעקשות שלי הביאה אותו לאובדן עשתונות גמור. הוא נתן לי סטירה מצלצלת על הלחי והאוזן ואני החזרתי לו במכת אגרוף חזקה בפנים, לתדהמת כל הפועלים שעמדו מסביב. המשכתי בדרכי בכיוון הכפר. כעבור מספר דקות הוא השיג אותי במכוניתו, עצר לידי, הושיט לי מעטפה ואמר שזהו שכרי לתקופת השבועים שעבדתי אצלו.

לא צפיתי לשום שכר ובודאי לא לתמורה כלשהי לאחר התקרית המעציבה, אבל הכסף הועיל לי מאוד, כי נשאר לי סכום שבקושי היה מספיק לכרטיס אוטובוס לפריז. עם הגיעי לפריז שכרתי בכסף, שזה עתה קבלתי, חדר במלון זול במיוחד, שנראה כארמון בהשוואה למחסן תפוחי האדמה אצל רואה. התקשרתי לשגרירות וספרתי על התקרית. השגרירות שלחה אותי מיד לרופא ולבדיקת שמיעה וגם לאיתור סימנים של הסטירה, במקרה שתהיה תלונה במשטרה. הרופא קבע שאכן היו שטפי דם קלים, שנותרו כסימן של המכה, אך לא היתה פגיעה בשמיעה. התבקשתי לחזור למחרת על מנת לברר מה יעשו איתי: האם אחזור ארצה או שיסודר לי מקום חלופי.

סיפרתי לרג'ין ולדודתה על שארע. הן היו המומות מכך שהחזרתי מכה לפיאודל כל יכול. לדעתן באזורים הנ"ל כל הרשויות: המשטרה הז'נדרמריה ומערכת המשפט, מצויות עדיין תחת השפעת התקופה הפיאודלית. יכולתי להעצר על אלימות לתקופה ממושכת, ללא משפט וללא ביקור עו"ד, שהרי אני צעיר והוא מבוגר, אני זר והוא מקומי, יש בידי "אמצעי שכנוע" ואני חסר כל וכו'. בנסיבות כאלה, לאמת אין משקל. זו היתה צרפת של אחרי מלחמת העולם השנייה.

בדרך הקשה הבינתי את משמעותן של תקלות התקשורת בין משרד החקלאות בישראל לבין השגרירות בפריס. חלק הארי של התקלה היה בגלל אי הבנות שביסוד היוזמה ומשמעותה וכן אי הבנות של האחראים בשגרירות בפריס, שהיו אמורים לדאוג לנו, במיוחד של מי שארגן את שיבוצי אצל רואה. לא היה לו שמץ מושג על מטרות חילופי הנוער החקלאי ועל אופן ביצועם. גם מר רואה לא ידע ולא התעניין מדוע שולחים לו בחור מישראל כ"פועל שחור".

השהות ב-COURQUETAINE אצל מר רואה הבהירה לי מהו מעמדי בחו"ל. המשימה אצלו היתה בעיני כשלון גמור, לכן היה חשוב לי לא לחזור ארצה מיד מצויד בשפע "הסברים והתנצלויות", אלא לנסות ולהצליח במה שראיתי כ"שליחות", מתוך אמונה נאיבית שיש גם צרפת אחרת.

14-2 אצל משפ' קוזט

כעבור יומיים נשלחתי לאיכר לא עשיר, בכפר BEAUDEDUIT ליד BEAUVAIS שבמחוז OISE. הוא היה עובד אדמה, מכובד מאוד בכפרו, לבבי, איש משפחה מסור, חם ובעל חוש הומור, שבצעירותו היה פעיל במאבק נגד שלטון וישי. שמו AIME COZETTE. הוא ידע מעט מאוד על ישראל וחשב ששמה הנכון של ישראל הוא ישטרל (ISTRAEL), שזה חלק מאוסטרליה. הוא שיכן אותי בחדר האורחים של ביתו, שהיה בית מודרני במלוא מובן המילה. תמיד סעדתי על שולחנו יחד עם בני הבית והפועלים הקבועים שעבדו אצלו. הקשרים שהתפתחו ביננו ועם משפחתו התמידו כעשר שנים, עד לפטירתו. כמעט בכל חודש התקבל ממנו מכתב שזכה מיד לתשובה. הוא התעניין בקיבוצים ובמושבים והתקשה להבין כיצד חברי הקיבוצים מקיימים שיתוף ועזרה הדדית, מבלי להיות קומוניסטים או אוהדי בריה"מ, שהיתה שנואת נפשו.

השהות אצלו היתה הצלחה של פרויקט חילופי נוער חקלאי, שבמסגרתו הגעתי, מכיון שהוא המחיש למקצת מהחקלאים בצרפת שלא התענינו בפוליטיקה, שישראל היא מדינה מופלאה, ושונה ממדינות אחרות.

15. בשרות המוסד

בראשית קיץ 1957 בא לפגוש אותי בגניגר בחור גבוה, נאה וחיכן בשם חנוך. לאחר ששוחח אתי על דא ועל הא ובין השאר על נסיוני בשרות הבטחון, הוא הציע לי להתגייס לשרות באחת ממדינות ערב במסגרת ה"מוסד". עניתי ללא היסוס, שאשמח לשרת את המדינה, בתנאי שאיסר הראל, שהיה אז ראש ה"מוסד", יתחייב בפני לפעול בהקדם להעלאת בני משפחתי, שנשארו בסוריה ללא אפשרות לצאת. הוא ענה שהמוסד ישמח לטפל מיד בהעלאתם. מאחר שלא הייתי בטוח שיש לו סמכות להחליט ולפעול בנידון, בקשתי להפגש עם איסר הראל ולשמוע את ההתחייבות מפיו. חנוך הבטיח להסדיר את הפגישה. סוכם כי לאחר שהכל יוסדר להנחת דעתי, המוסד יפנה למזכירות גניגר על מנת לקבל את הסכמת הקיבוץ לשליחות ולהסדיר את העניינים הפורמליים המתחייבים.

ימים מעטים לאחר מכן קבלתי הזמנה לפגישה אישית עם איסר הראל בלשכתו בקריה בת"א. לקראת הפגישה היתה בי חרדה אמיתית, שהרי גם כשהייתי בשרות הביטחון לא זכיתי לראות את ראש השרות ולא את סגניו, למרות ששני אחינים שלו שרתו יחד איתנו באותו צוות. לא ספרתי לאיש על תוכן הפגישה עם חנוך ולא על הפגישה היעודה עם איסר מכיון שלא האמנתי שההצעה תתממש. בהגיעי לקריה בת"א, חנוך חכה לי בשער, ולאחר המתנה קצרה הכניס אותי, ללא שום פרוצדורות, לחדרו של איסר. הופתעתי לגלות אדם "רגיל": נמוך כמוני, שסבר פניו חמור, אבל טון דיבורו חם, אבהי ולא מעורר אימה כפי שחששתי. סיפרתי לו על המשפחה בדמשק, על הפרידה, שנמשכת כבר 12 שנה עבורי ועבור נתן אחי ולמעלה מ-13 שנה עבור אחיותי הבכורות, ועל קשיי התקשורת בינינו.

לאור העובדות שהצגתי, הוא התייחס לקשיים שנבעו מכך שהיה במשפחה תינוק בן שנתיים (ישראל, שכלל לא הכרתי), מהנכות של דודה נזלי ומכך שיתכן שגם הדוד דאוד ומשפחתו ירצו להצטרף ויכבידו על המבצע. הוא אמר לי, חד משמעית, שהתחייבותו תחול על הקרובים מדרגה ראשונה בלבד. הבנתי שזה המרב שניתן להשיג וזו הזדמנות שלא תחזור, לכן הסכמתי, למרות הצער על ההכרח להשאיר בסוריה את הדודים, ועניתי שאלך לכל מקום שידרש. לפני סיום הפגישה איסר הראל שאל אם אהיה מוכן להשלח לסוריה. עניתי שזה יבוא בחשבון רק לאחר הוצאת משפחתי כולה משם, אחרת במקרה שאתפש, אסכן גם אותה.

הסידורים עם קבוצת גניגר סוכמו, להפתעתי במהירות, אולם אז עלה נושא חשוב שסיכמתי זמן מה לפני הופעתו של חנוך בגניגר ומשום מה לא נתתי עליו את דעתי: בסוף 1956, לאחר מלחמת סיני הופיע בגניגר צעיר, בן למשפחה מיוחסת מצרפת ושמו כריסטיאן דה מונבריזון. הוא היה גבה קומה ונאה - שובר לבבות נשים. הוא בא בלוית יועץ התרבות בשגרירות צרפת בישראל-פרננד לוראן. בזכות ידיעתי את השפה, הדרכתני אותם ושוחחתי איתם ארוכות וכך התיידדנו, במיוחד עם כריסטיאן. לימים הכרתי והתיידדתי גם עם משפחתו. באחת השיחות עם כריסטיאן, ספרתי על רצוני ללכת למספר שנים

ליוטבתה, שהיתה אז היאחזות נח"ל בערבה, ולסייע בהפיכתה לקיבוץ צעיר, כדי שארגיש מהי חלוציות אמיתית. הוא התלהב ואמר שאם אלך לשם הוא יחזור ארצה ונלך יחד להקים את קיבוץ יוטבתה.

ימים מספר לאחר השיחה עם איסר, כריסטיאן התיצב בגניגר, במחשבה שנלך יחד ליוטבתה, כמוסכם. בואו הסב לי ייסורי מצפון כי בזמנו לא האמנתי שהוא מתכוון ברצינות להיות חלוץ בנגב הלוהט. סיפרתי לו על השינוי בתכניותי. כשהסברתי שאני אמור לשרת את המדינה בחו"ל, הדבר התקבל בהבנה ובנכונות לסייע באמצעות קשריו הענפים.

הצעתי לו ללמוד באולפן לעברית של גניגר כדי שיוכל להסתדר בכוחות עצמו בכל מקום בארץ. בינתיים הוא השתלב בעבודה איתי במטעי "הנשירים" בקיבוץ ובמיוחד בעבודות הקשות של השקיה וריסוסים נגד מחלות ומזיקים, שהיו כרוכות לעתים בהשכמה ב-04⁰⁰ בבוקר ובהכרח לבוסס בבוץ שעות רבות יום יום בחום ובקור.

בסוף קיץ 1957 זומנתי לקורס הכשרה לשליחים לקראת היציאה לצפון אפריקה, שנערך במסגרת של פנימיה במחנה אלנבי בירושלים. זה היה מחנה צבאי, למרות שמרבית יחידות הצבא פונו ממנו לפני בואנו.

הקורס נמשך כחודשיים בין 12 ל-14 שעות ביום ובלילה, כולל תרגילים של עבודה עצמית. בימי ששי סיימנו בסביבות הצהריים. היינו כ-10 חניכים, כולם עברו את ההכשרה. כמחציתם נשלחו לארצות היעד. רוב החניכים היו רווקים. היתר, בעלי המשפחות, סבלו קשות מהניתוק ומהעדר קשר עם האישה והילדים. לא היתה התחשבות מיוחדת בהם, כי הקשיים היו אמורים להיות חלק מהתרגול לקראת ניתוק ופרידה קשים עוד יותר. נושאי הקורס, כללו חלקים עיוניים ומעשיים, כגון: הכרת מדינות היעד, הכרת הקהילות היהודיות במדינות היעד, שינון ותרגול נושאים של בטחון אישי, אבטחת שדרים ומכתבים ועוד. בין החניכים היו חמשה חברי קיבוצים: ממשמר הנגב, גינוסר, בית-רעים, איל וגניגר. מבין האחרים היו שניים ותיקי המשטרה הצבאית, אחד מתנועת בני עקיבא ושניים ששיוכם התנועתי אינו ידוע לי.

במהלך הקורס נוצרו יחסי ידידות בין החניכים וכן עם חלק מהמדריכים. אני נקשרתי במיוחד לאחד המדריכים - שלום דני, ניצול שואה מהונגריה שעבר את אושוויץ והיה מבוגר ממני בתריסר שנים לפחות ובעל נסיון חיים רב. הוא היה אמן (צייר) מוכשר, בעל רגש, אדם עם נשמה יתרה ובעל ידי זהב. עם המדריכים האחרים לא נוצרו קשרים אמיצים כמו עם שלום.

באמצע דצמבר הודיעו לי שעלי לעשות את כל הסידורים האישיים והמשפחתיים כי אני אמור לצאת לשליחות במרוקו לפני סוף השנה. התחנה הראשונה תהיה צרפת. שום דחיה לא תהיה ואם תהיה מסיבה זו או אחרת, היציאה תתאחר מקסימום בשבוע. הודעתי למזכירות הקיבוץ על מועד צאתי לשליחות. ההודעה קבלה מיד הד בכל הקבוץ, כאילו שודרה ברדיו. כריסטיאן "סייע" אף הוא בהפצת הידיעה: עוד באותו ערב הוא נסע במכוניתו הפרטית "מוניתה"- פגיו ספורט בעלת גג נפתח, וסיפר על כך לידידו פרננד לורן, היועץ לענייני תרבות בשגרירות הצרפתית. למחרת הוא הודיע לי שפרננד לורן מזמין את שנינו לסעודת פרידה בביתו שביפו, במועד שבין חג המולד לראש השנה האזרחי.

כעבור זמן מה נסעתי עם כריסטיאן לת"א לסידורים אחרונים ולהפרד מלאה אחותי ואברם גיסי, שגרו ברמת גן בגבול בני ברק. קבעתי אתו מפגש בקפה רוואל שברחוב דיזנגוף במטרה לחזור יחד לגניגר.

כשהגעתי לביתה של לאה מצאתי אותה טרודה בהכנת מטעמים מכל טוב, למרות הצנע שהיה באותה תקופה, לסעודת פרידה לפני צאתי לחו"ל. הארוחה כללה עוף, ממולאים, סלטים, חומוס וטחינה אמיתיים, (באותו הזמן את החומוס עשו משעועית ואת הטחינה - מפסולת בוטנים ושמינים זולים) וכו'. שמחנו יחד ואכלנו כיד המלך.

נסיתי לברר כיצד נודע לה מועד יציאתי לחו"ל וכוונתי לבוא להפרד ממנה. אז לא היו כמעט טלפונים פרטיים ומברקים עלו הון ושימשו בעיקר להודעות חרום, כמו ברכות או השתתפות בצער. הסתבר שאחד מהאנשים, שהיה איתנו בצוות בשרות הביטחון בעבר, יגאל אלטמן, גר בשכנות ללאה ואברם והכיר את לאה ומרים אחיותי עוד מהפלמ"ח. אותו ידיד משותף, עבר מאוחר יותר ל"מוסד" ושם נודע לו על נסיעתי הקרובה לשליחות, ליעד שלא היה ידוע לו. באותו יום הוא פגש את לאה ושאל אם כבר באתי לומר לה שלום. וכך נודע לה.

אחרי שנפרדתי מלאה ואברם נסעתי, כמתוכנן, למפגש עם כריסטיאן בקפה רוואל בת"א. בזמן שחיכיתי לו, הזמנתי לעצמי גלידה ענקית (PEACH MELBA) עם הרבה קצפת וגם קפה, לסיום הולם. כשכמעט גמרתי את הכפית האחרונה של הגלידה הופיע כריסטיאן מופתע- "השתגעתי?, הלוא אמרתי לך שאתה אורח הכבוד בארוחת הערב שעורך לכבודך פרננד לורן. איך אתה מרשה לעצמך לאכול כ"כ הרבה גלידה לפני האוכל? אנחנו כבר באיחור! קפוץ למכונית ונמהר להגיע לשם". כשספרתי לו את "חוויותי" מהערב וסיכמתי שספק רב אם אוכל להכניס עוד פרור לפה, אמר: "זו בעיה שלך תסתדר כמיטב יכולתך ואל תעיז לספר לפרננד את מה שעשית הערב".

הגענו לבית המארח ביפו באיחור של יותר מחצי שעה. היו שם כתריסר קרואים, בהם בכירים משגרירות צרפת ונשותיהם, וגם מונסניור חכים, ראש הכנסיה הקתולית ונציג הוטיקן בישראל, היו גם נשואי פנים לא ישראלים שדברו צרפתית, שלא קלטתי את שמותיהם ותאריהם. כולם חוץ ממני נראו רעבים. אחרי מספר מילות נימוס הושבתי ליד המארח בראש השולחן והתבקשתי לפתוח בקבוק שמפניה לכבוד המאורע. התנצלתי ש"נקעתי" את בוהן יד ימין לכן יקשה עלי למלא את המשימה. האמת היתה שלפני כן מעולם לא שתיתי ולא ראיתי שמפניה, אלא בסרטים ולא ידעתי כיצד פותחים את הבקבוק. הרמנו כוסית והמארח ברך להצלחת השליחות שלי ולהעמקת הידידות הישראלית צרפתית. מיד נשאלתי מה היא השליחות ולא ידעתי מה להשיב: את האמת לא יכולתי לספר. לבדות משהו סביר, שיתקבל גם על דעת ראש הכנסיה הקתולית, מבלי להתכוון מראש, לא היה פשוט. התעשתי ואמרתי את מה שידעתי הכי טוב – "להרצות בקרב תנועת הנוער בצרפת על הקיבוצים והחברה השווייטית בישראל". זה כנראה נשמע סביר והניח את דעת הקרואים.

אחרי הברכות והשמפניה החלו להגיע המתאבנים, כמותם לא ראיתי אפילו בסרטים: פרוסות דקות קטנטנות ועליהן קוויאר בלוגה, דגיגים זעירים טעימים מאוד, כמו אנציובי לא מלוח, כבד אוז ומעדנים מציפורים בשם GRIVES, ואחרים. בכל פעם נשאלתי: "איך זה לטעמך?" וכשעניתי: "מעולה" האיכו בי לקחת עוד, "זה לכבודך" אמר היועץ, כאות תודה על טיפולך המסור בנו בביקורנו בגניגר עם כריסטיאן במשך יום שלם! ואני, עם כל טעימה הרגשתי אי נוחות גדלה והולכת. אחרי המתאבנים הגיע מרק זנב שור צח מעולה, שכמוהו לא אכלתי. מזל שלא היה בו תוכן, הנוזלים פחות הכבידו עלי. אחרי המרק הגיע דג ברוטב חמאה, שקדים ועשבי תיבול-מעדן ממש. התאמצתי ואכלתי את כל המנה, אבל לרוע מזלי, היה עוד אוכל: בזכות השבחים שהרעפתי על התבשילים, בעלת הבית התעקשה לתת

לי תוספת אבל "האסון" האמיתי הגיע בדמות מנה נדיבה מאוד של צלי עגל, גאוותה של כל עקרת בית צרפתיה אמיתית. בשלב זה, ראו שאני סובל עם כל חתיכה שלקחתי לפה. אמרתי שכואבת לי הבטן עוד מהבוקר וכנראה האוכל עורר את זה מחדש וכך קבלתי "שחרור" מההמשך-חסה, עוגות, שוקולדים, קפה, יין דיז'סטיב ועוד.

כמקובל אצל הצרפתים, הארוחה נמשכה יותר משעתיים. הרגשתי שאינני מחזיק מעמד והאצתי בכריסטיאן למהר לצאת לדרך. כל גבשושית בכביש הרעה את מצבי. כשהמכונית עברה מהמורה ליד פתח – תקוה, הרגשתי שאיני יכול לשאת עוד. בקשתי מכריסטיאן לעצור בצד הכביש. בקושי דרכתי על שולי הכביש וכל העודפים שהיו תקועים בגרוני נשפכו החוצה וכך הוקל לי והמשכנו בדרכנו לגניגר. כשהגענו והסתכלתי בלוח סידור העבודה ראיתי ששובצתי לחליבת הבוקר יחד עם אורי אורלב – לימים סופר הילדים הנודע והמוערך.

כעבור מספר ימים נקראתי למשרד בקריה, שם קבלתי כרטיס להפלגת הבכורה לצרפת באונייה "ירושלים" של צי"ם. בנוסף לכך קבלתי כרטיס רכבת ממרסיי לפריז וכן \$10 במזומן ותלושים לקניה באונייה בלבד בשווי של \$10.

ההנחיה היתה להתיצב, עם הגיעי לפריז, בשגרירות אצל גבי' לילי קסטל, שתנחה אותנו בהמשך. לא ניתנו לנו שום הנחיות נוספות: -מה לעשות במקרה של שביבת רכבות, שהיו שכיחות באותו זמן בצרפת, או במקרה מחלה או תקלה חמורה כלשהי.

ב- 5 לינואר 1958 הפלגתי באונייה "ירושלים" למרסיי. האונייה נראתה לי מפוארת נוחה ומרשימה. להפתעתי גיליתי שיחד איתי בתא היה יעקב בן טולילה, מבני עקיבא, שהכרתי בקורס במחנה אלנבי. בעברו הוא היה זמן מה בהכשרה בקיבוץ לביא שבגליל התחתון. איש נחמד, שומר מצוות, שקט צנוע מוכשר, ידע שלוש שפות על בורין. לימים הוא התמנה חבר באקדמיה ללשון העברית.

זמן קצר לאחר עזיבת נמל חיפה הפך הים רוגש עד סוער ובהמשך נעשה סוער מאוד. כעבור יום הפלגה הקברניט הודיע שמיצבי האונייה ניזוקו ולכן ההפלגה תמשך עם יותר טלטלות. שיא הטלטולים היה כשהאונייה עברה מצפון לכרתים. נשארנו מעט נוסעים שלא חלו קשות במחלת ים. בגלל הטלטלות וההרגשה הרעה לא ניתן היה לאכול ולא לטעום שום משקה חם. גם השכיבה במטה לא הועילה. ההפלגה הפכה לסיוט. כעבור ארבעה ימים הגענו למרסיי. כשדרכנו על החוף הרגשנו כאילו הקרקע ממשיכה להתנדנד מתחת לרגלינו. היה קר מאוד, מספר מעלות מתחת לאפס, ולא היו לנו בגדים מתאימים לקור כזה. עברנו מיד מהנמל לרכבת. למזלנו לא המתנו לרכבת זמן רב. הנסיעה ברכבת נמשכה כ-12 שעות ולא היה לנו אוכל ולא מים. ציפינו למצוא משהו לאכול ברכבת אבל לא היה כלום. שגינו שלא הכנו כריך, או מעט פרות או ממתקים לפני שירדנו מהאונייה. הרכבת עצרה מדי פעם בתחנה כלשהיא ואנשים עם סלים הציעו כריכים ושתייה בבקבוקים זעירים. כשסוף סוף החלטנו שאין לנו ברירה אלא לקנות מה שיש, התברר שאיש אינו מוכן לקבל דולרים וגם לא להחליף לנו חלק מעשרת הדולרים, שניתנו לכל אחד מאיתנו, לפרנקים צרפתיים. לבסוף מצאנו ישראלי שפנינו היו מוכרים לו מהאונייה, שהסכים להחליף לנו חמשה דולר. בהזדמנות הראשונה ירדתי מהרכבת לקנות שני סנדביציים ומים. הסתבר שכל הכריכים היו מקותלי חזיר או עם גבינה לא כשרה, שיעקב, כשומר מצוות קפדן, לא היה מוכן להכניס לפיו, לכן קניתי מים בלבד.

הבחנתי באישה עולה לרכבת עם סל של בגטים. התחננתי בפניה שתמכור לי אחד. היא ברוב טובה, נתנה לי אותו בחינם וכך זכינו בסעודה טעימה להפליא של בגט טרי עם מים זכים- היחידה שאכלנו עד שהגענו, רעבים וצמאים, לשגרירות בפריז. את שארית הכסף הוצאנו על שתיה בדרך ועל מונית לשגרירות.

הגענו לשגרירות ביום ששי בבוקר. לילי קסטל, שהיתה אמורה לטפל בנו, לא היתה שם. לדבריה, היא לא ידעה באיזה יום נגיע כי עד אז האוניות שפעלו בקו, עשו את הדרך למרסיי בששה ימים בעוד שה"ירושלים" עשתה זאת בנסיעת הבכורה שלה לצרפת, בארבעה ימים בלבד. קב"ט השגרירות סידר לנו מלון. הוא הלוח לנו מכיסו סכום פעוט לכסוי הוצאות אוכל, שתיה ונסיעות עד ליום שני, בו היינו אמורים לפגוש את מי שיטפלו בנו.

סדרת התקלות שתוארו לעיל היו במידה מסוימת תולדה של הנאיביות שלי, ושל האמון הבלתי מסויג שחשתי כלפי המערכות הציבוריות והממשלתיות. אף שהמסע לחו"ל היה באוניה, מפוארת לפי כל קנה מידה, ולאחר מכן ברכבת- בתנאים יחסית טובים, הוא הפך לארוע רווי תקלות בשל חוסר ידיעה, חוסר מחשבה וחוסר ארגון הולם. אבל אלה היו כאין וכאפס לעומת מה שחוויתי בנסיעתי הראשונה כשליח של ישראל לצרפת, שעליה ספרתי לעיל (פרק 14).

כאמור, הגענו בשליחות המוסד לפריז ביום ששי-10 בינואר 1958. היות שלא היה מי שיקבל אותנו, היתה לנו למעשה חופשה כפויה עד ליום שני, בתנאים של קור עז ששרר והעדר כסף לבילויים. קבלנו מעט כסף להוצאות מקצין הבטחון של השגרירות. סברתי שיהיה נחמד ונכון לבקר בסוף השבוע, את משפחת COZETTE בכפרם, שנמצא כמאה ק"מ מפריז.

למרות ההפתעה שבביקור שלי, כל משפחת COZETTE שמחה ועשתה כל שבידה להנעים את השעות שהייתי אצלה. לא הייתי לבוש כראוי להתמודדות עם הקור העז במיוחד ששרר באותו יום.

לפני צאתי את הארץ כריסטיאן ביקש ממני בכל לשון של בקשה, שבהיותי בפריז אפגוש את בני משפחתו ובמיוחד שאצור קשר עם אימו, שגרה באחד הרחובות היוקרתיים. התקשרתי אליה בהגיעי לפריז והודעתי שאבוא במוצאי יום ראשון

בשובי ממשפחת COZETTE למלון, התחלתי להרגיש שיש לי חום. לקחתי תרופה, שהצטיידתי בה עוד בגניגל, למקרה חרום. קמתי למחרת לאחר שינה ארוכה מאוד. תודות לתרופה הרגשתי שיפור ניכר. הלכתי לביקור אצל גבי דה מונבריון, אמו של כריסטיאן והבאתי לה מכתבים ותמונות ממנו. הבאתי לה במתנה גם ספר על ישראל. למזלי היא היתה בבית כשהגעתי. היו גם בתה, מנון וידידת משפחה מבוגרת. כולן שמחו לראות אותי ובמיוחד לקבל דרישת שלום חיה מכריסטיאן, שהרבה לכתוב לה על גניגל ועלי. היא הציעה לי לאכול איתן ארוחת ערב וקבלתי בשמחה את הצעתה. אחרי האוכל התקשיתי לקום. אמרתי שאני חש צמרמורות חזקות שלא מאפשרות לי לתפקד. נתנו לי למדוד את החום ומד החום הראה על 41°C כמעט. בקשתי ממנה שתזמין לי מונית למלון. היא אמרה שלא יקום ולא יהיה, ועמדה על כך שאשאר אצלה עד שאחלים. היא הציעה לי את המיטה של כריסטיאן ונתנה לי שיקוי מתרופה "טבעית" מומסת בחלב עם קוניאק חם, שאולי תודות לה ישנתי כ-48 שעות ברציפות. היא אמרה שהזעתי מאוד וכנראה שהיו לי גם הזיות. בינתיים בשגרירות לא ידעו לאן נעלמתי. מזל שיעקב ספר להם על כוונותי לבקר ידידים בפריז ועל החום שהיה לי יום קודם. איש לא ידע את הטלפון ואו

הכתובת של גב' דה מונבריון. כך נעלמתי ל-3 ימים. כשהגעתי בשעה טובה לשגרירות בריא ומחייך, התנפלו עלי, על חוסר האחריות שלי והטילו ספקות בכך שהייתי כמעט חסר הכרה וישנתי יומיים ברציפות.

1-15 השירות במרוקו

דלות האמצעים מצד אחד ורבוי הנעלמים, וההפתעות שטומנת העבודה שלנו מצד שני, אינם מאפשרים לדרוש מהמערכת להיות מוכנה לכל מצב היפותטי, שיכול לקרות. זה מחייב כל אחד להיות בעל תושיה ויכולת אלתור במצבים שונים. במקרה שלי, גם לדברים הברורים לא הוקדשה תשומת לב מספקת. למרות זאת הוחל בהכנתי ליציאה לשטח.

ה"איש" אליהו חסון הושעה למספר שנים. ניתנה לי זהות חדשה וקבלתי דרכון שרות ישראלי ע"ש יהודה נוימן (ממש בהתאם לדרישה "יהא שמך עברי!", שמשעה שרת הנהיג בזמנו בשרות החוץ). משום כך היה עלי להחליף מיד מלון ורובע מגורים בפריז.

בהמשך קבלתי דרכון זר אמיתי, שהוחלפה בו התמונה בלבד. הייתי חייב להתרגל לחקות בדיוק מרבי את החתימה שבדרכון ולאמץ לעצמי את הזהות החדשה, כאילו היתה שלי מאז ומעולם. זה אמר שעלי ללמוד לפרטי פרטים את סיפור החיים של הדמות שבדרכון, לא של ישראלי, אלא של נתין מדינה ידידותית, שהייתי אמור להיות במדינת היעד. זה לא פשוט, כי זה אמור לכלול סיפורים מהילדות של אותה דמות, הכרת שכונת המגורים שלה, הכרת המשפחה, בתי הספר שבהם האיש למד, חברים, תחביבים, ארועים חריגים וכולי. ההכרה והשינון מחייבים יותר משחקן על הבמה, כי אחרי שלומדים את הדמות, יש להשמיד את הסיפור הכתוב ואין דרך לרענן את הזיכרון.

בשל הצורך בשהיה רצופה ממושכת במדינת היעד, המערכת היתה אמורה למצוא עבורי סיפור כסוי הגיוני, שיוכל לתמוך בהסברת שהותי במקום ובמקורות הממון לקיומי שם. למרות עיכוב של מספר ימים ביציאתי ליעד לא נמצא לי סיפור כסוי מתאים. ברוב יאוש אמרו לי: "אתה תהיה סוכן הפצה של ציוד רנטגן שבדי". נתנו לי סט כבד של חוברות על ציוד רנטגן עם הסברים בשבדית. כסוי רעוע יותר לא יכלו למצוא עבורי. מה שעשה אותי "לשבדי מבטן ומלידה" הם כנראה קומתי הנמוכה, שערי השחור, העדר כל יכולת דיבור או קריאה בשבדית ועוד פחות מכך, אי הכרה או הבנה כלשהיא בציוד רנטגן. האחראים סברו כנראה, שסיפור הכסוי התאים לי כמו "כפפה ליד". נוכחתי שוב שאין לי מה לצפות מהמערכת ועלי לסמוך על עצמי ועל התושיה שלי.

באותו מעמד נמסר לי דואר, להעביר לשליחים במרוקו וגם צ'ק מכובד ע"ס 10 מליון פרנקים מקומיים, למימון הפעילות שם. (זה היה שוה ערך לכ-50000 \$ אמריקאיים של אז. ערכו במועד כתיבת דברים אלה היה לפחות פי עשרה). עד לאותה הזדמנות לא החזקתי בחיי שום ממסר כספי אפילו בשווי של מאית סכום זה. היה עלי להסליק את השיק, כך שגם בחיפוש מדוקדק הוא לא ימצא. בקשתי שיאפשרו לי כמה שעות למצוא פתרון.

הלכתי לשוק הפשפשים, שהיה במרחק של מספר תחנות מטרו מהשגרירות. מצאתי ארנק קטן ישן בעל שתי שכבות, לא תפור אלא מודבק. פתחתי בזהירות ובעדינות את הדבק, הכנסתי את השיק מקופל לשנים בין המעטפת החיצונית של הארנק לחלקו הפנימי, הדבקתי בזהירות את הקצוות של שני חלקי הארנק, הכנסתי אותו תחת ספר כבד ושמתי עליו משקל בכדי שההדבקה תהיה מיטבית ובלתי נראית.

התוצאה היתה מושלמת. קבלתי בהמשך כרטיס טיסה הלוך-בלבד -לקזבלנקה וסכום בפרנקים צרפתיים שוה ערך ל-10\$, כמקובל. ההנחיות שקבלתי היו: "גזור את כל הפתקיות על הבגדים שתלבש ועל אלו שתקח במזודה, על מנת שלא יהיה שום סימן, שמקורו בישראל. בדוק עשר פעמים את כל הניירת שתקח איתך, שלא יהיה בה משהו בעברית או שמקורו בארץ. לאחר ביקורת הגבולות והמכס ביעד, קח מונית למלון "מטרופול" שבמרכז העיר. סכם עם הנהג את המחיר מראש בפר"צ. בקש במלון שיתנו לך חדר בקומה גבוהה, אך לא בעליונה והמתן עד שאנשינו יתקשרו איתך". ו-"דרך צלחה!"

הכל עבר כשורה –הטיסה, ביקורת הגבולות, המכס וגם נהג המונית היה ידידותי. אנשי הקבלה במטרופול היו מסבירי פנים. למזלי המלון היה כמעט ריק ויכולתי לבחור חדר בהתאם להנחיות. החדר במלון היה ברמה גבוהה מכל מלון שהתגוררתי בו עד אז, גם הנקיון עמד בדרישות, אפילו מחמירות. שאלו אותי בקבלה על מטרת בואי ואם אני זקוק לסיוע כלשהו. עניתי שבאתי כתייר לבקר בארצם היפה והמעניינת, אלא שהיום אני עייף מתלאות הדרך ומבקש לנוח קצת בחדרי.

האמת היא שלמרות הסקרנות הרבה שלי לראות ולטייל, המתנתי בחדרי בכוונה שיבוא מישהו לקלוט אותי, יקח ממני את השיק שהעיק עלי מאוד, יתן לי מעט כסף וגם ידריך אותי בצעדי הראשונים. איש לא בא. כל שעה של המתנה העלתה בי ספקות, שמא שוב קרתה תקלה כמו בפריז. מה אעשה בלי כסף? מה אעשה אם יכייסו אותי ואת הארנק עם השיק? המוח לא הפסיק לעבוד.

למזלי גבי דה מונבריוזון נתנה לי במתנה שני ספרים "האחים קרמזוב" של דוסטויבסקי ו"מלחמה ושלוש" של טולסטוי. אני קניתי ספר היסטוריה של מרוקו של HENRI TERRASSE. התחלתי לקרוא בשני הראשונים אבל השפה היתה לי קשה מדי ועברתי לשלישי. בדיעבד הסתבר לי שלמדתי ממנו על ההיסטוריה של האיזור יותר ממה ש99% מתושבי המקום ידעו. קראתי עד הערב ואז יצאתי לשאוף קצת אויר ולראות את הסביבה. הופתעתי מהרחובות הרחבים והמטופחים להפליא של העיר. התרשמתי מהסגנון האדריכלי המיוחד של מבני הציבור שבסביבה, מאוירת העושר היחסי והתצוגות בחלונות הראוה, שנראו לי לאין ערוך יפים ומרשימים מאלו שבחיפה ו/או בת"א. הייתי רעב מאוד כי לא קניתי לעצמי אפילו כוס קפה או מים ע"מ שלא לבזבז כסף. נזכרתי שאפשר לאכול במלון ולחייב את החדר וקיווייתי שתוגש ארוחת ערב גם אחרי הסיור שלי.

בכניסתי למסעדת המלון שאלתי האם אוכל לשלם על הארוחות עם עזיבת המלון ונעניתי בחיוב. הרגשתי הקלה עצומה. ארוחת הערב שהוגשה היתה ערבה מאוד לחיך, במיוחד אחרי צום של יום שלם. איש לא התקשר אלי באותו יום וגם לא כעבור יומיים. הייתי בחרדה עצומה. כיצד אחלץ ממצב מביך זה, חסר הפתרון מבחינתי?

1-1-15 הסיוע של כריסטיאן ומפגש ראשון עם השליחים

לפני עזיבתי את הארץ סיפר לי כריסטיאן, שלאחיו ארנו עסקים נרחבים עם משפחת רוטשילד ואחרים. בקשתי ממנו שימליץ עלי בפניו על מנת להכירו. נפגשתי איתו בביתו בפריז. הוא נראה ונהג כאריסטוקרט צרפתי במלוא מובן המילה. בשונה מכריסטיאן, הוא לא התעניין בישראל, אבל היה פתוח לעזור לידידים של אחיו. הוא אישר שיש לו עסקים נרחבים עם הברון רוטשילד בצפון אפריקה וימליץ עלי בפני מנהל עסקי הברון, שיושב בקזבלנקה, מר NEMES (יהודי הונגרי ניצול שואה). הוא גם נתן לי את הטלפון שלו ושל מר נמס, ע"מ שאוכל להסתייע במי מהם מכל מקום שאהיה.

התייחסתי לאפשרות של יצירת קשר עם מר נמס כאל עוגן הצלה למקרה חרום קיצוני, אם אזדקק להלוואה זמנית עד שאמצא את חברי ודרכי ביעד, במקרה של כשלים בתקשורת כמו שתוארו לעיל. לשמחתי לא נזקקתי ולא הסתייעתי בו.

באותו זמן חשבתי גם על מוצא רעוע אחר אפשרי, שהעדפתי להשתמש בו :

בעת שהותי בפריז נפגשתי עם שליחים מישראל ששרתו במרוקו. אלה סיפרו על מקום מפגש תמים של השליחים מישראל בבית קפה של יהודים שבמרכז רחוב BLAISE PASCAL, בנקודה שאי אפשר לטעות בה. לרחוב צורה של האות Y. הקפה נמצא בהתפצלות של שתי זרועות החלק העליון של ה-Y. האמנתי שלמרות שאינני מכיר איש מהשליחים, אצליח לזהות מישהו ע"פ הפנים, ההופעה וההתנהגות. מאחר ושמי "החדש" המלא לא היה ידוע לאיש אלא רק כנוי שמי הפרטי, סוכם שלזיהוי בטוח אחרי מילות הברכה לשלום ואיזכור הכנוי הפרטי, אני אשאל את מי שבא ליצור קשר עמי בפעם הראשונה: "האם אתה יודע מה השעה בניו יורק?" הוא אמר לענות: "אני מצטער אני יודע את השעה בפריס!" החלטתי להסתכן ולנסות את מזלי ותושיתי.

יצאתי לקפה האמור לאחר שעשיתי סיור מוקדם ווידאתי שאגיע למקום הנכון ע"פ התיאור ששמעתי. סרקתי את הקפה בעיניים והזמנתי לעצמי שתיה ע"מ לשבת ולהמתין עד שאזהה מישהו שיתאים לציפיותי. תוך שתית הקפה הבחנתי במישהו שמחזיק הפוך את השבועון, L'OBSERVATEUR DU MOYEN ORIENT – גרסה צרפתית של הג'ואיש אובסרוור. הסתכלתי בו היטב. הבנתי שהוא מחזיק בעתון לא כדי לקרוא בו, אלא כאמצעי שיסייע בזיהוי כאחד משלנו. הבחנתי שגם הוא בוחן אותי מדי פעם בחטף. החלטתי להסתכן, נגשתי אליו ושאלתי, שלא בהתאם להוראות "סליחה אדוני מה השעה עכשיו בניו יורק?" הוא ענה לי: "כוס אוח'יתק לאן נעלמת לנו שלושה ימים? איפה הכסף? כל השליחים מחפשים אותך!"

הרגשתי את עצמי ברקיע השביעי. נוכחתי שוב שהתושיה היא המפתח למניעת כשלונות! אמרתי: את השיק אמסור לחסדאי דורון או למנחם גלעד. הצעתי לו שנלך לאיזה גן ציבורי ונשוחח בחופשיות על הכל. עוד באותו יום נפגשתי עם כל מי שהייתי אמור להיות קשור איתו בקשרי עבודה.

מנחם גלעד ריכז באופן זמני את שליחי תנועות הנוער במרוקו, וגם קיים קשר עם הצעירים המרכזיים של תנועת הבונים. הוא היה ממיסדי כפר רופין, עלה ארצה לפני מלחמת העולם מצי"ה. במהלכה הוא איבד רבים מחבריו ובני משפחתו שנשארו שם. הוא היה ישר באורח קיצוני, אידיאליסט חסר פשרות, קפדן, שיטתי ומסור מאוד למשימה. הוא הסביר לי בקצרה את המשימה המוטלת עלי. קבלתי ללא היסוס ושאלות מיותרות. הבנתי שתפקידי העיקרי הוא לקיים במחתרת את המסגרות של תנועת הנוער "הבונים" של איחוד הקבוצות והקיבוצים בערים פס, מקנס ורבאט. את הסניף בקזבלנקה הוא הותיר באחריותו.

הייתי אמור להיות השליח היחיד של התנועות הקיבוציות, שמתגורר בקביעות בערי הפריפריה. באותו זמן יותר מ-30% מיהודי מרוקו התגוררו בקזבלנקה, בעוד שבאף עיר אחרת במרוקו מספר היהודים לא הגיע ל-10% מיהודי המדינה כולה. הפיזור שלהם היה רב והגיע גם למקומות מרוחקים מאוד בשיפולי מדבר סהרה ובנאות המדבר שבו. המסגרות התנועתיות נועדו להעמיק את התודעה הציונית

של היהודים, לגרום לעליה חלוצית לקיבוצים ולסייע למסגרות העליה הבלתי לגאלית להוציא את היהודים ממרוקו.

היה ברור שאף אחד מהתפקידים לעיל אינו קל, בעיקר בשל ההכרח לפעול בחשאיות, לא רק בגלל עוינות השלטונות, אלא גם בגלל התנגדות ההורים. חברי תנועות הנוער היו בני 13-18, עדיין באחריותם המלאה של הוריהם. למרות זיקתם של רובם המכריע לישראל, הם לא ששו להרשות לבנים ובנות להתרועע באופן חופשי וגם לא להשתתף בפעילות ציונית שתסכן אותם.

קושי אחר נבע מכך, שמרבית היהודים היו מרוכזים בשכונות ספציפיות ועתיקות (מלאח), בהן כולם הכירו את כולם. זר שיכנס לשם מיד יבלוט בשטח ויעורר שאלות, שיביאו לחשיפתו. בכל הערים העתיקות של מרוקו, למעט קזבלנקה, היתה הפרדה ברורה בין החלק העתיק לחלק המודרני. בחלק המודרני גרו בעיקר תושבים ממוצא מערבי- לרוב צרפתיים, ספרדים ויהודים מעטים בעלי אמצעים. החלק המודרני של כל הערים, למעט קזבלנקה ורבאט, היה קטן ופחות מאוכלס מהחלק הישן "העממי".

קושי נוסף נגרם מכך שהמחסור בשליחים, הביא להתפזרות המסגרות שהייתי אמור להחיות באותן ערים. בשל, קשיים כספיים לא היו מקומות שאפשר היה להתאסף בהם. כשרצינו להתאסף בחיק הטבע או מחוץ לעיר באמתלה כלשהיא, לא היו אמצעים לנייד את הצעירים ולהביאם למקום.

הידיעות שהגיעו מישראל, על סלקציה של מבקשי עליה ממרוקו, שנדחו ושנותרו שנים בצרפת, על כינויים שהודבקו למרוקאים כמו "מרוקו סכין", ועל כך שלמרות שהשליחים ששרתו במרוקו נבחרו בקפידה, חלקם ירדו מהארץ ועברו להתגורר בחו"ל וכו', יצרו אצל צעירים ומבוגרים תהיות מטרידות באשר לצעד שעליהם לעשות ועוררו בהם ספקות, אם להתעניין גם באפשרויות הגירה לצרפת ו/או קנדה, או לממש את זיקתם לישראל.

2-15 הפעילות השוטפת

למרות שסניף ה"בונים", תנועת הנוער של אחוד הקבוצות והקיבוצים. בפס היה המרוחק ביותר מקזבלנקה, שהיוותה מרכז הפעילות הציונית והעליה, הוסכם שאקבע שם את מגורי ומשם ארכז את הפעילות בשלוש הערים – פס מקנס ורבאט, שנזכרו לעיל. מדי זמן אסע לקזבלנקה לדיווח תקופתי, להתעדכנות ולמפגש עם השליחים האחרים. המרחק בין פס לקזה (קזבלנקה) היה משמעותי – יותר מ 300 ק"מ. משם היתה רכבת חשמלית לרבאט ולקזבלנקה. היא היתה מהירה, יעילה, נקיה ומרווחת מזו שיש לנו בישראל. גם האוטובוסים של חברת CTM, שהופעלו בין הערים הגדולות של מרוקו, היו מסודרים, נוחים ונקיים מאלו של אגד של אותו הזמן, כך שהמרחק לא היווה בעיה קשה במיוחד. לעומת זאת הבדידות והעדר קשרים חברתיים היו בעיות שבהן לא נתקלתי לפני השליחות לשם. קשרי הטלפון לא היו זמינים. גם אם היו, הטלפון לא היה בטוח לשימוש לצרכי הפעילות, אלא לצרכים תמימים ובמקרים חריגים.

לתנועות הנוער הקיבוציות האחרות לא היו סניפים בערים הנ"ל, למעט תנועת הנוער הציוני, שהיה לה סניף במקנס, ובכמה ערים נוספות, וסניף באוג'דה בצפון מזרח המדינה ליד גבול אלג'יריה, הרחוקה יותר מ-500 ק"מ מקזה. סניף זה פעל ללא שליח תושב המקום, בדומה לסניף של תנועת "דרור" של הקיבוץ המאוחד במרקש. לשומר הצעיר לא היה באותו הזמן כלל שליח במרוקו. הוא הגיע כשנה

מאוחר יותר ועשה עבודה אינטנסיבית בכמה ערים בו זמנית. בכל הסניפים היו ביקורים של השליחים, שנקבעו שבוע מראש או יותר.

ההתמקמות בפס חייבה אותי לשכור דירה בעיר ה"חדשה" במיקום שהחניכים לא יכירו, שיהיה דיסקרטי כלפיהם וגם כלפי השכנים. היה רצוי שהשכנים לא יהיו סקרנים לדעת מי הדייר, לא ידעו על פעילותו, גם לא במסגרת סיפור הכסוי שלו.

סיפור הכסוי שלי היה אמור להיות אלמנט חשוב, אלא שכסוכן של מכשירי רנטגן שבדי הייתי מעורר מיד חשדות, שהיו גוררים הסתבכות. לכן היה צורך לאלתר משהו יותר מתקבל על הדעת. שכירת מקום מגורים היתה דבר לא פשוט. השכירות נעשו בלעדית באמצעות משרדי תווך נדלן, שגם שימשו מודיעים של שרותי הבטחון המקומיים. הם השתדלו לחקור ביסודיות את השוכר, או הקונה, לגבי מקום עבודתו, מקורות פרנסתו, מהימנותו, עברו וכו'. בשל מגבלות אלה לא יכולתי להסתייע בחניכים, חברי התנועה וגם לא במשרדי תיווך שהיו בבעלות יהודית.

בעיר החדשה של פס באותו הזמן היו 5-6 משרדי תיווך שעמדו בקריטריונים. האוכלוסיה של העיר החדשה וסביבתה הסתכמה ב-25 - 30 אלף נפש, בעוד שאוכלוסית העיר כולה מנתה יותר מ-300000 נפש, שגרו בעיר העתיקה ובפרברים המרוחקים.

החלטתי שעד למציאת מגורים מתאימים בפז, אתגורר בבית מלון סביר במרכז העיר החדשה של מקנס, שהיתה במרחק כ-60 ק"מ ממערב לפז. כך בנוסף לקשרים שאצור עם הצעירים המקומיים של פס ומקנס, אנצל את הנסיעות לפס לחיפוש מגורי "קבע" שם. גם כלפי המלון הייתי צריך להפגין תעסוקה יומית מקובלת והתענינות כלשהיא כתייר ולא לרבוץ בחדר, בהמתנה לשעות החשכה כדי לצאת לעבודה.

בביקור הראשון שלי בפס, מנחם גלעד מרכז שליחי תנועות הנוער, הציג אותי בפני שני פעילים של התנועה, שהיו אמורים לרכז את הפעילות בסביבה: אנט טולדנו – מורה באליאנס, שמוצאה ממקנס ולימדה בעיירה – SEFROU הסמוכה לפז, שם התגוררו כמה אלפי יהודים, בעיקר דלי אמצעים ומואיזו דרעי-יליד פס. הוא היה בן להורים אמידים, שדחה מספר פעמים את עליתו ארצה ולא היה ברור אם להטה הציוני שבו מספיק עדיין לפעילות מחתרית שכרוכה בסיכון.

במקנס הוא הכיר לי את משה וקראט, סטודנט לכלכלה באוניברסיטה ברבאט, ואת ד. אלמלח, שמונה אחראי לסניף רבאט, עוד טרם החל את לימודיו במוסד להשכלה גבוהה בקזבלנקה. למזלי, בביקורי השני בפס, ראיתי בחלון ראוה בעיר מודעה על "מרתף להשכרה בוילה בתנאי שכירות נוחים, ללא מתווכים, קרוב למרכז העיר". זה נראה לי כמו זכיה בפרס הגדול בהגרלה. בביקור במקום הסתבר שיש לו כמעט כל היתרונות, אבל היה בו מעט אור ואויר. אלה הגיעו לדירה דרך חלונות צרים וגבוהים, שניתנים לפתיחה באמצעות שרשרת תלויה. אבל מה החשיבות של חוסר אור ואויר עבור צעיר מלא מרץ, לעומת הקשיים והסיכונים האמיתיים של הפעילות במחתרת?

בעלי הבית היו ספרדים דוברי צרפתית. המגורים שלהם היו בקומה העליונה. לעיתים רחוקות ראיתי אותם והם אותי. בקומת הקרקע היתה מכולת בבעלותם, שפנתה אל הרחוב. בעלת הבית ניהלה אותה. ה"דירה" היתה בעורפם של המכולת ושל חנית הרכב, ללא שום קשר אליהם. "מרתף" היתה כניסה נפרדת, כך שלווה כולה היו למעשה שלוש כניסות ללא קשר ביניהן. המשכירים לא התענינו בי,

בעיסוקי ובמקורות הכנסתי. הם ביקשו תשלום קבוע של שלושה חדשי שכירות מראש כל שלושה חודשים. גם חוזה של ממש הם לא ערכו אלא זכרון דברים רשלני למדי. אלה היו יתרונות ולא מכשול.

בפגישות העבודה הראשונות בפס הסתבר לי שהצוות הותיק עיף ונמצא בתהליך התנתקות. לאנט טולדנו היה רצון טוב ונכונות לפעול, אלא שהיא לא הצליחה להתמודד עם המנטאליות של ההורים בעיר השדה SEFROU. כשלונה נבע מכך שההורים לא אפשרו לבנות חופש מינימאלי מחוץ לבית הספר. עם הבנים היא לא יכלה להתמודד כי בתפקידה כמורה, לא היה מקובל שתראה מתרועעת עם צעירים ממנה. בכ"ז צמחה ממנה ברכה בהיותה חוליה מקשרת בין אנשים שהביעו רצון לעליה לאנשים שלנו, שהגיעו לטפל בהם.

מואיזו, שנחשב מוכשר ומוצלח, נדרש לסייע בעסקי משפחתו, בשל מחלת אביו, דבר שהביא להתרחקותו מהפעילות התנועתית השוטפת. בוגרים אחרים שנרתמו לפעילות בצורה אינטנסיבית הועברו לסיוע למסגרות אחרות, שטפלו בהעלאת יהודים מערי השדה, מכפרים ומאזורים מרוחקים, שאנשים לא מקומיים לא מסוגלים לפעול בהם.

נותרו מספר צעירים נמרצים שבעזרתם קיוונו להמשיך את הפעילות הציונית החלוצית ואת העזרה למסגרות העליה. ראוי לציון מיוחד – DELMAR רפאל (רירי), שמשפחתו היתה בעלת נתינות פורטוגזית. בשונה מיהודים מרוקאיים שורשיים, היא היתה בעלת חוה גדולה של כמה אלפי דונמים על גדות נחל איתן באזור פס. הם היו אמידים ועסקו גם באבני חן ובצורפות.

לאחר שהכרתי אותו עלו בראשי שני דברים שיכלו לסייע בתפקידי שם: לנסות לארגן בחוה של משפחתו פינה לפעולות עם בני הנוער, שבה נוכל לשיר משירי ארץ ישראל, ולנסות לסדר לעצמי סיפור כסוי של "מומחה להשקיה", מבלי לתת לכך פרסום ומבלי לידע את רירי.

כשנתיים לפני צאתי לשליחות הוטלה עלי בגניגר אחריות לנטיעת מטע גדול, במושגי הזמן ההוא, של פירות נשירים. אחת המטלות המרכזיות בטיפוחו היתה השקיה במידה נכונה ובאמצעים חסכוניים. לשם כך נשלחתי לקורס השקיה, שם למדתי מספר עקרונות מבוססי נוסחאות, על ספיקה של צינורות בקטרים ולחצים שונים. צורת ההשקיה במרוקו של אותו הזמן היתה באמצעות תעלות, בתלמים, בהצפה ובגומות - שיטות ארכאיות שרווחו מזה אלפי שנים והיו בזבזניות במים ובקרקע. הצעתי לרירי שיקח אותי לחווה שלהם ע"מ שאוכל להכיר את המקום. נסענו לשם במונית ובסיוור שעשינו ברחבי החווה, נוכחתי שלא היה שם באותו זמן שום גידול שדורש השקיה. גם לא היה בסביבה כפר קרוב כדי מרחק הליכה, שיכול לספק עובדים, במקרה שמישהו ירצה להפוך את הקרקע לשטח שלחין. למרות זאת בקשתי מרירי להשיג לי מפה של החוה. כששאל לשם מה, אמרתי שכדאי לחשוב על דרכי מילוט שהנערים יוכלו לצאת דרכם בשלום, למקרה שנעשה בחוה פעילות תנועתית שתתגלה. הטיעון שכנע וכעבור מספר ימים הוא הביא לי שרטוט של מפה ללא קוי גובה, ללא קנה מידה וללא תיאור החלקות בשטח, משהו שאי אפשר לעשות בו הרבה. היות ובאותו זמן לא הייתי עסוק יותר מ-10-12 שעות בשבוע, היה לי מספיק זמן לערוך סקיצות וחישובים מפורטים של מערכת השקיה אפשרית. עם המסמך ה"מרהיב" שעשיתי הפכתי את עצמי להנדסאי השקיה, כסוי שהלך איתי תקופה ארוכה ובכל יום שעבר הוספתי פרטים ל"מסמך" שהכנתי.

יצירת סיפור כיסוי סביר בעיני של "מהנדס השקיה", העלה בי רעיון לביסוס תמים שלו באמצעות קשרים אפשריים עם אנשי הברון רוטשילד, שהיה בעלים של חוות גדולות במרוקו. טלפנתי למר נמס בקזה ע"מ למסור לו דרישת שלום מארנו דה מונבריון, אחיו של כריסטיאן. הוא התפלא שזמן כה רב מאז שארנו דבר איתו, לא התקשרתי ולא פניתי אליו והוא יעץ לי לפגוש את מר קלימקר- מנהל החווה החקלאית הגדולה של הברון ליד PETITJEAN (כיום סידי קאסם).

פטיז'אן היתה עיירה קטנה לאורך פסי הרכבת מפז לרבאט, מקום שכוח אל במרכז המדינה. שמחתי להזדמנות. לפני צאתי לדרך טלפנתי למר קלימקר והודעתי לו על מועד הגעתי. הוא בקש שאבוא מהרכבת במונית והוא יחזיר אותי לרכבת לאחר הביקור.

לאורך הדרך נראו שטחים ענקיים של פרדסים צעירים ושטחי מטעים של מיני עצים לא מוכרים לי.

החווה הייתה ענקית גם במושגים של מרוקו, יותר מ-14 אלף דונם, כמעט בלעדית של עצי הדר. בעונה הועסקו בה יותר מאלף עובדים. קלימקר ואשתו קבלו את פני בשלום חם בעברית צברית משובחת. הם סיפרו שהם ילידי פתח תקוה, שחיים במרוקו מאז 1937 ומבקרים כמעט מדי שנה את המשפחה בישראל. הם בעלי דרכונים ארץ ישראלים תקפים עוד מימי המנדט וגם בעלי נתינות צרפתית. עוד לפני שספרתי להם דבר וחצי דבר על עצמי, הם אמרו שבימים פתוח בשבילי. התעקשתי לדבר אתם צרפתית מחשש ל"אוזניים לכותל". לא ידעתי מי דיבר אתם ומה הם ידעו עלי. בקשתי מהם לסייר בחוה. התרשמתי עמוקות מהסדר ומהידע המעמיק של קלימקר בנושא ההדרים, אבל בעיני השקיה ראיתי שהם עדיין בתקופת ה"בילויים", לכן אין לי מה להציע להם. הבנתי שהם חיים על "פלנטה" שונה מזו שאני נמצא בה. הקשר איתם היה עלול לסכן אותם, אותי ואת חברי. הודיתי על ארוחת הצהרים הטעימה ועל הסיור, אחלתי להם הצלחה ושוב לא הראיתי להם את פני.

בהזדמנות אחרת הלכתי לסייר ב-SFROU, שהיתה במרחק פחות משעה נסיעה מפז. רציתי לבחון אפשרות שאחד הבחורים מפז יקח על עצמו את המשימה שאנט טולדנו לא הצליחה להתמודד איתה - לגייס לשורות התנועה מספר צעירים לפעילות ציונית. בין פז לספרו פעלו שני סוגים של אמצעי תחבורה: מוניות שרות ואוטובוסים. המוניות היו מיניבוסים שנדחסו בהם 20-25 איש בישיבה ובעמידה והנסיעה בהם נראתה קשה מעבר לסיבולת של אדם כמוני. האוטובוסים היו יקרים יותר ומזוהמים לא פחות מהמוניות, אבל אם יושבים ליד החלון, יש סיכוי לא להחנק מסרחון.

עם הגיעי, שלם ובריא ליעד, התפעלתי מהציוריות של העיר. היא בנויה במרומי הר בינוני בגובהו ונראתה כמבצר אקזוטי מוקף חומה. פלגי מים קטנים זרמו בתוכה בעוצמה. חמורים עמוסי סחורה וחומרי בניה מלאו את הרחובות הצרים, יחד עם כבשים ועזים שהובלו, קרוב לודאי לגורלם אצל הקצבים. לפני שהספקתי ללכת כמה דקות בעיר ננעצו בי, התייר הבלתי קרוא, עיניים מכל עבר, חלקן נראו חשדניות ומאיימות. נסיתי, כהרגלי, לשכור מדריך לסיור בעיר, אך לא היו בה כאלה כי לא היתה זו עיר מתוירת. בקשתי לשבת באיזה בית קפה או מסעדה סבירים ולא מצאתי משהו ראוי. בסוף נשברתי והחלטתי לחזור לפז. אמרו לי שהאוטובוס יצא לשם אחר הצהרים. היו לי מספר שעות לחכות, ללא אוכל בכר השוק, עד שנגאלתי. למדתי שבלי מידע מוקדם עדיף לא להכנס להרפתקאות, כי שם לא היה, בדרך כלל, את מי לשאול ועם מי להתייעץ.

המצאות ממושכת בדירה, שאיש מלבדי אינו פוקד, היתה עלולה לעורר חשדות. לכן הייתי חייב להיראות עסוק מספר שעות משמעותי מחוץ לבית במשך היום. קבעתי לעצמי סדר יום וכל בוקר הייתי הולך עד לעיר העתיקה של פז, מרחק כארבעה ק"מ לכל כיוון. משם הלכתי לעתים לבית קפה לקרוא את העתון המקומי, או לאכול ארוחת צהרים במסעדה, שבה מגישים את האוכל לאט במיוחד. לעתים הייתי שוכר מדריך, בעיקר כדי להימנע מהטרדות של "מתנדבים" אחרים, לסיורי בעיר העתיקה או בסביבתה. לפעמים הלכתי לקולנוע מתמיד והייתי משתדל להכנס אחרי התחלת הסרט כדי שאוכל לראות אותו פעמים. בקיצור פיתחתי שיטות "להרוג זמן" כי העיסוקים שלמענם באתי נערכו בערבים ובלילות. למרות זאת, בהעדר מוחלט של חיי חברה ותרבות בערב ובלילה, נשאר לי מספיק זמן לקריאה ולשיפור הצרפתית.

כעבור מספר חודשי מגורים בדירה, במועד תשלום שכר הדירה לרבעון הבא, שאל אותי בעל הבית למקצועי. אמרתי שאני הנדסאי השקיה. הוא אמר שיש לו כמה בעלי חוות שמעוניינים לפתח את החוות שלהם ושאל אם אהיה מוכן לפגוש אותם יחד איתו. הוא היה קבלן בנין, מאחר שענף זה "מת" לחלוטין באותה תקופה, הוא קיווה להעסיק את הפועלים שלו בעבודות חפירה ועפר, הדרושות למערכות ההשקיה. עניתי שאני "עסוק מאוד" לאחרונה, וכשאתפנה אודיע לו. מאז הוא פנה אלי כל כמה ימים לקביעת מועד לסיור משותף אצל חבריו בעלי החוות.

עוגן ההצלה מהסתבכות זו הגיע מכיוון מפתיע: במחצית מאי 1958 היתה הפיכה של הצבא הצרפתי באלג'יריה, שהעלתה את דה גול לשלטון בצרפת. השינוי גרם להלם בקרב המתישבים האירופים במרוקו, בתקשורת הושמעו תביעות להגברת ה"מרוקניזציה" של השרותים הציבוריים והופעלו לחצים כלכליים לסילוק הצרפתים והמתישבים האירופים. הובע חשש שהצבא הצרפתי ירצה להחזיר את הפרוטקטוראט הצרפתי במרוקו.

לתביעות אלה, שגברו והלכו, נלוו החלטות מעשיות של הממשלה, שעוררו חרדה בקרב המתישבים. אחד הביטויים לכך היה ש"אירופים" רבים האיצו את תהליכי מכירת הנדל"ן שבעלותם. מחיר הקרקעות ירד פלאים כי לא היו קונים. למרוקאים לא היו אמצעים ואלה שהיו בעלי אמצעים, המתינו לירידה נוספת במחירים. אפילו בעל הבית שלי החל לחשוב על מכירת ביתו. עזיבה מוגברת של אירופים סימנה העמקה משמעותית של המשבר הכלכלי, שהלך והעמיק והחל להעיק גם על חלקים של הקהילה היהודית ודחף להתעניינות גוברת באפשרויות הגירה לצרפת, לקנדה ולעליה לישראל.

השלטונות מצידם, בלחץ הליגה הערבית ובמיוחד של עבד אל נאצר, נשיא מצרים ומנהיג העולם הערבי, שהיה אז בשיא כוחו ותהילתו (תבוסתו במלחמת סיני יוחסה למלחמה שניהלו נגדו אנגליה וצרפת ולא לישראל), מנעו הנפקת דרכונים ליהודים מחשש שיעלו לישראל. סרוב זה העמיק את תחושת חוסר האונים והאפליה של יהודי מרוקו, למרות שמכל בחינה שהיא מצבם היה עדיין טוב לאין ערוך ממצב היהודים בכל מדינה ערבית אחרת, למעט תוניסיה.

השליחים מישראל חשו בקשיים הכלכליים הגוברים והולכים של היהודים, ובהכבדות על המבקשים לעזוב את המדינה. בערי השדה ובכפרים, היה מצב היהודים מדאיג יותר: הם היו דלי אמצעים - רובם היו בעלי מלאכה - סנדלרים, חייטים, רוכלים וסוחרים זעירים, שהתפרנסו מהשוק המקומי בישוב מגוריהם ופגיעת המשבר הכלכלי בהם היתה קשה במיוחד. עוד לפני המשבר היתה הגירה מואצת מהכפרים ומערי השדה אל הערים הגדולות, שהתרחבו מאוד, בעוד בכפרים ובעיירות כח הקניה

הצטמצם. המשבר הכלכלי גרם לעצירה ולצמצום נוסף של השווקים הפנימיים ומעט הפיתוח שהיה, התרכז בערים הגדולות, במיוחד בקזבלנקה. העיור ובריחת ההון אל מחוץ למרוקו תרמו להחמרה נוספת של מצב הכפרים והעירות.

- מוצא זמני ממצב זה חייב קידום ושיכלול דרכי העליה הבלתי לגאלית. לצורך זה השליחים נדרשו למצוא בחורים מקומיים מקרב חברי התנועה, שיכוונו יהודים מהכפרים לנתיבי העליה. ההכונה כללה:
 - ארגון הסעה, לרוב לתחנת ביניים "תמימה". תחנות ביניים כאלה היו אצל קרובים או מכרים בערים הגדולות, אם היו. במידה שלא, היה צורך למצוא חלופות סבירות.
 - יצירת קשר עם "העולים" בתחנות הביניים והסעתם לנקודת היציאה הסופית, ולבסוף
 - העברתם אל מעבר לגבול המרוקאי.

היו תאריכים מועדפים, שבהם היתה מסורת ארוכה של נידות של יהודים, כמו ההילולות השונות, שהמפורסמת בהן היתה הילולת רבי "עמרם בן דיוואן", שמשכה עשרות אלפי אנשים מכל רחבי המדינה ל-OUEZZANE שבצפון מערב מרוקו. מקום זה היה נוח גם כתחנת ביניים וגם ליציאה אל דרכי מילוט בצפון מרוקו. הילולה מפורסמת אחרת, שבמשך זמן ניכר נוצלה לפעילותנו, היתה זו של הרב אבו חצירה ליד ERFOUD שבפאתי הסהרה. בימי ההילולה התרכזו שם אלפי יהודים מהדרום ותושבים מפאתי הסהרה. המקום קרוב מאוד לגבול אלג'יריה ממול לקולומב בשאר, בה ישבה קהילה יהודית גדולה. סביבת "קולומב בשאר" שימשה גם כבסיס מרכזי לנסויים הגרעיניים של צרפת באותו הזמן. נותן החסות להילולה ב-ERFOUD היה בד"כ המושל הברברי של האזור. שמו היה "עדי או ביהי". היה זה מושל כל יכול, שכבן למיעוט הברברי, שלא אהד את השושלת העלאוית הערבית ששלטה במרוקו (השושלת המרוקאית מיחסת עצמה לצאצאיו של עלי מבתו היחידה של מוחמד (אין להם קשר עם העלאוים של סוריה שהם פלג של השיעה), עודד את המיעוטים ובמיוחד יהודים. זמן מה לאחר קבלת העצמאות מצרפת, הוא נאסר ונשפט באשמת שיתוף פעולה עם הצרפתים בתקופת הפרוטקטוראט, תוך התנגדות גלויה לשלטון השושלת העלאוית, שחזרה לשלטון במרוקו לאחר העצמאות. עם מאסרו של "עדי או ביהי" בוטלו רבות מהתקנות שהתקין והנהיג, בין השאר החסות לאותה הילולה.

הנסיונות להעמקת ההתקרבות של מרוקו למדינות ערב לאחר ההפיכה של הצבא הצרפתי באלג'יריה, והחשש שהשלטון הקולוניאלי יחזור, גררו החמרה בפקוח של השלטונות על תנועות של יהודים ועל הנפקת דרכונים. לכן דרכי העליה הרלבנטיות עבור יהודי הפריפריה היו בעיקר המובלעות הספרדיות וגם אלג'יריה, כל עוד זה היה אפשרי.

היו מספר דרכי יציאה:

1. דרך המובלעות הספרדיות במרוקו CEUTA ו-MELILLA (סאוטה ומלייה), עם עדיפות מוחלטת ל-CEUTA בשל קרבתה לגיברלטר ולאג'זירס שבספרד. בדרך זו עברו אלפים רבים של יהודים. מובלעות אלו הן בשלטון ספרדי מאז המאה ה-16. רוב תושביהן ספרדים קתולים ולא מרוקאים מסלמים. השלטון הספרדי של פרנקו לפני מלחמת העולם השנייה החל את דרכו בהן ולא אהד את

מרוקו העצמאית, לכן השתדל להעלים עין מהיהודים, שהגיעו אליו בדרך בלתי לגאלית בדרכם לצרפת ומשם לעולם הרחב.

2. באוניות KOUTOUBIA ו-DJENNE של חבי PAQUET הצרפתית, שהפליגו מקזבלנקה ישירות למרסיי. לנוסעים בהן נדרשו דרכונים. לחלק מהעולים היו דרכונים אמיתיים, שהוצאו בדרכים הרגילות ואחרים- בעזרת שלמונים. למספר מוגבל של עולים ניתנו ע"י המערכת דרכונים שהוכנו מראש בידי אומן או שהוברחו, תוך עצימת עין תמורת תשלום, לפקחים בנמל.
3. דרך אלג'יריה – דרך זו נוצלה מעט יחסית בשל סכנות הטרור בדרכים.

שיגור עולים באוניות התאים ליהודים מהערים הגדולות ובעלי מעמד כלכלי סביר. לאנשי הכפרים השלטונות בד"כ לא נטו להנפיק דרכונים כי סברו, במידה רבה של צדק, שאין להם אמצעים למימון נסיעה אל מחוץ למרוקו וחזרה, ואין להם ענין בנסיעה כזו, מה גם שרק מעטים ביניהם דיברו שפות אירופיות.

מצב זה חייב התארגנות מיוחדת עם צוותים מקומיים נבחרים, רבי תושיה ובהיקפים משמעותיים. חלקי במאמץ הסתכם בשלב הראשון, בהקצאת שתי חוליות סיוע, אחת מפז ושניה מרבאט. בשל המידור בין השליחים הפעילים בתחומים השונים לא היה לי חלק ישיר בהפעלת חוליות העליה, למעט בחינוך וחיזוק המוטיבציה של הפעילים. הכינוי שלנו היה "המקהלה". מבין השליחים מישראל שעסקו ממש בארגון העליה במישורים שונים ראויה לציון האשה רבת הפעלים - יהודית נסיהו. (אחותו של אפרים בן חיים - חבר בית אורן, אחד מעמודי התווך של הקיבוץ המאוחד. איש נמרץ, ציוני בכל רמ"ח אבריו, שלימים מונה שגריר ישראל באחת ממדינות אפריקה). קראנו לה ח'וליטה. היא הייתה ילידת הולנד, בשנות השלושים לחייה, אדומת שיער, רבת תושיה, חכמה, נועזת, עשויה ללא חת ובעלת מרץ בלתי נלאה. לאחר שובה מהשליחות היא נישאה למרדכי נסיהו, מנהל בית ברל. היא היתה אחראית לתיאום בין כל הגורמים שדאגו לפעילות העליה בשלביה השונים :

-הכנת דרכונים והעברתם מאלה שעסקו בשלבים השונים של ההכנה אל המועמדים לעליה, תיאום עם אנשי הקשר בשטח שהיו אמורים להוציא את האנשים מהכפרים לתחנות הביניים ומתחנות הביניים הלאה, וכן

- פעולות רבות נוספות, שנדרשו לבצוע העליה למעשה. כל זאת תוך מידור מלא בין הגורמים השונים שפעלו בשטח, שנדרש בכדי להבטיח שחשיפתו של פעיל זה או אחר לא תביא לגלוי וקריסה של המערכת כולה.

בהקשר זה נזכיר מקרה, שרופא בעל אזרחות אירופית, שהועסק בארגון, והעביר במכוניתו שבע מאות דרכונים מטנז'יר לקזבלנקה, היה מעורב בתאונת דרכים, שהביאה לחשיפת הסליק שבו אוחסנו הדרכונים. עם היוודע דבר התאונה, ח'וליטה דאגה, תוך זמן מינימלי, שעו"ד מהשורה הראשונה יתיצב בתחנת המשטרה האחראית על הטיפול בתאונה, במגמה למזער את הנזקים ו"לסגור" את הענין לפני הסתבכות .

למרות המאמצים הרבים של המערכת, זרם העולים במחצית הראשונה של 1958 היה קילוח דק של אלפים בודדים, לעומת רבבות שרצו לעלות ולא התאפשרה יציאתם. נדרשה פעולה הרבה יותר

אינטנסיבית בכל המישורים. בינתיים הואץ גיוס צעירים לתנועות הנוער החלוציות, הפעילות הורחבה והיתה סדירה ונמרצת מבעבר. השיפור בארגון אפשר לסניפים המרוחקים להתנהל תוך מעורבות פחותה של השליחים מישראל.

עם סיום תפקידו של מנחם גלעד במרוקו, ובשל תעסוקת חסר שלי בפז והקשיים הגוברים והולכים שלי כשליח ישראלי בודד בסביבה, הוחלט שאעבור לקזה. המעבר חולל מהפכה באורח חיי: ראשית יכולתי לפגוש את שליחי תנועות הנוער שהתגוררו שם – חיים יחזקאלי מתל רעים, ישי שטיקמן ממשמר הנגב, שניהם שליחים של הקיבוץ המאוחד. אוטו מתל יצחק - שליח הנוער הציוני, ויעקב בן טולילה - שליח של בני עקיבא וקיבוצי הפועל המזרחי. שנית, נוספו לי תחומי אחריות: בתחילה - לסניף קזבלנקה של הבונים ומאוחר יותר, עם עזיבתו של אוטו, גם לכל הסניפים של הנוער הציוני בקזה, מקנס, ואוג'דה. היה זה מעבר חד מתעסוקת חסר לתעסוקת יתר: במקום להתמחות ב"להרוג זמן" בשל תעסוקה ישירה של 12-14 שעות בשבוע שם, חפשתי אז "לקנות" זמן.

קזבלנקה היתה עיר מודרנית, גדולה ויפה, שבה פעילות תרבותית מגוונת- הרצאות ברמה גבוהה, הופעות של קונצרטים חיים ותיאטרון, מועדון הסרט הטוב, שבו שוחחו באופן שיטתי וחופשי על הסרטים, אוניברסיטה, בה ניתן להאזין לשיעורים כשומע חופשי, מספר רב של מסעדות מעולות במחירים סבירים וגם חוף ים מרהיב, שאף פעם לא ניצלתי ולא נהניתי ממנו בשל חוסר זמן.

החלפת הדעות בין השליחים, שנתאפשרה לי ולחברי בקזה, סייעה ללימוד ושיפור נושאי פעילות שונים, שתרמו בסופו של דבר למערכת כולה. בעקבות מה שסיפרתי על הפעילות עם אנשי הסניף בפז, בחיק הטבע בחוה של משפ. דלמאר, הרעיון אומץ על ידי ישי. הוא מצא חוה ליד רבאט בבעלותו של צרפתי, שהסכים לארח חינוך בני נוער. נערכו שם מספר ארועים של צעירי התנועות השונות, כל אחת בנפרד, מפאת המידור.

בהיותי בישראל כריסטיאן ספר לי על ידיד נפש שלו, אותו הכיר עוד מהתקופה בה שהה בקורס קציני שריון ב-SAUMURE שבצרפת, שם גר עם שני בחורים ושלושתם נשבעו להשאר ידידים עד סוף ימיהם. הוא מסר לי את הכתובת ומספר הטלפון של אחד מהם, ששמו GINET (גינה), שנולד וחי במרוקו. סבו התישב במרוקו בראשית המאה העשרים, עוד לפני הפרוטקטוראט הצרפתי. הוא תיאר לי את GINET כעשוי ללא חת, ישר כמו סרגל, שתקן, נדיב וידיד אמת. היות שלא היה לי שם, אמרתי לכריסטיאן שכשיכתוב לו עלי יציג אותי כחבר, ללא הוספת פרטים.

מאחר שסברנו, שלא נוכל לקיים פעילות שוטפת, סדירה אלא מזדמנת בלבד בחוות שהוזכרו לעיל, חשבתי לנסות להתקשר לגינה כדי לבדוק אפשרויות נוספות. התקשרתי אליו והוא שמח להכיר אותי ולשמוע פרטים עדכניים על ידידו כריסטיאן, שמזה שנים מספר לא ראה ולא שמע ממנו. הוא הזמין אותי לביקור אצלו ואמר שהוא גר באולמס (OULMES) ושאוּדִיעֵ לו על מועד בואי כדי שיבוא לאסוף אותי מתחנת האוטובוס.

העיר אולמס שוכנת במרכז המדינה, באיזור שהגישה אליו קשה, בשל תנאים טופוגרפיים קשים והעדר דרכים. היא מפורסמת במעין מים מינרליים משובחים, מוגזים באופן טבעי, שנובעים בה, כמו מי PERRIER בצרפת ואף טובים מהם, לדעת המרוקנים. אזור זה היה מאוכלס בלעדית בברברים, שאינם דוברי ערבית.

הגעתי ל GINET בתקופה של שפל בפעילות שלי בשל חגי תשרי שלנו. למזלי העונה הבווערת בעבודה אצלו הסתיימה כמה שבועות קודם לכן. הוא חיכה לי זמן ניכר בתחנה בשל איחור של האוטובוס שלי. הצגתי את עצמי כ- GERARD, השם שאנשי התנועה הכירו. גינה ספר לי שאביו חולה ואינו מסוגל יותר לעבוד והוא נמצא בטיפול בצרפת, כך שניהול וביצוע כל הפעילויות בחוה מוטל על כתפיו וכתפי אימו, שנראתה אשת חיל. עיסוקם הבלעדי היה גידול מיני צמחים לייצור תמציות בשמים: ורדים, גרניום ריחני, לבנדר, יסמין, הדרים, גרדניה ועוד. הם עיבדו שטח של כמאתים אלף דונם (כמו שטחו של עמק יזרעאל). רוב הקרקעות היו בבעלותם ויתרן - חכור. בבעלות המשפחה כ-10000 דונם נוספים של צמחי בשמים, בעיקר לבנדר וגרניום, ליד גראס GRASSE, שבגבול פרובנס והריוורה הצרפתית. גראס היא מרכז גידול הבשמים של צרפת. זה היה מרהיב לראות אלפי דונמים רצופים של ורדים ויסמין בהדליה, שנראים כמו כרמים ומדיפים ריחות גן עדן משכרים, אפילו מחוץ לעונה. הוא שמח לשמוע על כריסטיאן ולשוחח על דא ועל הא, למרות שהיה שתקן ומסוגר למדי ודבר מעט. סירתתי איתו שעות על שעות ברחבי החווה ובמפעל מיצוי הבשמים, שפועל בעונה בלבד. קבלתי שם למזכרת דגימות של 2 סמ"ק תמצית ורדים ושני סמ"ק של תמצית הדרים בבקבוקונים קטנטנים. פתיחה בלבד של הדגימה היתה ממלאת את אויר החדר, כאילו רוסס בבושם. הייתי מאוד גאה בהן ושמרתי עליהן מכל משמר עשרות שנים, עד שבמעבר דירה, הן נעלמו כאילו התנדפו מאליהן ולא נמצאו עוד.

גינה ומשפחתו העסיקו אלפי עובדים בעונה, בעיקר נשים וצעירים. באותו הזמן הם היו ספקי תמציות הבשמים העיקריים של התעשיות הצרפתיות, האיטלקיות והספרדיות. הוסבר לי כי לשם ייצור גרם אחד של תמצית ורדים יש צורך למצות בין 120 ל-150 קילו פרחי ורדים, לכן השווי של גרם תמצית אז היה פי שלוש ממשקלו כזהב.

הבחנתי בהערצה הכללית של המקומיים אליו ולאימו, שהצטירו בעיני כ"פטרונני" האזור כולו. הוא ובני משפחתו דברו ברברית וערבית מקומית שוטפת. ביתו היה פתוח ונעים, לא מפואר מדי ולא מסתגר. שום סממן חיצוני לא העיד שהוא מנצל את הונו ורכושו להוצאות ראותניות, נהפוך הוא: משפחתו דאגה לממן טיפולים רפואיים לחולים קשים ולעזרה לאנשים שאפסו כוחותיהם ולא יכלו עוד לעבוד. בקיצור, הוא היה גם מעסיק, גם לשכת סעד ואדם, שראה עצמו חלק בלתי נפרד מהמקום שבו הוא חי - מעין מדינה בתוך מדינה.

התארחתי אצלו כמעט יומיים תמימים ובסופם הוא הציע לי לבוא לנוח אצלו מספר ימים מתי שיתאפשר לי. לא יכולתי וגם לא הייתי מעוניין להיענות להזמנה, למרות שזה קסם לי מאוד. הוא סיפר שלפני החורף, בעוד שבועות מספר, יש לברברים שם חגיגה מרהיבה, שנמשכת 2-3 ימים, שנקראת "אוואש", שבה הנשים מתלבשות במיטב מחלצותיהן ועדייהן, רוקדות ושרות שעות רבות, בעוד הגברים מתחרים ביניהם ברכיבה על סוסים, עושים "פנטזיות" של ירי סימולטני באויר ברובים עתיקים, ובשעשועים אחרים. הודיתי לו על הצעתו והבטחתי בנימוס, שאודיע לו כשיתאפשר לי לקבלה.

לא ראיתי לנכון לבקש ממנו סיוע מסוג כלשהו, כי הוא נראה גדול מדי, מרוקאי מדי, שכולו ורובו מזדהה עם האיזור שלו ואיננו מתעניין בפוליטיקה, ואין לו קשר או ענין בישראל או במה שקורה בצרפת של דה גול שאחרי ההפיכה הצבאית. כאדם הוא היה משכמו ומעלה.

בשיחה עם כריסטיאן בעניינו של גיינה במועד כתיבת שורות אלה, נודע לי שמספר חודשים לפני שיחתי עם כריסטיאן, הוא פגש את גיינה בצרפת, במוסד סיעודי שמטפל במחלת ניוון שרירים, שלקה בה, בדומה לזו שפגעה באביו בזמנו. ילדיו ממשיכים במפעל שהקימו אבותיהם, בהצלחה פוחתת והולכת, בשל התחליפים הסינטטיים לתמציות הבשמים, המיוצרים כיום באיכות גבוהה ובמחירים נמוכים. באותה הזדמנות כריסטיאן סיפר לו פרטים על החברות ביננו וגיינה הזכיר בצער שלא נפרדתי ממנו לשלום בעזבי את מרוקו.

בחזרתי לקזה מהביקור באולמס ולאחר ששוחחתי עם חברי השליחים, התחזקה בי ההכרה בהכרח להרחיב את הפעילות הציונית שם. אותה שנה – 1958 - הייתה רבת ארועים וטלטלות בעולם הערבי: האיחוד של סוריה עם מצרים מחד גיסא, ההפיכה של עבד אלכרים קאסם בעיראק מאידך גיסא, ההפיכה של הצבא הצרפתי באלג'יריה, שם היהודים הזדהו בגלוי עם המתישבים הצרפתיים נגד עצמאות לאלג'יריה. כל אלה תרמו לערעור משמעותי במעמד של היהודים במדינות ערב בכלל ובמרוקו בפרט, שחפשה להפגין את ערביותה. חששות אלה העצימו את הצורך להרחיב את היקפי הפעילות שלנו. לשם כך הגיע שליח נוסף של השומר הצעיר שהחל לטפל במרץ בסניפים במספר ערים. הקונגרס היהודי העולמי בראשות נחום גולדמן חידש פעילות אינטנסיבית בדרגים הממשלתיים הגבוהים ביותר כדי למצוא הסדרים להקלת דרכי היציאה של יהודים, תמורת תשלומים והטבות למרוקו.

מצדי, החלטתי לנסות לפתוח סניף של התנועה בטנז'יר, שהועברה באותה שנה לשלטון מרוקו. מקודם היא היתה במעמד של עיר תחת משטר בינלאומי מיוחד עם נמל חופשי. בכניסה אליה וביציאה ממנה היה צורך בדרכון ובדיקת מכס. בטנז'יר חיו כמה אלפי יהודים, מיעוטם בעלי נתינות מרוקאית. בדומה ליהודים במדינות מערב אירופה, כמו צרפת וספרד, הם לא חשו עצמם מאוימים "מערביותה" המתחדשת של מרוקו. אצל חלק מהצעירים גיליתי הערצה לישראל בעקבות מבצע סיני, אך לא עד כדי תרגומה למעשה ציוני - לעליה. לאחר מספר נסיונות כושלים, ויתרתי על כונתי לעודדם לכך.

העבודה בסניפים האחרים התרחבה ואיתה גם זרם העליה. נוצר צורך בתוספת חוליות וכן בהחלפת חוליות ותיקות, שהיו עלולות "להישרף" (להתגלות או לעורר חשד). מספר החברים הפעילים בכל התנועות הציוניות הגיע למאות רבות. לתנועת דרור של הקיבוץ המאוחד היו שני שליחים לתנועות בני עקיבא והשומר הצעיר היה שליח לכל אחת. בתנועות שהיו באחריותי היו כ-215 פעילים, מהם כ-140 בתנועת הבונים (90 מהם בפז, מקנס ורבאט ועוד 50 בקזבלאנקה). בתנועת הנוער הציוני היו כ-85, (מהם 40 בקזה, 30 במקנס ו-15 באוג'דה).

באחד מימי האביב של 1959 התבקשנו להתכנס בדירתו של חיים יחזקאלי בקזה לדיון כללי. עוד טרם התחלת הדיון, בשעה היעודה בדיוק, נכנס לחדר אל"מ מיל. שלמה יחזקאלי, אחד מהמדריכים שלנו לשעבר בקורס ההכנה במחנה אלנבי בירושלים. הוא היה באותו זמן שליח במרוקו, אבל לא בקשר איתנו. אותו נכנס גם ראש המוסד - איסר הראל בכבודו ובעצמו. אני הייתי היחידי שזיהה אותו כי נפגשתי איתו טרם צאתי לשליחות במרוקו. שלמה פתח כרגיל, בהרצאה מלומדת ודבר אופן כללי על ההצלחות שלנו ועל המאמצים של המערכת כולה בתחומים השונים. לאחר מכן הוא ברך את האורח הנכבד, בקש שבהמשך כל אחד יציג את פעילותו ואת הערכותיו האישיות לגבי העתיד הנראה לעין ומיד נתן את רשות הדיבור לאיסר.

איסר נראה מרוצה, נינוח ונמרץ. הוא ישר פנה אלי: "חסון לא שכחתי אותך. ההתחייבות האישית שלי אליך (בענין חילוץ ההורים והאחים מדמשק) תקפה ואני מתכוון לעמוד בה. נסינו להבריח את משפחתך ללבנון, שם פעלה שולה כהן בהעלאת משפחות לישראל. פרצה שם מלחמת אזרחים ושולה כהן נעצרה ויושבת במאסר ממושך. נסינו לשלוח איש שיבריח את המשפחה לתורכיה. הוא נתפש עם משפחה אחרת ונתלה בככר העיר. שמעת בודאי על האיחוד בין סוריה למצרים, צפינו שמה שנאצר עשה ליהודי מצרים, שגרש אותם לחו"ל, יעשה גם ליהודי סוריה והם יגורשו, אולם עד כה זה לא קרה. אני אמשיך לעשות כל שביכולתי להוציא אותם. הנה יושבים כאן עדים רבים, ששומעים את מה שאני אומר".

הודיתי לו והצטרפתי לתקותו, שיצליח ובהקדם.

בהמשך הישיבה אתו, שנמשכה מעט יותר משעה, כל אחד דבר בקצרה על עבודתו ועל הערכותיו לעתיד. פה ושם הועלו גם בעיות אישיות, ששלמה יחזקאלי רשם לעצמו לטיפול. אני שאלתי את איסר אם אפשר לשלוח איתו מכתב לישראל ואם הוא יאשר לי חופשה של שבועים- שלושה. הוא אשר מיד את שני הדברים בתנאי שאורך המכתב לא יעלה על חצי עמוד של פנקס בינוני. בקשתי דקה לכתוב. כתבתי לאחי, נתן שלוש שורות: "אישרו לי חופשה של שבועיים. נפגש ב-28/05/59 בשעה 18⁰⁰ ליד הקתדרלה בסביליה. אשר את בואך".

מסרתי את המכתב בשמחה גדולה. איסר נפרד מאיתנו והלך לדרכו.

מעט מאוחר יותר הבנתי שנהגתי בחיפזון ובחוסר שיקול דעת: לא ידעתי האם בכלל יש קתדרלה בסביליה וגם אם כן, איך מגיעים מקזבלנקה לסביליה? כמה שעות, או ימים זה לוקח?

רצתי לחנות הספרים הגדולה ביותר של קזה לבדוק במדריכי התיירות אם יש קתדרלה, או אולי שתיים. קניתי עתון מקומי, הסתכלתי בעמוד הנחיתות וההמראות של מטוסים, אם מישהו טס לסביליה ובאיזה ימים. לשמחתי התברר שהאינסטיטוקטים שלי פעלו נכון: יש קתדרלה בסביליה, היא נמצאת במרכז העיר ויש גם טיסה יומית במטוס בוכנה קטן DC3 (דקוטה) מקזה לסביליה. נרגעתי. נותרו עוד כששה שבועות ליציאה לחופשה ממרוקו ולמפגש עם נתן.

3-15 הסיורים במרוקו

האמת היא שהבדידות, ללא חיי חברה במשך זמן כה ממושך, שהמידור והאופי החסוי של העבודה שלי חייבו, הכבידה והעיקה והשפיעה גם על הבריאות. בבדידות כזו, שהופכת עם הזמן לאורח חיים, גם החגים, האמורים להוציא אותנו מהשגרה, הופכים לנטל. בתפקיד שלקחתי על עצמי היה לי ברור שלא יהיה נכון להתיידד עם מישהו מקומי, מסוג כלשהוא, אפילו חבר בתנועה, ובודאי לא עם צעירות. פיציית את עצמי, בעיקר כשגרתי בפז, בנסיעות בסופי שבוע לסיורים, כתייר רגיל. לפני כל סיור כזה היה הכרח לברר מספר פרטים: האם יש מלון שאוכל לשהות בו לפחות לילה אחד, האם יש מקום שבו אפשר לקבל אוכל סביר, האם יש שרותי אוטובוס שיאפשרו לי לחזור ללא אבוד זמן מיותר. לא היה כמעט חומר כתוב עדכני שעונה על שאלות אלה ואחרות, ובמיוחד חסר מידע על אפשרויות התחבורה. קניתי שני מדריכים שנכתבו כעשר שנים קודם לכן כי לא מצאתי אחרים וטילתי ע"פ המידע שמצאתי בהם. עקב התישנות המידע, קרו לי מספר תקלות לא נעימות, בלשון המעטה, שיתוארו בהמשך. לעומתן היו גם

חיות בלתי נשכחות, כמו הטיול ל-VOLUBILIS, העיר הרומית הגדולה שליד מקנס, היה מרתק במיוחד. המראה המרהיב בנסיעה ליער ארזי האטלס, בין מקנס לאיפראן וסביבתה בסופת שלגים עזה - מחזה שלא ישכח! למרות שכמעט קפאתי שם מקור בגלל הבגדים הקלים מדי שלבשתי. מראה עצי הארז הענקים, שגובהם עשרות מטרים ולרבים מהם גזע בעובי של מטרים וענפיהם מכוסים שכבת שלג לבנה-מכסיפה, חימם את ליבי.

לעומת נסיעות מוצלחות אלה, זכורה לי חוויה לא נעימה מגיחת טיול אחרת, שהייתה גם מאכזבת: יצאתי לנסיעה במטרה לראות את ERFOUD, נאת מדבר גדולה בסהרה. היא שכנה על גדות נהר גדול בדרום מרוקו, שזורם לאורך מאות קילומטרים, הדראע. הוא מקבל את מימיו מהרי האטלס, שגבהם מעל שלושת אלפים מטר, משקה אדמות של מאות כפרים במדבר הצחיח ונבלע באדמת המדבר. המקום מרוחק מפיז 300 ק"מ של דרך עם נופים משתנים, ברובם מרשימים. כשהגעתי ל-ERFOUD, הסתבר שבמלון היחידי הסביר שהיה שם, לא נותר מקום פנוי. בלית ברירה לקחתי חדר במלון המיועד לכפריים המקומיים. הטמפרטורה באותו היום הגיעה ל-48 מעלות צלזיוס בצל ונשבה רוח חזקה ויבשה, שנקראת SIROCCO, שאינה חריגה בעונה ההיא באזור. היא דומה לשרקיה שלנו. מובן שבמזג אויר זה לא יכולתי לטייל בנאת המדבר כי הייתי מתיבש. מעטים נראו מסתובבים בחוף בעיירה. קניתי מיד ששית בקבוקי מים ונכנסתי לחדרי, שדמה לצינוק, בהמתנה ליציאת האוטובוס לפז למחרת היום.

המסעדה הסבירה, היחידה בעיירה, הייתה במלון המודרני בדרגת תיירות, שהיה במרחק כשני ק"מ מהאכסניה שלי. שום אמצעי תחבורה פנימית לא היה בנמצא ולא נראה לי הגיוני ללכת ולחזור מרחק כזה ברגל באותו מזג אויר. ירקות ופירות ראויים למאכל לא היו כי השוק נסגר עוד טרם בואי. קניתי במכולת קרובה שתי קופסאות סרדינים ולחם שעורה, שנראה עבש ויבש כמו עץ (לא היה אחר), בתקווה שאשרוד עד הבוקר המיוחל. לחם השעורה היה הלחם של המקומיים. שם לא גדלו חיטה בשל דלות הקרקעות. את הקרקעות היותר טובות הם ניצלו לגידול ירקות, פירות וחינה, שהיתה גדול שוק מבוקש. אמצעי התאורה היחידי בחדר במלון היתה עששית נפט, מפויחת בשל הרוח שחדרה מבחוץ, לכן גם לא ניתן לקרוא, אפילו במאמץ גדול. נסיתי לישון, בקושי הצלחתי לנמנם. הייתי צמא כל הזמן. מעט אחרי חצות נגמרו לי המים וחששתי לצאת לקנות. בפתח המלון היה שומר לילה, שהביא לי, תמורת תשלום נאות, עוד כמה בקבוקים, בעזרתם שרדתי עד הבוקר. למזלי באותו היום האוטובוס הקדים לצאת. חזרתי לפז בשעות אחר הצהריים המוקדמות.

את הטיולים להכרת הערים פז ומקנס עשיתי, בעזרת מדריכים מקומיים, במהלך ימי השבוע, כחלק מהתעסוקה השגרתית. פז היא ממש אוצר של מבנים עתיקים מרתקים, בנויים ביד אומן. כמעט כולם מהתקופה המוסלמית ובעיקר מהאלף האחרון. האתרים שראיתי במקנס מהמאות ה-17 וה-18 מתקופתו של מולאי אסמאעיל השליט המרוקאי האחרון שהחזיק באימפריה איזורית בתקופה זו, משדרים עוצמה ופאר. טיולים אלה סייעו להפגה מסוימת של הבדידות, שנכפתה עלי ואפשרו הרחבת דעת וראיה מקיפה של המסגרת שבה אנו פועלים.

כשעברתי לקזה, אנו, השליחים נפגשנו לעתים תכופות. בליתי בעיקר עם יעקב בן טולילה ועם חיים יחזקאלי. לעתים תכופות חיים ואני הלכנו לאכול במסעדה איטלקית מעולה - "דון קמילו", שהיתה במחצית הדרך בין הדירה שלו לשלי, בעלות שוה לכל נפש. עם יעקב שוחחנו בעיקר בעניני התנועה

ובענייני יהדות ומסורת. היה לו ספר של אהרון ברט, שהוא קרא בו לעתים קרובות ולמד ממנו כמו בתנ"ך. אני הייתי התלמיד השקדן כשהוא "דרש" (מלשון דרשה), נושאים נבחרים מתוכנו של הספר.

פסח התקרב. פסח 1958 וחגי תשרי של אותה שנה בליתי בבדידות "מזהרת". ידעתי עליהם בעיקר מחברי התנועה שהייתי אתם בקשר. אבל כאמור פסח של 1959 היה אחר.

ב- 1959 יעקב ואני החלטנו לערוך את סדר הפסח יחד. יעקב בקש מאחד החניכים שלו לקנות עבורנו יין כשר, מצות, חרוסת ומרור. את השאר ארגנו בעצמנו. הארוחה היתה של מרק וירקות טריים. היה זה סדר פסח כהלכתו אבל צנוע מאוד באוכל. יעקב, כשומר מסורת קפדן, לא ויתר על תג מההגדה. הוא שאל את הקושיות ואני השבתי לו, כי הוא צעיר ממני בשנים ספורות. היה שמח ומהנה באוירה של חג.

4-15 הנסיעה לספרד

ה- 28/05 - מועד המפגש עם נתן התקרב ואישור בואו בושש להגיע. החלטתי להסתכן, ולנסוע לפגישה, בתקווה שהוא יגיע. קניתי כרטיס טיסה הלך וחזור קזה - סביליה וגם חסכתי כסף ככל יכולתי, ע"מ שיספיק לבלוי המשותף לנתן ולי במשך זמן מה. נתן, כמוני היה חבר קבוצת גניגר, כך שלא היה לו סיכוי לקבל כסף לנסיעה לחו"ל, כי אז לא נתנו לאף אחד. ימים מספר לפני הטיסה לסביליה קבלתי מנתן מכתב קצר בו הוא מאשר את בואו, אבל כותב שאינו יודע איך יגיע ומתי, כי לא היו קשרי תעופה בין ספרד לישראל. הנקודות הקרובות ביותר שאליהן ניתן להגיע במטוס מישראל לסביליה היו פריז ורומא. הטיסה לרומא זולה יותר, אך היה צורך להמשיך משם ברכבת כמעט יומיים. זה היה יותר מדי. מפרזו היו טיסות לסביליה וגם רכבת שהנסיעה בה יממה שלמה. חשבתי שאין לי מה להפסיד אם אצא ואמתין לנתן שם, בסביליה, באמונה שגם אם יאחר, בוא יבוא.

בבוקר הנסיעה יצאתי לשדה התעופה ב-05⁰⁰ כי ההמראה היתה ב-07⁰⁰. הפרוצדורות לא היו ממושכות והכל נעשה מהר. המטוס המריא בזמן והיו בו נוסעים מעטים. הגענו בסביבות 10⁰⁰ בבוקר. נסענו העירה ברכב של חבי' התעופה. למזלי, משרדה של חברת התעופה לא היה רחוק מהקתדרלה של סביליה. הם הסכימו שאשאיר את המזודה אצלם עד שאמצא מלון בסביבה. עוד לפני שהתמקמתי בבית מלון יצאתי לסיור סביב הקתדרלה. השעה היתה קרובה לצהריים והיה חם מאוד. מיד עם הגיעי לקתדרלה ראיתי לפתע את נתן. הסתבר שגם הוא יצא לסיור מוקדם כדי לבחור נקודת תצפית ראויה, ממנה נמצא בקלות זה את זה. השמחה היתה ללא גבול. הוא מצא אותי רזה, חירור וכחוש בעוד שהוא היה בשיא כוחו. העבודה החקלאית והספורט שימרו אותו טוב יותר מחיי המחותרת והבדידות שלי בפז ובקזה. הוא סיפר לי שכריסטיאן, שהיה בקשר איתו, יעץ לו לטוס דרך פריז ולהתארח כמה ימים אצל

אחיו הצעיר ז'אן. הוא הגיע לשם והתקבל כבן משפחה וגם קיבל במתנה אופנוע HARLEY DAVIDSON במצב מעולה. ז'אן לא רצה יותר להשתמש בו כי הוא קנה אופנוע B.M.W. מיוחד, מילה אחרונה של הטכנולוגיה. נתן הגיע למפגש עם האופנוע, לאחר שרכב עליו יומיים מפרזו לסביליה, בתקוה שנוכל לטייל אתו בדרום ספרד. הוא אכן שימש אותנו בנאמנות בנסיעה לקורדובה, גרנדה, מלגה, גיברלטר ורונדה וחזרה לסביליה. הביצועים שלו היו כה טובים, שעלינו איתו למרומי הסיירה נבדה לגובה של יותר מאלפיים מטר. זו הייתה לשנינו פעם ראשונה שראינו את פאר התרבויות הנוצריות והמוסלמיות של ספרד העתיקה. כמו כן התרשמנו מקיומם של אוכלוסיות, שלא נתקלנו בעבר בדומות להן, כמו הצוענים בגרנדה וספרדים בכפרים נידחים, ללא חשמל וללא מים זורמים כמו

בכפרים הערביים שלנו אז. התרשמנו גם מחיי היום יום של הספרדים תחת שלטון פרנקו, שנתמך במהלך מלחמת האזרחים על ידי היטלר ומוסוליני.

החופשה היתה נפלאה, ללא תכנית מוכנה מראש. בכל מקום שהגענו, אספנו מידע על האטרקציות המקומיות וביקרנו בהן מבלי לחסוך בהוצאות. בביקור בגיברלטר, שאכלסה אז כ-25 אלף נפש, סיפרו לנו שראש העיר "הנצחי" שלהם, הוא יהודי בשם: JOSHUA HASSON. רצינו מאוד להחליף איתו כמה מילים, אבל לא הצלחנו ולעולם לא נדע אם יש לנו אתו איזשהו קשר משפחתי.

5-15 החזרה לפעילות במרוקו

בתום החופשה נתן הביא אותי לשדה התעופה של סביליה והמשיך בדרכו חזרה לפריז ומשם לגניגרה. החזרה שלי היתה מכאיבה. למרות המוטיבציה והאמונה החזקה בנחיצותה של השליחות, היה קשה להסתגל מחדש לאורח החיים ולמגבלות המתחייבות. בעת העדרי במהלך החופשה שלי, הכל התנהל כשורה ולא היו ארועים חריגים בסניפים או במערכת.

באותה שנה (קיץ 1959) קבלתי הודעה שיש לארגן מחנה קיץ לחניכים הבוגרים בחוות הכשרה של התנועה ב-TOULOUSE שבצרפת, ולצעירים יותר ב-JULHANS ליד מרסיי. כל מחנה כזה ימשך חודש, כולל ימי הנסיעה. האחריות בארגון מבצע כזה כבדה ומחייבת תשובות לשאלות רבות: מה יספרו הנערים להוריהם, מי יממן את הוצאות הנסיעה, מי יעשה להם ביטוח בריאות ותאונות, כיצד מארגנים תוכן לכל מחנה כזה, האם פעילי העליה ישתתפו גם הם באותן פעילויות? ואם כן מי יחליף אותם? למזלי, לרוב השאלות, בפרט הכספיות, נמצא פתרון באמצעות קרנות של הקהילה היהודית בצרפת, כך שנמצא מימון לכל חסרי היכולת מקרב הצעירים ואיש מהם לא קופח. באשר לאחרים, ההתלהבות החברתית שיצרנו, דחפה את הורי הצעירים בעלי היכולת לממן את ההשתתפות של בניהם ובנותיהם במחנות הקיץ. הצעירים מהסניפים בערים השונות, שהכירו זה את זה, יצרו חברויות ואפשרויות לעזרה בין הסניפים. מובן שזה פגע במידור אבל גם חיזק את הקשר והערבות ההדדית. המחנות היוו הצלחה מרשימה. הגיעו אליהם גם צעירים מאלג'יריה ומתוניסיה, דבר שהגביר את העניין ואת הקשר הלאומי ציוני.

חילקתי את זמני באותו זמן בין טולוז למרסיי, מרחק של 7-8 שעות נסיעה ברכבת. לקראת חג המולד וסוף השנה האזרחית, בתום שנתיים לשהותי במרוקו, נקבעה התיעצות בפריז עם מוסדות התנועה והמוסד בעניין הכשרת מחליף שלי. העדיפות של המוסדות הייתה, כמובן, שאשאר שנה שלישית. הסכמתי לכך בתנאי שחיפוש והכשרת מחליף תעשה מיד, כי במקרה הטוב, שהכל יסודר מהר וללא תקלות, ידרשו ששה חודשים לפחות לגיוסו והכשרתו. התנאי הנוסף היה שיקטינו מהעומס המוטל עלי, בכך שיביאו מיד שליח קבוע של הנוער הציוני. בפועל, מחצית מהתחייבות המוסדות לא קוימה. טרם הוחל באיתור מועמד לתנועת הבונים להחלפתי, לכן נאלצתי להמשיך כשליח של התנועה לפרק זמן לא מוגדר, בעוד שמחליף מטעם הנוער הציוני, יצחק ורדי, כבר הוכשר ועמד להגיע בהקדם.

באותו הזמן, הפעילות של מוסדות השתדלנות היהודית העולמית אצל דרגי השלטון הגבוהים של מרוקו הניבו פירות מבורכים והודות לכך זרם העליה גבר. סייעה לכך גם הבטחה שלהם להימנע מהפרעה מכוונת מצידם, לניידות של יהודים בתוך מרוקו. זה הושג תמורת תשלום (לממשלת מרוקו) של סכום כסף על כל היתר יציאה שהונפק ליהודי. לצורך מימוש הסכמות שבשתיקה אלה, היה הכרח להרחיב

ולשכלל את המערכת על ידי תוספת צוותים לארגון ולהדרכת העולים הפוטנציאליים ולהסעתם, שכן יהודי הכפרים והפזורה (ערי השדה) לא קבלו דרכונים. העלאתם התבססה בלעדית על הדרכים הבלתי לגאליות.

הקציני לתגבור המערכת צוות נוסף של פעילים. היה ביניהם בחור מרשים, גבוה ונאה, מסניף קזה של הבונים, שדבר היטב מספר ניבים מרוקאים. הוא נולד וגדל ב"KASBA TADLA" - עיר שדה נידחת במרכז המדינה. הוא היה ציוני אדוק ו"בחור לענין" ועבד במסירות רבה בנושא העליה. בראשית פברואר 1960 הוא נעצר באזור קזבלנקה בנסיבות לא ברורות. מרוב פחד הוא איבד לחלוטין את עשתונותיו וסיפר, כמעט מבלי שנשאל, דברים שהיו עלולים לסכן חלקים גדולים של המערכת שהוא הכיר, כולל אותי. למרבה המזל, מפקד תחנת המשטרה האחראית למעצר, היה ידיד נעורים של יהודים מקורבים לנו וגם היה "מקורב" למערכת. הוא פקד על הכפופים לו להשאיר לו בלעדית את החקירה של אותו צעיר והודיע לידידיו במערכת על המקרה. המערכת מינתה לעציר מידית עו"ד מהשורה הראשונה, שהצליח, בתוך מספר ימים לשחררו בערבות, עד להברחתו מהמדינה. מיד עם המעצר התבקשתי להיעלם מקזה ומהשטח לחודש ימים. ברור שלא יכולתי להתגורר בבית מלון, שם כל האורחים חייבים ברישום, גם לא יכולתי להיות בקשר עם חברי השליחים, מחשש שאהיה במעקב, שעלול להביא להפלת המערכת. הבחור שנעצר לא ידע את שמי בדרכון, אבל יכול היה למסור פרטים מזהים שלי או, להיות מוחזק במכונית "תמימה", או בדירה באזור מרכזי בעיר ע"מ שיצביע עלי כשאעבור "לתומי" ברחוב.

6-15 "העלמותי" בדרום מרוקו

להעלמות שלי היו שתי מטרות: בטחוני האישי, עד יעבור זעם, והחלפת זהותי. החלפת הזהות חייבה החלפת דירה ואיזור מגורים. במצב כזה דרוש לעתים גם שנוי באורח החיים. לפני "התאדותי" מקזה השארתי הוראות למרכזי הסניפים וסיכמתי עם חברי על דרכי תקשורת בתדירות של פעם בשבוע לפחות, במכתבים קצרים ביותר. לא הודעתי לאיש על המקום אליו אני מתכוון לנסוע והנמענים יכלו לדעת את מקום המצאי ע"פ חותמת הדואר. קבענו שימוש במילים תמימות כקוד מוסכם לתקשורת ביננו, באמצעות דואר לאחד החניכים, שהיה בקשר עם אחד השליחים. כל מילות הקוד היו קשורות אך ורק למוזג האויר: "בהיר", "מעורפל", "מעונן", "חשש משינוי לרעה" וכו', לאחר שבועיים לכל הפחות הייתי אמור להתקשר בטלפון לאותו בחור ע"מ לקבל ממנו הודעה על "הזמנה למסיבה", ללא ציון תאריך ומקום (הכל ימסר ב"הזמנה"). זה היה הסימן לאפשרות חזרתי לפעילות בקזה.

נסעתי עם מזודה קטנה למרקש ובו ביום הצלחתי, למזלי הטוב, לשכור חדר לחודש ימים בדירה אצל אלמנה צרפתייה מבוגרת. בתשובה לשאלתה למטרת בואי למרקש, אמרתי שבאתי לנוח, ולטייל בעיר ובסביבה כשיזדמן לי. קניתי בחנות הקרובה ערמה של ספרים, שקראתי בזמן שהותי שם. במהלך כל החודש לא דברתי אתה ולו מילה אחת. היא לא התענינה בי וגם אני לא התענינתי בה. בשעות הערב המוקדמות יצאתי לאכול ולהתרשם מעט מהעיר, שהיתה, שונה במידה רבה מהערים שהרביתי לפקוד: היה לה אופי מיוחד: כל המבנים בה היו בצבע אוקר אדמדם. העיר החדשה דמתה בגודלה לערים החדשות של מקנס ופז והיו בה רחובות רחבים ושדרות דקלים מרהיבות. האוכלוסיה הלא מרוקאית שנראתה ברחובותיה היתה דלילה בהרבה מזו של קזה ומקנס. בתי המלון היו רבים יחסית, בהיותה העיר המרכזית של דרום מרוקו ועיר אקזוטית לתיירים המערביים. החלק האקזוטי ביותר שבה היתה הככר המפורסמת בכניסה לעיר העתיקה - היא ככר "ג'מאעה אל פנה". Jamaa el fina.

בדומה לפז ובמידה פחותה למקנס, גם למרקש יש היסטוריה של עיר אימפריאלית מתקופות של מספר שושלות מלכותיות, מראשית האלף השני. שני המלכים המפורסמים ביותר משושלות אלה הם יוסוף בן תשפין משושלת המראביטון, שעייב את כיבושה מחדש של ספרד על ידי הנוצרים במאה ה-11, ואחמד אל מנצור, מהשושלת של הסעדים מהמאה ה-16. הוא מכונה "אל דהבי" משום שכבש חלקים משמעותיים ממערב אפריקה (מאוריטניה, מאלי, סנגל וגיניאה של היום) והביא משם כמויות גדולות מאוד של זהב. רבים ממלכי מרוקו, שבירתם היתה מרקש, בנו ארמונות ומבנים מרשימים בצורה וסגנון יחודי, שחלקם מהיום עד היום אטרקציה תיירותית ראשונה במעלה. ארמונות ואתרים מרשימים יש בערים רבות במרוקו, אבל ככר ג'מאעה אל פנה יש אחת.

ביום השני לשהותי במרקש אחרי ארוחת בוקר במסעדה, שכרתי לי כדרכי, מדריך מקומי לסיור בעיר, שישמש לי מתורגמן, ובעיקר - ירחיק טרדנים. התחנה הראשונה בסיור היתה הככר לעיל. היו בה אינספור דוכני ממכר של אוכל, ושל מזכרות מרוקאיות ומספר גדול של רוכלים זעירים. היו בה אלפים רבים של תיירים ומקומיים. הככר כרגיל הומה מאנשים ובה אטרקציות שונות ומשונות, ביניהן: בולעי חרבות, נושפי אש, הולכים על שברים חדים של זכוכית, לוחשים לנחשים, אקרובאטים ועוד. משכה את תשומת לבי במיוחד חבורה של רקדני במברה (BAMBARA), גבוהים, ובעלי מבנה גוף אתלטי, שעורם כהה ולבושם שונה לחלוטין מהמלבושים המרוקנים. הם היו בני שבט שמוצאו במאלי, שנדד בכל מערב אפריקה והטביע חותם עמוק על המקומות ששהה בהם. לחבורת הבמברה היו אצטודות על הרגליים והידים והם נגנו במיגוון כלים: כלי נשיפה שונים ותופים אפריקאיים. הם רקדו ופזזו שעות רבות להנאת הצופים, תמורת הפרוטות שנוזקו להם מדי פעם. בעיני היתה זו האטרקציה המרכזית בכיכר.

אטרקציות אחרות, שבהן בקרתי במרקש היו: קברי המלכים הסעדיים. זה היה במתחם סגור ובו מספר קברים, כולם בעלי מצבות שיש לבן, מפוסל בדוגמאות של תחרה וערבסקות מרהיבות ומקושטות בשפע של זהב. תקרת המתחם היתה בצורת חלת דבש, מקסימה בצבעים ובכמות הזהב שקישטו אותה. מרקש הייתה מפורסמת גם במדרסות-בתי ספר דתיים ובכמה ארמונות מעניינים, שהיו פתוחים לציבור. בשווקים המסורתיים היו שפע של עבודות יד ומלאכת מחשבת מאותו סוג, אך לא באותן דוגמאות שניתן למצוא בערי מרוקו האחרות.

לבלות חודש ימים בסיורים מתמידים באותם אתרים לא היה פשוט, כי מהר מאוד הייתי מתבלט ומתחיל להיות מוכר בשטח, לכן כתום עשרה ימים החלטתי לבקר בצורה שיטתית בדרום מרוקו, במקומות שניתן לנסוע אליהם ולחזור בו ביום, כפי שעשיתי בהיותי בפז.

נסעתי לווארזאזאט OUARZAZAT. לפי המדריך היה אמור להיות שם, על אם הדרך, מספר רב של טירות (קסור) אחת מהן גדולה, מאוכלסת ומעניינת במיוחד התפרסמה כאתר תיירות מהמרשימים במרוקו. אוטובוסים רבים עוצרים שם בדרכם לדרום הרחוק של המדינה או בכיוון ההפוך, לכן סברתי שלא תהיה בעיה לחזור למרקש, אפילו בלילה מאוחר. הגעתי לשם וכדרכי שכרתי לי מדריך. הוא בקושי ידע צרפתית, אבל טוב ממנו לא מצאתי. הוא סייר אתי שעות. כשהגענו לשוק הבהמות הבחנתי בשני אנשים שלבשו לבוש יהודי מסורתי ולראשם כובעי ברט. הם חיפשו לקנות כבש. התממתי ושאלתי: "מדוע אלה חובשים כובעים משונים?". נעניתי שאלה יהודים. – "מה זה יהודים? האם זה סוג של מסלמים כמו השיעים?" נעניתי, שאלה אנשים שגרים בתוך הקסאר, הם סנדלרים ויש להם "מסגד"

משונה. הם מתפללים בשפה מיוחדת, שאינם מבינים. בקשתי ללכת לבקר במגורים שלהם ו"במסגד" המיוחד להם. נכנסנו אל בין חומות הקסאר במעבר צר מאוד, שהיה חשוך משום שהקומות העליונות כיסו עליו, ורחבו איפשר מעבר של שני אנשים זה מול זה לכל היותר, מבלי להתחכך ביניהם. נכנסנו בדלת הראשונה משמאל. היא לא היתה נעולה. לדברי המדריך היתה זו דירה פרטית של אחד היהודים. קומת הכניסה היתה ארווה לחמור או שנים ובקומה העליונה היה חדר גדול למדי - כ-25 מ"ר, ללא ריהוט כלשהו. בצד הקיר היו מגולגלות יחד מחצלת ושמיכה עבה מרופטת ולידם מספר פריטי לבוש ומחמם גחלים לבישול. היו מעט שאריות מזון בצלחות חמר ושק קטנטן של גרגירי דגן לא מזוהה. נחרדתי מהעוני שלא ראיתי דוגמתו עד אז. יצאנו מ"הדירה", הלכנו עוד מרחק מה בתוך הקסאר והגענו לדלת נמוכה בגובה 110 ס"מ לכל היותר. נכנסנו בכפיפה עמוקה. המדריך הכריז: "זהו המסגד של היהודים". היה שם חדר גדול ומעל לאחד הקירות, בצמידות לתקרה היו חלונות צרים ברוחב של כ-25 ס"מ, ששימשו לכניסת אור מבחוץ. נראה שאחד מהם ניתן לפתיחה לכניסת אויר. דרגשים רחבים שיכלו לשמש אנשים לישיבה בסיכול רגלים, היו בנויים סביב שלושה קירות. סידורי תפילה היו פזורים על הדרגשים ועל הרצפה. היתה תיבה מעוררת רחמים לשליח הצבור, ושני ספרי תנ"ך שלמים מרופטים למדי היו מונחים, אחד על התיבה ושני על אחד הדרגשים. לא היה ספר תורה, למרות שבקיר שלא דרגש בנוי, היתה גומחה לאחסונו. לבי נצבט למראה העליבות והעזובה ומרחמים על האנשים, דיירי ומשתמשי המקום. נדהמתי להיווכח שלמרות התנאים הבלתי אנושיים, שבהם חיו אותם יהודים שראינו בשוק הבהמות, הם שמרו על דתם ותרבותם כמיטב יכולתם.

בצאתנו מהקסאר פגשנו את אחד היהודים. בקשתי מהמדריך לתרגם שיחה קצרה ביננו. שאלתי מספר שאלות בנאליות. מתשובותיו עלה שמרבית היהודים שחיו שם, עברו לאחרונה למרקש וקזבלנקה (עלו לארץ?) ובמקום נותרו משפחות ספורות. הבנתי שהיהודי ציפה לטיפ מהתייר "העשיר". הכנסתי את היד לכיס ונוכחתי שאין לי אף פרוטה מעבר למה שהתחייבתי לשלם למדריך ולאוטובוס. בכיס פנימי במכנסי היתה מוחבאת חבילת שטרות של 10.000 פרנקים מרוקאיים (כ-50 \$ של אז), אותה לקחתי מקזבלנקה כדי שתספיק לצרכי לכל משך העדרותי. חששתי להוציא את הכסף ולגלותו לעיני האנשים, אבל העוני שראיתי שם לא נתן לי מנוח. בקשתי ללכת לשרותים, הסתתרתי מאחורי גדר, שלפתי שטר וקפלתי אותו לממדים קטנים מאוד. ברגע שהמדריך לא שם לב, שמתי אותו בידו של היהודי. הוא פתח את ידו להסתכל ולא האמין. אולי חשב שאליהו "הנביא" ביקר אותו והחל לקפוץ משמחה כמו משוגע. אמרתי למדריך שאני רואה את האוטובוס למרקש ורצתי איתו לתחנת האוטובוס על מנת לברוח מיד מהמקום. למזלי האוטובוס נסע בתוך דקות. חזרתי למרקש עמוס חויות ומצר על טפשותי. מעשה הצדקה שלי יכול היה להפיל אותי בפח בניגוד לכונותי הטובות. תגובתו המופרזת של היהודי הייתה עלולה לעורר שאלות לגבי זהות ה"תייר הנדיב". בפעם הזו פעלתי ע"פ הרגש ולא ע"פ השכל ו"התושיה יצאה כנראה לחופשה".

בינתיים נמסר לי שהבחור שנעצר כשבועים קודם לכן, הוברח ממרוקו. הבנתי שעלי להמתין עוד מספר ימים להחלפת זהותי. בשל ההקלה בחששות מתקלות בטחוניות סברתי שאין מעתה מניעה לנהוג כתייר מן המניין וללון גם בבתי מלון. החלטתי לנסוע למספר ימים לטייל בדרום מרוקו לפני שובי לקזה.

היעד הראשון היה TAFRAOUT ומשם לTINGHIR. תפראוט הוא איזור חצי מדברי, שגילו הגיאולוגי מהעתיקים במרוקו. הוא מיושב ברברים. בשל מבנהו הגיאולוגי, הטופוגרפיה שלו שונה מזו

של הרי האטלס והוא מאופיין בכך שהוא מבוותר מאוד. הנופים בו מיוחדים גם בשל תושית התושבים, שהקימו קסור (טירות) במקומות "בלתי אפשריים", על גבי סלעים חשופים ומצוקים עוצרי נשימה. הנסיעה לשם חייבה לינה בשני מקומות שונים בדרך, לילה אחד לפחות בכל מקום. בחרתי ללון במלונות שהוקמו על ידי הצרפתים, שנקראו GITE D'ETAPE. היו אלה מלונות ברמה גבוהה, שנבנו במקומות נידחים ע"מ לעודד את התיירות אליהם. התחנה הראשונה שלי היתה TIZNIT, שנמצאת דרומית לאגאדיר ונחשבה בירת עמק הסוס. הסוס הוא נהר איתן, הדרומי ביותר במרוקו. הגעתי עם ערב ל-TIZNIT, עיירה מוקפת חומה, ששעריה נסגרים ללילה ולאחר מכן - אין יוצא ואין בא אליה. תחנת האוטובוס היתה בככר השוק בתוך העיירה. מיד בבואי שאלתי על בית המלון הצרפתי ונאמר לי שהוא נסגר לפני חודש בשל העדר תיירים ולא יפתח במהרה.

TIZNIT ממוקמת צפונית מעט לעירה מדברית אחרת, בשם סידי איפני, שהיתה תחת שלטון ספרדי. באותו זמן החלו שם מעשי טרור נגד הספרדים ופעולות תגמול של הספרדים. פעולות האיבה שהיו באותה תקופה באלג'יריה, השפיעו גם הם על התיירות, לדרומה של מרוקו במיוחד. מסיבות אלה, הדירו התיירים את רגליהם מטיזניט.

כשראיתי שאין לי מקום ראוי ללון, רציתי להסתלק. שאלתי אם יש אוטובוס, שיוצא לאחת מהערים הגדולות של מרוקו ונעניתי בשלילה. בתחנת האוטובוס היה בית קפה בבעלות אשה צרפתייה, שבדיוק התארגנה לסגירתו. שאלתי אותה אם יש סידור לינה כלשהו בעיירה והיא ענתה שלמעשה אין, אבל עמוק בלב העיירה יש "בית קפה" שגם משכיר חדרי ארוח. היא שרטטה לי את הדרך ואמרה שהיציאה של האוטובוס לתפראוט היא ליד הקפה שלה, אחרי 07⁰⁰.

מצאתי בקלות את "הקפה".-אכסניה, הסתבר שזה היה בית מרוח, אולי מאורת סמים, מלא עשן, ריח מחליא, ללא אוורור כלשהו. המלצר לקח אותי לקומה העליונה לחדרי הארוח. בחרתי חדר שנראה לכאורה סביר, אבל מיד הבחנתי ש"גדוד שלם" כבר ישן לפני על המצעים שעל המיטה. גם המגבת היתה כולה מוכתמת. לא היו מים זורמים, אלא קערה וכד למים, שאותם אמורים לשאוב מבאר בחצר הבית, לרצחה. מובן שגם השרותים גרמו לי טראומה קשה. בלית ברירה השלמתי עם הגורל, כי הייתי חייב להמתין עד יציאת האוטובוס למחרת בבוקר. הוצאתי בגדים משומשים שלי מהתיק, כיסיתי בהם את הכרית ושכבתי לנמנם מבלי להסיר את הבגדים ולחלוץ את והנעלים. נדהמתי לגלות, שכאשר סוגרים את הדלת, היא מסתירה רק כשני שלישים מפתח הכניסה. בקלות ניתן היה להציץ מעליה או לזחול מתחתיה. כעבור זמן קצר התחוויר לי שהאכסניה שלי היא לא רק בית מרוח ומאורת סמים ירודה, אלא גם בית בושת. כל הלילה שמעתי צעדים נכנסים ויוצאים, עולים ויורדים במדרגות, צעקות גניחות, טריקת דלתות ואפילו בכי ומכות. הייתי המום, וכמובן שכמעט לא עצמתי עין, עד שסוף סוף הבוקר הגיע וב- 06⁴⁵ יצאתי בשלום לתחנת האוטובוס, בתקוה שאוכל לשתות קפה אצל הצרפתייה. במשך חצי שעה של המתנה לא היתה נפש חיה בככר. ב- 07³⁰ ישבתי ושתייתי פעמיים קפה עם בגט טרי וחמאה, פיצוי על ארוחת הערב שלא אכלתי ועל לילה של סיוטים.

האוטובוס יצא לדרך עם נהג ועוזר ב- 08⁴⁵ במקום 07⁰⁰, כפי שנאמר לי ע"י כל הנוגעים בדבר. הופתעתי למצוא את עצמי נוסע יחיד.

לאחר נסיעה של מספר ק"מ בכביש, האוטובוס ירד לדרך כבושה, לא סלולה. בתחילה נסענו לאורך פס ירק רחב במדבר שממה. מהנהג הבנתי שזהו נהר הסוס, או אחת התעלות שלו. לפתע נשמעו צעקות והאוטובוס נעצר. לא הבנתי מה קורה. הסתבר שבצד הדרך עמדו אנשים שהסתתרו בצילם של עצי ARGANIER. אלה עצים שנראים כמו עצי שיזף ("דומים"). הם אינם קוצניים ופריים דומה במקצת לזיתים. מזרעיהם מפיקים שמן עדין ויקר שמשמש בעיקר לקוסמטיקה. העצים של האכרים אוהבות מאוד את הפירות ומטפסות על העצים כמו חתולים בכדי לאכול את הפירות הבשלים.

האנשים עלו לאוטובוס עם שקי סחורה. כעבור כברת דרך נוספת הנהג הבחין, במרחק כמה מאות מטרים, באדם ואיתו שתי כבשים, שמאותת לו לעצור. הוא עצר והמתנו מספר דקות, עד שהגיע ועלה לאוטובוס עם הכבשים. בהמשך, עצרנו שוב ושוב לנוסעים עם תרנגולות, עם עזים ועם שקים רבים של סחורות. האוטובוס נראה כמו משאית, שהועמסה באי סדר מושלם והמשיך והתמלא עד כדי כך שלא ניתן עוד להעמיס עליו גרגר. שאלתי את הנהג לאן הם נוסעים הוא אמר: לשוק של אמצע הדרך לתפראוט.

למזלי, לפני שהאוטובוס התמלא עד אפס מקום בבעלי חיים, סחורות ואנשים, התישב לידי ברברי גבוה גרום-פנים, עם תיק אישי בלבד, כמו לרבים כמוהו. התיק נחשב אצלם לפריט לבוש דקורטיבי שימושי ואיש לא נפרד ממנו מחוץ לביתו. הוא גמגם מספר משפטים בצרפתית עילגת והבנתי ממנו שהוא נוסע לביתו באחד הכפרים שבדרך. הוא סיפר שעבד במפעל מצברים בליון שבצרפת, ולפני שנתיים פוטר והיה מאוד רוצה לחזור לשם, כי קשה לו להתקיים בכפר ללא עבודה וללא קרקע חקלאית. הצעתי לו שיכתוב מכתב למפעל ויבקש לחזור לעבודה שם. הוא הסכים איתי, אמר תודה מספר פעמים ושתק. חזר ואמר תודה ושתק וכך כל כמה דקות. כתום יותר משעתיים נסיעה, האוטובוס עצר ליד מקום הומה אדם. כל הנוסעים והסחורות הורדו. שאלתי אם זאת תפראוט ונעניתי שזה השוק של מחצית הדרך.

מאחר שהנהג אמר לי שהוא נשאר במקום כשעה, ירדתי לסיור בשוק. זה היה שוק כפרי שמכרו בו סחורות חקלאיות מקומיות מאיכות ירודה, כמו: תמרים שאוכלים רק לאחר בישול, קטניות זערוריות לא מנופות מגופים זרים, שעורה וסורגום, בשר מיובש בעל מראה וריח דוחים. היה גם אתר שחיטה שמכרו בו בשר של בהמות שנשחטו למכירה במקום.

לא ידעתי מה אעשה שם שעה, לא היה מה לראות וחזרתי לאוטובוס למקומי. מיד התלוו אלי הברברי, הביא לי ניר, מחברת ועפרון וביקש ממני לכתוב עבורו מכתב למפעל המצברים. חשבתי לסרב לו בנימוס. אמרתי לו שלשם כך אני צריך את הפרטים של המפעל, הכתובת והפרטים האישיים שלו, וגם את תלוש המשכורת האחרון, כדי שהמפעל ידע במי מדובר. כמו במטה קסם הוא הוציא מתיקו את כל הנדרש. יצאתי אל מחוץ לאוטובוס וכתבתי את המכתב על מכסה המנוע, כי לא ניתן היה למצוא משטח ישר יציב אחר שאפשר לכתוב עליו בצורה סבירה. לקח לי מספר דקות להשלים את המכתב. בינתיים התאספו סביבנו סקרנים כאילו היתה זו הופעת קוסם. כשמסרתי לו את המכתב הוא הודה והושיט לי מטבע של 50 פרנק מרוקאי כשכר (אז 25 סנט אמריקאי). דחיתי בנימוס את המטבע ואמרתי לו שזו מתנה לחברות בינינו. כשהסקרנים ראו שהעבודה חינם, נוצר מיד תור ארוך של אנשים עם ניר ועיפרון, שחכו שאכתוב להם מכתבים, בקשות, ושאלו עבורם טפסים. לשעה קלה נהייתי "כותב בקשות רשמי" בשוק של אמצע הדרך לתפראוט.

כעבור זמן מה האוטובוס התמלא שוב והמשיך בדרכו לתפראוט. הדרך לשם היתה מקסימה. הנוף החליף פניו ממדבר צחיח ומרחבים לא מעובדים להרים נמוכים מכוסים עשב נמוך, קסור על ראשי מצוקים עם דקורציה של דקלים, אינסוף מטעי שקדים פורחים, שכאילו גדלים בר, בקיצור- מראות ציוריים מאוד.

האוטובוס עצר בתפראוט לארוחת צהרים מאוחרת - מחצית הדרך לתחנתו הסופית ב- TINGHIR. לא מצאתי שם משהו לאכול. קניתי תמרים ושקדים בפרוטות, בכמות שתספיק לי גם לערב כי לא ידעתי מה מחכה לי ביעד. האוטובוס המשיך בדרכו כמה שעות נוספות, אסף והוריד נוסעים והנוף חזר להיות מדבר צחיח.

תיגיר היא נוה מדבר גדול לאורך נהר הדראע בדרך לארפוד, שתוארה לעיל. הלילה ירד והגענו ל- TINGHIR, שם ירדו אחרוני הנוסעים. הזכרתי לנהג שהבטיח לקחת אותי למלון ה- GITE D' ETAPE. הוא ענה: "לא שכחתי מיד נגיע".

הוא סטה מהכביש הראשי והחל לעלות על הר גבוה. נחרדתי, כיון שנשארנו שלושה באוטובוס, בעלתה מוחלטת- הנהג, עוזר הנהג ואני. חזרתי ושאלתי: "לאן אתה לוקח אותי? הלוא עזבנו את הכפר!" הוא לא ענה. מפלס הדאגה שלי הרקיע. שאלתי שוב והוא עשה עצמו לא שומע. התחלתי לחשוב מה עלי לעשות? כשלפתע הוא עצר ב"שום מקום" והחל צועק בערבית: "אחמד הגענו!". נשמעה תשובה בברברית.

מישהו התקרב לאוטובוס, הציץ פנימה ואמר "ואחד?" התשובה במרוקאית: "וואח'ה"- "כן". כעבור דקה נשמע טרטור של גנרטור ואז נדלקו אורות. עמדנו ליד בנין מסוגן בן שתי קומות. הייתי האורח היחיד. הכניסו אותי דרך חדר האוכל. המראה היה מרשים: עשרות שולחנות זוגיים ערוכים עם מפות לבנות, כלי אוכל מחרסינה צרפתית יקרה, סכום מרשים, ליד כל צלחת שלוש כוסות קריסטל: למים, ליין ולשמפניה. הייתי המום: ארמון בלב המדבר. בשום מקום טרם התארחתי בארמון פאר כזה. עוד לפני שעליתי להתרחץ, המארח שלי במלון בקש שאבחר את מה שארצה לאכול. המבחר היה מרשים. בחרתי ועליתי להתרחץ. ישנתי שם עד מאוחר בבוקר כי האוטובוס למרקש היה אמור לצאת לקראת הצהרים. כשפתחתי את התריסים של החדר בבוקר, נדהמתי מהנוף עוצר הנשימה של נאת המדבר ושל הכפר הציורי שנראה ממנו. המלון והארוח היו ניגוד גמור ופיצוי למה שחוויתי ב- TIZNIT. המארח ואני הצטערנו שלא נשארתי שם מספר ימים.

חזרתי אל בית האלמנה במרקש לקחת את כל חפצי, הודיתי לה ויצאתי לדרכי לקזבלנקה בדרך מאריכה- דרך אגדיר. בשל המרחק הרב- יותר מ-600 ק"מ- מאגדיר לקזה, תמורת תוספת תשלום, ניתן היה לנסוע באוטובוס PULLMAN בלילה, עם שרותים צמודים ואפשרות להטות את הכסא לאחור, לשינה. האפשרות שהארכת הדרך תגרום לי להגיע לקזה באחור של יום, לא הדאיגה אותי. אגדיר, בדומה לערי חוף מרוקאיות אחרות, היתה במאות ה-15-16 וגם מאוחר יותר, מאחו צבאי פורטוגזי לשימושם של הספנים הפורטוגזיים הנועזים של אז. במרבית אותן ערי מאחו נותרו עד היום מבצרים פורטוגזיים מרשימים. חשבתי לבקר בשתיים מהן: באגדיר וב- MOGADOR (כיום א-צווירה).

הגעתי לאגדיר, עיר קטנה ומרשימה לחוף האוקיאנוס האטלנטי, באיזור שכמעט אין בו עננות וגשמים. תחת השלטון הצרפתי היא הפכה לעיר קייט, שהתפרנסה בעיקר מתיירות. השתכנתי במלון נוו ונקי,

בבעלות צרפתית. כששאלתי על המבצר הפרטוגזי, אמרו לי: "חבל על הזמן שלך, הוא כאין וכאפס לעומת המבצר של מוגדור". לאחר סיור מהנה של כמה שעות בעיר החדשה וברובע היהודי של העיר הישנה, הלכתי לתחנת האוטובוס וקניתי כרטיס לקזה דרך מוגדור עם מקום שמור לאורך כל הדרך עד קזה. מוגדור מרוחקת מאגדיר כ- 170 ק"מ - שעתים וחצי של נסיעה. טילתי במוגדור עד לרדת החשכה. האוטובוס לקזה, שהיה אמור להגיע אחרי 20.00, איחר להגיע. היו שם עוד מספר נוסעים ופנינו לאחראי לשאול מה קורה? הוא ענה שהוא מופתע מאוד כי זה אינו דבר רגיל, וגם נראה לו מוזר שאינו מצליח ליצור קשר עם המשרד של החברה באגדיר. כתום שעה וחצי של איחור הוא הציע להחזיר לנו את הכסף ע"מ שנשכור מונית לקזבלנקה. הכל התארגן במהירות והשכם בבוקר הגענו עם המונית לקזה.

הגעתי לדירה שלי לאחר העדרות של כשלושה שבועות. בהתאם להוראות הבטחון, לפני פתיחת הדלת בדקתי אם בהעדרי מישהו ביקר בה או מישהו זר התעניין בי. הבדיקה נעשית בשיטה אלמנטרית: בעת סגירת הדלת, מכניסים פיסת ניר קטנה בינה לבין המשקוף, מעל הלשונית של המנעול, כך שאם מוצאים אותה על הארץ זה מעורר חשד לביקור של זר. במקרה שמישהו זר ירצה לדעת אם פקדתי את הדירה, הוא ידביק מבחוץ לדירה את הדלת למשקוף בחתיכה זעירה של ניר דבק שקוף, במקום שאינו בולט, כך שברגע של פתיחת הדלת-הניר ישאר צמוד לצד אחד (למשקוף או לדלת). ישנן גם שיטות אחרות. בבדיקה שטחית גיליתי מיד מספר נירות דבק מודבקים על הדלת הנעולה והרצפה. הבנתי שמישהו התעניין בי.

הלכתי לדירתו של חיים יחזקאלי, השליח של תנועת דרור, שגר לא רחוק ממני, להתריע על מה שמצאתי. פגשתי אותו יושב בבית קפה לא רחוק, צופה על הכניסה לבנין שלי. הוא קם והקביל את פני. פניו היו מלאי דאגה. עוד לפני שהוצאתי הגה הוא שאל: "נכון שאתה בא מאגדיר?" – "נכון" – "ספר מה קורה שם?" סיפרתי את קורות הנסיעה שלי בלילה. מעבר לכך לא ידעתי כלום.

הלכנו לדירה שלי לשמוע חדשות מהרדיו המקומי. כל החדשות היו על רעידת אדמה קשה מאוד שהיתה באותו לילה באגדיר. דובר על עשרות אלפי נפגעים וביניהם אלפי הרוגים. כשהסתכלתי בהמשך השבוע בצילומים שפורסמו משם ביומני קולנוע ובעתונות גיליתי שהמלון שבו התאכסנתי - HOTEL DE FOUCAULT בן מספר קומות, נבלע כולו באדמה ולא נותר בו אפילו ניצול יחיד. באגדיר היו יותר מעשרת אלפים הרוגים, מהם כ- 2500 יהודים. השכונה היהודית נפגעה בצורה הקשה ביותר מכל חלקי העיר. רעידת האדמה באגדיר, לא היתה בעוצמה מהקשות שמתרחשות בעולם (פחות מ 6.0 בסולם ריכטר). מספר הקורבנות החרגי, ובמיוחד בשכונה היהודית, נגרם ממיקום גיאולוגי לא מתאים להקמת עיר ומבניה גרועה. העיר נבנתה על שטח מישורי בין שני גאיות. זעזוע האדמה גרם לתזוזה של המשטח כולו, שהביא לחורבנה של העיר. השכונה היהודית שכנה לאורך קצהו הצפוני של המשטח במרומי הגיא. משום כך הבתים נפלו לעומקו. בנוסף לכך, הרעידה פקדה את המקום בשעות הערב המאוחרות, כשמרבית האנשים שהו במבנים או ישנו.

במה שנוגע לי, צדק מי שאמר, שלעתים צריך יותר מזל משכל. במקרה שלי הסקרנות הביאה לי את המזל.

עם החזרה לפעילות שגרתית חידשתי את העבודה במלוא המרץ. בינתיים נתוני הרקע של מרוקו היו בלתי נוחים למרוקאים: האסון באגדיר והצורך בשיקום הנפגעים בתנאים של משבר כלכלי מעמיק, התגברות המלחמה באלג'יריה והפסקת יחסי הסחר אתה, התגברות הלאומיות המרוקנית, שתבעה את ספוח המובלעות הספרדיות – סאוטה, מליה איפני וריו דה אורו (לימים טרפיה TARYA), דרישה לסילוק הבסיסים האמריקאים והתגברות מחלתו של המלך מחמד החמישי.

ההתפתחויות הבינלאומיות הביאו את השלטונות המרוקאיים ליתר פתיחות, התקרבותה של מרוקו לליגה הערבית בראשות מצרים בשנים עד אז, לא הניבה פירות כלכליים או מדיניים, אלא להיפך: העולם הערבי סער. האיחוד של סוריה ומצרים התפרק, עבד אל כרים קאסם, שתפס את השלטון בעיראק היה קצין לא מוכר ולא אהוד.

התבססותו של דה גול בשלטון בצרפת והצעדים שנקט בכיוון של דה-קולוניזציה, נראתה כהתרחקות הסכנה של קולוניזציה מחודשת של מרוקו. כמו כן בלטה גישתו לביטול השליטה הישירה של צרפת על מושבותיה בעולם ובעיקר באפריקה. מחלתו של מחמד החמישי הביאה להעברת סמכויות משמעותיות ליורש העצר שלו- חסן השני- שהיה ידוע כבעל פתיחות רבה משל אביו כלפי היהודים וישראל, במגבלות ערביות והנסיבות. מבחינתנו התוצאות בשטח התבטאו בהתגברות משמעותית של זרם העליה בכל צורותיה, וליברליזציה מסוימת במתן היתרי יציאה, מבלי לנקר את עיני המתנגדים לממשלה שם.

הבעיה הקשה של "המסגרת" (הכינוי המחתרתי של ארגון העליה ממרוקו) היתה ונשארה העלאת יהודי הכפרים והעיירות הנידחות, שמצבן הכלכלי הלך והחמיר. במהלך אותה שנה (1960) לא היו ארועים חריגים ראויים לציון, למעט תקלות משניות פה ושם. העליה הבלתי לגאלית נמשכה כסדרה: פעילות תנועות הנוער בערים התרחבה והעמיקה ובאותה שנה נערכו שוב מחנות קיץ רבי משתתפים בצרפת. לקראת חגי תשרי שמחתי לשמוע שנמצא לי סוף סוף מחליף, שהיה אמור להגיע לפני ראשית נובמבר. יצאתי לחופשה, ע"מ לנצל את מלוא זמן החופשה המגיעה, שהצטברה לזכותי וטרם נוצלה. במהלך החופשה הסתבר לי, שכריסטיאן עזב את עבודתו החלוצית ביוטבתה וחזר לצרפת בכדי לסייע לאחיו ז'אן בעשייה למען עניי צרפת. ז'אן החל בפרויקט של בניה מתועשת, זולה במיוחד, בכפר ליד לימוז' במרכז צרפת. הם האמינו שלפתוח זה יהיו השלכות סוציאליות מרחיקות לכת. בהתחשב בכך שהסיוע שניתן לי על ידי כריסטיאן ומשפחתו במהלך שליחותי היו מעל ומעבר למה שניתן לצפות מחבר, ובמסגרת היחסים שנוצרו אתו ועם משפחתו במשך השנים, התגיסתי ללא היסוס לסייע בידם בקדום המפעל. ז'אן החל בניסויים בבניית בתים מלוחות גדולים של קרטון גלי דחוס, טבול בשרפים סינטטיים, שאמורים להבטיח עמידות למים ולפגעי מזג האוויר.

עם הצטרפותי אליהם, שאלתי שלוש שאלות:

(1) מה תהיה העמידות לאש של אותם בתים,

(2) האם בדקו שמישהו יהיה מוכן לשמש "שפן נסיונות" ולשלם עבור רכישת בית כני"ל,

(3) האם ניתן לבנות בתים כני"ל בקומות.

בתשובה לשאלה הראשונה, הראו לי מסמכים ממכון התקנים, שהלוחות עמידים לשבע מאות מעלות צלזיוס במשך מספר דקות. אמרתי שאש של גז ביתי מגיעה ליותר, לכן לדעתי זה לא יספיק. לשאלתי השנייה לא היתה להם תשובה, לשאלה השלישית התשובה היתה חד משמעית שלילית. אמרתי להם

שבעית העוני הקשה מתרכזת בערים, שם הקרקעות במחסור, כך שבתו קומה אחת לא יתאימו. למי, אם כך, יסייעו בתים כנ"ל? לא היתה לכך תשובה.

למרות זאת הם בנו בית לדוגמא והזמינו עשרות אנשי מקצוע ו"פעילים חברתיים" לבחון את הבית. הוא נראה כמו מכולה מפוארת עם חלונות, אבל איש לא הזמין בית כזה למגורים. פאראפראזה על אימרת חז"ל תתאים כאן: "ראשית מעשה(במקום סוף מעשה) במחשבה תחילה". למרות הרצון הטוב של כולם, החשיבה לא היתה מספקת. הצטערתי שלמרות בורותי בתחום, צדקתי בהערכתו שהפרויקט נדון לכשלון מוחלט.

בסוף 1960 חזרתי לגניגר. המוסד לא הצליח עד אז לחלץ את המשפחה מדמשק. ההתחייבות של איסר הראל נשארה בתוקף והמוסד הטיל הפעם את המשימה על יהודה דומיניץ, מנהל מחלקת העליה של הסוכנות. סגה זו תתואר בפרק אחר.

16. חזרה ממרוקו (דצמבר 1960)

כשבאתי לגניגר מצאתי קבוץ שונה לגמרי מזה שעזבתי לפני שלוש שנים (כי חמישה חדשים לפני היציאה למרוקו כבר הייתי בקורסים מטעם המוסד). לפני שיצאתי היה לקבוץ אופי ציוני חלוצי, "ספרטני", שבו העוגן האידיאולוגי ובעיקר הציוני, היה ללא ערעור. בקבוצי השומר הצעיר העוגן הזה התרופף מאד, כשחלק מהם אמצו באופן רשמי את הקומוניזם הסטליניסטי, למרות שסטאלין מת ב-1953, לכן האידיאל הציוני לא היה עוד מובן מאליו. היו כמה אנשים עם נטיות שמאליות קיצוניות גם בקבוץ שלנו, אבל למרות שהייתה בו מונולטיטיות רעיונית, קולקטיביזם רעיונית לא הייתה. אדם שהחזיק בדעות שונות, הוטרד, בין בצחוק ובין ברצינות וזה לא היה כל כך נעים. סוף סוף הקבוץ הינו חברה מצומצמת, וכל הזמן מתחככים זה בזה. מצד שני באותן שלוש שנים המשק הקבוצי התפתח בצעדי ענק.

כשהתיצבתי, בוגר ב-3 שנים ממה שיצאתי, שלחו אותי לטעת פרדס בגניגר. שאלתי: "מה פתאום פרדס?" אמרו: "כי אין כבר מה לגדל בארץ. לפלחה אין שטחים, במטעים, עמק יזרעאל לא יכול להתחרות באזור הגליל העליון, ופרדס ממילא הולך בעיקר ליצוא אז לא תהיה בעית שיווק". אמרתי: "השתגעתם יש כאן לעתים כפור, ושלג". אמרו שהכל נבדק ע"י משרד החקלאות.

לי לא היה מושג בגדול הדרים. הביאו מישהו בשם חיים פרידמן - מדריך להדרים, שהיה פרדסן ותיק מאד מפרדס חנה, להדריך אותי. הוא לא הבין שום דבר בתאוריה או במדעי החקלאות אבל היה לו נסיון מעשי עשיר והיה איש מאד חביב ונעים הליכות, ציוני ממיסדי פרדס חנה, שמשפחתו מיוצאי גרמניה. היה להם בן, רמי, רב חובל בכיר של המיכלית הגדולה ביותר ב"צים", שהובילה לארץ נפט מהמפרץ הפרסי. אחרי כן הוא קבל את האניה הגדולה, או בין הגדולות ביותר של צים. חיים היה תמיד מביא לי מתנות. ביום שאמרתי לו שאני מתכוון לעזוב את הקבוץ, הזמין את עצמו לכוס קפה בחדרי. זה היה שנה וחצי לאחר שחזרתי. אחרי ששתינו הוא הוציא מעטפה ונתן לי. שאלתי אותו: "מה זה?" הוא אמר: "אני יודע מה זה קבוצניק שעוזב את הקבוץ בלי כלום. זו לא מתנה, מתי שיהיה לך תחזיר לי". אני פותח ורואה: 100 ל"י. הייתי המום. במאי 1962 זה היה סכום עתק. כל התקציב השנתי האישי של חבר בגניגר היה 50 ל"י. אמרתי, בסדר, אני אחזיר לו בהקדם. עברו 6-7 שנים ולא הסתדר לי להחזיר

לו כי לא היה לי כסף אפילו לא ליום יום. נהייתי סטודנט, ההורים שלי הגיעו בנובמבר 1962 וכל אגורה שהייתה לי נתתי להם כעזרה. עד שיום אחד החלטתי שיש לי כבר מספיק כסף ואני אתן לו במקום 100 ל"י \$100. באחת הנסיעות לחיפה נכנסתי לפרדס חנה והגעתי לביתם. התברר שהם כבר לא גרים שם ועברו לבית זקנים. הם היו כבר בודאי בני שמונים+. ניסיתי לברר איפה בית הזקנים אבל איש מהשכנים לא ידע. בהזדמנות אחרת, אחרי שחזרתי מאפריקה (ב-1980) נודע לי שמו של בית הזקנים. הלכתי לשם וחשבתי להחזיר לו \$ 500 אבל אמרו שהוא כבר לגמרי לא בהכרה ואשתו נפטרה, כך שלמעשה לא היה למי להחזיר את הכסף. זה החוב היחידי שאני עדיין חייב ולא הייתה לי אפשרות להחזיר. אני מוכרח להודות שללא הכסף הזה, ספק אם הייתי שורד.

בגניגר נטעתי וגדלתי פרדס יפה. בין האנשים שעבדו אתי בפרדס, היו שתפשו אח"כ עמדות מפתח: למשל ויקטור מדינה. הוא לא היה חבר קבוץ, הוא היה באולפן לעברית בגניגר. התיידדנו והוא בא לעבוד אתי. היה גם יהודה רותם, שלימים היה מנכ"ל צים ועוד אחרים.

החלטתי לעזוב את גניגר כי רציתי ללמוד. כשהלכתי לעשות תעודת בגרות הקבוץ התנגד בצורה אקטיבית. הדעה הייתה שלומדים בשביל ידע ולא בשביל תעודות. אבל מה לעשות שהתעודה הייתה כרטיס הכניסה להמשך הלימודים?

הקבוץ לא אישר לי לצאת ללמוד, אלא אם כן אלמד מה שהקבוץ יחליט ובתנאי שאחזור ללמד בבית הספר האזורי או בבית הספר בגניגר. לא רציתי להיות מורה, ולא רציתי להיות מחויב לאף אחד. נוסף לכך, אחרי שהורי באו לא יכולתי להמשיך להיות חבר קבוץ כי ההורים היו זקוקים לעזרה רבה. היו הרבה דברים, שלו נשארתי בקבוץ היו חורגים מהמסגרת, כי שם נקבעו כללים נוקשים כדי למנוע ניצול לרעה. למשל הרבה זמן אחי יצחק, שלימים היה לפרופסור לשפה וספרות ערבית, גר אצלי. לא היה לו כסף והיה צריך לשלם עבורו שכר לימוד באוניברסיטה ועוד. עזבתי את הקבוץ בסוף מאי 1962, חמישה חדשים לפני שהמשפחה הגיעה, בראשית נובמבר של אותה שנה. זה היה צרוף מקרים.

בלימודים האקסטרניים לבגרות, שהיה עלי להשלים, הכבידה מאד העובדה שלא היה במי להיעזר ולא היה לי כסף לרכישת ספרי לימוד. קורסים שקיימים היום לא היו והכל היה צריך ללמוד לבד, וכשמדובר בשפה זרה או מתמטיקה זה מאד לא פשוט. למזלי בתקופה ההיא היה לי כושר למידה מעולה. תוך 6 שבועות גמרתי את כל המקצועות בתור אקסטרני והיה לי האומץ והטפשות לגשת גם לבחינה במתמטיקה, לאחר שהיו לי 3 ימים בלבד להתכונן לבחינה. הסתבר שבמתמטיקה חסרו לי 3 שנות לימוד בבית הספר, כי המתמטיקה שלמדנו הגיעה בקושי לרמה של כיתה ט'. ניסיתי ללמוד לבד וקבלתי ציון 2, כנראה כי רשמתי נכון את השם. לאחר מכן הדוד שלי בחיפה הזמין אותי אליו לכמה ימים ואמר שיציע אותי קדימה ויכין אותי לבחינה. נסעתי אליו ובאמת במועד ב' הצלחתי להוציא את ה-6, כי לא היה מי שיבדוק את התרגילים שעשיתי. לא יכולתי לממן כל פעם נסיעות מגניגר לחיפה לכרמל, כדי שהדוד יבדוק לי את התרגילים.

עזיבת הקבוץ עברה במהירות: הודעתי וכעבור שבוע עזבתי. בהתחלה הלכתי לתל-אביב כי לא הייתה לי אפשרות לשכור דירה, אז גרתי כמה ימים אצל אחותי. למזלי חבר כיתה שלי, משה עציון (קלפהולץ), חבר כתתי לשעבר, שעבד בחברת רמזורים "סיגנלור" אמר לי: "בוא לעבוד אתנו, הם מחפשים עובדים". אמרתי שאני לא מבין בזה שום דבר, הוא שאל אותי: "לחפור אתה יודע?" היה צריך לעמוד בצמתים בתל אביב לחפור בורות לרמזורים. כשבאתי אמרו לי: "אתה לא תחפור בורות, יש לנו פועלים

מומחים בחפירה ואתה רק תדאג שהם יעשו את החפירה במקום ובעומק הדרושים ושלא יגרמו נזק לשום דבר בסביבה". עבדתי שם יום יומיים אבל לא הייתי רגיל להתבטל ולהשגיח שאחרים יעבדו. חבר אחר שאול זהבי בן הקיבוץ שעזב הרבה לפני ובמקרה פגשתי בבנק כשהלכתי לפרוט את הצ'ק, אמר שאחד בשם רמי למברסקי מכפר יחזקאל, מחפש מישהו שיוכל לסדר לו מערכת השקיה. קפצתי על המציאה. הוא עיבד את הקרקעות של סביון, ליד מלון "אוויה", שליד נוה מונוסון ומושב גני יהודה. היו לו הרבה קרקעות בחכירה והוא עיבד את כולן.

רמי למברסקי שילם לי ביד רחבה – 550 ל"י לחודש, משכורת "עתק" במושגים של אז. אני לא ציפיתי לכל כך הרבה, אבל התברר שהוא היה על סף פשיטת רגל וכל הזמן היו מחזירים את השיקים שלו מהבנק. אבל לא הייתה לי ברירה. בינתיים שכרתי דירה של 28 מ"ר בנוה מונוסון והיה עלי לחכות עד שיגיעו התוצאות של בחינות הבגרות, כדי שאוכל להירשם לאוניברסיטה.

באחד הימים, בערך במחצית אוקטובר 1962 קבלתי ממשרד החינוך, שעברתי את כל בחינות הבגרות. עם המברק הזה עזבתי את העבודה ורצתי לירושלים ישר לאוניברסיטה. הלימודים כבר החלו אבל עדיין אפשר היה להירשם.

רציתי להירשם ופתאום ראיתי את נעמי שבאה לקבל את תוצאות בחינות ה.ב.א. שלה. השמחה הייתה גדולה. נעמי הסתכלה בשאלון שמילאתי, בו כתבתי שאני הולך ללמוד היסטוריה כללית ולימודי המזרח התיכון. היא אמרה לי: "מה אתה רוצה לעשות עם זה אתה רוצה להיות מורה?"

אמרתי: "טוב, אשנה למדעי המדינה", אבל זה לא נראה לה יותר טוב. שאלתי: "מה ללמוד?". היא אמרה: "תלמד כמוני, כלכלה וסטטיסטיקה". עם ציון 6 במתמטיקה לא עלה בדעתי ללמוד סטטיסטיקה, אבל רשמתי במקום "היסטוריה כללית" - "כלכלה". התקבלתי במקום. מיד חזרתי והודעתי שאני עוזב את הדירה. שילמתי מראש ועברתי לירושלים.

בירושלים הייתי צריך להתפרנס ממה שהו. מצאתי עבודה בספריה הלאומית אצל מר יואלי. זה היה נחש צפע, לא אשכח אותו. היה לו פרצוף של נזיר, התנהג כמו נזיר וכל הזמן חפש לעשות צרות ולדכא את הסובבים אותו. העבודה שהוא נתן לי היתה לחתום בכל ספר בדף השער ובעמ' 97 לשים -חותמת סודית- "בית הספרים הלאומיים". כל הזמן הוא העביר ביקורת וטען שאני לא יודע להחתים: "זה לא ברור" וזה "מרוח" וזה "חסר" וזה ככה וזה ככה". אחרי כמה ימים אמרתי: "אני לא רוצה את הכסף שלכם, אני לא יכל יותר!" נעמי אמרה לי: "מחפשים במחלקת המחקר בבנק ישראל סטודנטים לכלכלה לעבודה לפי שעות". ישר רצתי לשם וקבלו אותי. ככה התחלתי להיות כלכלן.

17. קורות המשפחה שנשארה בדמשק מאז חזרת ההורים מהביקור בארץ

בתקופת המנדט

עם פרוץ מעשי האיבה בעקבות החלטת האו"ם ב-29 בנובמבר 1947, היחס של הסורים ליהודים השתנה מן הקצה אל הקצה. מצד אחד היהודים תמיד הופלו לרעה, בכך שלא קודמו במשרות ממשלתיות או בכל משרה צבורית, ומצד שני כל עוד המנדט הצרפתי היה בתוקף, התברגו מעט יהודים לכמה משרות בתחום הציבורי, בעיקר בתחום ההוראה, מאחר שהיהודים היו יותר משכילים וגם ידעו צרפתית.

כתום המנדט הצרפתי פטרו את רוב המורים והפקידים היהודים. היהודים בדמשק הרגישו שהעצמאות הסורית לא תטיב עמם והתחדשה הגירה של יהודים לארצות אמריקה הלטינית, מקסיקו, ארגנטינה, מרכז אמריקה – פנמה. מיעוט מסוים הגיע לצרפת, בה היו לאחר המלחמה בעיות קשות של אבטלה ועוני – צרות עד מעל לראש.

אירופה של אחרי מלחמת העולם השנייה לא היתה אטרקטיבית במיוחד בשל ההרס ואי השקט החברתי. ההגירה הוציאה את האלמנטים היותר משכילים, כך שהיהדות הסורית, שנותרה בדמשק, הייתה מוחלשת וללא הכוחות היותר פרודוקטיביים שלה. ההחמרה עם היהודים התבטאה גם בהכבדה במתן דרכונים ליציאה לחו"ל.

הוציאו יהודים מהמשרות הממשלתיות המעטות שעסקו בהן בדואר, בטלפונים, וכמה יהודים שהיו במס הכנסה. לאחר פלישת סוריה לארץ ישראל ב-15.5.48 וכשלונה להגיע להישגים משמעותיים במערכה, גברה מסכת ההכבדות, שהתבטאו בעוינות מוצהרת כלפי היהודים. בתקופה זו גם הרחוב הסורי נעשה עוין יותר כלפי היהודים והחלו הפגנות והתפרעויות נגד ה"ציונים". הופעלו כל מיני הוראות, שלא תמיד היו בחזקת תקנות או חוקים, אלא יוזמה שרירותית של פקידים. למשל: ביטלו את קשרי הדואר ואסרו על יהודים לקבל מכתבים מקרוביהם בארץ ישראל. זה פגע ברבים, כי לא היתה כמעט משפחה שלא היו לה קרובים בארץ. בדמשק נשארו באותה תקופה כ-7-6 אלפים מתוך כ-10 אלפים יהודים שהיו ב-1945. ז.א. הייתה שם עדיין קהילה גדולה ומכובדת. כמובן שהטלת איסורים על קשרי דואר וטלפונים וגם הטלת איסורים על מה שהם חשבו כ"חומר ציוני", היה אחד הסימנים להתחלת גזירות שאין הציבור יכל לעמוד בהן.

מיד לאחר מכן הכריזו על התחלת גיוס לצבא, שכלל גם את היהודים והתחילו לחפש את מי שאמור להיות מגויס לצבא. דה פקטו לא גייסו אותם, אלא דרשו מהם כופר תמורת השחרור. מי שלא היה נוכח, הציקו למשפחתו והפעילו אמצעי לחץ ע"י מאסר וחקירות בנוסח הסורי הידוע לשמצה, שבו בד"כ חיסלו את הבן אדם מבחינה פיזית במכות ובעינויים כדי להוציא מהם הודאות, שהנעדר הוא אכן ציוני, שנלחם בצבא נגד סוריה והופך בכך את המשפחה כולה למשפחה בוגדת ובלתי נאמנה.

ההכבדות הלכו וגברו עד כדי איסור מוחלט על היהודים לצאת לחו"ל בנימוק או עילה כלשהי. מצב זה סימן את היהודים כקבוצת אוכלוסיה מבודדת לחלוטין מהאוכלוסיה הסורית. הוסיפה על כך הגזירה שקבעה שבתעודת הזהות בסעיף דת, במקום לכתוב "יהודי" יש לכתוב: "מוסאוי" – בן דת משה (כדי שלא יראה כאפליה על רקע דתי). כתבו זאת בשחור מודגש בקו אדום, כדי שכל מי שרואה את התעודה, אפילו אם אינו יודע לקרוא, ידע שזה מישוהו חריג ומסוכן. הסיבה להימנעות משימוש בתואר "יהודי" היתה שאחרי השואה דובר הרבה על יהודים ועל הצורך בפתרון לבעיה היהודית, אז אלה כאילו לא יהודים.

הם הקימו רשת מודיעין בתוך הקהילה, כדי לדעת מי הפעילים מבחינה ציונית, המעודדים בריחה לחו"ל וגם איך ניתן למנוע את הקשרים בין הקהילה לבין גורמי חוץ בכלל ובין אנשים בארץ ישראל בפרט.

במקביל – הם הביאו את הפליטים הפלשתינים שהגיעו אליהם, והגיעו הרבה עשרות אלפי פליטים, ושכנו אותם בשכונה היהודית, בבתים דלילי דיירים או פנויים. למשל בשטח בית ספר אליאנס, שהיה לו שטח גדול, שכנו הרבה פליטים באהלים, כולל גם במגרש הכדורגל, שהיה ליד הבית שלנו שהפך

לימים להיות מחנה הפליטים "ירמוק". כל האמצעים האלה נועדו להפגין את הקשר בין היהודים שפעלו נגד הפלשתינים לבין הפליטים הפלשתינים, שאמורים לרשת את בתי היהודים.

רבים מן היהודים שתפו פעולה עם הרשויות הסוריות ברצון. עוד בזמני מי שהיה "המוכתר" של היהודים פרח (שמחה) רומנו – היה אימת מי שנחשד בציונות או התכוון לעלות לארץ.

מאוחר יותר, היה ידוע ששתי נשים ממשפחת פרחי, שהוזכרה בפרק 1-1-3, היו למודיעות קבועות של המודיעין הסורי. אמרו עליהן שגם התרועעו באופן אינטימי עם אנשי המודיעין. אחת מהן עוד היתה בחיים ב-2012. למשפחת פרחי יש אתר מרשים באינטרנט ושם מסופר, בין השאר, על אליס ויודד פרחי. אני הכרתי אותן אישית והייתי כמה פעמים בביתן כי הן גרו בשכונה היהודית בדרך לביתנו. לפני עלותם לישראל, האחים שלי פחדו יותר מכל, שהן ילשינו למודיעין הסורי על התנועות שלהם ועל הכוונה שלהם לברוח.

במסגרת של הפעלת מערכת מודיעין בקרב היהודים, בסוף שנות ה-40 של המאה שעברה, הן הודיעו לשלטונות הסורים שאחי נתן ואני נמצאים בארץ ישראל. כי עלינו לארץ באופן לא חוקי, שלא כמו אחיותי מרים ולאח שיצאו באופן חוקי עם ויזה ודרכון.

בשנת 1950, אחרי חתימת הסכמי שביתת הנשק, כשהייתי בן 16 ואחי כמעט בן 18, באו כביכול לחקור למה אנחנו לא מתיצבים לצבא הסורי. הם בדקו וחפשו בבית חפוש מאד מדוקדק, הפכו את הבית כולו מלמעלה למטה כשחיפשו אותנו וחפשו איך המשפחה מקימת אתנו קשר.

המכתבים שלנו נקראו הרבה זמן ע"י המשפחה ובסוף הושמדו וגם נכתבו כך שלא ניתן לגלות ממי זה (בערבית). הבנו מה יכול לסכן אותם והם כתבו לנו מה יכול לסכן אותם לגבי המכתבים היוצאים. כדי לא להסתכן הם לא כתבו שמות אלא כללית - ילדים יקרים או יקרים. הסורים שחפשו גילו מכתבים מאתנו ולקחו מהמגירה של הדוד שלי דויד – אח של אבא שגר אתנו. עצרו אותנו, החזיקו אותנו 10 חדשים במעצר ועינו אותנו ענויי תופת במשרדי המודיעין הסורי וגם בבית הסוהר המרכזי.

באותה הזדמנות הם לקחו גם את אבא, שאחיו אמר שהוא גר אצלו, וגם אותנו החזיקו חדשים בכלא והוא ספג מכות נוראות אבל לאחיו הם הרסו את הבריאות והפכו אותו לשבר כלי לשארית ימיו. הוא סבל הרעבה, קור, מכות, שברים בצלעות, שברו לו את כל השניים ולא השאירו לו שן אחת בפה. הוא קבל שם יתר לחץ דם קשה ובעיות בלב. במקרה מסוים, כשאמא באה להתעניין בגורלו, אמרו לה: תיכף תדעי ואז היא שמעה צעקות כאב וגניחות שלו אמרו לה: "הנה את שומעת הוא בסדר גמור, הוא חי".

כשהיה צריך להפעיל קשרים כדי לשחרר את אבא ואותו. ראש הלשכה של הבונים החופשים, שאבא היה חבר בה היה שוכרי אל כואתלי, הנשיא הראשון של סוריה העצמאית. הם הכירו הכרות אישית קרובה והיו במערכת יחסים טובה. היו עוד כמה מוסלמים בדרגות בכירות, שהכירו את אבא היכרות אישית וידעו שהוא בן אדם ללא רבב. אמא פנתה לאחד האנשים, שידעה שהוא בעל השפעה ואותו אדם, שהיה מוסלמי ישר והגון, היה לו קרוב משפחה שהיה אלון משנה בחיל האויר. הוא כתב פתק למפקד כלא אלמזה וכשאמא באה לכלא, קבלו אותה בכבוד מלכים כמעט והיחס לדוד שלי השתנה לחלוטין.

מפקד הכלא הראה לאמא את הגינות היפות שהשבויים הישראלים טפחו שם. בשלב הראשון שחררו את אבא וקבעו שיהיה לו משפט ומוסלמי אחר, שהיתה לו היכרות עם השופט העביר לו מה שהיה צריך להעביר.

אבא הועמד למשפט פומבי על העברות החמורות של קיום קשרים עם הילדים שלו בארץ ישראל ונשפט לקנס לא כל כך גבוה ושחרר. כמובן שהשחרור היה על בסיס קשרים ותשלום שוחד. כעבור מספר חדשים גם הדוד שוחרר.

אחד הדברים הקשים שהגדיל את סבלם של האסירים היה, שלא נתנו לאסירים אוכל. המשפחות היו אמורות להביא להם אוכל פעם ביום או יומיים. הביאו אותם ב"סיר מעלות" כל סוג אוכל בנפרד והסוהרים תמיד ערבבו את כל המנות יחד כדי לעשות את זה בלתי אכיל. הם גם לא הרשו להביא פרות וירקות טריים. בתוך המסגרת הבלתי אנושית הזאת, המשפחה הייתה אמורה לשרוד.

בשנת 1949 היה פיגוע קשה באחד מבתי הכנסת המרכזיים של דמשק (שנקרא בית כנסת אלמנשה – ELMNASHA במרכז השכונה היהודית), בו נהרגו 13 וכ-45 נפצעו. רוב הנפגעים היו ילדים מתחת לגיל 13. הסורים ניהלו חקירה יחסית רצינית וקשה. זה היה עוד בתקופתו של שוכרי אל כואתלי. התברר שפלשתניים זרקו 5 רמוני רסס לתוך קהל המתפללים.

מול הכניסה לבית הכנסת היה הבית של אחד הרבנים החשובים של דמשק באותה תקופה, לא רחוק משם היה מרכז מסחרי יהודי סואן ובו חנויות רבות של יהודים, חנויות אוכל, וכו' ויהודים רבים באו לקנות שם. בית הכנסת עצמו לא היה הכי גדול אלא השני בגדלו, אבל היה במקום מרכזי, ונבחר ע"י הפרועים במטרה שהפגיעה תהיה קשה ככל האפשר וכדי שיראו ויזכרו אותה. בעקבות פיגוע זה נוצרה עוינות שלא ניתנת לגישור בין היהודים לפלשתניים "שהתנחלו ביניהם". מחנה הפליטים שלהם גבל בשכונה היהודית, וזה הגביר את רצון היהודים להסתלק במהירות האפשרית. ואכן, מספר גדול יחסית של יהודים היגר טיפין טיפין וכך חלק נוסף מהקהילה עזב, בעיקר צעירים.

מאחר שהיציאה הייתה אסורה, ברחו בתחילה דרך לבנון ובהמשך בכל מיני דרכים נוספות. ברחו לחלב ומשם לתורכיה, דרך קמישלי. משם היה עוד יותר קשה כי בקמישלי שלטו שבטים כורדים, בעלי שפה ומנהגים שונים, שהיו מעוניינים בקשרים טובים עם הסורים ועם התורכים. לעתים הכורדים התורכיים מסרו את היהודים לסורים אחרי שאלה עברו את הגבול התורכי, התורכים לרוב החזירו את הבורחים לידי הסורים. למותר לציין שגורלם של המוחזרים היה רע ומר. זה נמשך עד שנוצר ארגון של המוסד בתורכיה, במטרה לנסות להסתיר את הבורחים ולהביאם בדרך הקצרה לישראל. המוסד בדרך כלל לא פעל ישירות בהעלאת יהודים מסוריה אלא באמצעות סוכנים. בתורכיה פעילות המוסד נעשתה בתיאום עם הסוכנות היהודית, שפעילותה הייתה מותרת. תורכיה הייתה מדינת חוק ולא מדינת הפקר כמו מדינות ערב. יש להם מסורת של החקיקה העות'מאנית, שהיא חקיקה מסודרת ולעתים דרקונית. למרות זאת, השוחד היה מקובל שם מדורי דורות בכל דרגי השלטון. השוחד לא אפשר לפעול נגד החוק, אלא על ידי מראית עין של פרשנות לחוק. בשונה מסוריה, שם כל פקיד בעל דרגה או יחוד כלשהו- קרוב של... בעל תפקיד של... היה יכול לפרש את החוק לפי ראות עיניו ולא ניתן לעשות לו שום דבר.

סוריה, בניגוד למדינות ערביות אחרות, היא לא מונוליתית מבחינה דתית ואתנית ובה ערב רב של מיעוטים. אין שם אף מיעוט דומיננטי. גם אם הסונים הם רוב בסוריה, הם כוללים כורדים, תורכמנים, תורכים ואחרים ששומרים על יחודם העדתי או הלאומי. יש סונים שרואים עצמם חצי לבנונים או לבנונים, יש סונים רבים בעלי נתינויות זרות, יש מיעוטים גדולים של נוצרים מגונים שונים: יוונים אורתודוקסים, קתולים, ארמנים, אשורים. יש יותר ממיליון דרוזים בסוריה, שהם קודם כל דרוזים ורק אח"כ אזרחי סוריה. זה ערב רב של מיעוטים.

לאחר הפיגוע בבית הכנסת, היהודים וכמובן גם משפחתנו, הבינו שעליהם לעזוב, אבל נוצרה בעיה : בראשית שנות החמישים ניסינו לבדוק את האפשרויות שגם ההורים יוכלו לצאת, אבל היו שני ילדים צעירים מאד : תקווה שהייתה בת 6 או 7 ומשה, שרק נולד ואי אפשר היה לברוח, מה גם שלא היה לאן כי ידעו שבישראל, שזה עתה קמה, אין עבודה ואין פרנסה, אז למשפחה כל כך גדולה הייתה בעיה. אנחנו, היינו בקבוץ ויכלנו, במקרה הטוב, להיות "משענת קנה רצוץ". אמנם כבר לא היינו כל כך צעירים, היינו בני 16,18 והבנות, למרות שהיו יותר מבוגרות, לפי תפישת העולם של היהודים הסורים, קשה להסתייע בבנות. לכן, גם אם הייתה מתאפשרת בריחה, הגירה לא"י לא הייתה מעשית, המשפחה הייתה "כבדה" מדי. היה רצון לצאת, בכל דרך אפשרית, אבל זה היה יותר בחזקת "משאלת לב", כמו הצפיה למשיח. זה היה המצב עד שבאה הפניה אלי להצטרף למוסד כי עד אז לא פעלנו והמשכנו לקיים את הקשרים באמצעות יהודי לבנוני שעבד בקפריסין, לאחר מכן הם התקיימו בזכותה של רג'ין מפרזי שעשתה זאת בנאמנות במשך כעשר שנים כפי שסופר לעיל. נשארנו בקשרים הדוקים עמה ועם משפחתה יותר משלושים שנה עד שהגעתי עם בנק לאומי לצרפת בשנת 1986. מוזר שדוקא מאותו זמן הקשרים התרופפו והיה קשה לפגוש אותה וקשה לדבר אתה. עד היום אינני מבין מדוע. אם היא תגיע לארץ אני מאד אשמח ואם אגיע לפריס אנסה לפגוש אותה, אבל אני לא יודע למה היא נתקה כמעט לגמרי את הקשרים, יתכן שמשקעי העבר מהילדות שלה עלו וצפו וגורמים לה קשיים.

היא הייתה פסיכיאטרית מאד מצליחה וניהלה בית חולים פסיכיאטרי בפרזי וגם זכתה להערכה בכנסים פסיכיאטריים שבהם השתתפה.

בזכות חליפת המכתבים הסדירה במשך השנים ידענו על מרבית הדברים החשובים במשפחה אך לא על כולם. לא ידענו כל מה שקורה במשפחה אלא רק מה שההורים מצאו לנכון לספר לנו. ידענו למשל שהאחים שלנו, יצחק ואברהם התקבלו לאוניברסיטה של דמשק והיו היהודים הראשונים שהצליחו לפרוץ את הדרך ולהתקבל ללימודים שם. אברהם בחוג למתמטיקה, ויצחק במדעי הרוח. יצחק הגדיל לעשות, כי הפרופסור שלו- ראש החוג לשפה וספרות ערבית, רצה להוציא אותו מהלימודים בטענה שערבית וקוראן לומדים רק מוסלמים. יצחק הגיש תלונה להנהלת האוניברסיטה, שזה בניגוד לחוק והמורה, שהיה אחד מבכירי האחים המוסלמים בסוריה היה חייב לאפשר לו ללמוד.

למרות זאת, לא ידענו הרבה פרטים על המציאות שם. אבא עבד אצל גוי מוסלמי. מסתבר שהיו צדיקים גם ביניהם. אבל זו הייתה תקופה אחרת. לא היה שם אסלאם קיצוני כמו היום. לאורך ההיסטוריה היו תקופות של אסלאם קיצוני ש"כיסח" כל אדם בעל רצון טוב. זה לא היה מקובל בזמן השלטון העות'מאני, כי העות'מאנים לא היו קיצוניים. הקיצוניות היום הוא ספור חדש-ישן, שקם לתחיה. בעיקר הסעודים, בראשות עבד אל עזיז אבן סעוד, במחצית הראשונה של המאה העשרים, שנהו אחרי "עבד אל ואהב" וכונו וואהבים, והאיראנים, ברבע האחרון של המאה העשרים, הפיצו את הקיצוניות של האסלאם השיעי. היו תקופות שהאסלאם היה יותר סובלני, אבל מעולם לא במידה, שתאפשר יחס שווה למסלמי ולמי שאינו למסלמי. היתה אבחנה בין הלא מסלמים, שחלקם – היהודים והנוצרים, כונו "אנשי הספר" – "אהל אל כתאב". אלה היו ויהיו לעולם נחותים ומושפלים בהשוואה למסלמים.

אבא עבד, כאמור, אצל מוסלמי. לפני שעזב הוא עבד אצל מי שהיה קונסול הכבוד של הולנד בדמשק. כשהורי יצאו בפעם האחרונה עם אמא לטיפול רפואי ברומא, הוא ידע שיש אפשרות שהם לא יחזרו, ולמרות זאת הפעיל את כל השפעתו, כדי שקונסול איטליה יתן להם ויזה. הוא שכנע אותנו שהם לא ישארו באיטליה אלא רק יעברו בה. אני לא מאמין שהיום ניתן למצוא בסוריה מי שיעשה מעשה כזה.

גם אז הסכנה הייתה גדולה אבל היו אנשים שהבינו והיו מוכנים לעזור. אותו אדם, שאבא עבד אצלו שמונה או תשע שנים ושירת אותו בנאמנות, הכיר את הבעיות: גם כאשר רצו לעשות דברים במסגרת החוק, ללא סיוע מאנשים מקומיים, דרגת הקושי עלתה פי כמה והפכה לעיתים את הביצוע לבלתי אפשרי. ידענו מעט, על חיי המשפחה בדמשק, כי לא הצלחנו ליצור קשר עם היהודים שהגיעו משם. הם גם לא יכלו להפגש עם ההורים שלנו מאחר שיצאו בהסתר, באורח לא חוקי וחששו להתגלות. לכן לא ידענו את המציאות לאשורה עד שאבא ואמא הגיעו לשטוקהולם ב-1961. שם הכל התברר וכל הבעיות הובהרו. הייתי אתם חדשיים בשטוקהולם עד שבדקו את אמא, קבלו אותה לבי"ח, קבעו תאריך לניתוח ועשו את הניתוח. גם אנחנו השתדלנו למשוך את השהות בשטוקהולם במתכוון בתקווה שהמוסד יעשה בינתיים משהו.

18. עלייתם לארץ של ההורים והאחים הצעירים

18-1 הנסיעה לפאריס

כשהתגייסתי למוסד, ההסכם אתם היה, שירידו אוטומטית 30% מהמשכורת שלי מדי חודש ויעבירו ישירות להורים בדמשק, בדרכים שלהם. הם עמדו בזה וההסדר עבד בלי בעיות במשך כל התקופה. עד היום אני לא יודע איך הכסף עבר אבל אני יודע שהוא הגיע במלואו להורים והם קבלו מדי חדשיים-שלושה סכום נכבד. במקום להשתמש בו לצרכים שוטפים הם שמו אותו בקרן בשביל הטפולים באמא. בשנת 1956 אמא חלתה בפרקינסון והמחלה התקדמה מהר, כי הטפולים שהיא קבלה בדמשק לא רק שלא הועילו, אלא יתכן שהאיצו את התקדמות המחלה.

כשהייתי במרוקו דאגו להעביר לי את המכתבים מההורים, בהם ספרו על בעיות הבריאות של אמא וזה מאד הטריד. הזמן חלף ואני לא חשתי שום התקדמות בנושא. חשבתי שהוצאתם מסוריה יכולה לקחת חצי שנה או שנה, אבל במשך השנים שהייתי במרוקו שום דבר לא קרה.

כשאיסר הראל בא למרוקו הוא אמר: לאור כל הבעיות שאתה מספר וגם לפי מה שאנחנו בדקנו, אתם חייבים לארגן שההורים והאח הקטן – ישראל, יצאו מסוריה בכוחות עצמם בצורה כלשהי. בגלל המצב של אמא שלך, שהיא חולה ולא יכולה ללכת, וילד בן שנתיים שלוש קשה לנו להוציא, והוא צריך לצאת אתם. ההורים ניסו בכל דרך שאמא תקבל טיפול בחו"ל. הם שמעו על פרופ' לקסל השוודי, שנותן טיפול חדשני, שסייע לרבים – בנתוח מוח, שעל ידי צריבה של נקודה במוח מפסיקה את הרעידות, מבלי לגרום שיתוקים. הנתוח מסייע לנסיגה של המחלה בהחלשת האפקטים השליליים שלה. נעשו מאמצים לאפשר לה לצאת לטיפול בחו"ל. הקושי היה גם כלכלי, כי אבא בדיוק פוטר מהעבודה שלו.

הוא עבד בהתחלה אצל יהודי, שסגר את העסק ועבר ללבנון בעיצומה של מלחמת האזרחים ב-1958 ונחיתת המארינס האמריקאים שם. סוריה של אותה תקופה הייתה מדינה של מהפכות ואי שקט משמעותי. סוף סוף ההורים הצליחו לקשור קשר עם אנשים במשרד לבטחון פנים, שהסכימו לתת אשרה לאבא ואמא בלבד, כדי לצאת לטיפול הרפואי, בתנאי שהם יפקידו ערבות בלתי מוגבלת בסכום לחזרתם בתום הטיפול, וכל רכושם יוחרם לטובת המדינה במקרה שהם לא יחזרו.

זה נראה מכשול בלתי עביר, כי מאין ישיגו את הערבות הנדרשת? אבי היה שכיר, כסף לא היה. בקושי היה לו כסף לנסיעה, ממה שאני שלחתי. למרבה המזל, נמצא ערבי, שהיה בקשר עם אבא וזכר אותו מאז שהם היו יחד באותה לשכה של "הבוניס החפשים". הוא הנפיק עבורו ערבות בלתי מוגבלת כי אמר: "על יוסף חסון אני סומך". אבל אבא לא היה מוכן למסור ערבות בלתי מוגבלת בסכום. הוא היה קרוע, כי ידע, או ליתר דיוק, חש שאנחנו רוצים, בסופו של דבר להוציא אותם. אבל הוא אמר: אם זה מה שנגזר, נחזור לסוריה בלית ברירה. הוא לא יכל היה, מבחינה נפשית, למוטט ידיד שהיה מוכן לעזור לו בעת צרה.

לשכת המסחר התחילה להפעיל לחצים, בטענה שאין דבר כזה- הפקדת ערבות בלתי מוגבלת בסכום. הופעלו לחצים גם מכיוונים אחרים, וטענו שהדרישה לא מתקבלת על הדעת, אפילו חברות גדולות מאד, שקיימות בסוריה, כשרוצות לעשות טרנזקציות, לא נותנות ערבות בלתי מוגבלת. הערבות תמיד מוגבלת בסכום. אחרי הפעלת כמה עורכי דין ערבים ולחץ מצד נותן הערבות, שהיה עשיר מאד, הסכימו לקבל ערבות של 30 אלף לירות סוריות (= כ-12000\$). גם סכום זה היה מעבר ליכולת של אבא, אבל היה במסגרת, שיתכן למצוא דרך לכסות, אם לא יחזרו.

בזכות הערבות הם קבלו את הויזה והכל תואם ונקבע מראש. קבענו שאני אגיע לשטוקהולם כשהם יגיעו. הם מצאו כתובת של פנסיון שהסכים לקלוט אותם – פנסיון פשוט בבעלות אשה מבוגרת, שהיו לה כמה חדרים להשכרה והחזיקה גם זקנים אחרים.

בתאריך היעוד התארגנתי, קניתי כרטיס לאניה ונסעתי במגמה לפגוש קודם כל את החבר שלי, כריסטיאן דה מונבריון בפאריס. מצד אמו הוא היה קרוב משפחה לרוטשילדים והיה חבר קרוב מאוד. בהמשך אספר על המאמצים שהוא עשה באופן פרטי כדי להוציא את המשפחה שלי מדמשק. המאמצים שלו לא צלחו, אבל לפחות הוא הביא מעט אינפורמציה על מצבם ועל מה שקורה שם.

יצא שברגע שהגעתי לפריס ב-1961, הוא כבר עזב את יוטבתה, אחרי שהיה שם קרוב לשנה. בתור "בן טובים" הוא היה בעל רכוש ובעל עסקים ואחיו בקש ממנו לבוא לעזור לו לפתור את בעית הדיור בצרפת, שלאחר מלחמה הייתה במצב נורא ונכנס לו לראש, שהם יביאו משהו חדשני. כשבאתי אליו הוא שאל אם אני באמת הולך לראות את הורי בשטוקהולם. אמרתי לו: "ועוד איך". הוא שאל: "ויש לך כסף?" אמרתי: "לא". בלי בעיות הוא אמר: "בוא אלי בערב". באתי אליו בערב והוא נתן לי מעטפה עם כרטיס טיסה. היה לי כרטיס לנסיעה ברכבת מפריס לשטוקהולם, שהיתה אמורה לקחת שלושה ימים. היו במעטפה גם אלף דולר. ניסיתי לסרב, אבל הוא אמר: "קח ואל תבלבל את המוח והכי חשוב שתצליח להביא את הוריי לארץ. אני הוצאתי על הנסיונות שלי להביא אותם הרבה יותר". לקחתי, אמרתי תודה מקרב לב ועם זה נסעתי כמו לורד, לא כמו חלקאי, כי אז (בשנת 1961) היה מותר להוציא מהארץ לפי הקצבה מיוחדת \$60-\$100. הייתי חבר קבוץ ולא היה לי כסף משלי. זה היה קשה מאד ואני לא יודע איך הייתי מסתדר בלי העזרה הזאת.

2-18 הנסיעה לשטוקהולם והפגישה עם הורים

כשהגעתי לשטוקהולם היה חורף, חודש ינואר או פברואר, חודשים שאינם מאירי פנים בשטוקהולם. ידעתי שההורים אמורים להתארח בפנסיון לא רחוק מבית החולים. הפנסיון היה שייך לאישה מבוגרת, והאורחים שם היו רובם מהסוג של הורי. רבים מהם לא נראו בריאים במיוחד ונראה שגם הם באו לקבל טיפולים רפואיים שונים. חלקם היו שוודים שבאו מהפריפריה וחלקם זרים. הפנסיון לא היו

גדול, כ-12 או 15 חדרים. פתאום ראיתי את אמא שלי, ומה שראיתי גרם לי שוק: הפנים שלה התעקמו, יד אחת רעדה ולא תפקדה. זכרתי אותה כאשה חיונית ונמרצת. עקבות הזמן לא נראו על פניה, שלא התקמטו בכלל למרות שעברו 16 שנה מאז שראיתי אותה. היא הייתה ילידת 1909 וכעת הייתה בגיל 52. דאגה נוספת היתה כשראיתי שאבא נושם לא טוב. דברתי אתם והוברר שהם השאירו ערבות של צד ג' בסכום של 12 אלף\$, שנתן ידיד קרוב של אבא, מסלמי, שחייבים להחזיר. אבא חשב שיש לי אמצעים, כי שלחנו להם כסף והוא לא ידע מה זה קבוץ. הוא גם ראה שבאתי עם הרבה כסף- אלף \$ היה אז סכום עתק ובלי הכסף שאני הבאתי הם לא היו יכולים להתקיים. הם שלמו את בית המלון, את שכר הרופא ואת הוצאות בית החולים ונשארו להם עוד 200 או 300 \$ להוצאות שונות. הם חשבו שאני אגיע ונפתור את הבעיה. הם סמכו עלינו (עלי ועל נתן) "על עיוור".

אבא אמר שאנחנו חייבים ללכת בהקדם לפרופסור לקסל, המנתח, שיבדוק את אמא ויקבע תאריך לנתוח ואז נוכל לתכנן את כל המשך. אמרתי שהדבר הדחוף ביותר שהוא, אבא, יבדק ע"י רופא, שיגיד אם הוא צריך אשפוז בשל בעיות הנשימה. הייתי חרד למצבו הבריאותי. אכן הרופא אבחן שיש לו ברונכיית כרונית בדרגה מתקדמת, שחוסמת את דרכי הנשימה. יש אמצעים להקל את התסמינים, אבל לא לרפא. אבא ספר שקבל זאת בילדותו, כשהיו בגלות באנטוליה, בטמפרטורות שירדו קרוב ל-30°C. משם הלכנו למנתח. הוא בדק את אמא ואמר שיבצע את הנתוח. הוא בקש שנפקיד כסף. היינו צריכים לשלם \$2000 רק למנתח ואת התשלום לבית החולים היינו אמורים להסדיר עם בית החולים. הרופא אמר: "אני נותן המלצה ואני לא יודע כמה תצטרכו לשלם. אם תהיו תקופת הזמן המתוכננת, העלות תהיה בסביבות \$800", כלומר, בדיוק כל הכסף שהם הביאו אתם. לולא הכסף שהבאתי אני לא יודע איך היינו מצליחים לשרוד.

קבענו תאריך לנתוח והוא אמר שהנתוח יבוצע בתוך שבוע ימים, כי יש לעשות סדרה של בדיקות כדי לאתר את הנקודות המדויקות שהוא אמור לצרוב במוח. הבינונו שהשהות המינימלית שנדרש לשהות בשטוקהולם תהיה כחודש ימים ועם ההוצאות על בית החולים, הפנסיון וכל מה שדרוש, הכסף לא יספיק ליותר מאשר ל-45 יום. שאלנו מה עושים? אמרו שיש קהילה מאורגנת היטב בשטוקהולם, שאולי תעזור.

אבא היה טיפוס שמתידד מהר עם אנשים, למרות שלא היה לו כושר דבור מי יודע מה וגם היה אדם בהרבה מובנים "מרובע". תוך זמן קצר הוא הכיר שם שני אנשים, שעזרו לו כמו מלאכים. התקשורת ביניהם הייתה בצרפתית ואני עזרתי באנגלית ובשפת ידיים. שמו של אחד מהם, שהיה מבכירי הפדרציה הציונית, קרל ברמן.

מוצא משפחתו של ברמן היה מהאי גוטלנד שבים הבלטי והוא חלק משבדיה מאות שנים. היו לו "זרועות ארוכות" כי היה מיודד עם טאגה ארלנדר, שכהן אז כראש ממשלת שוודיה. הוא היה יהודי שומר מצוות, שאכלו אצלו כשר בבית. הוא הניח תפילין כל בוקר, בבית או בבית הכנסת. לא הצלחתי לברר במה עסק.

השני, יהודי ניצול שואה מהונגריה, שמו היה מר וויג. אבא התיידד אתם בבית הכנסת. ראו אדם זר ושאלו מי הוא ומה מעשיו. קרל ברמן הזמין אותנו להתארח בביתו. אמרנו לו שאנחנו מבקשים עזרה והסברנו לו שהבאנו את כל מה שיש לנו וזה לא מספיק. הוא הכיר את ישראל וידע שמישראל אי אפשר להוציא מט"ח. גם לו אספנו מגבית משפחתית היינו אולי אוספים עוד כמה מאות \$ והיה לוקח חצי

שנה להעביר אותם לחו"ל. לי לא היתה אפשרות לתת כלום כי 30% ממה שקבלתי העברתי להורים באורח שוטף והשאר היה נחוץ לי לקיום.

ברמן הפנה אותנו לגב' רוזה גולדנסון, שהייתה מזכירת הקהילה וממונה על העניינים הסוציאליים. היא עשתה מעל ומעבר והם כיסו חלק מהוצאות בית החולים וחלק מהוצאות הפנסיון. זה היה נדיב מאד מצדס וזה הציל אותנו. זה אפשר להורים להשאר כ-75 יום. הסברנו גם לגב' רוזה גולדנסון שככל שנאריך את השעות של הורי בשטוקהולם יגדלו הסכויים שהמוסד יוכל להוציא את שארית המשפחה מדמשק. הם היו מאד קואופרטיבים, הבינו את המצב וניסו לסייע ככל שניתן, כי האשרה של ההורים הייתה ל-3 חודשים, שאינה ניתנת להארכה. ידענו שעם הסורים אי אפשר להתחכם ולבוא ביום האחרון, כי אז הם יבקשו אשורים מבית החולים וכו'. ברגע שנגמר הספור עם בית החולים, ההורים לא יכלו להשאר עוד. אפשר היה לומר שצריך ביקורת נוספת או משהו אחר אבל צריך היה לגבות הכל במסמכים. הפיקוח שם היה בדרגה כזו, שהם יכלו להנזק וגם המוסלמי, ה"צדיק בסדום" שהנפיק להם את הערבות על מנת לאפשר להם לצאת. למרות שזה היה באישור, בסופו של דבר הכל נקבע לפי שרירות לבו של הפקיד שטפל בענין.

מבחינה מעשית ה"מוסד" קבל מאתנו אישור גורף לפעולה. מצאתי אפילו טלפון, שבו יכלתי להתקשר לאנשי השגרירות בפריז, אתם הייתי מקושר היטב עקב היותי שליח של ה"מוסד", ולשאול אם יש שנוי. הם היו מבריקים לארץ, מקבלים מידע ומעבירים לי, או מודיעים במברק ללכת למקום כלשהו לקבל מכתב או מידע, זאת כדי לא לעשות מזה ענין פומבי וגם לא לטלפן. שיחת טלפון ב"ל אז עלתה 15, \$20. פעם שלחו לי מברק דרך השגרירות הישראלית בשטוקהולם. הלכתי לשם ולא רצו למסור לי אותו כי "מה פתאום שולחים מברק לאנשים פרטיים?". שום הסברים לא עזרו ולא קבלתי אותו אבל ממילא זה לא היה קריטי. בכל פעם היו שולחים: "אין שנוי".

באותו פנסיון, שבו גרו הורי, הייתה אשה נורבגית, מבוגרת מאמי, שהייתה לה בעיה כמו של אמא. הן עברו אותו נתוח באותו יום וסעדה אותה כלתה, שהייתה שבוע לאחר הנישואים. הכלה ידעה קצת אנגלית ועם האנגלית העילגת שלי מצאנו שפה משותפת ויכולנו לדבר. נקשרו קשרים יוצאים מן הכלל עם אותה משפחה נורבגית, שנמשכים עד היום. זו הייתה בבחינת "צרת רבים" והתמיכה היתה הדדית.

לאחר שהנתוח עבר בהצלחה יחסית והנוכחות שלי כבר לא הייתה הכרחית, העדפתי לעזוב כדי לא לגמור להורים את הכסף. רציתי לעבור בפריז ולהשאיר הנחיות בשגרירות איפה בדיוק למצוא את ההורים ואת הטלפון של הפנסיון, איך לדבר ומה לומר להם, במידה שיהיה שנוי בקשר ליציאת האחים מדמשק.

כשהגעתי לפריז היה בדיוק ערב של ליל הסדר. שלום דני, שהיה אחד מאנשי השגרירות, שעבד במוסד, הזמין אותי אליו הביתה לסדר פסח ושקלנו יחד מה ניתן לעשות. הוא אמר לי: אומר לך את האמת לאמיתה: שבועיים לאחר שהוריד יצאו, בשני מקרים, שלחתי שליח כדי לגשש ולראות מה יכולים לעשות. השליח נתפש לפני שהגיע והוא יושב היום בבית הסוהר. חדש וחצי אחרי זה, שליח אחר, שהיה לו השם והכתובת של הוריד, לקח משפחה אחרת מחלב, שזה יותר קל, כי הסתמכו שם על מעבר דרך הגבול התורכי, נתפש ונתלה בכך העיר בדמשק ועכשיו יש לנו צרות עם המשפחה, שיושבת בבית הסוהר וצריך למצוא דרך לשחרר אותם. כך שעכשיו צריך לתת לעניינים להירגע, אין לנו שום אפשרות בתקופת החדשיים שלושה הקרובים לעשות משהו. אבל אני יצרתי קשר עם הקונסול הכללי של

ניקרגואה ושאלתי האם יוכל לעזור, לא בענין ספציפי, אלא באופן כללי. הוא מאד התלהב ומאד רוצה לעזור. תשאר כמה ימים, אם אתה יכול, אני אסדר לך אתו פגישה ונראה מה אפשר לעשות. שלום דני לא ביטל את זמנו וקבע לי פגישה ליומיים אחרי שדברנו.

18-3 הפגישה עם קונסול ניקרגואה

הקונסול גר במקום מרוחק בפרבר עממי של פריז, כלל לא מתאים לדיפלומט. הגעתי לכתובת הבית, שהיה די מבודד. פתח לי את הדלת אדם גבוה דק, כהה עור, עם צלקת על הלחי, שדבר צרפתית עילגת. אמרתי לו שיוכל גם לדבר ספרדית. כשנכנסתי, הבית נראה לי כמו קסרקטין: חדר מלא מטות קומתיים ואחריו עוד חדר ועוד חדר ועוד סלון. הוא אמר לי: אל תבהל, אנחנו גרים פה 16 נפשות. יש לנו 12 ילדים יש מטפלת- עוזרת, אשתי ואני וגם האמא של אשתי גרה איתנו. עשיתי את עצמי כאילו כלום ואני שואל את עצמי: "מה האיש הזה יכל לעזור?"

התישבנו בסלון, הוא מיהר לפתוח את הבר ושאל איזה סוג ויסקי אתה שותה? לא הכרתי שום סוג של ויסקי ובחיים לא טעמתי ויסקי ולא שתיתי שתיה חריפה, חוץ מקצת יין פה ושם. כדי לא להיראות כמי שלא מבין בוויסקי, עניתי בנימוס: "מה שאתה שותה". הוא הביא בקבוק ויסקי חדש ושתי כוסות גבוהות ואמר: "קודם צריך לשתות, אני לא מדבר עם מי שלא שותה אתי. צריך לשתות יחד כדי שנהיה חברים" הייתי המום.

איך אשתה כמות כזו של ויסקי? השקנו כוסות ושתייתי לגימה. הרגשתי שכולי נשרף. אני מרגיש שלחץ הדם שלי עולה והעיניים קצת מתערפלות, שתייתי עוד לגימה גדולה והוא אמר: "אל תחשוב שאני ככה!" הוא פתח את הז'קט, ראיתי אקדח מכל צד. הוא אמר: "זה עוד לא הכל!". הוא הרים את מכנס ימין והראה שיש לו מין התקן של סכין קפיצית על השוק. הוא חשב שאני לא תופש מה קורה, שלף את הסכין ושאל: "איפה אתה רוצה שאקלע?" התריסים היו תריסי עץ, שנפתחים כלפי פנים והוא שאל: "ליד איזה שלב אתה רוצה שאקלע? השלישי?" לפני שעניתי, הוא זרק ורץ להביא את הסכין ואמר: "שלא תחשוב שזה במקרה, הנה אראה לך עוד פעם ועוד פעם".

ואני שואל את עצמי: "אליהו לאן הגעת?" חשבתי שבזה נגמר הארסנל שלו, אבל הוא הוסיף: "יש לי גם נשק סודי". הוא פתח מחדש את הז'קט, במקום שהיה האקדח, שלף מהכיס ארנק והראה לי את הצד שלו, שבו נראה פס דק, שהתברר שאינו אלא תער קפיצי נסתר. הוא אמר: תראה לי את האצבע שלך. הושטתי את האצבע, לא רציתי להראות שאני מפחד. הוא אמר: "רק אגע בצפורן והיא תישרט. בזה אפשר לחתוך עצמות. אף אחד לא ינצח אותי". הוא הבחין שהסתכלתי על צלקת ארוכה שהיתה בפניו והוא הסביר שזה קרה כשהתנפלו עליו שלושה כשלא היה מוכן, אבל בסוף ניצח אותם. אמרתי שאין לי ספק שהוא אדם בעל יכולות בלתי רגילות. אין על זה ויכוח וחבל שאנחנו נמשיך לדון בזה. שאלתי: "איך אתה חושב להוציא מסוריה את ההורים?". והוא אמר: "פשוט מאד. אני ממשפחת נשיא ניקרגואה (הרודן) סומוזה- ממשפחת סומוזה המפורסמת. הקונסול הכללי בדמשק הוא בן דודי וגם ידיד קרוב. כשאגיע לדמשק לא תהיה לי בעיה. אסדר לכולם דרכונים ניקראגוים וכולם יצאו בדרך המלך". אמרתי: "בסוריה זה לא יצלח, כי שם אזרח בעל נתינות סורית, גם אם יהיו לו 10 נתינויות זרות, הנתינות הסורית היא הקובעת. הם לא יתנו להם לצאת". הוא אמר: "אתה יודע מה, נעשה אחרת. אתה תמצא דרך שההורים יצאו מסוריה, למשל ללבנון, הם יוכלו להגיע?" אמרתי: "יכול להיות", - "אז בלבנון אנחנו ניתן להם את הדרכונים של ניקרגואה". עניתי: "יכול להיות שזה אפשרי,

בתנאי שהם יוכלו לצאת ללבנון. אבל הבעיה של הצעירים תשארו". הוא שאל: "מי האנשים?" אמרתי: "שני ילדים צעירים, אחות בת 16, ועוד שלושה אחים יותר מבוגרים מעל גיל 17. הוא אמר: "יוצא מהכלל, אני אתחתן עם אחותך בת ה-16 בשגרירות של ניקרגואה, הילד הצעיר יהיה הבן שלנו ונצא בדרך המלך. עם ילדים לא יעשו בעיות". אמרתי: "מה נעשה עם הזקנים. אמא שלי עברה לאחרונה ניתוח והיא לא יכולה ללכת, בקושי היא הולכת 100 מ'". הוא אמר: "תן לי לחשוב ואתן לך תשובה". ברגע ששמעתי שהוא יתחתן עם אחותי ויאמצו את אחי כילד, הבנתי שהאיש הזה "חי בעננים", שלא לדבר על הכוחנות, עם כל כלי הנשק המפחידים שלו. לא האמנתי שיש משהו ראוי לביצוע מכל הרעיונות שלו. בינתיים הראש שלי התחיל להסתחרר. הוא האיץ בי לסיים את הויסקי שמזג לי ולשתות עוד. סיימתי את השיחה מהר ככל שיכלתי, הודיתי לו ואמרתי שלגבי כל הסדורים הכספיים הוא יסכם עם שלום דני.

חפשתי בית קפה לשבת לנוח ולשתות כמה כוסות קפה כדי להפיג את השפעת האלכוהול. לאחר מכן הלכתי ישר לשלום וספרתי לו את הענין והוא אמר: "כנראה שהאיש הזה מרחף, אנחנו נעזוב אותו ונגיד לו. כי זה עסק שהיה צריך לעלות אלפים רבים של דולרים והמוסד היה מוכן להוציא את הכסף, כי התחייבות זו התחייבות. אבל", הוא אמר לי: "הדרך הזו לא תעבוד".

18-4 עלית בני המשפחה לארץ

בינתיים בהמשך לשיחה הזו, המוסד העביר מסר לאחים בדמשק, שאם הם יצאו מדמשק לאיזשהו מקום קרוב לגבול הלבנוני, קיימת אפשרות, שלפחות הזקנים והילדים הצעירים יוכלו לצאת באמת בדרכונים של ניקרגואה או של מדינה אחרת, בדרך חוקית, בתנאי שיברחו אותם את הגבול. קיימת גם אפשרות שההורים ינסו להאריך את ההשות בשבדיה ואז הבעיה תהיה רק של הקטנים. האחים בדמשק אמרו: "למה תשארו בעיה של הקטנים? כולנו יכולים לצאת לכפר ליד הגבול עם לבנון, לשכור שם חדר בתואנה שאמא צריכה לנוח ולהתאושש בהרים, ומשם נתפלח באופן כלשהו". זה לא יצא לפועל מאחר שבינתיים ההורים חזרו.

זמן מה לאחר שובם של ההורים לדמשק, חל שיפור משמעותי במצבה הבריאותי של אמא. הרופא אמר לה שלאור הצלחת הניתוח, כדאי לנתח גם את הצד השני של המוח, כדי למנוע את התפרצות המחלה בצד הימני. בינתיים, בשל חוסר אמצעים, לא ניתן היה לחשוב על זה, אלא במצב חירום. במשך הזמן למרבה הצער המחלה עברה גם לצד הימני. המשפחה כלה התגייסה למאמץ מיוחד כדי לארגן כספים למימון הניתוח בצד השני, על ידי אותו מנתח, שבמקרה התכוון לבצע באותו זמן סדרת ניתוחים ברומא בעלויות נמוכות משמעותית מאשר בשטוקהולם. הפעם הפניה של ההורים לרשויות בסוריה נענתה בחיוב, ללא צורך בערבויות, כי כל בני המשפחה נשארו כבני ערובה והוכח שבפעם הקודמת ההורים חזרו לאחר הטיפול הרפואי. נתן אמר שהפעם הוא יסע כי הוא כבר חזר מאלג'יריה ואני לא יכולתי כי ניצלתי את כל החופשה שהייתה לזכותי בקבוץ וגם לא ידעתי אם אוכל להועיל. לא הכרתי איש באיטליה ולא ידעתי את השפה.

באותה תקופה פרצה מלחמת האזרחים הראשונה בלבנון והגבול בין סוריה ללבנון נסגר. כשההורים הגיעו, האחים ספרו להם שאם הם ילכו לגור חודש, חדשיים באיזה מקום בגבול הלבנון, יש יותר סכוי שיוכלו, בדרך כלל שהיא, לברוח אל הצד השני. הם אמרו, שמאחר שהדוד שלי גר בבירות, אין להם בעיה לגור שם בצורה מחתרנית. אחד האחים דיבר עם חבר נוצרי שלו, שהיה אחראי לתחנת הגבול עם

לבנון באזור זבדאני. זו עיירת גבול מאד יפה בהרי מול הלבנון ושם הרכבת עוצרת לפני שהיא עוברת לצד הלבנוני. החבר הבטיח שינסה להעביר אותם. באותה תקופה הייתה מתיחות בין סוריה ללבנון, שהתבטאה, בין השאר, בכך שלבנון סירבה להחזיר אזרחים סורים שעברו ללבנון. זו הייתה המדיניות, כך שזה נראה פחות מסוכן. הם הכינו את הרקע וספרו לכולם שאמא חזרה במצב יותר טוב ועליה להחלים באזור ההרים ולכן הם הולכים לשכור מקום לתקופה ארוכה בהרים, אלא שההתפתחויות בלבנון לא אפשרו את יישום תוכנית הבריחה ללבנון ומשם "בדרך לגאלית" לארץ שכנה בדרכם לישראל.

הנסיעה לאיטליה, כך סברנו, תיצור סיכויים חדשים ליציאת המשפחה כולה מסוריה. אלא שהפעם התגלה קושי בקבלת אשרה לאיטליה, כי בבדיקה שהאיטלקים עשו, מצאו שבעבר ויתרנו על הנתיונות האיטלקית שלנו. זה לא היה מדויק, כי מעולם לא ויתרנו, אבל לא פנינו לחידוש הנתיונות והם ראו בכך ויתור ופחדו שמאחר שאמא חולה ואבא מבוגר ויש ילדים קטנים, המשפחה תיפול למעמסה על רשויות הרווחה של איטליה. היה צריך להפעיל לא מעט קשרים. בזכות ההיכרות של הקונסול הכללי של הולנד בדמשק עם אבא ועם אפרת אחותי, שהסבירה לו את המצב, הוא שכנע את קונסול איטליה בדמשק שאין להם כוונה להשאר באיטליה, אלא לקבל את הטיפול הרפואי. ההורים נסעו לרומא יחד עם אחותי אפרת.

בינתיים נתן (אחי), שחזר משליחות המוסד באלג'יריה, החל לעבוד במוסד בארץ. הוא הועסק בתל-אביב, בעיקר בקורסים לאנשי בטחון אפריקאים. איסר הראל השאיר, בזמנו, הוראות מפורטות לשמואל טולדנו, לימים יועץ רה"מ לענייני ערבים, ובקשו להתעניין באופן אישי בהעלאת המשפחה, בשל התחייבותו לנו.

איסר הראל קרא לי לתל-אביב ואמר לי: "יש לך זכויות במוסד בשל שליחותך במרוקו, דבר עם מנהל מחלקת העליה בסוכנות היהודית בירושלים", הוא יהודי יקר מאד, שמו יהודה דומיניץ, איש נעים הליכות ובעל אופקים רחבים. נפגשתי עם דומיניץ בירושלים, ספרתי לו את הספור והוא אמר: "סמוך עלי שנעשה את כל האפשר. אם איסר שלח אותך ואתה בא אלי, ואתה עשית, תרמת ובודאי תהיה מוכן להמשיך ולתרום". אמרתי: "בסדר, אני שקט בענין זה". כך זה נמשך. בכל פעם טולדנו היה מספר לנתן על אפשרויות שנוצרות ומסתיימות ללא תוצאות.

יום אחד (זאת אני יודע לא מאנשי המוסד בארץ אלא מהאחים שהיו בסוריה), באו שני ערבים לבנק זילכה בדמשק, (בנק יהודי שהולאם, שעדיין עבדו בו לא מעט יהודים) ובקשו לראות את יצחק, שהיה פקיד נמוך בבנק. הוא יצא אתם החוצה. הם היו אמורים לומר מעין סיסמה מוסכמת, ש"הם באים מטעם נתן ואליהו". במקום זאת הם אמרו לו אנחנו באים מטעם הרב של קהילת אדנה בתורכיה. והוסיפו: "באנו להוציא אתכם ואנחנו רוצים תשובה עד מחר". יצחק היה המום. הייתה לו הרגשה שזו פרובוקציה, כי העברנו עם ההורים את הסימן שכל מי שבא ואומר שהוא בא מטעם נתן ואליהו (ולא אליהו נתן) הוא כשר. מי שנותן רפרנס אחר, פסול. מצד שני באו שני אנשים, שלא ברור איך ידעו שיצחק עובד בבנק זילכה, ואמרו לו שהם רוצים להוציא אותם. אולי בכל זאת זה אומר שיש דברים בגו. בערב יצחק הלך להתיעץ עם אברהם, שיחד אתו הם ניהלו את הבית דה פקטו.

לאחר נסיעת ההורים ואפרת, בית המשפחה התנהל על ידי האחים הבוגרים. לכן כשבאו שלוחי הרב של אדנה, הם היו חייבים לקבל את ההחלטה ולא היה מי שיעץ להם. למחרת שניהם הלכו להתפלל בכוונה

רבה והחליטו לבקש ארכה נוספת לחשוב. כשהאנשים באו, אמרו להם: "אנו רוצים לקבל עוד 24 שעות". הם אמרו שהם מסתכנים בכך שיתפשו בבית המלון בדמשק ובקשו תשלום נוסף על המלון ותוספת לשכר. שילמו להם ותכננו את מהלכי הבריחה לפרטי פרטים. המבריח קבע אתם פגישה בצומת במקום שכוח אל בדרך לחלב. הם היו אמורים להגיע לאותה נקודה במונית שרות מדמשק. נקודת המפגש היתה צומת דרכים, שבו לא ניתן לחכות זמן רב מבלי לעורר חשד. לכן תיאום הזמנים היה חייב להיות מדוקדק, כי אם לא היו באים לקחת אותם, לא היה להם שום תרוץ להסביר את הימצאותם באותו מקום נידח עם שני ילדים צעירים. הם הוציאו מהבנק את כל הכסף שיכלו להוציא ותפרו אותו בתוך הבגדים ובסוליות הנעליים, השאירו את כל מה שהיה בבית והלכו כאילו לטייל. אותו יום נקבע שבתון בסוריה לכבוד שחרור אלג'יריה ולכן הוא נבחר ליציאתם. באוניברסיטה הם נרשמו לטיולים באותו היום. בשל החגיגות, סברו שהמשטרה תהיה עסוקה עם החוגגים ופחות פנויה לביקורות בדרכים. יותר מכל היה עליהם להיזהר מווידאד ואליס פרחי, שהשגיוח מטעם המודיעין הסורי, בשבע עיניים על תנועות היהודים בסביבת ביתנו.

המפגש עם המבריח הצליח בתיאום זמנים מושלם. הוא הגיע ברכב שהסיע אותם מרחק מה והוריד אותם לבור של מחצבה. הוא בקשם להמתין שם עד שיביא את בנו ויצטייד בנשק. הם המתינו והוא בושש לבוא. החרדה שלהם הרקיעה שחקים, שמא טמן להם פח, כדי למסרם לרשויות. עם רדת החשכה הוא חזר עם בנו והם החלו ללכת על קרקע טרשית, חצו נחלי מים ועברו שדה מוקשים. בשעה שתיים אחר חצות הוא הביא אותם לבית הרב של אדנה. לרוע המזל, הרב נעדר מביתו באותו לילה כי נסע אל מחוץ לעיר. המבריח איים להחזיר אותם לסוריה. לפתע הגיע הבן של הרב, שלא ידע מה לעשות אבל איפשר להם ללון באותו לילה בבית. למחרת הזמנה עבורם מונית לאיסטנבול, שם היו אמורים לפנות לכתובת שניתנה להם. בהגיעם לשם הורו להם להסתגר מספר ימים, עד שישדירו להם את המסמכים הדרושים.

בראשית נובמבר 1962 עבדתי אצל רמי למברסקי, שעיבד את האדמות של סביון. גרתי בנה מונוסון. בהיותי בשדה שמעתי שקוראים לי לבוא דחוף. קבלתי מברק שבו כתוב: "יצחק, אברהם תקווה משה וישראל ינחתו" בשבע בערב בלוד. הלכתי מיד לחפש את נתן ונסענו לחכות להם בלוד. המטוס מאיסטנבול הגיע בזמן. היינו צריכים להיות בטוחים שאנחנו מסוגלים לזהות את הצעירים כי לא ראינו אותם אף פעם והמבוגרים היו צעירים ב-17 שנה כשראינו אותם לאחרונה. הם לא שלחו משם תמונות. כשעזבנו תקווה היתה בת שבועות מספר ושני הצעירים נולדו אחרי שעזבנו. ידענו את הגילים שלהם וידענו שאם נצעק את השמות, שהיו שמות מאד רווחים, יתכן שיהיו רבים באותם שמות. התחלנו לצעוק "תקווה" והם זיהו אותנו מיד, כי קבלו תמונות מאתנו. הייתה כמובן שמחה גדולה.

כשהם הגיעו, נוכחנו במצג המטופש במסמכים שלהם, שם נכתב שיצחק ותקווה הם בעל ואשה וישראל הבן שלהם. בתעודות אחרות כתבו את גילם הנכון, כלומר: תקווה בת 17 וישראל בן 7. נוסף לכך שינו קצת את השמות של כל אחד. אמרנו: "לא נורא, נסתדר". באנו לפקיד העליה בסוכנות ואמרנו שהם לא בעל ואשה אלא כולם אחים. הוא שלח אותנו לבית המשפט. מזל שהיו ברשותם גם התעודות הסוריות ואחרי שקראו לכל המנהלים הגדולים, העלו את הסברה שהיה זה תרגיל למניעת בעיות בביקורת הגבולות התורכית. כשיצאנו משדה התעופה פזרנו אותם בינינו: יצחק אברהם וישראל באו לישון אתי בדירת 28 מ', ששכרתי בנה מונוסון, תקווה ומשה הלכו לאחותי לאה ברמת גן, עד שנדע מה לעשות בהמשך.

ההורים נשארו עם אפרת ברומא. היינו צריכים לשכנע אותם שכולם באמת הגיעו לארץ. הבעיה הייתה שהניתוח השני נכשל ואמא הפכה לשבר כלי: העיניים שלה היו נעצמות ללא שליטה, היד השמאלית חזרה לרעוד, והיא לא יכלה יותר ללכת לבד. היה צריך להתארגן מהר כי אני כבר הייתי רשום באוניברסיטה ועוד לא היו לי מגורים בירושלים. לא היה לי כלום. לא יכולתי ללמוד בירושלים ולהתגורר בנווה מונוסון.

האוניברסיטה נפתחה לקראת סוף אוקטובר וזמן קצר לאחר מכן ההורים הגיעו. בסביבות ה-10 בנובמבר. פרנסה לא הייתה, את מעט הכסף שקבלתי מרמי למברסקי וחסכתי פרוטה לפרוטה, היה עלי לחלק עם כולם וגם לשלם שכר לימוד.

18-5 קליטת המשפחה בארץ ותחילת לימודי באוניברסיטה

עם בואם של האחים פנינו לסוכנות כדי להסדיר דיור עבורם ועבור ההורים, שהיו אמורים להגיע בכל רגע. נתנו להם דירה בקטמון ט' במקום מאוד בעיתי מבחינה חברתית, בבלוק שהתגוררו בו עברניים. קטמון ט' נחשבה לשכונה הגרועה ביותר בירושלים (אולי מוסררה הייתה באותה רמה). הבלוק שבו הם קבלו דירה, היה הגרוע בשכונה.

בהתחלה נתנו דירה של 48 מ' למשפחה בת 8 נפשות. באנו וצעקנו, הבטיחו לתת לנו עוד דירה באותו גודל באותו בלוק.

הצלחתי לקבל הלוואת קיום מהאוניברסיטה העברית (200, 300 ל"י) מאוחר יותר קבלתי סכום דומה כהלוואה מקרן רקנטי. יתרונה של הלוואה זו היה שהיא ניתנה ללא רבית וללא מועד החזר נקוב, אלא תמורת התחייבות להחזרתה בתום הלימודים. גם אחי יצחק, הצליח לקבל מקרן רקנטי 200 ל"י באותם תנאים. האחיות עזרו קצת גם הן, ובזה היה צריך לקנות את כל ציוד הביתי ההכרחי. הדודה שושנה לקחה את אברהם לביתה בחיפה. הוא התקבל מיד לטכניון לשנה ב' מתמטיקה-פיסיקה. מרים לקחה את משה לאילת.

בינתיים הצלחתי, בזכות המלצות מהמוסדות, לקבל דירה של 42 מ' בקרית מנחם. הבעיה, שהיה עלי לשלם 500 ל"י בכניסה ועוד משכנתא של 10 אלפי ל"י ל-10 שנים. מאותו רגע היה לי לפחות מקום לישון. לשמחתי נעמי מצאה לי עבודה לפי שעות במחלקת המחקר בבנק ישראל. שם יכולתי להשתכר כ-120 לירות בחודש וזה כל מה שהיה- חיים של עוני ומחסור קשה. בנק ישראל היה אז בבנין מצפה במרכז ירושלים. לעתים קרובות הלכתי משם ברגל לאוניברסיטה בגבעת רם, כדי לחסוך כרטיס אוטובוס. הרבה פעמים שקלתי אם אני יכל להרשות לעצמי לקנות בקפטריה בקפלן, לחמניה, שעלתה גרוש וחצי או שניים, או סנדביץ שעלה שבעה עד עשרה גרוש.

לאחר שעברנו את השנה הראשונה הצלחנו לסדר לאבא עבודה כפקיד מיון בבנק הדואר. הוא עבד בדואר המרכזי והיה מרוצה. אחרי מלחמת ששת הימים, הדואר עבר לרח' צלאח אלדין בעיר המזרחית. הוא היה הולך ברגל מהקטמונים עד רח' צלאח אלדין כדי לחסוך לפחות כיוון אחד של נסיעה באוטובוס. כך שרדנו איכשהו. למרות הלחץ הכבד של עבודה, קליטת ההורים והרבה הליכות ברגל, עברתי את השנה הראשונה בציונים טובים מאוד, גם בכלכלה וגם בהיסטוריה של המזרח התיכון. זה נתן לי תקווה שהאוניברסיטה איננה מחסום בלתי עביר. בזכות הציונים הטובים הצלחתי להשיג עוד

מספר שעות עבודה כדי להגדיל את המשכורת, כי לא הייתי צריך להשקיע בלימודים כל כך הרבה כמו בשנה הראשונה.

הקליטה של ההורים הייתה קשה. אבל הכל התקבל ברוח טובה, בהבנה ובהכרת תודה לכל מי שעזר. למרות שהיום אני יודע שהעזרה של הרשויות הייתה מינימלית ובמקרים מסוימים היה אפילו קפוח. למשל כשיצחק עלה לארץ, הוא סיים שנה שלישית בלימודי ערבית וצרפתית באוניברסיטת דמשק. הוא ידע ערבית טוב יותר מחלק מהמורים, מאחר שלמד באוניברסיטה ערבית ויש לו כישרון לשפות. באוניברסיטה העברית דרשו ממנו לחזור על השנה השלישית, ולעשות השלמות.

כלומר, הכבידו עליו במקום להקל. למרות שהוא ידע הרבה דברים ושהשליטה שלו בחומר הייתה טובה משל הסטודנטים הישראלים, לא היו מוכנים לקלוט אותו בעבודות שסטודנטים עושים באוניברסיטה, כי העברית שלו לא הייתה טובה והוא היה צריך למצוא לעצמו עבודות אחרות, שהיו פחות מכניסות ותרמו פחות ללימודים שלו. אבל זה הבטיח לו קיום מינימלי. כעבור חצי שנה או מעט יותר, הוא התקבל למחלקה הערבית של "קול ישראל". הוא הביא לשם גם את אפרת. שניהם עשו עבודה יוצאת מהכלל והפכו חלק אינטגרלי של המחלקה.

הערבית שלו הייתה טובה מאד. גם אחותי אפרת שלטה טוב מאד בערבית אבל לא כמוהו. כשהם התחילו לעבוד בקול ישראל, הם עבדו סביב השעון, והצליחו להרויח, לחסוך וגם לתמוך באחרים, גם תקווה התחילה לעבוד ושנה לאחר שהם באו, אפשר היה להתחיל לראות "אור בקצה המנהרה". הבעיה הייתה שהמצב של אמא המשיך להתדרדר. היה הכרח למצוא עבודה עוזרת ומטפלת. למזלנו הייתה להם שכנה בקטמון ט', תימניה טובת לב, מרים נגר, שעברה לשם ממושב אורה והיא טפלה באמא ועזרה לה כמו מלאך, בשכר צנוע יחסית כך שענינים אלה היו לכאורה פתורים לכמה שנים.

אחרי מלחמת ששת הימים, מרים התקשתה יותר ויותר לסעוד את אמא והיינו צריכים לקחת במקומה עוזרת וגם מטפלת.

המצב הכלכלי של כולם הלך והשתפר: כולם הגיעו להישגים יפים בלימודים, שבעקבותיהם הצלחנו למצוא עבודה, להכיר אנשים ולהגיע למשרות שמאפשרות קיום בכבוד. בשנת 1965 סיימתי את הלימודים לב.א. בהצטיינות בשני החוגים והתקבלתי למשרה קבועה בבנק ישראל. נרשמתי לתואר שני בכלכלה.

מאחר שהייתי מאד לחוץ מבחינה כלכלית, כשהציעו לי לצאת לשנה לקמבודיה במסגרת המחלקה לשיתוף בינלאומי של משרד החוץ, הודעתי שאני מעונין. כך לא רק שתהיה לי אפשרות לנשום ולא אעבוד כל כך קשה כמו בארץ, אלא אוכל גם להשכיר את הדירה ולקבל שכר דירה, בנוסף לשכר של מש"ב בחו"ל, שהיה הרבה יותר טוב מאשר השכר במשרד התחבורה או בבנק ישראל.

ביוני 1966 נסעתי לקמבודיה. מבחינת העבודה זו היתה כאילו מנוחה יוצאת מגדר הרגיל עם שעמום ללא גבול. הקמבודים לא נראו מעונינים ביעוץ שלי, אלא היו זקוקים לעבודות שאפשר להציג לבנק העולמי, כדי להשיג מימון.

אברהם, שהגיע לטכניון לאחר שסיים שנתיים מתמטיקה פיסיקה באוניברסיטה בדמשק התקבל לטכניון, כאמור, לשנה שניה. הוא גר על הכרמל אצל דודה שושנה, שבעלה אורי פלדמן, היה דוקטורנט בטכניון. למרות שהיו לו עקרונות, שלעיתים התקשינו להבין, הוא היה איש יוצא מגדר הרגיל מהרבה

בחינות: היה אדם ישר ועזר לאברהם ככל שנדרש, כמיטב יכולתו. אברהם גר בביתו וקבל הכל חינם ובנפש חפצה. בהתחלה לא הייתה לאברהם אפשרות לעבוד ולהרויח. במשך הזמן הוא הצליח להשיג הלואות מכל מיני מקורות, שאפשרו לו להסתדר והוא לא נזקק יותר לעזרה, עד שסיים בהצטיינות תואר ראשון, שני ושלישי. כשלמד לתואר שני הוא התחתן עם אניטה, הם שכרו דירה וקיימו חיים עצמאים.

19. משפחתנו המצומצמת

את נעמי הכרתי ב-1949 כשהגיעה כבת קיבוץ נוה איתן לכיתה ז' בבית הספר בגניגר ביחד עם חבורה של ילדים משם ומקבוץ כפר רופין. היא בלטה ביופיה החיצוני וכתלמידה מצטיינת. אמה היתה דבוראית של נוה איתן ובשל כך נעמי בקשה לעבוד במכורת של בית הספר, שהייתי אחראי עליה. נהנית מהעבודה איתה ונוצרה ביננו ידידות קרובה, שלצדדי לא הבשילה לרומן נעורים. כעבור שנתיים נעמי ומשפחתה עברו לירושלים. שמרנו על קשר מכתבים לא תכופים. הקשר ביננו חודש ב-1953, כשגרתי בירושלים במסגרת השירות בשב"כ. ביקרתי אותה מספר פעמים. הרגשתי כלפיה ידידות עמוקה. הופתעתי שלמרות המעבר לעיר, היא המשיכה לדבוק ברעיון החלוצי והקיבוצי. במהלך השרות הצבאי שלי ולאחר מכן השרות שלה בצה"ל, הקשר ביננו ניתק כליל, עד לארוע מקרי לחלוטין, שהתרחש בעת שבקשתי להרשם לאוניברסיטה העברית באוקטובר 1962:

עמדתי בתור להרשמה, מוכן עם טפסים מלאים וסכום כסף ראשוני. לפתע ראיתי את נעמי יוצאת מהאוניברסיטה. שמחנו להפגש שוב. היא סיפרה, שבאה לקבל את ציוני בחינות הגמר לתואר ראשון בכלכלה, אותן סיימה זמן קצר קודם לכן. היא בקשה לעיין בשאלון המלא שלי ואמרה: השתגעת, אתה רוצה להיות מורה? עניתי בשום אופן לא. אם כך מדוע אתה נרשם לחוגים להיסטוריה כללית ולהיסטוריה של המזרח התיכון? ממה תתפרנס? תלמד כמוני כלכלה וסטטיסטיקה. מיד מחקתי היסטוריה כללית ורשמתי כלכלה. לחוג לסטטיסטיקה הציון שלי בבגרות במתמטיקה לא הספיק. היא סיפרה לי שנישאה לאברהם ליבנה מספר שנים קודם לכן ושיש להם ילד חמוד בן שלוש בשם ערן, וכן שהיא מתגוררת ליד הוריה בקרית היובל. את דירת הוריה הכרתי עוד מהשרות שלי בשב"כ. סיפרתי שגם אני נישאתי זה מקרוב לאשה בגילי בשם פולט אטיאס ואין לנו ילדים. הבטחנו זה לזה לשמור על קשר.

כשבוע מאוחר יותר החלו הלימודים באוניברסיטה. עברתי לגור בירושלים בדירה של עמידר בקרית מנחם. בשל היותי אז חסר אמצעים לחלוטין, הייתי מוכן לקבל על עצמי כל עבודה שתאפשר לי ללמוד בצורה זו או אחרת. התקבלתי לעבודה בספריה הלאומית. לאחר יום העבודה הראשון הבנתי שלא אוכל לשרוד שם. בקשתי מנעמי שתחפש עבורי תעסוקה והיא מצאה לי שתיים: אחת בבנק ישראל, לפי שעות, בשכר של 1.20 לירה ישראלית לשעה (שוה ערך ל-40 סנט אמריקאי) ללא שום זכויות, עם אפשרות לצאת בחופשיות ללימודים. עבודה שניה הייתה באגף התקציבים, בתנאים דומים, אבל עם אפשרות מוגבלת לצאת ללימודים. בחרתי בראשונה. הסתבר לי שאעבוד באותו משרד שנעמי עבדה. שמחתי כי יכולתי להסתייע בה בעת הצורך בלימודים. הידידות ביננו התעוררה וגם ערכנו מספר מועט של ביקורים הדדיים.

זמן קצר לאחר שהתחלתי לעבוד בבנק ישראל, הורי וששה מאחי ואחיותי עלו ארצה. מצידי שקעתי עמוק בלימודים בעבודה ובקליטת בני המשפחה שזה מקרוב הגיעו ולא יכולתי להתפנות לקשרים חברתיים מכל סוג שהוא. באותו הזמן נעמי עברה לעבוד ברשות לתכנון כלכלי. בינתיים נעמי קבלה גט מאברהם ונותרה אם חד-הורית לערן. סיימתי את התואר הראשון בהצטיינות ב-1965. הייתי גאה מאוד בהישג בנסיבות הקשות בהן למדתי, עבדתי ותמכתי במשפחתי. הלכתי לספר לנעמי ובפעם הראשונה קבלתי ממנה חיבוק ונשיקה בלחי. זה מצא חן בעיני. היא ספרה שהבוס שלה ברשות לתכנון רמון הראל מעוניין לתת לי תפקיד מעניין עם קידום במשרד התחבורה לשם הוא עבר זה מקרוב. אמרתי שלצערי נתתי כבר את הסכמתי למשרד החוץ להתמנות לתפקיד כלכלי בקמבודיה. רמון לא ויתר: הוא הסדיר השאלה שלי לשנה למשרד החוץ.

שבתי מקמבודיה כעבור שנה ערב מלחמת ששת הימים, במהלכה גויסתי לכארבעה חודשים. עם התחדשות הלימודים לתואר שני, נעמי למדה יחד אתי רבים מהמקצועות. הסתייענו זה בזו ולהיפך. הקשר ביננו הלך והתהדק, במיוחד לאחר שבקמבודיה הסתבר לי סופית, שנשואי לפולט על שרטון. סיומם הפורמאלי היה כעבור מספר שנים. נישאתי לנעמי. בינתיים נולדו, בשעה טובה, אסף בדצמבר 1972 ונטע כעבור 54 שבועות, בדצמבר 1973. היינו למשפחה בת 5 נפשות, יחד עם רני (ערן). עברנו לגור בגבעה הצרפתית. החיים היו אז קשים ביותר. ההוצאות היו גבוהות מההכנסות-משכנתא, מטפלת מעון, מסים והוצאות קיום. נאלצתי לעבוד בו זמנית בשלושה מקומות עבודה: באל-על, באוניברסיטת תל אביב, כמורה מן החוץ בחוג לכלכלה וכמרצה במכון לפריון עבודה. נעמי ואני הרגשנו מותשים. אולם הסיפוק מגידול הילדים הצדיק כל קושי. באחת ההזדמנויות, כשבקרנו בקרית היובל את משפחתם של הלל ותקוה אחותי, פגשנו בבנין, באותה קומה את אברהם אנטוניר, ידיד ותיק ממשרד התחבורה. אחיו יוסף היה אז יועץ לנשיא חוף השנהב. בזמנו יוסף הזמין את אברהם לעבוד בחוף השנהב בתנאים מעולים ואני "ישבתי" על התקן של אברהם במשרד התחבורה בשנות העדרותו מהארץ. אברהם הציע לי לקבל את אותו תפקיד שהוא מלא בחוף השנהב, בתנאי התחלה, שהיו גבוהים לפחות פי עשרה מהשכר שהיה לי אז בישראל, ובנוסף וילה למגורים, ופעמים בשנה כרטיסי טיסה לישראל, או לכל מקום סביר שנבקש לכל המשפחה. למרות התנאים הקוסמים היתה לנו התלבטות קשה: רני היה בן למעלה מגיל 16, קרוב לסיום ביה"ס התיכון ולא היה סביר שישע איתנו ויצטרך ללמוד שפה חדשה ולהסתגל לתרבות אחרת, דברים, שהיו גורמים לו נזק רב. לנעמי היו חיבוטי נפש קשים במיוחד, הוריה עודדו אותנו לנסוע, רני הסכים להשאר אצלם והם שמחו שיהיה אצלם. יצאנו בראשית מרץ 1976 לחוף השנהב דרך קניה. התעכבנו עם הילדים בדרך לספארי נהדר במספר אתרים: אמבוסלי, סמבורו, הר קניה ואגם נאקורו. זו היתה התחלה טובה, כמו שאומרים- ברגל ימין.

הגענו לאבידג'יאן בחוף השנהב. אברהם אנטוניר חכה לנו בשדה התעופה. הוא שכן אותנו במלון איוואר, המלון היפה ביותר שם, בסטנדרט שלא היה מוכר עדיין בארץ, עד שנמצא דירה לטעמנו. באחד הימים, מרוב התלהבות אסף נכנס למעלית לפני נעמי. זו נסגרה ועלתה לקומות העליונות. נעמי נחרדה: הוא היה בן שלוש, במקום זר וללא שפה. לאחר כדקה, המעלית ירדה ואסף נראה יד ביד עם שנהבי ענק וחביב, שהוביל אותו למטה, לשמחת כולם ובמיוחד של נעמי. למחרת בואנו אברהם לקח אותי למשרד. התקבלתי על ידי כל המקומיים בזרועות פתוחות. הוקצו לי משרד, מזכירה ושני עוזרים מקצועיים, אחד צרפתי ושני מגינאה. שניהם משכילים מוכשרים ומוצלחים.

נעמי התקבלה על ידי מספר נשים ישראליות ובמיוחד על ידי אשתו של אברהם, שהסבירו וסייעו לה בהתארגנות וכן לפגוש ולהכיר ישראלים וישראליות, שעבדו או התגוררו שם. התחברנו יחסית מהר למספר חברים וחברות ישראליים, שהיו כלבבנו, כך שתעסוקה חברתית בתקופה הראשונה לא חסרה. למזלנו, היה שם גן ילדים ישראלי והסכימו שהילדים שלנו יהיו בו, כך שחבלי ההסתגלות שלהם למקום היו קלים יותר.

יום העבודה שם היה קצר במיוחד: מ-07³⁰ עד 12⁰⁰ ומ-14³⁰ עד 17⁰⁰. בשבילי זה היה נופש לאחר הלחץ הכבד, בו הייתי נתון בישראל. התארגנו בוילה גדולה עם עוזר שהיה עושה הכל: כביסה, נקיון הבית, בישול וכל דבר נדרש אחר. נעמי עשתה את הקניות בשוק, יתר הזמן נועד ללימוד צרפתית, לבלוי חברתי ולשחיה, כשהתאפשר. לשנינו היה עודף זמן ניכר. בהתחלה זה התקבל בברכה כי הרגשנו מותשים. הילדים נהנו. הם שיחקו ביניהם ולעתים עם חברים ישראלים ואחרים.

בפעם הראשונה התחלנו לחוש חיי משפחה כפי שאמורים להיות. חיים יחד, אוכלים לרוב יחד ולא באורח מזדמן או בסופי שבוע, מטיילים, משוחחים ללא הפרעות, ניתן לספר סיפורים ולקרוא ספרים לילדים ללא לחץ זמן וכו'.

עם התקרב הקיץ התברר לנו שבמהלכו לא יהיה עם מי לעבוד בחוף השנהב, לכן בקשנו לקבל כרטיסי טיסה לארצות הברית ולצאת לחופשה החצי שנתית ביולי הקרוב, לפי ההסכם. היתה זו שנה רבת ארועים שם בשל חגיגות 200 שנה למהפכה האמריקאית-ה-BICENTENIAL). קבלנו הכל לפי בקשתנו ויצאנו לארה"ב בראשית יולי, במטרה להיות בדיסנילנד ביום מאתיים השנה למהפכה. זו היתה חוויה בלתי נשכחת לכולנו ובמיוחד לילדים. היתה לנו חופשה יוצאת מהכלל במשך חודש מלא בקליפורניה. פרט לארוע חריג קצר שגרם לנו חרדה: נסענו במזרח קליפורניה שעות רבות. אסף ונטע נהגו להשתעשע יחד במכונית. פתאום נטע פרצה בבכי. עצרתי את הרכב לראות מה קרה והתברר שהיא הכניסה לאף חלק חצץ זעיר, שנתקע בנחיר הימני, בחלקו העליון הגרום של האף. נכנסנו לחרדה, שכן העיר הקרובה היתה במרחק רב וחששנו שעד שנגיע לשם האבן תגלוש לריאות. היא היתה בת שנתיים וחצי. הסברתי לה שהיא חייבת לעשות בדיוק מה שאומר לה ללא בכי וללא שום דבר שיפריע להוצאת האבן. היא נשמעה ונהגה למופת. לחצתי לה באצבע על הנחיר השמאלי. בקשתי שתקח הרבה אויר דרך הפה בלבד ואז תסגור את הפה ותנשוף, הכי חזק שאפשר, דרך האף. בנסיון השני שלה האבן יצאה. היה לה מעט דימום, הפגיעה היתה קלה בלבד. כולנו נשמנו לרוחה.

זמן קצר אחרי שחזרנו לאבידג'אן רני הצטרף והיה אתנו במשך כחודש. היה נחמד ומוצלח לכולם. משום מה הוא לא הצטרף אלינו באותה שנה לטיול בקליפורניה. כעבור שנה טעות זו תוקנה והוא טייל אתנו בצפון מערב ארה"ב במשך קרוב לחודש. באותו טיול קרתה לנו אי נעימות מסוימת. בעת תכנון הטיול פניתי לקונסוליה הקנדית באבידג'אן בבקשה לקבל אשרה לקנדה. נענית, שלישראלים בעלי אשרת כניסה ארוכת טוח לארצות הברית אין צורך בוויזה לקנדה. הפלגנו במעבורת מסיאטל לונקובר. בכניסה לקנדה עצרו אותנו וגרשו אותנו, בטענה שנסינו להכנס ללא אשרה. המעצר היה למספר שעות אבל היה לא נעים. משום מה שנה אחרי זה לא היתה לנו שום בעיה עם זה. האם היתה זו אי הבנה? או דבקות יתר במטרה של איזה פקיד? למרות ארוע זה, הטיול יחד עם רני היה מוצלח מאוד.

הקשר בין שלושת הילדים היה יוצא מהכלל ובמיוחד בין אסף לנטע, שפער הגילים ביניהם היה שנה בלבד. אסף היה בעל יכולת דיבור מעולה. המלה הראשונה שלמד לא היתה אבא או אמא אלא "גל-גלי".

הוא גם המציא מילים בהגיון רב: למשל כשחזרתי באחד הימים משרות מלואים עם כלי נשק הוא שאל אותי מדוע באתי עם "מהרוג"? נטע היתה (והינה עד היום) מומחית ל"פאזלים" מורכבים. כשטסנו לקניה בדרכנו לחוף השנהב, קבלנו במטוס פאזל עם צורות גיאמטריות שונות להרכבה. היא הרכיבה אותנו תוך פחות משתי דקות. מגיל שנתיים היא הרכיבה כמעט כל פאזל יותר מהר מאיתנו.

ההסתגלות של הילדים בחוף השנהב היתה קלה יותר משלנו. נעמי, מאז שהכרתי אותה, לא מסתדרת עם חוסר מעש ולכן תעסוקות הפנאי למיניהן הועילו לה לזמן מוגבל. לאחר מכן עודף הפנאי החל להעיק עליה. לימודי הצרפתית באוניברסיטת אבידג'אן וגם לימודי הספרות האפריקאית לאחר מכן, לא ענינו אותה מספיק. הגעגועים למשפחה ובעיקר לרני הפכו בלתי נסבלים ולכן כל הארכת חוזה שהוצעה לנו התקבלה אצלה ברגשות מעורבים. מחד היתה לנו אפשרות לחסוך ביושר ובנוחות יחסית ומאידך לא יכולנו כבר להנות ממה שהיה לנו בשפע-חופשות וזמן פנוי. גם מזג האויר הכביד מאוד. לעתים קשה היה לנשום בשל החום והלחות ולעתים בשל סופות אבק, שכסה במשך מספר שבועות בשנה ברציפות את האיזור. מסיבות אלו ואחרות כעבור ארבע וחצי שנים מני וגמור היה עם נעמי לחזור ארצה וכך היה באוגוסט 1979. אני חזרתי בדצמבר של אותה שנה, מסיבות שלא היו תלויות בי, כפי שסופר בפרק קודם על השהות שלנו בחוף השנהב.

כשחזרנו לדירה שלנו בגבעה הצרפתית באוגוסט 1979, הילדים השתלבו בבית הספר היסודי שם. אסף זומן לאבחון פסיכולוגי. הוא נמצא בעל כושר גבוה בהרבה מהמוצע לגילו. לחוסר מזלו נאמר לנו שמרבית התלמידים בכיתה שלו מחוננים ולכן יש הכרח לפזרם בין הכיתות, כך ששוב הוא נזקק לעשות לעצמו חברים חדשים. נטע, שהיתה גם היא תלמידה טובה מאוד סבלה קשות מחילופי מורים וסביבה. לנעמי לא התאפשר לחזור לעבודתה האחרונה במועצה להשכלה גבוהה. היא נקלטה במשרד האנרגיה (היום משרד התשתיות), שם לא הרבתה ללקק דבש. כשחזרתי נקלטתי בבנק לאומי(ראה פרק קודם בנושא) שם יום עבודה שגרתי, כולל הנסיעות לת"א וחזרה, נמשך 11-13 שעות ונותר לי מעט פנאי למשפחה, כך שעיקר הנטל של הטיפול בילדים ובבית נפל שוב על נעמי.

בסוף מאי 1982 פנה אלי אחד הקבלנים הירושלמים הגדולים אז, בבקשה לבחון עבורו אפשרות של פרויקט יוקרה של בניית כמה מאות יחידות דיור במונטה קרלו, על קרקע שתיובש בקטע מחוף הים. הבדיקה היתה אמורה לכלול סיור יסודי בנסיכות, לימוד שוק הנדל"ן וסקירת מחירים עדכניים באזורים השונים בנסיכות. ההיתרים הנדרשים והמתחייבים, מגבלות ותקנים ועוד. היות והנסיכות קטנה מאוד, כמה עשרות קמ"ר ומספר תושביה הקבועים היה אז כ-24000, נפש לא נראה שידרש לי יותר משבוע לבדיקה הנ"ל. התנאים שהוצעו לי היו מעולים. נסעתי לשם עם נעמי והיתה לנו שם "חופשה" חלומית: מזג אויר נעים, מלון טוב, שחיה בים ובברכות של מי ים, מסעדות מעולות ונופים מקסימים. נפגשתי עם כל מי שהיה מעורב בבניה או בשיווק נדל"ן שם. היתה זו תקופת משבר קשה בנסיכות בשל מחלוקת שהיה לה עם צרפת סוציאליסטית של מיטראן.

ברגע שירדנו מהמונית בשדה התעופה במרסיי בדרכנו חזרה ארצה ב-06.06.1982, שמענו ברדיו על פריצת-מלחמת לבנון הראשונה. בהגיעי הביתה בגבעה הצרפתית חיכה לי צו גיוס מידי למלואים. הילדים ואני התאכזבו מאוד, שלא הספקתי לבלות אתם אף לא מספר שעות.

אחרי המעבר למבשרת, באוקטובר 1983, בתקופה הראשונה הנטל על נעמי גדל עוד, כי אסף החל ללמוד בבית הספר שליד האוניברסיטה ובית הספר של נטע היה בקסטל, במרחק כשלושה ק"מ מהבית. כל

אחד מהילדים מצא חברים וחברות קרובים, שעם חלקם הם מקיימים קשרים עד היום. נטע גם הצטרפה לצופים ומצאה שם ענין רב.

בדצמבר 1984 ערכנו מסיבת בר מצוה ובת מצווה לאסף ונטע. המשפחה והקרואים התכנסו באולם נחמד באוניברסיטה שבה הצופים לקבלת פנים חגיגית בלתי פורמאלית. אסף הניח תפילין בבית הכנסת במבשרת, עלה לתורה ודרש דרשה יפה על ברכת יעקב לבניו. ידיד שלי, איש משרד החינוך, יוסף בן רחמים, הכין אותו לבר המצוה שלו. ציער אותי מאוד שאבי – יוסף חסון, סבא של אסף נפטר יומיים לפני פסח של שנה קודמת ולא זכה למעמד. גם סבתא טובה, אמה של נעמי לא זכתה. היא נפטרה זמן ניכר לפני החגיגה, בקיץ 1983 בזמן שנעמי, הילדים ואני, היינו בטיול משפחתי מוצלח בגרמניה ושוויץ. כשהיינו באחד המלונות ליד לוצרן בשוויץ, הלכתי יחד עם אסף לטלפן לנתן, אחי, לשמוע מה שלום המשפחות בישראל. הוא הפתיע אותנו כשאמר, שלמחרת שיחתנו האחרונה עם טובה עצמה, ימים מעטים קודם לכן, היא נפטרה בפתאומיות בביתה מהתקף לב, בהיותה לבד בבית. התארגנו מידית לחזרה לישראל. זה היה בעיצומו של הקיץ והיה קשה מאוד למצוא ארבעה מקומות במטוס לישראל. הוסדרה עבורנו טיסה ב-TWA דרך פריס, בעוד שאת הכרטיס היה עלינו לקחת בג'נבה. הכבישים בין לוצרן לג'נבה היו פקוקים. הגענו בשעות אחר הצהריים המאוחרות לג'נבה. מצאנו את משרדי חבי' התעופה והמשכנו בדרכנו הארוכה לפריס. זה היה סיוט. הגענו למלון בשדה התעופה ב-0300 לפנות בוקר תשושים ושכרנו חדר לשינה טרופה של מספר שעות. החזרנו את הרכב, עלינו על הטיסה וחזרנו להשלמת ה"שבעה" בבית של יחזקאל.

פטירתה של טובה היתה מכה קשה לכולנו ובמיוחד ליחזקאל, אביה של נעמי. הבדידות קשתה עלינו מאד והצענו לו לגור איתנו לזמן מה בגבעה הצרפתית. הוא גר איתנו חדשים מספר ואח"כ נסע לזמן מה לאחיה של נעמי, נתן, שעבד אז בארצות הברית.

עם שובו ארצה הוא החליט להשכיר חדר בדירתו לדייר משנה. עם נפתלי, הדייר, היתה לו שפה משותפת אך גם זה לא החזיר לו את השקט ובודאי לא נחמה. הצענו לו לעבור לדיור מוגן. לאחר שנים של מגורים בבדידות בביתו הסכים לעבור ל"נופים" בירושלים. המעבר לשם שפר מאוד את מצב רוחו והרגשתו, אולם מחלה שקננה בו זה זמן רב, הכריעה אותו.

ב-1999 כשהייתי בטיול תרמילאים, בעיר אריקה בצפון צ'ילה, יחד עם ידידי, שורש לרר, קבלתי פקס מנעמי, שמצבו של יחזקאל חמור ביותר. קטענו את הטיול והתארגנו לחזור מיד ארצה. עם שובי לארץ הלכתי עם נעמי ישירות לבקרו בנופים. הוא בדיוק התעורר מתרדמה עמוקה. הוא שמח לראות אותי. ספרתי לו שראינו בצ'ילה מצבה לזכרם של 58 משפחות חלוצי ההתישבות בחלקה הדרומי של המדינה, ביניהם זיהיתי שלושה שמות יהודיים: משפחות אפפל, גולדמן, ובייטנר. הוא מיד אמר "אמא שלי ממשפחת בייטנר". גם אחותו היתה נשואה לבן דוד שלהם ממשפחת בייטנר. הוא שמח לקבל מעין "דרישת שלום" מקרובים שחשב שנכחדו מזמן, שכן כל משפחתו נספתה בשואה. לאחר שיחתנו זו שנמשכה כחצי שעה, אי אפשר היה עוד לשוחח איתו עד שנפטר כעבור יומיים שלושה.

כשאסף ונטע הגיעו לגיל ההתבגרות, באופן טבעי פחת הענין שלהם בחברתנו. את עיקר זמנם הפנוי הם הקדישו לחברים, חברות, לתחביבים ולעיסוקים שענינו אותם. גם כאשר הצענו להם לנסוע איתנו לטיולים בארץ ובחו"ל, הם לא תמיד הסכימו. כשהיינו בפריז ונסענו לנורבגיה בפעם הראשונה, ב-1987,

הם העדיפו לנסוע לישראל. גם כשנסענו לטיולים בצרפת, לפעמים הם העדיפו ללכת לחברים ולא לבוא איתנו.

מעולם לא היו להם בעיות בלימודים ולא נזקקו לעזרתנו, לא ביסודי, בתיכון או באוניברסיטה. ההישגים שלהם תמיד דברו בעד עצמם. מראשית התבגרותם הם היו כמעט עצמאיים לחלוטין. גם בשרות הצבאי ובלימודים באוניברסיטה דעתנו לרוב לא נתבקשה ולא נשמעה. כל אחד מצא את דרכו בעצמו וקבל את ברכתנו ואת הסיוע הכלכלי שנדרש, אם נדרש. אודה ולא אבוש שחשתי דאגה כשלקחתי את נטע לנתב"ג ב-1994, על מנת שתסע לכחצי שנה לאוסטרליה ולניו זילנד יחד עם שתי חברות בגילה וחסרות כל נסיון כמוה. נחמה פורתא היתה לנעמי ולי, בכך שהן לא בחרו לנסוע להודו "לחפש את עצמן" או לספוג "רוחניות" אופנתית. בסופו של דבר שלושתן עמדו יפה במבחן. הן נהנו מאוד ואנחנו שמחנו על כך.

הישגיהם באוניברסיטה ולאחר מכן הישגיהם המקצועיים, הם אולי ההוכחה הטובה ביותר ליכולותיהם כפרטים ללא תמיכה או עצה שלנו.

עם סיום תפקידי כמנכ"ל משרד התחבורה באוקטובר 1996 נעמי ואני החלטנו לנסוע לטיול של שלושה חודשים סביב העולם: ארה"ב, הוואי, איי פיג'י, ניו זילנד ואוסטרליה (בעקבות המלצתה של נטע) ותאילנד. זו היתה אחת מהחוויות העמוקות ביותר שהיו לנו. בינואר 1997, כשהיינו באוסטרליה שני ארועים העיבו עליה. הדודה היחידה בעולם של נעמי – אצ'ה בייטנר, אחותו של יחזקאל, נפטרה בשיבה טובה וזמן קצר לאחר מכן היה אסון המסוקים ליד שאר ישוב. היינו אחוזי חרדה כי האחין שלי, ירון שמיד, בנה של תקוה אחותי, וגיסו של ירון – גיא כהן, שרתו שניהם באותו זמן כקברניטי מסוקי יסעור. במקום שהיינו באוסטרליה לא ניתן היה במשך מספר ימים להשיג קשר לישראל כדי לברר את שלומם של ירון וגיא. כשהצלחנו לקבל מידע, קשה לומר שרווח לנו כי האסון היה כבד מנשוא.

אצ'ה דודתה היחידה של נעמי אהבה אותי וסמכה עלי יותר מאשר על כל אחד מבני משפחתה הישירים. היא בקשה שאבטיח לה לא לזנוח אף פעם את בתה היחידה רות, שעבדה כקלדנית באוניברסיטה הפתוחה ושהיתה בזבזנית מאד. הוריה קנו לה דירה וגם שמרו סכומים נכבדים בתוכניות חסכון שונות ובפקדונות למענה. בצוואתם הם הורישו לה את כל רכושם כירשת ראשונה, ובמקרה של פטירתה של רות, כל הרכוש יועבר ליחזקאל אביה של נעמי.

זמן קצר לאחר שהתברר לרות שנפל לידיה רכוש משמעותי, היא החלה לפזר אותו בצורה בלתי אחראית לחלוטין. קנתה תכשיטים (שבדיעבד התבררו כמזויפים) במחיר אלפי דולרים, נתנה לחברותיה מתנות יקרות ערך וקנתה חפצי אומנות, לשמירת ערך החסכוניות, כביכול. היא טסה לארה"ב במחלקת עסקים במחיר מלא, השתכנה בסוויטה במלון יוקרה, החלה בשיפוצים נרחבים בדירת הוריה לשעבר ועוד.

כעבור מספר חודשים הסתבר שרות נגועה בסרטן, שאין ממנו מרפא. נאמן לצוואת אמה נסיתי להכנס לעובי הקורה. היה לי יפוי כוח בלתי חוזר מלא על כל רכושה. כשנוכחתי שאשפוזה התמשך מאוד ונודע לי על הוצאותיה וכשראיתי את ה"חבורה" שעטה עליה, סגרתי את חשבונות העובר ושב שלה ונסיתי לחסל חובות שוטפים תלויים ועומדים. כשלקחתי ממנה את פנקסי הצ'קים ראיתי שהיו מספר שיקים חתומים בלנקו, וכן מספר דפי ניר כתיבה צהוב, חתומים מראש בלנקו על יד רות. כשסיפרתי לה על כך, היא כלל לא הבינה על מה דברתי.

חרה לי מאד כשהסתבר לי, שנוצרה קואליציה מוזרה לנישולו המלא של יחזקאל מכל רכושם של אחותו וגיסו, שכן הוא נקבע כיורש הישיר והבלעדי שלהם, על פי צוואת שני ההורים של רות. לרות לא היתה צוואה. בקואליציה זו חברו האוניברסיטה הפתוחה, המניקוריסטית של רות ובתה, העובדת הסוציאלית של ההוספיס הצרפתי בירושלים והרופא מנהל ההוספיס הצרפתי. בערב סוכות 1998 כשרות היתה תחת השפעה של תרופות קשות ובערפול הכרה, הביאו לה, ללא ידיעתנו, את עו"ד זוהר קליר ובנו, שהחתימו אותה, שלא כדין, על צוואה לטובת אותה חבורה.

רות נפטרה באחד מלילות חג הסוכות לאחר חצות. ערב קודם בקרנו אותה וחשנו שקיצה קרוב. במהלך הלילה המטפלת שלה הודיעה לנו על פטירתה של רות. טרם שפקחנו את עינינו בבוקר, טלפן אלי עו"ד זוהר קליר, ואמר שבידו צוואה של רות ושעלי למסור לו כל מידע ומסמך הנוגע לרכושה. הזדעזעתי מכך שעוד טרם מתן כבוד אחרון לנפטרת עטו עליה חיות הטרף. עד אז לא רכשתי חלקת קבר ומצבה עבורה ולא הסדרתי את הקבורה שלה. זעמתי על חוסר הרגישות ותאורת הבצע הבלתי מרוסנת של גופים לכאורה לא עסקיים ושלא למטרת רוח.

יחזקאל בקש להתנגד בכל הכוח לצוואה. ואכן ידידי עורך הדין יהודה טוניק גייס את כל יכולותיו המקצועיות ואת המומחים הנדרשים, שהפריכו לחלוטין את עדויות הצד השני, במטרה לבטל את הצוואה ואו להביא לפשרה הוגנת. לאחר כשבע שנות התדינות בבית המשפט נקבעה פשרה, לפיה יחזקאל ויורשיו זכו בכ-60% בעוד שהאוניברסיטה הפתוחה זכתה ב-40%, מהירושה, לאחר שהוציאה על פי הצהרתה סכום הרבה יותר גבוה מזכיייתה על הוצאות משפטיות.

אציין שהמשפט היה מלווה בעדויות שקר רבות של אינטרסנטים ושל עדים מומחים כביכול, שהתבררו כמומחים להשכיר, אביא כאן כדוגמה פרט מביש מאותן התדינויות. העברנית הבכירה בפרשה - האוניברסיטה הפתוחה האשימה אותי אישית, שכמיופה הכוח מזה שנים רבות על כל רכושה של רות גנבתי ממנה כמה עשרות אלפי שקלים. התנהל בנקודה זו משפט זוטא בפני השופט אז"ר (שנרצח כעבור זמן מה). הצגתי קבלות מלאות על כל סכומי ההוצאות. כתוצאה מכך האוניברסיטה הפסידה ונאלצה לשלם לי אישית סכום נכבד לכסוי הוצאות משפט. זה הוכיח לי לאיזה שפל הגיע המוסד הזה בתאוותו לכסף לא לו. תאבי בצע כפרטים היו מאז ומעולם וגם יהיו בעתיד, אולם כשיש מוסדות ציבוריים, שלא למטרת רוח כאלה, זוהי התנוונות חברתית.

לשמחתנו הרבה של נעמי ושלי אנחנו ממשיכים לרוות נחת מהילדים ועוד יותר מהנכדים. ראשון הנישאים היה רני. החתונה שלו נערכה בפורום מצומצם בלוס אנג'לס, על ידי רב רפורמי שהשיא אותנו ואת אימי אשתו כ"מנהג משה וישראל". איימי אשה חביבה מאוד וידידותית וגם משפחתה הענפה שבארה"ב.

כעבור זמן לא ארוך יחסית נולדה טליה. כיום נערה נאה, שסיימה לפני שנה תואר ראשון בהנדסה אזרחית והתנדבה לשרת שנתיים כמורה למתמטיקה בבתי ספר שיקומיים בניו אורלינס. כעבור שלוש שנים נולדה דניאל שהיא כיום בחורה יפה ומוכשרת. למדה עד כה באוניברסיטת אן ארבור במישיגן, לאחר שהתנדבה במשך כשנה לטיפול בנשים קשות - יום בכפר באיזור ריו-במבה שבאקודור.

באוגוסט 1998 נטע נישאה לבה- שוקי גרינבלט. החתונה היתה בנוה אילן באוירה שמחה בנוכחות כמעט כל בני המשפחה. חברים הגיעו גם ממרחקים השמחה של נעמי ושלי היתה רבה. כעבור ארבע שנים יום לפני ערב יום הכפורים אילון נולד. ינקותו וילדותו מילאו אותנו שמחה: סוף סוף הרגשנו את

עצמנו סבא וסבתה אמיתיים, שכן הבנות של רני גדלו במרחק של עשרת אלפים ק"מ מאתנו. אחריו הגיעו ליה בפברואר 2008 ודניאלה בפברואר 2010. אילון הוא עדיין הפרטנר המועדף של סבא אליהו לסקי באיטליה ובמקומות אחרים. למרות שחברתן של הבנות מהנה את כולנו לא פחות.

עם שובו של אסף מאוקספורד לאחר שהות של כשלוש וחצי שנים שם, הרגשנו שגם אסף חושב כמונו שהגיע זמן ההתמסדות. בקשנו לראות את בחירת ליבו. ישבנו לארוחה רגילה של ערב שבת עם האורחת שלו, מיכל. תוך כדי שיחה אמרו לנו שהם התמסדו במסגרת ארגון משפחה חדשה. שמחנו מאוד. בקשנו לעשות ערב הכרות עם המשפחה. בתחילה סרבו. לאחר זמן הסכימו. היה ערב נחמד של "במקום חתונה תקנית" ביד השמונה. באוקטובר 2010 נולד, בשעה טובה, אורי ובאוקטובר 2013 נולדה, בשעה טובה, גילי. שני הילדים מתוקים.

מי יתן שזוכה לראות את כל הקטנים גדלים, מתפתחים ושמחים עם הוריהם וחבריהם כפי שראינו את הוריהם.

20. העבודה בבנק ישראל והמשך הלימודים באוניברסיטה

התחלתי, כאמור, לעבוד בבנק ישראל עם תחילת הלימודים באוניברסיטה, בנובמבר 1962. עבדנו לפי שעות בשכר זעום. מדדו לנו את השעה והדקות מהרגע שהגענו לעבודה עד שיצאנו. לא קבלנו בטוח לאומי לא חופשה לא מחלה ולא שום זכות שהחוק מקנה לעובדים, בשירות הציבורי ובשוק הפרטי. הנגיד היה אז דוד הורוביץ והוא, או אנשי האדמיניסטרציה, החליטו שזה מה שמגיע לנו. למרות שעבדתי ברציפות קרוב ל-3 שנים לא שולם עבורי בטוח לאומי, לא קבלתי חופשה, מחלה ולא פנסיה. השכר ההתחלתי שלי היה 1.20 ל"י לשעה. באותה תקופה ערך הדולר היה 3 ל"י, כלומר, קבלתי 40 סנט לשעה. מזה חיינו חיי דחקות של ממש אבל שמחנו במה שיש לנו. לאור הקשיים בשוק העבודה באותו זמן הבינונו שזה מה שניתן להשיג. זו הייתה תקופה של עליה המונית ממרוקו והתחיל גם קילוח של עליה מאלג'יריה ותוניסיה – באופן כללי מצפון אפריקה. היה גם זרם קצת יותר משמעותי של עליה מרומניה. בנוסף לכך, אספו והביאו כל מיני נידחים מקוצ'ין ומשאר קצות התבל.

היינו אמורים לכסות את כל הוצאות הלימוד שלנו בכוחותינו אנו. השקעתי מאמץ ולמזלי, הצטיינתי בלימודים. במשך יותר משלוש שנים לא הלכתי לסרט לא לשום ארוע תרבותי או אחר. את הזמן הקציתי לפי סדר עדיפות זה: עבודה, לימודים ומינימום של קשרי משפחה וחברים. בגלל הצטיינות זכיתי בהלוואה מהאוניברסיטה, שבה יכלתי לשלם את שכר הלימוד ויכלתי לבקש הלוואות מגורמים נוספים, שעזרו לי מבחינה כלכלית, כך שהעבודה הייתה אלמנט משלים. החל מסוף 1963 התחלתי לסייע באופן קבוע להורים כי לא היה להם ממה להתקיים וכל האחים שלי היו תלמידים או סטודנטים. שכרנו מטפלת לאמא ועוזרת לבית שלה, כך שההוצאות היו גדולות ואבא לא יכול לשאת לבד בנטל. למרות המצב הקשה של כולם, אף אחד לא התחמק. כולם נשאו בנטל התמיכה בהם, כל אחד לפי יכולתו. הכל הסתדר על הצד הטוב ביותר ולא היו מחלוקות בנדון. הסכמנו בינינו כמה כל אחד נותן ומסרנו את הכסף לנתן או ישירות לאבא. בשנת 1964 הסתמן סוף הלימודים שלי לתואר ראשון.

בהתחלה עבדתי במחלקת המחקר של בנק ישראל בתחום של מחקר תשומה-תפוקה. חישבנו את לוחות תשומה-תפוקה בעזרת מכונות החישוב הפרימיטיביות שהיו. לעתים לקח יומיים לחשב מה שהיום ניתן

לעשות בשניות. היו אלה חישובים של מטריצות בגודל 80X80, כלומר : 6400 תאים, שבסוף היה צריך לסכם ולהתאים את השורות והעמודות. מחקר תשומה-תפוקה מגדיר את היחסים בין ענפי המשק ומנסה לחזות את ההשפעות על המשק של שנויים בשימושים הסופיים (צריכה פרטית, ציבורית, יצוא, או השקעות), או בתשומות הראשוניות-(עבודה, הון). חולשתו של מודל זה, שהיה חשוב להבנת יחסי הגומלין בין הגורמים בצד הריאלי של המשק, היתה שהניח קיום יחסים קבועים בין התשומות בכל ענף ובינן לבין השימושים הסופיים. מאחר שהנחות אלה רחוקות מהמציאות, גם תוצאות המחקר היו מוגבלות באפשרותן לטפל בשנויים הנובעים מהשפעות חיצוניות, כמו חדשנות טכנולוגית, גידול בפריון וכיו"ב. בשל מגבלות אלה, מודל זה נזנח, כי כלי החישוב שקיימים היום, מאפשרים שימוש במודלים יותר מתוחכמים, וקרובים יותר למציאות.

בתחום שבו הועסקתי, עשיתי עבודה טכנית בלבד, שלא הצריכה חשיבה. בשנה השלישית ללימודים העבירו אותי למחלקה למחקר חקלאי, שם העבודה הייתה לאסוף נתונים, לנתח אותם ולנסח במסמכי עבודה, המוגשים לדיון בפורום של כלכלני הבנק. בתוקף תפקידו כיועץ כלכלי לממשלה, גבש בנק ישראל מסמכי יעוץ לממשלת ישראל. היה בעבודה זו ענין צבורי, כי לא היו אז גופי מחקר פרטיים יעודיים, שטפלו בנושאים אלה באורח שוטף, לכן היה ענין ציבורי בפרסומים אלה של בנק ישראל. היום חברות פרטיות ומוסדות עושים בעצמם את הניתוחים הכלכליים הדרושים. למעשה, כל גוף חברתי או עסקי כמו: התאחדות בעלי התעשייה, ההסתדרות ואחרים, עושה או מזמין מגורמים מקצועיים את ההערכות הכלכליות הדרושות לו. גם לבנקים יש מחלקות מחקר, כך שאין עוד לבנק ישראל בלעדיות על המחקר של הפעילות הכלכלית במשק. ברגע שהתחלתי לכתוב את פרק החקלאות בדו"ח בנק ישראל, בשנת 1964, "המניות שלי עליו" כי למרות שטרם סיימתי את ה.ב.א. אני, יחד עם הבוס, אהרן גילשון ובעזרתו הכינותי, את ניירות העמדה. כשהוא נשלח כיועץ פיננסי וכלכלי מטעם ישראל והאו"ם לאיי שלמה, התבקשתי על ידי הנהלת מחלקת המחקר לכתוב את פרק החקלאות בדו"ח בנק ישראל. אהרון גילשון לימד אותי הרבה, אבל לא הפכתי לאחראי על המדור. לתפקיד זה מונה מישהו אחר. לא הייתה לי התנגדות לסידור זה ולא ראיתי בכך פחיתות כבוד. במשך שנתיים כתבתי את פרק החקלאות בדו"ח בנק ישראל ולא נראה לי שהיה סכוי להתקדם שם בקצב שיתאים לי.

21. מעבר למשרד התחבורה

ב-1966 קבלתי הצעה של רמון הראל, סמנכ"ל משרד התחבורה ואחראי על התכנון התחבורתי, למלא תפקיד מענין במשרד התחבורה.

באותה תקופה הבנק העולמי העמיד לרשות הממשלה סכומים גדולים לפתוח מערכות התחבורה, בין השאר, פרויקטים של תשתיות: נמלים, כבישים, רכבות וכו', לצורך קבלת הכספים, משרד התחבורה היה אמור להגיש תכניות ובדיקות כלכליות, שיאשרו על ידי הבנק העולמי. הייתי אמור לרכז חלק מאותן תכניות. שמחתי להצעה, למרות שלא הובטחה לי תוספת משמעותית בשכר.

עבודה זו חייבה פגישות, שהיו כרוכות בנסיעות רבות בין גורמי התחבורה בארץ, שהיו לעתים מתישות וגררו הפסד לימודים. רמון הראל היה לדעתי אחד האנשים המבריקים ובעלי החזון בישראל ולא היה מתאים ממנו לנושאי תכנון, המחייבים ראיה קדימה והסתכלות רחבה על תהליכים. הוא היה מי

שהכתיב את מדיניות התחבורה שרווחה בישראל במשך עשרות שנים. אחריו באו כלכלנים נעדרי תפישות כמו שלו והגו רעיונות, שעלו סכומי עתק, בהיקפים שאף פעם לא הושקעו בתחבורה בישראל, מבלי שענו לדרישות היסוד של צרכי התחבורה. הפגמים בולטים כיום בכל תחום: בתעופה- דרוג הבטיחות של ישראל הורד, בנמלים- למרות היותם מהמודרניים בעולם, הם היקרים בכל אגן היס התיכון, פרט, אולי, לנמל מרסיי. בכבישים- אלמלא סלילת כביש 6 בכסף פרטי, התחבורה בין גוש דן לשאר חלקי הארץ היתה מגיעה לשיתוק גמור.

מזלו של גוש דן, שרמון הראל והצוות שלנו הגה ותכנן את "פרויקט האילון", שמהווה היום עמוד השדרה של התחבורה באזור זה. על הרכבות מוטב שלא להרחיב את הדיבור, כי לא היה תחום שההשקעה בו גדלה במאות, אם לא אלפי אחוזים מבלי שיחול שיפור משמעותי בשירות, ובחלקה של הרכבת בסה"כ הנסועה בישראל. משקיעים שם כסף אבל בכל שני וחמישי משביתים את הקוים בכל מיני תואנות. לא עומדים בלוחות הזמנים זהו סימפטום בולט לכשלון גדול בתכנון ובניהול של שירות זה.

רמון הראל החליט להקים במשרד אגף כלכלה ותכנון מתקדם והוא ראה באורי בן אפרים ובי את אלה שיסייעו בידו לקדם את הנושא. בי הוא ראה את המועמד, שיהיה יד ימינו לעניני התכנון. בעבר רמון ניהל זמן מסוים את הרשות לתכנון כלכלי. הוא הבין מהר, שהרשות לא תוכל למלא את התפקיד של יעוץ כלכלי, בגלל לחצים פוליטיים ובשל האישים שהיו באותה תקופה בממשלה, שסדרו את הענינים ביניהם ולא התחשבו כלל במסמכים שהגישו להם הגופים המקצועיים. במקרה הטוב הם רצו לדעת רק את השורה התחתונה ופעלו לפי האינטואיציה שלהם.

מי שהגיע לשיא בצפצוף על כל היועצים, היה ספיר, שהיה נערץ על שורה ארוכה של "אנשי החצר" שלו ושל כל אלה ש"אכלו מכף ידו", אציין שמהמפעלים של ספיר לא נשאר הרבה, למרות שהם עלו הרבה כסף למדינה. הראיה שלו היתה לטווח קצר: כל מה שרצה, היה פתרון מידי לתעסוקה. המפעלים שהוא הקים הלכו והצטמקו עד שנסגרו בתוך עשר שנים עשרה שנה.

הוא הקים את מפעלי הרכב שאף אחד מהם לא שרד ולא היה לו שום סכוי לשרוד, הוא הקים את מפעלי הטכסטיל ולפני זה את המטוויות, שהיו אחת השגיאות הכי חמורות, כי למטוויות דרושה השקעת הון אדירה ומספר המועסקים בהן נמוך. הוא היה השר הכלכלי הקובע שדחף קדימה.

כשרמון הראל קבל את תפקיד מנכ"ל משרד התחבורה, הוא התנה תנאי, שספיר יעביר למשרד את הכסף ואנחנו נקצה אותו לפרויקטים לפי תפישתנו בתיאום עם אנשי האוצר. זה איפשר ביצוע פרויקטים מבלי שנצטרך להתחנן על כל דבר ובסוף מי שמחליט זה שר האוצר ומקימים דברים פגומים.

אחת השגיאות שנעשו בעבר היתה למשל, הקמת נמל לתפארת באשדוד, לפי הסטנדרטים של נמלים מודרניים באותה תקופה, שיישמו בו את הנורמות והפרמיות של נמל חיפה, שהוקם בשנות השלושים ע"י הבריטים. התוצאה הייתה שבמקום להפעיל נמל יעיל יותר, יהושע פרץ, ראש ועד עובדי הנמל, בהסכמה וברצון לקנית שקט רגעי ביחסי העבודה על ידי ספיר, הפך אותו לפרה חולבת, שהעובדים בו היו עושים חמש, שש נורמות ביום והרויחו פי כמה משרי הממשלה. אותה נורמה, שבחיפה היה צריך להזיע כדי להשיג, עשו באשדוד פי חמש או שש. זה הביא להרס יחסי העבודה בנמלים, שכן עובדי נמלי חיפה ואילת לא הסכימו להסתפק בשכר נחות משל עמיתיהם באשדוד. התוצאה היתה אי שקט מתמיד בנמלים, ייקור השירותים ופגיעה במשתמשים בשירותי הנמל ובעקיפין בציבור כולו. ספיר הביא

לפיטוריו של מנכ"ל רשות הנמלים, חיים לסקוב. לסקוב, שהיה ישר וציוני דגול ובלי "חכמות" והתחכמויות, לא ראה עין בעין את המהלכים האלה, ואת ההתערבות של ספיר בענין, שנעשתה מעל לראשו של שר התחבורה שהיה אז, ישראל בר יהודה.

החלק שלי בתכנון היה לרכז תכניות לכל אחד מענפי התחבורה. מאחר והכוונה הייתה לתכנן את כל ענפי התחבורה, היה הכרח למנות מתכנן לכל ענף. באגף התכנון חסרו אנשים, כמו כן אני לא הכרתי את תחום התחבורה, שהוא רחב ומגוון וכולל: תחבורה ימית, אווירית, יבשתית שמתחלקת להובלת מטענים, הובלת נוסעים, תחבורה ציבורית, מוניות, רכבות וכו' תשתיות שכוללות כבישים, מסילות ברזל, שדות תעופה וכו'. נושא הבטיחות בדרכים חייב גם הוא תשומת לב מיוחדת. בתחום התשתיות קשה היה להתמודד בשל פיצול תחומי האחריות בין פרויקטים ברמה ארצית, אזורית ומקומית. היה פיצול נוסף שמע"צ, שהיתה זרוע הביצוע הממשלתית, היתה כפופה למשרד העבודה והיא שאפה לתכנן גם את התשתיות הבינעירוניות, תחום שהיה באחריות משרד התחבורה. הקונספציה של רמון הראל הייתה קודם כל להוציא את תחום התשתיות העירוניות מהאחריות של מע"צ ומשרד העבודה, להוציא גם את התכנון מאחריות העיריות ולהעביר את כל התכנון למשרד התחבורה, כדי שיהיה תאום וחסכון במשאבים על ידי קביעת סדר עדיפויות נכון ככל האפשר.

אחד הנושאים הבעיתיים, שאגף תכנון וכלכלה נתקל בהם, היה כשההסתדרות בקשה לאחד את כל הקואופרטיבים לתחבורה ציבורית. היתה התנגדות עזה מצדנו, שהביאה כמעט להתפטרותו של רמון. כל האגף תמך בו. שר התחבורה, משה כרמל, בעודם ובלחצם של אנשי ההסתדרות, עמדו על דרישתם לאיחוד. אם הדרישה הייתה מתקבלת, הם היו הופכים מונופול תחבורתי. התומכים לא חששו שהקואופרטיב המונופוליסטי ידאג קודם כל לעצמו ולא לטובת המשק. כי בפועל אין הבדל בהתנהגות בין קואופרטיב לבין חברה פרטית, אבל בקואופרטיב קשה יותר לשלוט וכל הזמן תהיינה תביעות להגדלת חלקם של חברי הקואופרטיב בעוגה.

כדי להביא לאיחוד הקואופרטיבים, אמרו: "נתחיל בנסוי בתל-אביב". תחנת אגד הישנה בתל-אביב הגיעה לרוויה והיה צורך להקים תחנה מרכזית חדשה לתל-אביב. רמון הראל הבין ושכנע גם אותנו שאין היום בעולם תחנות מרכזיות, שמרכזות את כל התנועה העירונית והבינעירונית, כי תכנון מערך תחבורתי עירוני מתבסס בד"כ על ריכוז נוסעים בנקודות משיכה טבעיות, ופיזורם ביעדים. בלחצם של הקואופרטיבים, משה כרמל רצה להקים תחנה מרכזית אחת בתל-אביב. הוא חשב, שמתוך הצורך של הקואופרטיבים בתחנה מרכזית אחת, אפשר יהיה לגרום לאגד ודן להתאחד. היו באותו זמן שלושה קואופרטיבים לתחבורה: המקשר בירושלים, דן בתל-אביב, ואגד בשאר חלקי הארץ. היו עוד חברות קטנות: החברה העירונית בבאר שבע וחברות ערביות בנצרת. על רקע זה, ששר התחבורה הביא לממשלה, רמון הראל התפטר, ופתאום הבינותי שכנראה יהיה גם עלי להתפטר. באתי לסייע לרמון הראל, שהיתה לו קונספציה מסוימת ומי יודע את מי ימנו במקומו ואיך נושא התכנון יתפתח.

22. הנסיעה לקמבודיה, החזרה ומלחמת ששת הימים

לאחר שהודעתי לבנק ישראל על עזיבתי טרם המעבר שלי למשרד התחבורה קבלתי הצעה לצאת לקמבודיה מטעם משרד החוץ, כיועץ כלכלי לממשלה שם. מצבי הכלכלי היה דחוק, המצב במשרד התחבורה לא היה ברור, כי טרם התחלתי לעבוד שם ממש. זה היה בפברואר 1966. הייתי ממילא כבר

כמעט מחוץ לבנק ישראל, ולא היה אכפת לי לצאת לראות עולם במשכורת מתקבלת על הדעת. הסכמתי להצעה. לא היה ברור מתי יהיה עלי לצאת לתפקיד בחו"ל. בינתיים רמון הראל חזר בו מהתפטרותו כי החליטו לדחות את ביצוע התחנה המרכזית לשלב יותר מאוחר והוא חשב שאולי במשך הזמן ישנו את ההחלטה, מה גם שהתחילו לחוש כבר במיתון במשק. בד בבד קבלתי גם הצעה מבנק ישראל לכתוב את פרק החקלאות בדו"ח בנק ישראל, כך שמצאתי את עצמי מאורגן עד לנסיעה, שהייתה מתוכננת לקיץ 1966. לא פחדתי להחליף עבודה כי הרגשתי שצברתי מוניטין, בכך שכתבתי כבר את פרק החקלאות בדו"ח בנק ישראל והתבקשתי לכתוב אותו ב-1966. באותו זמן קבלתי הודעה רשמית מהאוניברסיטה שסיימתי בהצטיינות את התואר הראשון. אמרתי לעצמי: "יש לך כרטיס ביקור יפה, אתה יכול להרשות לעצמך להיעדר לזמן מה מהארץ".

נסעתי לקמבודיה מטעם מש"ב- המחלקה לשתוף בי"ל במשרד החוץ. מחלקה זו הייתה מוערכת בעולם כי הישראלים שנשלחו על ידה היו ברמה גבוהה ובעלי מוטיבציה. המוניטין של ישראל כמדינה ששרדה התקפה של שבע מדינות ערביות והצליחה לקלוט עד אז מליון ושלושת רבעי מליון עולים, נראה פלא עולמי. כשהגעתי לקמבודיה, לצערי, התפקיד שהיה עלי למלא לא דמה למה שנאמר לי בארץ. זה הזכיר לי את היציאה שלי בשליחות המדינה למרוקו, שגם אז הדברים לא היו כמו שנאמרו מראש. כזכור, אז שלחו אותי עם שיק של 10 מליון פרנקים מרוקאים בכיס, ואמרו לי ללכת למלון ולחכות שיתקשרו אלי ויקחו ממני את השיק. מה שאמרו לי לא התגשם. לולא היזמה והתושיה שלי היום אולי הייתי יושב בבית סוהר, הכסף לא היה מגיע ליעדו ולא ידוע איך זה היה מסתיים.

אמרו לי שבקמבודיה אשמש יועץ לנשיא מרכז הקואופרציה הממשלתי של קמבודיה. שמו היה מיצ' קון, והיה אחד האנשים המכובדים בקמבודיה באותה תקופה, חכם, מנומס וידידותי - האסיאתים יודעים להיות מנומסים. מהר מצאתי אתו שפה משותפת והוא התיחס אלי כאל בן משפחה, כי לא ספרתי לו ספורים, דברתי לענין, ללא פוליטיקה. כשהיה מדבר אתי על פוליטיקה, הייתי מתעלם כדי להמנע מהמכשלות. למשל: הוא ספר לי איך אשתו של סיהנוק -מוניק, עוסקת בהברחת בדים מהמדינות השכנות לקמבודיה בשיטות של רמיה, של עולם תחתון. אף פעם לא הגבתי.

לקמבודיה הייתה בעיה כלכלית קשה של מחסור חמוץ במטבע חוץ, ופקוח על המטבע, שגרם עיוותים בשוק המט"ח, שהתבטאו, בין השאר, בכך שמחירו הרשמי של ה\$ היה כ-60 ריאל RIEL ובשוק המקביל הדולר נסחר בכפלים ערכו הרשמי. זה איפשר למי שקבל הקצבת מטבע חוץ באופן רשמי, להרויח הון מהפרש השער. מוניק דאגה, כמובן, לקבל הקצבות ליבוא בדים במחיר הרשמי, מכרה חלק מההקצבה בשוק השחור והכריזה שהסחורה לא הגיעה או שהסחורה שקנתה היתה הרבה יותר יקרה וכו'. כשנתבקשתי לבדוק נתונים בנושא זה, אמרתי שאינני יודע אם ניתן להוכיח את הדברים האלה או שזו סתם רכילות, אז למה לי להתעסק בזה. עדיף שנשאיר זאת לממונים על התחום.

עבודה ראשונה שהוא נתן לי לעשות היתה בנושא של מחירי המלח: הייתה שם אוכלוסיה לא קטנה שהתפרנסה מייצור מלח. המלח היה מאד מבוקש כי בכל הכפרים שימרו במלח את הדגים שדגו, ליד הבית ובשדות האורז. (בעונת הגשמים מרבית שטחיה החקלאיים של קמבודיה מוצפים בגובה ניכר של מים. דגים רבים וחיות מים אחרות חיים בהם לכן ניתן לדוג דגים גם "ביבשה" מוצפת מבלי לעזוב את הבית). הדגים תססו בתוך המלח ועיסת הדגים שהתפוררו במלח נקראה (PRAHOC) היתה המזון החלבוני העיקרי שלהם, כך שהמלח היה מוצר צריכה קריטי. קמבודיה מדינה מאד גשומה. כמות

המשקעים בה בין 2000 ל-3000 מ"מ גשם לשנה והלחות גבוהה כל השנה. ההתאדות חלשה ותפוקת המלח הייתה נמוכה. הבעיה שמיצ'קון הציג הייתה: "מה ניתן לעשות כדי לשמור על הפרנסה של יצרני המלח וגם ליבא מלח זול לאכרים שלנו?". כלומר: להשביע את הרעבים מצד אחד מבלי לפגוע בקבוצת הלחץ של יצרני המלח מהצד השני. הכנתי לו עבודה והוא מאד התפעל. הרעיון היה לקנות במכרזים את המלח המקומי שהאנשים ייצרו ומדי פעם לצמצם את הכמויות הנרכשות במכרזים. הממשלה תיבא מחו"ל מלח זול. היא תקבע מחיר לצרכן, שיהיה ממוצע של מחירי המכרזים ומחירי היבוא משוקלל בכמויות שנרכשו מכל אחד מהמקורות. כך לא יהיה צורך להקציב אמצעים לתמיכה תקציבית ביצור המלח המקומי ולא לתמיכה במחיר לצרכן. כך תושג הוזלה של מחיר המלח לצרכנים וגם תישמר פרנסת יצרני המלח המקומיים.

בעיה דומה הייתה עם טבק. הם ייצרו טבק גרוע מאד, שהיה קשה למכור לחו"ל. היחידים שקנו אותו בכמויות יחסית גדולות היו הצרפתים, שיצרו סיגריות מאד חזקות. אז לא הייתה מודעות לנזקים של הניקוטין ואחוז הניקוטין בטבק שלהם היה גבוה מאד.

בעיה אחרת הייתה עם האורז. האורז אצלם מוצר מאד בסיסי. בזמן מלחמת ויטנאם, קמבודיה, שהייתה תמיד יצואנית של אורז נוצר מחסור באורז ומחירו האמיר בשל הברחות מסיביות של אורז לויטקונג, על ידי מקורבים לשלטון. בתמורה הם קנו סחורות, שהיו במחסור ומוצרים שהאמריקאים יבאו לויטנאם בזיל הזול, אותן מכרו ביוקר לאזרחים הקמבודים, שלא הוקצב להם מט"ח. כך המדינה התרוששה, ובית המלוכה והמקורבים לו, התעשרו.

התבקשתי למצוא דרכים להגדלת יבולי האורז. על תוספת דשנים לא היה אפשר לדבר בגלל המחסור במט"ח. גם יבוא של זרעי אורז מזנים משובחים, לא יכול היה להיות פתרון כי זה חייב נסויים והדרכה של האכרים, שלא היה ניתן לבצע. לכן זו הייתה בעיה קשה, ברגע שנוגעים בנושא האורז, דורכים על היבלות של כולם. התחלתי לחפש דרכי התחמקות מבעיה זו. כי ידענו שבפועל יש יותר אורז ממה שמגיע לשווקים המקומיים. לכן התמקדתי בכיוון של הגדלת יבול האורז המקומי בדרך של מתן אשראי לקואופרטיבים לרכישת ציוד ודשנים ולסדורי השקיה נוספים, על מנת להגיע ליבולים גבוהים יותר. הצעתי שאת הגדלת שטחי ההשקיה יעשו הקואופרטיבים על ידי ארגון האכרים, שיתגייסו לחפור באמצעיהם, תעלות השקיה בעונה המתה של העדר עבודות חקלאיות דוחקות. הממשלה מצידה תשתתף בסכומים מינימאליים בעלויות של ציוד ועזרים שאינם עומדים לרשות הקואופרטיבים. בתחום זה הייתי חייב להיות יותר פוליטיקאי מכלכלן.

בינתיים מיצ'קון מונה חבר במועצת הכתר, שהייתה הגוף החשוב בקמבודיה אחרי הנסיך עצמו. בתוקף המינוי עלה מעמדו. הוא הביא למועצה את הצעתי בענין האורז, שלצורך יישומה היה צריך לגייס הרבה כסף, דבר שידעתי שאיננו בר ביצוע.

קמבודיה הייתה מקורבת לגוש הקומוניסטי. מדינות הגוש סחרו ביניהן בשיטת ברטר (סחר חליפין). המדינות הקומוניסטיות מכרו לקמבודיה כמויות גדולות של סחורות חסרות כל ערך, שלא ניתן היה למכור אותן בעולם. למשל: קערות אמיל, כלים מפלסטיק רך שלא שווה כלום, כלי עבודה מסוגים ירודים וסחורות אחרות. מיצ'קון אמר לי: מר חסון אני ממנה אותך למכור את כל המלאי הזה שהצטבר בשבע-שמונה השנים האחרונות ומחליד במחסנים. לא ידעתי איך אפשר למכור מלאי בלתי מכיר. לא היה גם עם מי להתייעץ. במתקני האחסון של הציוד הבלתי סחיר היו גם סחורות, שנקנו

בחליפין מהאכרים, כמו שמן קוקוס בחביות ומוצרי מזון אחרים, אלה היו מוצרים עוברים לסוחר. התכוונתי למכור את זה בעסקת חבילה, על ידי הצמדת מוצרים בלתי סחירים לכל מכירה של שמן קוקוס או מוצרי מזון שבמלאי. כל אחד שרצה לקנות מהקוקוס היה צריך לקחת מהמלאי הבלתי מכיר. כל אחד היה אמור להציע מחיר. מאותו רגע שנודע שאני ממונה על מכירת המלאי, התחילו להגיע לדירתי עם כסף מזומן בהצעות שוחד. פעם הגיעו לדירה שלי בשלוש לפנות בוקר, אינני יודע איך מצאו אותה ואיך ידעו את שמי. הייתי המום והתמלאתי פחד. מעולם לא עלה בדעתי לקבל שוחד לא במדינה שלי, לא כל שכן במדינה זרה! במשך שבועיים לא נתנו לי מנוחה. אנשים עקבו אחרי, באו למשרד, או עמדו בפתח, היו אורבים לי בחוץ, תופשים אותי ברחוב, מכניסים לי מעטפות ליד, שרק אסכים ואחתום להם על המסמך, כדי שילכו להוציא את הסחורה. נשברתי והודעתי למיצי'קון שאינני יכול לבצע את המטלה. אני רואה שהעבודה הזאת מזהמת אותי ומשקיעה אותי עמוק בבוץ.

ניצלתי את ההזדמנות שהבוס שלי היה עסוק בענייני מועצת הכתר וביקשתי לסיים את השליחות שלי ולחזור ארצה. זה היה בשבילו הלם. הוא לא הסכים בשום אופן. הוא אמר: "החווה שלך הוא לשנתיים". כתבתי לרמון הראל ובקשתי שידרוש אותי ממשרד החוץ, כי משרד החוץ בזמנו שחרר אותי לשנה בלבד ממשרד התחבורה. רמון "ארגן" מכתב ממשה כרמל שמבקש אותי חזרה, וצינתי שחזרתי מתחייבת גם ממועד התחלת הלימודים באוניברסיטה ובשל עניינים אישיים ומשפחתיים. הם השתכנעו. שאלו אותי מה ארצה כמתנת פרידה. ביקשתי לראות את אחת הפרובינציות המרוחקות של קמבודיה בגבול עם ויטנאם, שם היו שבטים של לקטים, שעדיין חיו כמו בתקופת האדם הקדמון.

בתוך זמן קצר יחסית ארגנו עבורי מסע ג'יפים לאיזור MONDOLKIRI שממול לעיר TAYNIN בוויטנאם. פרובינציה מרוחקת כ-500 ק"מ מפנום פן הבירה. יצאנו בדרך לא דרך חמשה ג'יפים: הראשון- של הסיירים והמדריכים, אחד עם ציוד ללינה וצוות להקמת מחנה ללינה בלילות, שנים של אספקה ושל מכונאים למקרה של תקלה ואחד של "הפמליה" – מיצי'קון, עוזרו אני ונהג. המסע נמשך ארבעה ימים. זו היתה חוויה בלתי נשכחת של פעם בחיים: הטופוגרפיה של המחוז היא של גבעות נמוכות תלולות מאוד ומכוסות צמחיה עבותה. האיזור גשום מאוד ועתיר פלגי מים וביצות הפרובינציה היתה מיושבת על ידי שבטים שהלכו ערומים לעתים עם כסוי ערוה בלבד – גברים ונשים. הגברים והנשים נהגו כמבחן בגרות להשחז את כל שיניהם שנראו כמו משולשים משוננים. הם נהגו להתקשט בעצמות בע"ח על הצוואר, באזנים, על הידיים והרגליים. הם חיו מציד בחצים שעשו מעצמות בע"ח, ומיתר הקשת ממעי של יונקים. הציוד באזור הלך והדלדל בשל פעילותם של הציידים ובשל צמצום אזורי המחיה של בעלי החיים ביערות: כי הם נהגו לשרוף את היער העבות בסביבתם בכדי שבעונת הגשמים יוכלו לפזר על האפר זרעי "אורז צף" RIZ FLOTTAN, שמתרומם עם עלית מפלס המים. האורז שימש אותם למאכל ובעיקר לעשית משקה משכר, בכמויות בלתי נתפשות. הם גרו בבקתות, מכפות דקלים ותמוכות עץ בלתי מעובד. הבקתות היו ללא חלונות ללא איורור ומלאות עשן להרחקת שפע היתושים והחרקים הטורדניים. הן היו מלאות במיכלי חרס ענקיים שבהם עשו ו/או שמרו את המשקה המשכר מאורז. נשים וגברים שכבו סביב אותם מיכלים ושתו מהם ישירות בעזרת צינורות קש מיוחדות מצמח לא מוכר לי. הנשים עשנו סיגרים עבים מצמחים נרקוטיים (הגברים לא עישנו כי לדברי המדריכים זה פוגע בכוח הגברא שלהם). הגברים והנשים התעלמו מאיתנו כליל, לא בקשו דבר ולא הראו יחס עוין או אוהד. הסתובבנו יומיים בשטחיהם. הופתענו לראות באחד הכפרים

מספר פילים מבויתים שסייעו בידם בפנוי גדמים של עצים שרופים משטחים שכנראה הוכנו להפיכתם לשטחי מזרע.

זה היה אולי הסיור המרתק ביותר שהיה לי אי פעם.

מיצ'קון כ"כ אהב אותי, סמך עלי וקיוה שעוד אשוב לקמבודיה, לכן לא הסתפק בסיור המרתק, שהיה חידוש גם בשבילו, והחליט לעשות לי מסיבת פרידה.

גם המסיבה היתה כה מיוחדת, שדוגמתה לא נערכה לי לפניו וגם לא אחריה. עד היום אני לא מסוגל להאמין.

המסיבה נקבעה ליום שהיה חג מקומי, בו נערכו הצגות וריקודים מקומיים. הוזמנתי להצגה שכללה תיאטרון צלליות שרצות על גבי פרגוד ומציגות אגדות עממיות, בליווי מוסיקה וקריינות מקצועית בשפה המקומית. לידי ישב מתורגמן שהסביר לי את מהלך ההצגה, שמרתקת בד"כ המוני מקומיים. לא היו ביטויים חיצוניים של התרשמות הקהל. לא מחיאות כפיים ולא צעקות. הכל היה שקט ומאופק. לפעמים היה ביטוי קולני של ילד או ילדה. בשבילי ההצגה היתה חידוש והכרה בלתי אמצעית של משהו מהפולקלור העממי המקומי.

בחלק אחר של המסיבה באותו ערב, לקחו אותי למופע ריקודים, שנערך בד"כ בארמון המלוכה ובחברה הגבוהה. באותו חג הם הוצגו בפני הציבור הרחב. הריקודים בוצעו לפי לחנים מקומיים מונוטוניים למדי וכללו תנועות של נשים צעירות דקות גזרה, מהיפות שיש להם. מאופרות בקפידה, לבושות בגדים מסורתיים מוזהבים נוצצים מצודדים את העיניים (התלבושות היו של "אפסרות" רבוי של APSARA שהן משרתות במקדשים, שדמותן מפורסלת במקומות פולחן באיזור- (תאילנד לאוס קמבודיה) הרקדניות, מניעות כל אחד מאברי הגוף במתינות לפי המקצב המתנגן. המופע אומנם מונוטוני אבל מרשים בהחלט וחוייתי אך הוא לא היה חידוש עבורי. ראיתי דוגמתו במספר הזדמנויות בארמון המלוכה ובביקורו של אבא אבן בפנום פן.

החלק השלישי של ארועי הפרידה נערך בערב האחרון לפני עוזבי את קמבודיה, במסעדה סינית מפוארת שנחשבה האקסקלוסיבית ביותר בקמבודיה. כל הקרואים כ-20 במספר, ישבו סביב שולחן אחד ערוך לפי מיטב המסורת האריסטוקרטית הסינית. הוגשו שם אין ספור מנות ממיטב המטבח הסיני והמקומי, ללא יין ו/או אלכוהול לפי המסורת הבודהיסטית. בסוף ברכו אותי מיצ'קון ושגריר ישראל, שהגיע לא מכבר לקמבודיה, רפי בן שלום. שניהם האמינו "שהוא (אני) עוד ישוב". לבסוף קבלתי למזכרת כלי כסף טהור גדול יפה להפליא עם הקדשה. לצערי הוא ניזוק קשה בטלטולים השונים ולבסוף אבד.

22-1 חזרה מקמבודיה ומלחמת ששת הימים

הפרק הקמבודי נסתיים וחזרתי לארץ. זה היה בדיוק בפרוץ מלחמת ששת הימים ולמחרת בואי ארצה גייסו אותי. הייתה תקופת המתנה, שבה רבצנו באופקים שבועיים או יותר עד שמשה דיין, שזה עתה התמנה לשר ביטחון, נתן לנו חופשה של שישי שבת. כשחזרנו למחרת בלילה התחילה המלחמה. במלחמת ששת הימים הייתי מגויס ברציפות ממחרת יום העצמאות במאי עד פתיחת שנת הלימודים. היה לי תפקיד ביחידת מודיעין שטפלה בשבועיים. היה אז מספר גדול של שבועיים, חמשה או ששה אלפים, שהיו פזורים בכל מיני מקומות בארץ. היו מצרים, סורים קצת עיראקים וגם כמה מרוקאים

שנתפשו. אני הועסקתי בעיקר עם מצרים ומעט עם הסורים. התפקיד היה אסוף אינפורמציה. רוב הזמן היינו בעתלית, שם היה בזמנו מחנה המעצר של המעפילים שהפכו אותו למחנה שבויים. זה היה מחנה מסודר יחסית, שהבריטים בנו, אלא שהצריפים היו עם גגות פח שהחליד, בעיצומו של הקיץ, כך שהיה חום בלתי נסבל. לא היו מאווררים או מזגנים ולא כלום, אבל שרדנו. מבחינה זו מצב השבויים היה יותר טוב כי הם שוכנו באהלים, עם גג כפול ויריעות כפולות.

בפתיחת שנת הלימודים צה"ל התחשב בנו ושחרר את הסטודנטים. זה היה אוקטובר. נראה ששחרורנו התאפשר בעיקר משום שחילופי השבויים היו בפתח. לקראת חילופי השבויים, החליטו להפסיק לאסוף מהם מודיעין, כדי שרושם החקירות לא ישאר טרי מדי בזכרונם. לבעלי הדרגות ביניהם ערכו סיורים בישראל לפני שהעלו אותם לאוטובוס "הביתה" כולל הרצאות, שיטשטשו את הרושם המוטעה על ישראל, שהתעמולה הערבית דחסה לראשם.

2-22 חזרה למשרד התחבורה

אחרי מלחמת 6 הימים חזרתי למשרד התחבורה וקבלתי תפקיד חדש. היה צריך להוציא ספר שירכו את כל התכניות הענפיות של התחבורה ויכלול את כל הידע על ענפי התחבורה השונים. קראו לו: "ספר התחבורה 1967". אני ערכתי את הספר.

לאחר מכן התחלתי לעסוק בתכנית אב לתעופה. הענפים שבעקבות מלחמת ששת הימים זכו לתנופה אדירה היו התיירות והתעופה. ללא קשר עם זה ראוי לציין, שטייסים וחיל האוויר היו בפסגת ההערכה של ישראל בשל הצלחתם יוצאת דופן בהשמדת חילות האוויר של ארצות ערב. נוצר פתאום בקוש לטיסות לסיני. בבת אחת נוצרה פריצת דרך עצומה בתחום.

הוטל עלי להכין תכנית אב לתעופה. רכזתי צוות של 9 כלכלנים ועשינו עבודות, שכללו תחזיות להתפתחויות בענף התיירות והובלת מטעני אויר. לשם אומדן הביקוש לטיסות, תחזיות לצרכים בשדות תעופה, להובלת מטענים, למנחתים, למטוסים יותר קלים, לתעופה אחרת.

באותו זמן נוצרה גם הזדמנות ופריחה בנושא הספנות. זה לא היה אמנם התחום שלי, אבל יהושע פרץ ראש ועד עובדי נמל אשדוד דאג לכך, שהספנות לא תתפתח, כפי שניתן לקוות. הוא השבית את הנמלים כל "שני וחמישי", כך שלא ניתן היה לנהל את נמל אשדוד, וגם פגע קשה ביחסי המסחר של ישראל. השביתות גרמו לכך שאניות שבאו נתקעו בנמל לעתים שבוע שבועיים, גם אם השביתה נמשכה יומים שלושה בלבד. ברגע שיום או יותר אין פעילות בנמל, נוצר תור המתנה שההתגברות עליו נמשכה, לעתים, מספר ימים.

בעקבות הצלחת תכנית האב לתעופה, שעבדנו עליה בערך שנה וחצי, הוטל עלי משהו יותר גדול – תחבורה יבשתית. ראיתי שפרויקט זה גדול עלי ועל כל אחד שהיה לוקח אותו על עצמו חלקנו אותו למספר תחומים: אני לקחתי על עצמי להכין תכנית בנושא הובלת מטענים בתחבורה היבשתית – בעיקר במשאיות.

הרכב הפרטי היה בעיקר בעיה של האזורים המטרופולינים, במיוחד של גוש דן, אזורי חיפה וירושלים והטיפול בהם חייב התיחסות ספציפית על בסיס עקרונות המערכת הכללית. מצד שני הקואופרטיבים לתחבורה היו אגוז קשה בפני עצמו.

בינתיים הצליחו לאחד את אגד והמקשר, (דן סרב להצטרף) והמשרד הגיע למסקנה שהתחבורה היבשתית בגוש דן ובמפרץ חיפה יתוכננו על ידי שני גופים נפרדים: בגוש דן, הקימו את חברת נתיבי אילון, שהייתה אמורה לסלול את נתיבי אילון. בחיפה רצו לעשות מין "נתיבי אילון" של חיפה אבל זה לא הלך כי היו שם יותר מדי גורמים אינטרסנטים חזקים שלא סרו למשמעתה של העירייה, כמו רשות הנמלים, שהוקמה כמה שנים קודם לכן והפכה לגוף סטאטוטורי עצמאי. השטחים שהועמדו לרשותה התפרסו בכל האזור המתאים לסלילת עורקי תחבורה לשרות הציבור הרחב. רשות אחרת הייתה הרכבת, שהיתה ונותרה פרובלמטית ושבתה בכל שני וחמישי. היא הגיעה כמעט למצב של חידלון. היו עוד חברות גדולות, בבעלות ממשלתית או בבעלות כור, שגם הן לא היו "אגוזים קלים לפצוח". היו להם מהלכים בממשלה, בעיקר במשרד המסחר והתעשייה ולא נתנו לעשות אתם כמעט שום דבר: אלה היו בתי הזיקוק, נשר, חברת החשמל וכו', כל אחת נהגה כ "פרימדונה" שאי אפשר לגעת בה, כך ששם לא ניתן היה לעשות הרבה.

עשיתי את תכנית המטענים, שהייתה חשובה מבחינת המידע שאספנו והנושאים שהצלחנו לקדם: טפלנו באינטראקציה שבין הובלת מטענים במשאיות לבין תחזוקת הכבישים. אמנם תחזוקת הכבישים אינה באחריות משרד התחבורה, אלא של מע"צ, אבל זה היה קשור ישירות לנושא. ניסינו לשכנע את הממשלה שחייבים לאכוף בצורה תקיפה את נושא הגבלת עומס היתר. זה מצב שקיים רק במדינות מפגרות.

עומס היתר נמדד במשקל על ציר של משאית. ככל שעומס היתר גדל, השפעתו על הכביש גדלה בצורה מעריכית. הסתבר לנו שאם משאית מורשית לשאת 10 טון, ניתן באופן מעשי להעמיס עליה 15 או אולי 20 טון והיא לא תישבר בהכרח. היא תישבר יותר מאשר אם יעמיסו עליה 10 טון, אבל לבעל המשאית זה עשוי להיות כדאי. הנזק החברתי מכך גדל ללא פרופורציה לרווח של בעל המשאית. כאשר המערכות של המשאית בנויות לשאת 10 טון ומעמיסים עליה 15 טון, לבלמים שלה אין אותו אפקט שיש להם עם 10 טון. סכנת המעורבות של המשאית בתאונות גדלה. הנזקים שהן גורמות לכבישים בשל עומס היתר גדלים, כאמור, בצורה "מעריכית". פעלנו כדי להוכיח בנתונים ומסמכים של מחקרים בארץ ובעיקר בארה"ב. זה לוקח זמן. כשעשינו את הבדיקות של הנהגים מעומס היתר התברר לנו שצרכני (או עבריני) עומס היתר הגרועים ביותר היו המשאיות של מע"צ או של אלה שעבדו למענה, בעבודות העפר. לא ניתן היה לעשות משהו פרקטי בנידון כי למע"צ היו מהלכים באוצר והאוצר לא רצה לעשות משהו למניעת התופעה. כך מצד אחד משרד אחד יושב ומכין עבודות ומצד שני, במשרד אחר יש מי שכולם את ישום המסקנות שלהן בצורה חסרת אחריות ממש, מתוך ראייה צרה ומנוגדת לאינטרס הציבורי. בין העברניות הגדולות היו עוד חברות ממשלתיות, כמו חברת מפעלי תובלה, שהובילה את הפוספטים והאשלג, חברת הפוספטים, חברת ים המלח ועוד.

נושא אחר שטופל על ידינו היה לעודד את הממשלה להשתמש במכולות. הבאנו לסטנדרדיזציה וגם להפרדה בין התפיסה של ניהול עבודה עם מגוון רחב של משאיות לעומת סטנדרדיזציה והתמחות אצל חברות ההובלה. יצרנו תשתית לניהול ולקביעת מדיניות תחבורה רציונאלית ארוכת טווח.

בזמן שעשיתי את העבודה הזו, נתפנה תפקיד של ראש אגף כלכלה ותכנון במשרד. האיש שמילא אותו נסע לחוף השנהב. אחיו היה יועץ לנשיא חוף השנהב הוא לקח אותו אליו. הוא נשאר שם ואני מוניתי לתפקיד ראש אגף כלכלה ותכנון במשרד התחבורה. משם ניהלתי והנחיתי את העשייה באותו זמן במשרד. זה נמשך כשנה וחצי עד שיום אחד בראשית 1971 הגיע מנכ"ל אל-על, מרדכי בן ארי, לפגישה

עם רמון הראל בנוכחותי, (רמון התכוון לנסוע לעשות דוקטורט בבוסטון) ואמר לו: אני מתכוון לקבל שני מטוסי ג'מבו גדולים ואני צריך איש תכנון מעולה שלך, שאני מכיר, את אלי חסון. עניתי "לעזור לך אני מוכן, אני יודע שאתה מקבל שני מטוסי ג'מבו גדולים, שיכפילו ויותר את כושר ההטסה של אל על באותה תקופה".

23. המעבר לאל-על

כשבן-ארי בא לדבר אתי אמרתי שלא עסקתי אף פעם בתעופה אזרחית הלכה למעשה. לתעופה אזרחית לא מספיק לעשות תכנית גלובלית. צריך לדעת איפה מוכרים את המושבים במטוסים ובכמה, איפה משיגים מטענים וממי, את כל זה צריך לרכז תחת קורת גג אחת ולהתאים ללוח זמנים אפשרי. בהכנת לוח זמנים לטיסות יש לקחת בחשבון הרבה דברים, למשל: יש לדעת האם בשעה שהמטוס אמור להמריא הוא יכל לאסוף מספיק נוסעים, כי הוא תלוי במטוסים אחרים, שמגיעים מיעדים שונים. מטוס שיוצא מניו יורק לדוגמא, צריך לקחת גם נוסעים שמגיעים מפילדלפיה, מלוס אנג'לס, משיקאגו ובוסטון וכו', כדי להביא אותם לארץ. אם קובעים שעה שקישורים אלה אינם, לא יהיו מספיק נוסעים. כלומר, הלו"ז הוא גורם קריטי.

הסכמתי לעבור לאל-על בתנאי שיעבירו אותי עם כל הזכויות. מעבודותי בקיבוץ ובמוסד בשנות ה-50 וכן מבנק ישראל, לא היו לי שום זכויות. אם אעבור לאל על ללא הסדרת הענין, גם ממשרד התחבורה לא יהיו לי זכויות, כי מי שעבד אז פחות מ-10 שנים במקום עבודה, ממשלתי או ציבורי זכויותיו לא נשמרו. לא רציתי לאבד את כל הזכויות גם הפעם. תשובתו היתה שהוא צריך אותי דחוף, "כי היום כל אנשי התכנון שלנו אבדו את הראש, את הידיים והרגליים, העובדים לא מנוסים, המחלקה גדולה ומסורבלת, חסר לנו מידע ואנחנו קצת מגששים באפלה. עוד חודש נקבל את המטוס הראשון ולאחר זמן קצר את השני, וזה קצת גדול עלינו". המטוסים, ג'מבו 14 ו-23 נמצאים כבר בקו הייצור.

רמון אמר: "טוב, אתן לך הכל. מתי תעבור?" אמרתי: "בעוד חדשיים כשאסיים את העבודה שאני עושה כאן". בן ארי לא הסכים בשום אופן, הוא רצה שאתחיל בתוך שבועיים. הם סכמו את הענין, החליפו מכתבים והענין סודר. באתי לאל על בתור "סגן ראש אגף לתכנון מסחרי וחקר שווקים". קבלת הפנים הייתה מאד "חביבה" ל"צנחן" החדש.

יומיים לאחר שהגעתי ועד העובדים בקש פגישה. בפגישה הם אמרו לבן ארי: "זו טעות שאתה מצניח אנשים מבחוץ במקום לקדם עובדים מהחברה". הוא אמר: "תביאו לי אחד שיש לו נסיון בתכנון כמוהו". לא היה להם אף אחד. הוא הוסיף: "אם תעזבו אותו בשקט, תראו שהוא לא נושך, אני מכיר אותו הוא היה אצלי בפגישות וישיבות והוא יכל לתרום הרבה לחברה". היו כמה מיליטנטים שלא השתכנעו, שרצו להכריז על שביתה באותה הזדמנות חגיגית. הדבר נמנע כתוצאה מהתערבותו של שרם, הסמנכ"ל למסחר, ומי שתיווך ב"עיסקה" הזאת, שאמר: "אני צריך אותו כמו אוויר לנשימה". נהייתי פתאום המושיע של חב' אל-על. נכנסתי לעבודה מיד, הפחתי רוח אחרת והכנסתי שיטות עבודה שלא היו מוכרות שם. הוספתי פרמטרים חדשים לתכנון, שאף אחד מקודם לא התעסק אתם, עד כדי כך שרבים באו ורצו בחברתי ובקרבותי כדי לקבל רעיונות. בסופו של דבר היו אלה חברים מעולים, מסורים לעבודה, שחיו ב"חממה" אך ראו הכל בצורה צרה.

זה היה, ביוני 1971. זמן לא רב לאחר מכן, לאחר שרמון כבר נסע למספר שנים לבוסטון, קבלתי ממשד התחבורה הודעה, שלא יוכלו להעביר לי את הזכויות ממשד התחבורה, אלא ישלמו לי פצויי פטורין ופדיון חופשה כחוק. ניכר אז 60% מס מפדיון חופשה. אמרתי שאינני מעוניין בפדיון חופשה ואני אקח חופשה. סוכם שבתקופת החופשה אעבוד באל על וגם אבוא פעמים בשבוע לעבוד במשד התחבורה.

באל על יחסי העבודה הלכו והדרדרו במהירות. למרות שבן ארי אמר שהתפנו כל מיני תפקידי קידום, הוא הודיע לי, זמן קצר לאחר מכן: "למרות שהבטחתי לך קידום, לא אוכל לעמוד בהבטחה כי הועד הוא זה שקובע את המועמדים לקידום ואני בוחר מתוכם. אין שום סכוי שהם יסכימו לכלול אותך ברשימת הקידום. הם עומדים על זה שאתה תכשיר מישהו ותלך".

לא יכלתי להרשות לעצמי ללכת, כבר היו לי שני ילדים וזה לא היה בא בחשבון. הייתי חייב להמשיך איכשהו בעבודה, אבל היה לי ברור שזה לא לטווח ארוך כי אין לי אופק שם. קבלתי אמנם כל הזמן יותר ויותר תפקידים, אבל בלי קדום אי אפשר היה להמשיך. זמן מה לפני פרוץ מלחמת יום הכפורים קבלתי הצעה מקרן המטבע הבי"ל להיות סגן נגיד ברואנדה. הלכתי לבחינות של קרן המטבע ועברתי אותן בהצלחה. הם קבעו את הכניסה לתפקיד בנובמבר 1973. כשפרצה מלחמת יום הכפורים, כל עם ישראל היה מגויס ובנובמבר 1973 הייתי מגויס בלי שום סיכוי לשחרור קרוב. קרן המטבע חזרה בה בינתיים מהמינוי שלי, כי מדינות אפריקה תמכו יותר במצרים ובערבים, למרות שהם תקפו את ישראל. כשחזרתי לאל על מהמילואים, נתנו לי תפקיד אחר, לסייע למחלקה הבינלאומית. בעקבות מלחמת יום הכפורים רצו לפתוח קו לדרום אמריקה ועלי הוטל לנסוע לארגנטינה ולאורוגוואי כדי לגשש אפשרות כניסה למו"מ מעשי. היה מקובל, שלפני שמסכמים עם הממשלות, חברות התעופה מסכמות ביניהן. מאחר שחבי' התעופה הברזילאית VARIG לא הסכימה בשום אופן לתת למטוסי אל-על אפשרות לנחיתה ביניים, חשבנו להפעיל קו שינחת נחיתה ביניים במונרוביה שבליבריה, שאתה היו לנו קשרים מצוינים, והנחיתה הבאה תהיה במונטוידאו. אם הארגנטינאים יאפשרו, ננחת בבואנוס איירס ואם לא נביא את הנוסעים מבואנוס איירס למונטוידאו במטוסים אורוגוואיים וארגנטינאים, מרחק של פחות מ 35 ד' טיסה.

התקופה של 1972, 1973, 1974 הייתה מאד סוערת בדרום אמריקה. זו הייתה תקופת שלטון גנרלים והפיכות. באורוגוואי, שלטה חונטה צבאית, כמו במדינות דרום-אמריקאיות נוספות. היתה גם פעילות של ארגוני טרור מקומיים. זה היה גם ערב בחירתו של איינדה בצ'ילה עם כל הזעזועים שהתלוו אליה. בכמה ממדינות המפתח, יהודים רבים היוו את אחד האלמנטים הכי מתסיסים שנטו לשמאל הקיצוני. לקהילות הייתה השפעה מועטה על אותם אלמנטים של יהודים. הן השתדלו לשמור על מודוס ויונדי סביר עם גורמי השלטון כדי לשמר השפעה כלשהיא לטובת הקהילה. אפילו בברזיל שגם בה שלטו גנרלים בראשות נשיא אזרח, הייתה לקהילה השפעה מסוימת. הנשיא היה אזרח בשם קוביצ'ק, שנהג בעצמאות יחסית אבל הושפע והתחשב בגנרלים שלצידו.

מצב חמור במיוחד היה בארגנטינה ואורוגוואי. בארגנטינה הקהילה, כקהילה לא התערבה בניהול המדינה בשום צורה אולם יהודים רבים היו מהפכנים קומוניסטים מיליטנטים, והיו אפילו לא מעטים, שחברו לארגוני טרור.

לנו לא היה ברור לאן "נושבת הרוח" אצל הגורמים המשפיעים בשלטון בארגנטינה, מבחינת יחסם לישראל

והאם הוא ביסודו אוהד או עויין לישראל. באורוגוואי לעומת זאת, ידענו שהחונטה השלטת אהדה את ישראל. אם בגלל מסורת של אהדה לישראל באורוגוואי, כולל פעילותו הנמרצת של השגריר שלה באו"ם, מר פבריגט, ב-1947, ששכנע מדינות מדרום ומרכז אמריקה, לתמוך בהקמת מדינת ישראל, ובשל מאבקה הבלתי מתפשר של ישראל בטרור לסוגיו, במיוחד בחטיפות מטוסים ובתחומים אחרים להגנה בפני הכנסת חמרי נפץ למטעני מטוסים. היו הרבה אירועים שרדפו זה את זה והיתה זו תקופה מאד לא נעימה לתעופה הישראלית, בעיקר בחו"ל. ישראל של אז היתה לאחר תקופת המרדפים, שהחלה לפני "ספטמבר השחור" ב-1970 ונמשכה אחרי זה בטפטופים בקצב מואט. העובדה שישראל הצליחה להחזיק מעמד למרות טרור אכזרי בכל התחומים בארץ ובחו"ל, עוררה התענינות ואהדה בקרב הגנרלים של אורוגוואי. הגנרלים האורוגוויים סברו, שאם נפעיל את השפעתנו בקרב בעלי הגישה האוהדת, היינו עוזרים להם באותה הזדמנות גם לפתח את התיירות והכלכלה.

כלכלת אורוגוואי הייתה במשבר שתחילתו בראשית שנות ה-50. הוא נגרם בשל סדרת חוקים סוציאליים מרחיקי לכת: למשל, גיל הגמלה נקבע ל-47 שנים. דבר כזה לא יכל להתקיים בשום מקום בעולם. הם חוקו חוק בטוח בריאות לכל, בלי יכולת לממן את העלויות, לכן לא יכלו לספק את שרותי הבריאות. הם חוקו עוד חוקים מוזרים, עם המון רצון טוב אבל, לא ישימים. רצו להיות טובים אפילו טובים מדי, אבל לא הבינו מה תהיינה ההשלכות של זה?

מצד שני מחתרת (הטופמרוס) שהתבססה במספר מדינות בדרום אמריקה, ביצעה פעולות אנטי ממשלתיות קשות ופיגועים שגרמו נזקים בנפש וברכוש. הטופמרוס האורוגוואיים התארגנו והתאמנו בעיקר בארגנטינה, ופעלו במספר ארצות בדרכי חתרנות אלימות. המחתרת הארגנטינית קבלה את האורוגוואיים בזרועות פתוחות בשל היות ארגנטינה מדינה רחבת ידיים ודלילת אוכלוסין, במיוחד באזורים ההרריים שלה. בין חבריהן של אותן "מחתרות אחרות" היו יהודים רבים. הגנרלים סברו, שאם ישראל תתקרב ותראה נכונות לסייע בשיקום הכלכלה, זה ימתן את ההתנגדות לשלטון ויתן דחיפה להתפתחות הכלכלית. זו היתה מחשבה תמימה ולא סבירה בשום נסיבות שהן, כי יחסם של יהודי השמאל הקיצוני באורוגוואי ובמקומות אחרים, היה יחס שלילי לציונות וכפועל יוצא למדינת ישראל, מיום הקמת המדינה.

הגעתי לאורוגוואי בדצמבר 73 או בראשית 74. כאיש אל על והתקבלתי אצל שר האויריה. אויריה לא הייתה להם אבל היה שר אויריה. הייתה להם חברת תעופה קטנה, קראו לה פלונה (PLUNA). התכנית היתה שנפעיל קו תעופה מישראל דרך ניירובי למונרוביה שבליבריה, כי לא היה סכוי שנוכל לנחות בדקר כי הצרפתים, שאחיותם בסנגל היתה חזקה מאוד, לא היו נותנים. סנגל, כמדינה מוסלמית, הפכה, לאחר מלחמת יום הכפורים, ממש עוינת לישראל. לעומתה ליבריה, מדינה נוצרית ברובה, הייתה פתוחה ואף מעוניינת בקו של אל-על. היה שם נשיא אוהד לישראל שבד"כ התישר לפי מדיניות החוץ האמריקאית, שהייתה שם בעלת השפעה חזקה. ממונרוביה הטיסה היתה אמורה להמשיך ישירות למונטוידאו. הדבר היה אפשרי, אבל היו 3 בעיות: הראשונה שהאורוגוואים לא היו מעוניינים בפתיחת קו משותף ושאנחנו נשלם להם תמלוגים, אלא הם רצו שגם חברת התעופה שלהם תטוס, כי עשו עליהם חרם וגם החברה שלהם הייתה קטנה מאד. אז הם העדיפו לא להיות שותפים.

הבעיה השניה, בארגנטינה שלטה חונטה צבאית עוינת לאורוגוואי, והארגנטינאים לא היו מוכנים להרשות לנו למכור כרטיסים בארגנטינה לנסיעה לישראל, דרך אורוגוואי. זו לא הייתה דמוקרטיה, החוקים היו גזורים לפי רצון השליטים.

הבעיה השלישית הייתה שהאורוגוואים נרתעו בשל לחץ חזק של ברזיל, השכנה שלה מצפון.

במונטוידאו התקבלתי בכבוד מלכים, עם ארוחות כיד המלך. ישבתי שם שלושה ימים ואחר כך טסתי לארגנטינה לראות אם אפשר עדיין לעשות שם משהו, אבל הם לא היו מוכנים אפילו לקבוע לי ראיון עם השר לתעופה אזרחית. היה להם קצין ממונה על התעופה האזרחית, שאמר: דברנו לפני כמה חדשים בישראל, יש מסמך מוכן לחתימה על השולחן וזה מספיק. המסמך פרט הפעלה משותפת בין אל על לאירולנס ארגנטינס, אלא שהארגנטינאים לא היו מעוניינים לחתום עליו. המתנתי לפגישות עם כל גורם משפיע אפשרי, ללא תועלת או תוחלת. בינתיים נהייתי מאוכל ויין טובים בחצי חניס כי המחירים היו זולים מאוד. ישבתי שם שבועיים ועשיתי כמיטב יכולתי אבל לא יצא מזה כלום. כמובן שלא רציתי להופיע כאיש רשמי מטעם השגרירות, כי לשגרירות היו מהלכים משלה, אלא מטעם חב. התעופה אל על, על מנת שהגישושים יראו על בסיס מסחרי טהור וללא גון פוליטי.

חזרתי לארץ ודיווחתי על מה שהיה. שולחי הבינו שמדרום אמריקה לא תצמח ישועה. כשיצאתי סברו שניתן לנצל את הפוטנציאל התיירותי לישראל משם כדי להחיות את התיירות לישראל, שהחלה לשקוע, בגלל ההרס התדמיתי של ישראל בעולם המערבי משם הגיעו התיירים, בשל המשך הפיגועים נגד מטוסים ומלחמת יום הכיפורים.

24. הנסיעה לחוף השנהב והחיים באבידג'אן

24-1 העבודה

בהזדמנות שהוצעה לי עבודה בחוף השנהב, נסעתי לשם במרץ, 1976 בתפקיד יועץ לענייני תכנון לנשיא חברה מקומית לפתוח איזור מרכז המדינה, שהיה שנהבי אפריקאי. חברה זו הוקמה ע"י הנשיא, הופואת בואניי, שלמעשה יסד חוף השנהב. הוא היה אדם משכיל, שלמד באוניברסיטאות צרפתיות והיה שר בממשלתו של דה גול. דה גול התחשב בדעותיו כי היה אדם אינטליגנטי וראה את הדברים בצורה מפוכחת, למרות שהכיר והבין את עמו ואת כל המנהגים והאמונות, שבעינינו נראים מוזרים. לאחר שנבחר לנשיא חוף השנהב הוא הקים שתי חברות לפתוח אזורי. הוא הבין שפתוח באפריקה לא יכל להיות כמו בצרפת או בסקנדינביה, לא כל שכן בארה"ב. אם בא תעשין ורוצה להקים תעשייה מסודרת בחוף השנהב, הוא חייב להבין איך לנהוג עם השבטים, איך מארגנים את העבודה כאשר לשנהבים אין אותו מוסר עבודה כפי שאנחנו תופשים אותו ולא יציבות במקום העבודה. השנהבי-היום בא, למחרת יכולה להיות לו חגיגה, טקס קבורה, או ארוע כלשהו, שהוא רואה עצמו מחויב להשתתף בו והוא לא מגיע לעבודה. זה קורה שם כל הזמן, כך שההיעדרויות מהעבודה אינן מאפשרות פעילות סדירה. הקפדה על נוכחות רציפה היא מהם והלאה. הם עושים את הדברים כפי שהם מבינים. לכן כדי להכניס רוח אחרת, ולשים את חוף השנהב "על המפה", הייתה דרושה חשיבה כוללת.

היה צריך לעשות פתוח אזורי, שיכלול את כל השלבים החל בתשתיות פיזיות, חינוך ותשתיות כ.א., פתוח חברתי, בעיקר יחסי גברים- נשים, כי לנשים שם מעמד נפרד ושונה לחלוטין משל הגברים: יש עבודות שהן של נשים ועבודות של גברים ואיש לא נכנס לתחום של המין השני. מעבר לפתוח הכלכלי, היה צורך לחשוב על מהלכים, שיביאו את האנשים לשוני בדפוסי חיים, ויתנו מענה לחברה שמשנתנה. למטרות אלה הוא שכר יועצים לבנים רבים והיה מוכן להשקיע סכומים גדולים. הוא הקים כאמור שתי חברות: האחת לפתוח דרום מערב חוף השנהב, שנקראה ארסו. (ARSO (AUTORITE POUR L'AMENAGEMENT DU SUD OUEST) הבסיס של אותה החברה היה בעיר החדשה שהוא הקים שנקראה סן פדרו. הוא הקים שם נמל חדיש גדול ויפה בדרום מערב חוף השנהב. החברה השניה, שהוקמה לפתוח מרכז חוף השנהב נקראה AVB - (AUTORITE POUR L'AMENAGEMENT DE LA VALLEE DU BANDAMA). חברת הAVB, שבה עבדתי, החלה בבניית שני סכרי ענק על נהר הבנדמה שבעמק הבנדמה. האחד בעל תכולה של 11 עד 12 מליארד מ³ מים - בערך 8 פעמים תכולת הכנרת. הסכר השני היה למיליארד וחצי מ³ מים. הסוללה שלו הייתה ארוכה מאד - כ-11 ק"מ, ובניתו הייתה כרוכה בפנוי כמויות אדירות של סלע ויציקת מאות אלפי קוב בטון. הסכר הראשון היה מיועד לאגירה ולויסות רב שנתי של כמויות המים והשני היה בעיקר להפקת אנרגיה הידרו אלקטרית. המפלים שנוצרו ליצור החשמל היו דומים בגובהם: מעט יותר מ-45 מטר בכל אחד למעשה שני הסכרים היו מיועדים ליצירת אנרגיה הידרו אלקטרית אבל בסכר השני, שהיה בעל תכולה קטנה יותר, היה יותר קל לווסת את המים, באופן שהמפלס יהיה בגובה מספיק ליצירת חשמל בשנים גשומות וגם בשנים שחונות. הסכר הראשון היה אמור לווסת את הזרימה הרב שנתית ולהוות מקור עיקרי לאספקת מים לטורבינות. לשם יצירת מפל גבוה יחסית בסכר השני, שנבנה באיזור שטוח יחסית, נחפרה תעלה מלאכותית בשיפוע מינימאלי ובאורך של 11 ק"מ. הטורבינות מוקמו במעלה התעלה בתחתית הסכר. היה בתכנית להקים עוד שני סכרים במורד הנהר אבל נדמה לי שזה מעולם לא נעשה. הבנדמה הוא נהר ענקי, המגלגל מיליארדים של מ³ במעלה הנהר, לא במורדו היה לו יובל אכזב עיקרי שנקרא ה"נזי". בעונת השטפונות הרחב שלו הגיע ל 500 מ' והעומק 10 או 12 מ' והוא מנקז כמויות מים אדירות. כדי להקים את הסכרים הענקיים, שהציפו שטח של יותר מ-1200 ק"מ² כמו כל הגליל העליון, היה צריך לארגן פינוי של אוכלוסיה, לשכן את המפונים, לתת להם אמצעי קיום אלטרנטיביים ולארגן מחדש את כל המערכת החברתית. זו הייתה משימה אדירה. בחברה שלנו עבדו בערך 2500 איש, מתוכם כ-100 לבנים. אני הוצבתי בשנה הראשונה בתפקיד איש התכנון, האחראי לנושאי התכנון בכל התחומים: תשתיות, כלכלה, חברה. בנושאי תשתיות ובנושאים כלכליים היה לי נסיון והתמצאתי: בבנק ישראל עסקתי בתחום של כלכלה חקלאית ובמשרד התחבורה בתחום של תשתיות והכרתי אותם, אם כי כאן, הנתונים ותפישות העולם שונים. לעומת זאת בנושאי חברה ומסורת בכלל ובתחום פתוח מעמד האשה באפריקה בפרט, לא היה לי שום ידע. למדתי גם נושאים אלה. במשך הזמן הגעתי לכך שאפילו הצרפתים, שהביאו את הכוחות הטובים ביותר, ראו בקנאה איך האפריקאים והאחרים, מקשיבים לי ומקבלים את הגישה שלי, יותר מאשר את גישתם ודעותיהם. הייתי מבוגר ומנוסה מהם ועשיתי הרבה דברים בחיים, לא רק באפריקה. כך שנקודת הפתיחה שלי הייתה עם יותר נסיון משל הצרפתים, שבאו ישר ממוסדות ההשכלה הגבוהה והאוניברסיטאות, או שעברו דרך מדינה אפריקאית אחרת. צרפתים אלה שעבדו בחברה, נשלחו דרך המשרד לשיתוף פעולה בינלאומי שלהם. אלה שעשו

קריירה בכל מיני מדינות אפריקאיות לא ראו את הדברים האלה בצורה מספיק מקיפה ולעיתים ראו הדברים בצורה מתנשאת.

התקדמתי לאט לאט, עד שבשנתיים האחרונות הייתי למנהל בפועל של החברה: כל דבר הנשיא המקומי נתן לי לעשות ואמר: "חסון אחראי על זה" ו"חסון אחראי על ההוא...". הייתי אחראי על התכנון, על התקציבים, על המעקב אחר הביצוע, על המכרזים, על הכל, חוץ מהאדמיניסטרציה. באדמיניסטרציה והנהלת חשבונות לא רציתי להתעסק. לאדמיניסטרציה הביאו מנכ"ל צרפתי שכל הזמן "בלע את לשונו". החליטו החלטות ועשו להיפך מהסיכומים איתו. לעתים הכניסו אנשים לפי הגחמות של המקומיים "זה קרוב של זה ואת זה צריך להעיף וכו'".

בצוות העוזרים הישיר שלי היה אפריקאי מגינאה, בחור יוצא מן הכלל. היום הוא פרופסור לענייני מינהל בטורונטו דיאלו אחמדו. השני היה צרפתי מוכשר מאוד כריסטיאן סרנוביק, בוגר אחד מבתי הספר הגבוהים היוקרתיים בצרפת. איש מאד שיטתי ומסודר, שהיה גם אמן בנפשו- נגן על פסנתר, צייר מחונן ואיש שיחה מרתק. היה גם בחור ניגרי, שלא הרבה להופיע לעבודה ומצא תמיד תרוצים לעבודות עצמאיות. שלושתנו: דיאלו, סרנוביק ואני, יחד עם שתי מזכירות, עשינו עבודות רבות ומגוונות: חילקנו הנחיות, יזמנו דיונים והבאנו להחלטות על השקעות ופעילויות, שחייבו הוצאות גדולות ועשינו דברים, לפעמים יותר יפים מאשר בארץ. הדברים התקדמו אך ורק כשהיה אדם לבן, שהיה אכפת לו, או שהיה אדם מקומי נחוש מאד, שעמד על ביצועם והיה צועק ומוציא את נשמתו כדי לבצע אותם. לצערי היו מתי מעט מקומיים נחושים ומסורים לכלל. הם עצמם ידעו שקשה לסמוך עליהם. זה מוזר אבל הם חיו עם זה.

הדברים התנהלו כך עד שחוף השנהב נכנסה למשבר כלכלי עמוק, בשל ירידת מחיר הקפה והקקאו בעולם.

ממשלת חוף השנהב הפעילה את המסוי הפחות צודק שניתן להעלות על הדעת: היא הכריחה את החקלאים שהיו עניים מרודים למכור לה את הקפה והקקאו במחירים קבועים, נמוכים בהרבה מהמחיר העולמי והיא מכרה אותם במחיר הבינלאומי. ההפרש היווה מקור ההכנסה העיקרי של הממשלה לכל הצרכים. כל שאר המסים והאגרות היו בבחינת "דמי כיס" של הממשלה, כי המסים היו נמוכים מאוד.

כשמחירי הקפה והקקאו בשוק העולמי ירדו, הכנסות הממשלה פחתו עד שהכסף של הממשלה נגמר ולא היה לה במה לשלם.

ההוצאות הכלליות להחזקת החברות היו עצומות. הסבות לכך רבות: האפריקאים לא כל כך רצו לעבוד. גם כשהם רצו לעבוד במה שהצענו להם, הם היו רחוקים מלהקפיד על ההנחיות, כפי שנראה להלן בכמה דוגמאות בולטות: היו כפרים שהשקיעו בהם הון ושהיו ממוקמים על אדמה, שנראתה יוצאת מן הכלל טובה, מבחינת הפוטנציאל החקלאי שלה, באזור נחשל. רצו שכפרים אלה ישמשו דוגמא לאחרים. שלחו להם מדריך שחור צעיר, נמרץ ונחוש. נתנו להם הרבה ציוד חקלאי מודרני, כדי שיווכחו שרמת החיים שלהם "תקפוץ" לעומת מה שהיתה כשעבדו בידים. בשנה הראשונה הכל פעל כשורה כי עשו בשבילם הכל והם לא נדרשו לעשות כלום. בשנה השנייה נאמר להם שעליהם להתחיל לעבוד לבד ואז התברר: שיום שבת וראשון זה יום חופשה כללית לכל הפקידים אז לא עובדים, יום

שלישי הוא יום חג של האדמה, אז גם כן לא עבדו. בימים אחרים לפעמים היתה ברית מילה, או משהו אחר והם לא עבדו וכך הכל הוזנח.

המדריך התרגז על כך שביום שלישי, יום המנוחה של האדמה לא עובדים והציוד מובטל. לפעמים השמים לא עוזרים, ואז כל השבוע גשום ודוקא ביום שלישי מזג האוויר בהיר, אפשר ורצוי לצאת לשדה, כי בימים אחרים היה גשם ואי אפשר היה לעבד את האדמה. הוא דבר בלהט כנגד יום המנוחה של האדמה ואמר לאכרים שאלה שטויות.

היתה לו בקתה שבה הוא התגורר בכפר. בבוקר המחרת, כשהוא התעורר, מצא כלב שחוט בפתח ביתו. היה ברור שזה רמז עבה, שחיינו בסכנה אם ימשיך בדרכו. הוא לא ויתר, הוא יצא מהבית, הביא את הטרקטוריסט, שהיה אמור לחרוש ביום שלישי, לקח אותו "באוזן", כמו שאומרים, והטרקטוריסט יצא עם הציוד לשדה כדי לחרוש ביום "מנוחת האדמה". כשהם נסעו לשדה, הטרקטוריסט ראה בדרך את ה"תרפים", שבאפריקה קוראים להם "גרי גרי" (GRI-GRI), אלה פסלונים בדמויות של שדים ורוחות מפחידים. ברגע שהטרקטוריסט ראה אותם הוא עזב את הטרקטור מותנע וברח כל עוד נפשו בו. המדריך לא התעצל, לקח את הטרקטור וחרש באותו יום כמה שעות והחזיר את הטרקטור למקומו. למחרת הזמינו את המשטרה כי מצאו את הבחור (המדריך) שחוט. היה ברור שמכשף הכפר, ששם את הגרי גרי, נכנס לקונפליקט עם אותו מדריך חדשן. המשטרה באה, אספה את גוויית המדריך ושלחה אותה לקבורה. סגרו את החקירה, לא האשימו אף אחד ולא עשו כלום. זה לא היה מקרה חריג הוא היה סימפטומטי לשלטון הכוחני והבלתי מתפשר של הגורמים המסורתיים בכפרים.

היו מקרים אחרים, בכל מיני תחומים, שאנשים יצאו חבולים, אבדו את כושר העבודה ונפגעו בכל מיני פגיעות פיסיות, כי הכפריים היו קשוחים בהתנגדותם למי שניסה לחפש "קידמה ולבטל או להחליש את השפעת המנהיגים המקומיים המסורתיים.

היה כפר אחר, שמצבו היחסי היה יוצא מן הכלל: הם חיו יחסית בעושר. היו להם קרקעות פוריים, אבל חדשיים במשך השנה הם לא עבדו. כי בחדשיים האלה הם היו מלים את הבנים ואת הבנות שלהם ושל בני הכפרים השכנים. אלה היו חדשיים של חגיגות הוללות ושכרות רצופות שנעשו בתורות, כל פעם כפר אחר היה מביא את האוכל והשתיה. אותי השאננות וחוסר האכפתיות שלהם באשר לעתיד זעזעה. אי אפשר היה לשנות את המנהג הזה, קשה עוד יותר היה לאסור את ברית המילה של בנות, שבמקרים רבים הופכת אותן לנכות במובנים שונים. לא מעט מהן היו מתות כתוצאה ממחלות וזיהומים, שנגרמו בשל המילה, שלעתיים היתה ניתוח ממש, ונעשתה ללא כל תנאים סניטרים והיגיינים.

הממשלה לא רק שלא ניסתה להתמודד עם הבעיות הנובעות מן המנהגים המסורתיים, העוצרים כל נסיון של קדמה, אלא שילמה לעיתים שוחד למנהיגים המקומיים כדי לקנות שקט. לא הייתה לה ברירה אחרת. אי אפשר לעשות מהפכה חברתית בכח הזרוע.

במדינות שניסו לעשות זאת כמו סקו טורה בגינאה, המדינה יצאה מכך מוכה וחבולה במידה כזו שעד היום היא לא מצליחה להתאושש, למרות שהיא אחת הארצות העשירות בעולם באוצרות טבע, ובעלת פוטנציאל חקלאי וכלכלי רב ומגוון. כך היה גם בגינאה ביסאו ובמדינות אחרות. למשל ניגריה, שיושבת על אוצרות נפט אדירים- היא היצואן הרביעי בעולם של נפט, לא מצליחה להתקדם. יש שכבה

משכילה דקה מאד, עשירה כקורח והמדינה כולה עדיין נחשלת ורבים בה חיים כמעט בתקופת האבן. חבל שזה המצב. כנראה שקשה לקפוץ ישירות משם למאות העשרים והעשרים ואחת.

אבידגיאן היתה עיר מודרנית לא פחות מתל-אביב, היה שם הכל אבל החיים היו משעממים. הלבנים חיו במעגלים מצומצמים מסוגרים בינם לבין עצמם, כמעט ללא חיי תרבות. לא הגיעו תיאטראות, לא אמנים ולא מרצים. אם היה מגיע מישהו ראוי, היה עליו להתאים את עצמו לרמה ולטעם של חלק הקהל האפריקאי, אחרת הם היו נעלבים ויפגעו ובצדק - הארץ היא שלהם ואנחנו באנו לעזור.

אחת הבעיות הכי קשות שם זו השחיתות: אנשים לקחו לעצמם כספי ציבור בגלוי. זה דבר שקשה לשאת, אפילו ממריד. בחברה שלנו למשל, כל שנה היו מתקצבים 50 אלף דולר ל"עניינים מסורתיים". זה היה מיועד בדרך כלל ליחסי ציבור עם ראשי השבטים, עם המלכים המקומיים - לארגן להם חגיגות, מופעים, מתנות, שבכל הזדמנות שבאים אליהם או הם מגיעים לפגישה, היה נהוג לתת להם - לרוב בעינינו הן נראו פחותות ערך, ממש שטויות, דברי הבל לא גדולים, אבל זה עלה הרבה כסף. לאחר אישור התקציב, המנהל הכללי האפריקאי היה בא ומבקש להעביר את הכסף הזה לחשבוננו הפרטי, בעוד שכל ההוצאות וכל הנסיעות שלו לכפרים היו משולמים מסעיפים אחרים.

כשנגמרו העבודות הגדולות שלנו בבנית הסכרים, נשארנו לנו קרוב ל-30 כלים כבדים שלא היה עוד צורך בהם - בולדוזרים ענקיים, סקריפרים, מפלסות, שופלדוזרים, מכבשים, כלים שהעלות המקורית שלהם הייתה אולי 10 מליון \$. הוצאתי מכרז ומכרתי אותם ב-400 אלף דולר. ביום שהכסף הגיע, שאלתי את המנהל איפה להפקיד אותו. הוא אמר להעביר אותו לחשבון נפרד, שהוא פותח ורק לו תהיה זכות להוציא משם כסף. הוא טען שזה נחוץ לו בשביל שיקום המפונים בכפרים. העברתי את הכסף לחשבון שהוא הורה לי.

כעבור חצי שנה, הופיע אצלי מנהל החשבונות הראשי של החברה עם פתק מהבנק: "הבט מה רשום כאן, אני מבקש הסבר! מה זה הכסף הזה? 400 אלף \$, שהגיעו לחשבון שאינו מוכר לי?" אמרתי אין לי שום נגיעה בענין, זה חשבון של המנהל. הוא צעק: "לא יכול להיות שאני לא יודע על תנועות כספיות של החברה!" אמרתי, שגם אני לא יודע אני יכול לשער שמקור הכסף - הוא ממכירת הציוד שנותר מבנית הסכרים, שהמנהל אמר לי להעביר לחשבון זה. הנה הנייר עם הוראת ההעברה. הוא חטף מידי את הנייר בזעף, הלך לגייס את המזכיר הכל-יכול של החברה ואת המנהל האדמיניסטרטיבי השחור. כולם נכנסו ברוח מאד לוחמנית לחדרו של המנהל, בלי הודעה מוקדמת, כדי לתפוש "על חם" את המנהל, שנראה להם שגנב דה פקטו את הכסף. לאחר כחצי שעה שישבו אצלו, כולם יצאו עם חיוך מפה לאוזן - כנראה התחלקו בשלל. כשזה קורה פעם פעמיים שלוש מתעצבנים. אחרי כן מפסיקים ומגיעים לשאלה: "למי אני עמל?" אין לי מענה.

זה מציק. אני לא הייתי מוכן ולא יכולתי לקחת חלק בחגיגה כזאת. לא יכולתי להרגיש יותר מאושר עם עוד חצי מליון או מליון \$, שנגזלו מאנשים מסכנים, שבקושי יש להם מה לאכול. ככה חונכתי ככה אני בנוי, אני לא יכול לשאת את הרעיון של חיים מגנבות מצבירת רכוש על חשבון פת לחם של הזולת. אילו זה היה דרוש לי לקיום ולשרידות יתכן שהייתי חושב אחרת. זה לא היה המצב וטוב שכך. לשימחתי את הבית שאני גר בו, קניתי מחסכונו שצברתי בחוף השנהב ומעסקאות מוצלחות עם דירות קודמות. הוא עלה בזמנו בשנות השמונים 207 אלף \$. בלי אותם חסכונו לא היה לי שום סכוי

להגיע לבית כזה באותה תקופה. היום סכום זה שווה אולי מליון\$. זו אולי תפישת עולם לא כל כך רווחת היום אבל זו השקפת העולם שלי.

2-24 חיי היום-יום

לא כל זמן שהותנו בחוף השנהב חסכנו כסף בשביל הבית. חיינו, גרנו, טיילנו, נסענו, נהנינו. היו 4 חברות ישראליות גדולות שפעלו בחוף השנהב, שבסיסן היה באבידג'אן. החברה הגדולה ביותר, "סוניטרה", הייתה משותפת לחוף השנהב ולממשלת ישראל. היא עסקה בבניה, בעיקר למגורים, בהיקפים גדולים. חברה שניה, לא פחות גדולה, הייתה "סולל בונה", שעסקה בעיקר בתשתיות: כבישים, דרכים ועבודות ציבוריות. גם לה היו עובדים רבים, אבל פחות מאשר לסוניטרה. חברה שלישית הייתה של פדרמן, שגם היא עסקה בבניה. הייתה תקופה שהיא היתה מאד פעילה בחוף השנהב ובמשך הזמן צמצמה את פעילותו שם. חברה רביעית הייתה של האחים מאיר שעסקו גם כן בבניה. הם בנו באבידג'אן מלון מפואר, אחד היפים שאני מכיר – מלון איוואר IVOIRE ומלון שני שנקרא מלון גולף. היו להם חברות משותפות עם מקומיים והם בנו גם שיכונים. מספר העובדים הישראלים אצלם לא היה גדול, אבל היו כמה משפחות ישראליות. חוץ מארבע החברות הגדולות היו נציגים לעוד מספר חברות ישראליות, למשל למוטורולה- חברת לתקשורת- חברת בת של בזק. היו גם נציגים של כלל סחר וכן כמה "פרי לנצרים" - עצמאים. גם אנחנו היינו פרי לנצרים.

כשבאנו לחוף השנהב אמרו לנו שיש גן ובית ספר ישראלים ונראה לנו טבעי, שהילדים שלנו ילכו לגן ישראלי. כשהגענו לחוף השנהב נטע הייתה בת שנתיים ושלושה חדשים ואסף- בן שלוש וחדשיים. בתחילה הכנסנו את הילדים לגן הישראלי בסופו של דבר, הקשרים שחשבנו ליצור עם המוסדות הישראליים, בעיקר עם גן הילדים של סוניטרה, היו מאכזבים. מנהל סוניטרה, שהיה אדם אנוכי ולא נעים, בלשון המעטה, רצה להרגיש אדנות על כל הישראלים בחוף השנהב. כמובן שרבים, ואנחנו ביניהם, לא היו מוכנים לקבל זאת, ראשית משום שהוא היה, כאמר, אדם לא נעים, שנית מכיון שלא הייתה לזה שום סיבה והצדקה ושלישית, אם יש גן ישראלי ואנחנו משלמים תשלום מלא, יקר מאד, כי הוא לא היה מסובסד, לא ראינו הצדקה שזה יהיה אמצעי לסחוט את האנשים.

מנהל סוניטרה לאט לאט דחק החוצה, את כל הילדים הישראלים שלא היו של עובדי סוניטרה או סולל בונה, למרות שזה היה לרעת החברה, כי ההוצאות של הגן היו קבועות והיו מעט ילדים, כך שלא חסר מקום לאחרים. כעבור שנה מנהל סוניטרה בקש מאתנו להוציא את הילדים, כי אנחנו לא שייכים לסולל בונה או סוניטרה. כעבור מספר חדשים הוצאנו את שני הילדים. הוא ציפה אולי שאנשים יבואו להתחנך בפניו, שיהיו עושי דברו. לי לא היה אתו שום קשר לא אישי, לא ענייני וגם לא חברתי. לא היה לי אתו שום דבר משותף. הוא היה מסתובב בחוף השנהב עם מרצדס. למה צריך להסתובב עם מרצדס? אני נסעתי בניסן קטנה ונעמי נסעה ברנו 4 משומשת, למרות שהרווחתי יותר ממנו, למעט הכנסות לא כשרות בלשון המעטה שהיו לחלק מהבכירים הישראלים שם. היו רינונים וגם הגיעו ידיעות על שלמונים ששולמו על ידי זרים לבכירים בחברות הישראליות שם וגם שהיו "מאפיות" פנימיות שגנבו מהחברות הישראליות. זה ציער אותי מאוד וחזק את החלטתי להמנע מכל קשר אתן.

עם הפתח שנת הלימודים השניה, רשמנו את שני הילדים בגן צרפתי בז'אן מרמוז בכיתות נפרדות. לנטע הייתה גננת גרועה, שהייתה בהריון והוחלפה במשך השנה. לאסף היתה גננת צרפתייה, יוצאת מהכלל ובעלת הופעה מרשימה, מאדאם פאקו. כעבור שנתיים רשמנו את נטע לבית ספר ליד הבית. המורה שלה היתה ישראלית ממוצא מרוקאי, שבעלה עבד שם בסולל בונה. היא הייתה מחנכת לפי האסכולה, לפיה כנראה היא עצמה למדה, ארבעים שנה קודם לכן. נטע ממש לא אהבה אותה אבל לא הייתה לה ברירה. אסף המשיך באותו גן עם אותה גננת שגם המשיכה איתו בכתות א' ו-ב'. אסף מאד אהב אותה.

באחד הימים, בדרך מהעבודה הביתה, הרגשתי פתאום שמישהו נתן לי מכה באוטו מאחור. ראיתי אדם "שנמרר" על הכביש עם האפניים. הלכתי לראות מה קרה ושאלתי מיהו ואם קרה לו משהו. הוא אמר לי את שמו, מסיה פאקו פטריק. שאלתי אם הוא מכיר את מדאם פאקו, הסתבר שהוא בעלה של הגננת של אסף. התחיל ויכוח: "אני אשם, אתה אשם", שנגמר בלחיצות ידים ובדרישת שלום לאשתו.

הייתה לנו בקתה על שפת האוקיינוס ושם היינו מבליים כל יום ראשון. בשבת, אם היינו באים, היינו לבד, אז זה לא היה כל כך נוח. החוף מאד ציורי, עם דקלי קוקוס, שמגיעים כמעט עד קו המים וחול בהיר וגס, שלא נדבק. גם האוקיינוס יפה, אבל הוא הפכפך, לא כמו הים התיכון: גם כשהכל נראה שקט, יכל לבוא פתאום גל ממעמקים ולסחוף את מה או מי שעל החוף ולהטביע אותו. קרה פעם שאסף ואני רצנו על החוף כדי לעשות ספורט. אסף רץ אפילו גבוה ממני ופתאום בא גל ומשך אותו לים ואני ישר קפצתי ומשיתי אותו כי הוא התחיל כבר "לאבד את הצפון" ולא ידע מה נעשה אתו. הוא היה אז בסה"כ בן ארבע או משהו כזה.

נעמי הלכה ללמוד באוניברסיטה. היא למדה בהתחלה צרפתיית ואח"כ למדה ספרות צרפתיית ובעיקר ספרות אפריקאית. זה שעמם אותה, בבית היא לא עבדה, כי היה לנו בוי ושומר, והתפקיד שלה שם היה רק להנות מהחיים, לעשות קניות ולתת הוראות, לעשות ספורט וחיי חברה עם הנשים, זה מה שהיה, הגברים כולם עבדו.

באוגוסט 1980 נעמי החליטה שהיא חוזרת לארץ סופית. היה לנו קושי שהעיק: רני נשאר בארץ. הוא אמנם גר אצל ההורים של נעמי, טובה ויחזקאל, בקרית היובל אבל היה כבר מגויס לצבא ולא היה ראוי שיהיה חייל במשך כל השרות ואנחנו נשאר באפריקה. הוא בא פעמיים לבקר אותנו ואנחנו באנו לארץ פעמיים בכל שנה, אבל זה לא אותו הדבר. החלטנו לחזור וגם אני התכוונתי לחזור, כי הרגשתי שאין לי יותר מה לתרום לא לעצמי ולא לאפריקאים. שבועיים לאחר שנעמי חזרה, קרו כמה דברים שעכבו את שובי ארצה.

פרץ משבר כלכלי קשה, שפגע בעולם המערבי, עקב משבר הנפט השני שנגרם בשל מלחמת איראן עיראק ב-1980. בעקבות זה הנפט לא רק שהתיקר ביזמת OPEC, אלא חששו שבגלל המלחמה יפסק כליל יצוא הנפט מאיראן ועיראק, שהיו מיצואניות הנפט הגדולות בעולם. למשבר הני"ל נלוותה ירידה דרמטית במחירי הקפה והקקאו, שכאמור היו המקור הבלעדי כמעט של מט"ח עבור חוף השנהב. כתוצאה ממצב זה, הופואט בואני החליט לפרק את החברות לפתוח אזורי, שגזלו ממנו הרבה כסף. כשמפרקים חברה, דבר ראשון מפטרים את ההנהלה. פטרו מידית את המנהל האפריקאי ואני נשארתי מנהל בפועל, כי הייתי אחראי לכל: לכספים, לתכנון, לעבודות, וחוף ממני אף אחד לא ידע ולא הכיר. שלחו אלי רואה חשבון צרפתי, כדי לפרק את החברה. הוא אמר לי: "החווה שלך אמור להסתיים עכשיו". אמרתי לו:

"אני אקל עליך, אני קם והולך, אשתי כבר בארץ, אני לא אשאר לבד". הוא אמר: "זה לא בא בחשבון, אתה יושב' על הכל, אני לא יודע כלום, איך תשאיר אותי לבד לפרק חברה כל כך גדולה?"

פניתי למנהל המפוטר שיתן לי מכתב שחרור כי רשמית הוא היה עדיין מנהל בפועל, כי אני רוצה לחזור הביתה לאשה ולילדים. הוא ענה לי: "אתה נפלת על הראש?" אמרתי: "החווה שלי נגמר". הגעתי בחודש דצמבר והחווה חודש בערך בספטמבר כל שנה. הוא אמר: "אתה לא זז עד שלא יפטרו אותך, עכשיו כשהחברה בפרוק מגיעים לך פצוויי פטורין, וזכויות מזכויות שונות והטבות מקובלות. זה הרבה כסף, אם תצא מיד, זה יכל להוות תקדים גם לאחרים". אמרתי: "היות וגם המפרק לא מוכן לסייע בידי לפרוש, אהיה מוכן להשאיר עוד כמה חדשים בתנאי שזה לא ימשך יותר מדי". הוא אמר אין בעיה, אני עוד אספיק לכתוב לך את השיק". הוא הלך, התעניין, וכעבור חודש הוא נתן לי ביד שיק על סכום עתק, \$47,000 עבור ארבע וחצי שנות עבודה. אני מסתכל ולא מאמין. שאלתי: "אתה בטוח שזה הסכום, שזה אחרי מס וכל הנכויים?" הוא ענה לי: "אדוני, זה שלך אתה יכל לתת למי שאתה רוצה אבל זה שלך". לקחתי את השיק, הפקדתי בבנק וסכמתי עם כל הנוגעים בדבר: "ב-31 בדצמבר אני מסיים". קבלתי גם מכתב שמאשר את הסכום.

המפרק הצרפתי חזר ופנה אלי: "עכשיו שקבלת מכתב פטורין רשמי והמשפחה שלך בארץ, תתקשר מכאן לאשתך ותמסור לה את ההצעה שלי מר CLAVRIE (המפרק הצרפתי), שתגור במלון איוואר, תאכל שם על חשבוני, תקבל \$800 ליום עבודה אחרי מס. כל 3 חדשים תקבל זוג כרטיסי נסיעה הביתה ותשאיר עוד שנה כדי שנוכל לסיים יחד את הפירוק של החברה". קבלתי הלם מההצעה. טלפנתי באותו מעמד לנעמי התשובה שלה הייתה: "אתה יכל להשאיר כמה שאתה רוצה אבל שלח את הגט מיד. לא רק שאני לא חוזרת אני גם לא רוצה שתשאיר שם בעד שום הון שבעולם". אמרתי: "נעמי את תצטערי על זה, כי לפני שנסענו לאפריקה היינו ממש עניים מרודים, בקושי גמרנו את החודש ואני עבדתי ב-3 עד 4 מקומות בו זמנית. עבדתי באל-על, לימדתי במכון לפריון עבודה- יומיים בשבוע, לימדתי פעמיים עד שלוש פעמים בשבוע באוניברסיטת תל-אביב (כמרצה מן המניין בחוג לכלכלה בתור מורה מן החוץ), וגם עבדתי בכל מיני עבודות מזדמנות, כי לא היה לנו ממה להתקיים. היתה לי אז יכולת לקרוא מהר ולקלוט מהר, עשיתי את הדברים לשביעות רצון המעבידים וכולם היו מרוצים. במכון לפריון עבודה לא היו מוכנים לוותר עלי, כשהתפטרתי, אמרו לי: "אם תביא לנו מישהו כמוך נסכים להתפטרותך". באוניברסיטה קבלו משוב חיובי מהסטודנטים. שם לימדתי 6 שנים. כשהודעתי שאני עוזב, אמרו: "מה, נפלת על הראש, אתה הרי עושה דוקטורט, עם סיומו תוכל לקבל משרה קבועה" כי נוסף לכל העבודות עשיתי אז גם דוקטורט.

לאור התשובה של נעמי, הודעתי שב-31 לדצמבר אני עוזב סופית ואשתדל להביא עובד ראוי שמכיר היטב את החברה ויוכל לסייע בפרוק. לאור הסכמתי להשאיר עוד כשלושה חודשים בקשתי לנסוע הביתה לשבועיים שלושה לעזור לנעמי להסתדר ולחפש עבודה בארץ. המפרק הסכים וייפה את כוחי להביא לו את האיש המתאים.

כשנה לפני פרוק AVB מוטי הוד, שנתמנה זה מכבר כמנכ"ל אל על, הזמין אותי אליו לראיון דחוף בארץ, שכן פורמאלית הייתי עדיין בסטאטוס של עובד החברה בחופשה ללא שכר. הוא הציע לי לחזור עם קידום. הוא לא ידע על ההתנגדות העקרונית של הועדים. הסברתי לו שהלכתי בזמנו מאל-אל בגלל אותן בעיות שלא אפשרו לי שום קידום. אהבתי את העבודה באל-על שהייתה גם מעניינת, אלא שלפי

התרשמותי, מבחינת הוועדים, דבר לא השתנה וגם לא נראה שישתנה וזה אינו מבשר לי טובות. היו לנו שלוש פגישות. בפגישה האחרונה הוא עצמו הגיע למסקנה שלא יוכל לשנות את המצב.

בקיץ 1980, באנו לחופשת מולדת, לארגן את החזרה של נעמי והילדים. הלכתי להפגש עם מנכ"ל אל-על, שזה עתה יצאה מעוד שביתה. המנכ"ל היה אז יצחק שנדר, האבא של ערן שנדר, פרקליט המדינה לשעבר. היינו מאד מיוודים ושאלתי אותו מה אתם מיעדים לי? כל שנה אני מאריך את החופשה ללא שכר. הוא אמר לי: אנחנו חברים טובים, למרות שאני מנכ"ל החברה, שמע מה אני ממליץ לך – ברח! אני מציע לך למצוא מקום אחר. היום נשאר עדיין מעט כסף בקופת התגמולים שלך. אני לא יודע אם תקבל אותם כי החברה למעשה כבר פשטה את הרגל, אבל אם תלך מרצון אולי אוכל לסדר לך משהו. ידעתי שאחרי חמש שנים מלאות של עבודה באל-על (מ1971 עד 1976), אני לא יכל לצפות ליותר מדי פצויים. עניתי: מה שתתן אשמח לקבל. קבלתי בסה"כ 16 אלף שקל ישן, כולל פיצויים, קופת תגמולים, כולל הכל. חזרתי לחוף השנהב בלי שקבלתי אף לא הצעת עבודה אחת בארץ. נפגשתי עם כמה חברים ובקשתי, שאם ישמעו על משהו, שיבריקו על חשבוני. כשחזרתי באוקטובר לשבועיים שלושה, פגשתי את חברי, אבי חפץ, שעבד אז בבנק לאומי, ושאלתי אם הוא התענין בשבילי. הוא ענה: "מחפשים אותך בנרות. יפת רצה לראיין אותך. אני המלצתי עליך והוא רוצה לדעת אם אתה מעונין לעבוד בבנק". הבאתי ליפת קורות חיים, הוא הסתכל ואמר: "לומר לך את האמת, עוד לא קלטנו אדם ברמה שלך בבנק, יהיו לנו הרבה צרות עם הוועדים". אמרתי: "יש לי כבר נסיון עם אל-על". – "אמור לי מתי אתה בא, אני צריך אותך פה. אנחנו רוצים להקים יחידת תכנון בבנק ולהתחיל לתכנן את העבודה בצורה מסודרת, אתה איש תכנון, עסקת בתכנון באפריקה וגם במשרד התחבורה ובאל-על, זה בדיוק מה שאנחנו צריכים". אמרתי: "אין בעיה, את זה אני יודע לעשות".

25. החזרה מחוף השנהב והעבודה בבל"ל

חזרתי ב-31.12.80 והתקבלתי בבנק. הייתי עדיין תמים ואפילו לא בקשתי מהם בכתב את התנאים שבהם הבטיחו לקלוט אותי שם. חודש לאחר שהגעתי לבנק, התחיל "מחול שדים" של ועד העובדים על "הצנחה" של בכירים. והתחיל ספור, שבסופו יפת ויתר ואמר שיקבל אותי קודם כל לשנה נסיון. הסכמתי לשנת נסיון, שאחריה אקבל את הדרגה שנקב כשהתקבלתי. הייתי אמור לקבל דרגה אחת פחות ממה שהייתה לקודמי בתפקיד, דוד כוכב: הוא היה סמנכ"ל, כלומר הייתי אמור לקבל דרגת עוזר בכיר למנכ"ל. הייתי מרוצה מהעבודה ומהעובדים שמצאתי אתם מהר שפה משותפת והתפתחו יחסי רעות.

בארץ החלה אינפלציה דוהרת שבה איש לא יכל היה לצפות מה ישאר ומה ישחק, דבר שהקשה מאד על תכנון מדיניות הבנק. נוצרה בעיה קשה במיוחד לבנקים, בשל העדר חוק למסוי בתנאי אינפלציה. כל רווח שנוצר על הנייר, נחשב אז מבחינת האוצר, לרווח חייב במס מלא. למשל, אם ערכו של דולר, שהיה שווה שלושה שקל ישנים, עלה בגלל האינפלציה בלבד לחמישה, כל ההפרש הוגדר רווח וחויב במס מלא. כך שהממשלה נגסה בערך הראלי של רכוש הבנק, כי למעשה לקחו מסים גם מהפסדים.

בלית ברירה, הבנקים נקטו בפתרון הגרוע של הגדלה מתמדת של ההון העצמי, על ידי הנפקת מניות שלהם לציבור. התנאי להפיכת המניות הבנקאיות למוצר מבוקש, דחף אותם לשמר את ערכן הריאלי

על ידי ויסות מחירן בבורסה – "ויסות המניות". כל הנפקה של מניות הזרימה לבנקים מהצבור כסף "חדש" אתו המשיכו לעבוד. ככל שהאינפלציה גברה מצב הבנקים החמיר, כי בפועל האוצר רוקן את הבנקים, נמצאו כבר במעגל קסמים שלא ניתן לפתרון ללא נזק חמור לציבור, שגדל והלך.

בשל אופי עבודתי בתכנון, היו לי קשרים הדוקים עם כל הנהלת הבנק. בכל פעם הייתי מופיע בפניהם כמוכיח בשער. כתבתי ואמרתי שהבנק משלם מסים על הפסדים, דבר שלא מתקבל על הדעת ושמוקנים את הבנק מנכסיו. ב, 1982, היו שתי הנפקות של הבנק. זה לא היה מתפקידי ליזום או להתנגד לאיזו שהיא פעולה שאגפי הבנק יזמו או עשו. תפקידי היה להראות מה תהיינה ההשלכות העתידיות של צעדים אלו ואחרים – לנתח ולהבהיר את ההתפתחויות העתידיות. סברתי שההנפקות מסתירות את הקשיים האמיתיים שהבנק עומד בפניהם, כי לוקחים כסף מהצבור כדי לשלם למס הכנסה.

מה יקרה אם הציבור ימאס בהחזקה מסיבית של המניות? די שהוא יזרוק לשוק חזרה 10 או 20 אחוז מהמניות? אמרו שבמקרה כזה, הבנק יקנה חזרה את המניות שהוא הנפיק. אמרתי שהמשמעות היא שהבנק יצטרך להוציא כסף החוצה והמצב רק יחמיר. אמרו שיביאו כסף מחו"ל: יקחו הלוואות כדי לעשות את הוויסות, וכשהמצב יתיצב יוכלו למכור את המניות חזרה לצבור במחיר יותר גבוה וכך יהיה אפשר להחזיר את הלוואות. לא שוכנעתי, נשארתי מלא חרדה, אך ללא יכולת השפעה ממשית.

אספתי מכולם חומר שהוכן לפי הנחיות שלי, כך שישבתי עם אצבע על הדופק והייתי במובנים מסוימים נביא זעם. כל שבוע הייתי מתיצב אצל דוד קליין, שהיה היועץ הכלכלי של הבנק ויועץ אישי של יפת, ואצל זלמן סגל, שהיה ראש לשכתו של יו"ר הבנק והייתי אומר להם: "רבותי, הבנק מתיבש, כך לא ניתן להמשיך". השיא היה בישיבת הנהלה שהייתה בסוף מרץ 1983. דברתי על תכנית הבנק ובסוף העליתי 3 נקודות: אמרתי שהבנק שילם 2800 מיליון שקל ישן (כלומר 2.8 מיליארד) בתור מיסים לאוצר, כשהבנק נמצא בהפסדים כבדים. יפת הפסיק אותי ופנה לסמנכ"ל הכספים: "בוקסבאום, תגיד, זה נכון מה שחסון אומר". הוא ענה לו: "חסון אדם רציני בדרך כלל, זה נכון מה שהוא אומר. יש חוק במדינת ישראל שמכל האג"ח הממשלתיות, האוצר מנכה מתשלומי הרבית מס במקור בלי להתחשב אם יש או אין רווח. מאחר שיש לנו הרבה מאד תכניות חסכון וקופות גמל, מכוסות באג"ח מיועדות של הממשלה. אני חושב שלאחרונה אנחנו שילמנו את המסים האלה מתשלומי הרבית על אותן אג"ח". יפת אמר: "זה לא יכל להיות". הוא ענה לו שזה החוק. יפת התרגז על בוקסבאום: "למה לא אמרת לי?" והוא ענה: "זה כל הזמן ככה, זה לא חדש".

המשפט השני שאמרתי היה, שבבנק נשאר בסה"כ פחות מ-800 מיליון שקל ישן של כסף "כבד", (ז.א. כסף נזיל בקופה, שהבנק יכל לתמרן אותו). זה לא מליוני ש"ח של היום אלה שקלים "קטנים" עם אינפלציה דוהרת. זה היה שווה פחות מ-100 מיליון \$ של היום, בשביל קבוצה בנקאית בסדר גודל של בל"ל זהו מצב של ענק על כרעי תרנגולת. בנק בסדר גודל שלנו לא יכל לחיות עם זה בנסיבות האלה. הסכום שהיה צריך להיות הוא הרבה מיליארדים.

הדבר השלישי שאמרתי, שבמציאות הזאת, אני לא יודע מה יקרה אם הציבור יזרוק חזרה לבנק 10% מהמניות. יפת התפרץ עלי בחמת זעם ואמר: "מר חסון, לא בקשתי ממך להתיחס למניות". אמרתי לו שחייבים לחשוב קדימה, ולראות מה יקרה. הוא צעק עלי שאפסיק מיד לדבר בנושא ואיים להוציא

אותי מהדיון. אמרתי לו: "מר יפת, לחשוב לא הזיק לאף אחד". כולם קפצו עלי ואמרו: "מר חסון, די, די!".

סיכנתי את עבודתי בבנק כי הייתי משוכנע שהבנק עמד בפני פשיטת רגל. זה מה שקרה כעבור חצי שנה. כשלציבור נודע שלבנקים אין אמצעים להמשיך בוויסות, התחילו למכור את המניות מהתיקים הפרטיים. כל אחד רצה להשאר עם כסף מזומן ולא עם מניות. עד אז המניות הבנקאיות היו עדיפות על אג"ח ממשלתי צמוד. הן כל הזמן עלו ועלו במחיר שהלך וטפס מעלה. כי הבנק קנה כל פעם במחיר יותר גבוה, כדי לשמור על הערך הריאלי של המניה.

המזל שלי, שועדת בייסקי לא ידעה עלי שום דבר, למרות שהייתי שם אחד מה"טרבל מקרס" הכי קשים, וכל הזמן הזהרתי שהמצב לא יכל להמשך.

באתי לאחראי על ני"ע שלנו, נחום, אדם נבון ואחראי, ואמרתי: "אתה באמת חושב שנושא הויסות יכל להמשך?" הוא ענה לי: "אתה לא יודע כמה אתה צודק. המצב הזה משול למי שרוכב על נמר: להמשיך מסוכן אבל להפסיק עוד יותר מסוכן. אין לי תשובה בשבילך. בזמנו הצעתי להם לא להתעסק עם זה". גם הוא לא הופיע בפני ועדת בייסקי.

ועדת בייסקי מונתה כדי לחקור את נושא ויסות המניות. אבל מינו בראשה שופט שלא הבין את החומר מה שהוא עשה, היה לחפש שעירים לעזאזל והוא העניש את הבנקאים, למרות שהמספר לא היה באשמתם. את העונש צריך היה לתת לא לבנקאים אלא לרשויות, ובעיקר לשר האוצר ארידור, לגליה מאור, שהיתה המפקחת על הבנקים, למנדלבאום, שהיה הנגיד באותה תקופה, על העדר מסוי בתנאי אינפלציה. אבל השופט שמינו הסיט את הועדה לכיוונים לא נכונים, ולחיפוש שעירים לעזאזל. הם האשימו רק את הבנקאים, שבודאי נקטו בצעד מסוכן ולא ראוי, כי זה מה שיכלו לעשות כדי להציל את הבנקים במצב הבלתי אפשרי, שהרשויות יצרו. (זה דומה לעונש שהטילו בשל "ליל הגלשנים", על השג, שבודאי היתה לו אחריות בשל התרשלותו, אך היתה שרשרת של כשלים, שהיו באחריות בכירים ממנו, או לענין סברה ושתילה וועדת קהאן, שהטילה את כל האשמה על שרון, שהיה שר הביטחון. היו שם טעויות של מדינת ישראל, אבל האשמה העיקרית הייתה של הפלגנות. בכל פעם שלוקחים ועדה ומעמידים בראשה שופט, אני מתמלא חרדה, כי הנסיון מוכיח פעם אחר פעם, ששופטים מאכזבים. הגעתי כבר למצב של חוסר אמון בשופטים, למעט מספר מועט (לצערי מועט מדוי) של צדיקים. כך גם משפטי של אולמרט שבוזה אחר זה שחררו אותו ב"זיכויים" תמוהים-פעם לא הוכחה כונה פלילית, פעם אחרת הכסף של המעטפות לא היה לצרכיו האישיים-האומנם? בעוד שאדם אחר, שלא במעמדו היה מזמן יוצא חייב בדין. נראה שהשופטים השאירו את השכל הישר בכספת ומכניסים ענינים בלתי שפויים למערכת השפיטה. הם ממשיכים לסרס את צה"ל כך שחיל נזקק כיום לעורך דין צמוד במהלך פעילותו המבצעית. נראה לי שגם הם אינם יודעים לאן "המשפטיזציה" תוליך את המדינה.

לאחר משבר המניות, נושא התכנון נדחק הצידה, כי במצב של פשיטת הרגל של הבנק יכולת התמרון שלו פחתה, והדברים שנעשו כווננו בעיקר לסתימת פרצות ולתיקון ליקויים. החלה שורה ארוכה של עבודות, שבחלקן הגדול היו בבחינת עזרה ראשונה לשיקום הבנק: בעקבות הביקורת הציבורית על הנהלות הבנקים, במיוחד על יפת, הוא נאלץ לעזוב. איינהורן התמנה למנהל הבנק. אחרי פרסום מסקנות ועדת בייסקי גם איינהורן סולק. הביאו את בינו צדיק, שלדעתי היה גורם שלילי בבנק לאומי, ללא קשר ליחסים המצוינים ששררו ביננו. הוא אדם שפועל על פי אינטואיציות.

אינני בטוח אם במהלך היותו בבנק הוא נמנע מלחשוב על טובת עצמו. לדוגמא: כשהוא היה מנכ"ל בנק לאומי, הוא דאג שבנק לאומי יתן ערבות לליברמן (היהודי האוסטרלי שקנה את חב. פז), תמורת בטוחה של סכום "צנוע" יחסית: הוא נתן לו ערבות של יותר מעשרה מליוני \$ לצורך רכישת פז, כשידע שבחברת פז יש יותר מזומנים ממה שליברמן נדרש לשלם במועד הרכישה. האם שולמה לו עמלה כלשהי או קבל מליברמן הבטחה לשיתוף פעולה עתידי? מוזר שאחרי התפטרותו מהבנק הוא נעשה הנאמן של עסקי ליברמן בישראל, שאולי גם נתן לו מניות בפז ובעתיד היותר רחוק היוותה בשבילו קרש קפיצה לעושר רב, ליהפך אולי למיליארדר. הכסף שהרויח אפשר לו לקנות את הבנק הבינלאומי מהאחים ספרא.

הוא הגיע לבנק לאומי מהבנק הבינלאומי. הוא עשה הרבה נזקים לבנק לאומי בישראל ובארה"ב אבל את זה אנשי הנהלת בנק לאומי שעבדו בתקופתו יודעים מכלי ראשון.

עוד טרם מנוי ועדת בייסקי, ביום משבר המניות בדיוק, נאלצתי לעבור דירה מהגבעה הצרפתית למבשרת ציון. זה היה היום שנקבע מראש עם החברה הקבלנית, יום חמישי, ה- 6.10.83 איש לא ידע, כמוכן, את שעתיד לקרות. אנחנו שמענו על סגירת הבורסה ועל ההסתבכויות שהיו בעקבותיה כשנסענו במשאית שהובילה את הציוד שלנו למבשרת. לא הייתי מופתע כי כל הזמן חשתי וחשתי שזה מה שעומד להתרחש, אם כי לא בהיקף שהיה.

כל משבר שנגע לארבעת הבנקים הגדולים: הפועלים, לאומי דיסקונט והמזרחי היה משבר בעל השלכות לאומיות קשות. בהתחשב באינפלציה הדוהרת ששררה באותו זמן, הסכנה של התמוטטות כלכלית של ישראל הייתה ממשית.

באותו ערב יצרתי קשר עם הנהלת בל"ל והודעתי להם שאני עומד בכל רגע לרשותם, למרות שאני בעיצומה של העברת הדירה ומצבי קשה. אמרו שממילא אף אחד לא יכל לעשות שום דבר בנדון וביום א' תתקיים ישיבת חירום לראות איך ממשיכים. ההרגשה הכללית הייתה שלא יהיה מוצא פשוט מהמשבר כי גם הממשלה וגם הבנקים היו נטולי אמצעים לחלוטין, כדי למנוע התמוטטות המערכת הפיננסית של ישראל. לא היה מט"ח, לא היו שקלים והיה צריך לחשוב על מהלכים יצירתיים כדי לאפשר את הפעילות הכלכלית של המשק. בנק לאומי היה השחקן המרכזי בענין, כי עמדו לרשותו אמצעים רבים שאיש לא נגע בהם. היו אלה הפקדונות במרקים גרמניים של מקבלי הפצויים מגרמניה, שהגיעו לכמה מליארדים של מרקים. בנוסף עמדה לרשותו רשת בינלאומית של סניפים וחברות בנות בחו"ל, שכביכול, המשבר נגע בהם פחות והיו פחות בסכנה. ואכן, סדרה של צעדים מתוחכמים של הנהלת הבנק, שיכלה לתמוך בממשלה מצד אחד ופעילות ועדת הכספים וועדת הכלכלה של הכנסת לתמיכה בממשלה מצד שני, אפשרו את עצירת הדימום הפיננסי בפרק זמן קצר, במטרה להרגיע את השווקים ולמנוע את הסכנה, הגדולה בהרבה, של פשיטת רגל רשמית של מערכת הבנקאות.

הצעד החשוב ביותר, שנעשה באותה תקופה היה הפסקת המסחר במניות הבנקים בדרך של הלאמה דה פקטו של הבנקים ע"י הממשלה. בד בבד הוחלט על מלווה חובה מהציבור, כדי לממן חלקית את הפעילות השוטפת של הממשלה וגם כדי לאפשר לממשלה להתארגן לתכנית יותר מסודרת.

בעקבות משבר זה התרחשו תוך זמן קצר חלופי שלטון, שבו ארידור הוחלף, האיש שהיה אמור לראות את הנולד ולא ראה ויכל היה למנוע את האסון שכמעט התרחש, ולא פעל, הוקמה ממשלת ליכוד לאומי

והוכנה במהירות תכנית להצלת המשק הישראלי, שבמסגרתה ההסתדרות הממשלה והמעסיקים חברו יחד להצלת המשק.

מהלך זה הצליח במחיר כבד של פשיטת רגל של מרבית הסקטור ההסתדרותי: מפעלי חברת העובדים, סולל בונה וכור ומפעלים אחרים, שהיו בקשיים איומים. בהמשך כשלב שני, פשיטת הרגל של המגזר החקלאי הישראלי. מגזר זה עמד בפני שוקת שבורה, כי הוא לווה כספים בסכומים גדולים ברביות גבוהות במיוחד, שחלקם הושקע בפרויקטים חסרי סכוי לתשואה שתצדיק את אותן רביות "רצחניות". כתוצאה מכך המשק נכנס, בו זמנית, למיתון ולהתכווצות, בשל אותו משבר שנמשך למעשה עד ראשית שנות ה-90. אלמלא התכנית הנועזת והתקיפה של כל הגורמים: הממשלה, ההסתדרות וארגוני המעסיקים, יתכן שאי אפשר היה לצאת למרחב. היתה זו דוגמה לרצון החיים של כולם, שאפשר שתוף פעולה להשגת המטרה ללא חשבונות כיתתיים. כתוצאה מכך, אומנם החלה התאוששות של המשק, שלצערי הביאה להיווצרות פערים כלכליים הולכים וגדלים. הפרטת המשק ההסתדרותי והעדר אמצעים של הממשלה לתמיכה במשק הממשלתי, הובילו למסקנה, שהכרחי לצמצם את אחיזתה במפעלים הממשלתיים. ולצורך בהפרטת אותן חברות ממשלתיות גם על מנת להעמיד לרשותה אמצעים להרחבת השקעותיה בקידום המשק והתשתיות.

מצב התשתיות היה בכי רע בכל התחומים והיה ברור שאם רוצים לאפשר התפתחות של המשק הישראלי, יש צורך בהשקעות עתק בתחום. הממשלה ראתה צורך להשתחרר בהקדם מהבעלות על הסקטור הבנקאי כדי להחזיר לעצמה את מה שהשקיעה כדי להציל אותם. התוצאות לא אחרו לבוא. אפשר לומר שכל ממשלות ישראל פעלו בחכמה ובזהירות ושינו כיוון, מהבחינה הזו, בהשוואה לשנות הששים והשבעים. שינויים אלה החזירו את המשק לפעילות כלכלית אינטנסיבית, אבל יצרו בעיה חברתית, של פערים חברתיים גדלים והולכים שלא נפתרה עד היום, ואפילו החמירה.

26. היציאה לצרפת

לאחר המשבר הבנק נכנס לתקופה של התכווצות דרמתית ואחד הצעדים הראשונים היה, כאמור, מנוי ועדה לחסכון בהוצאות, בה השתתפתי. מטרתה הראשונה של הועדה הייתה, צמצום מספר הסניפים של הבנק ופטורי יעול, שיתחילו בצמצום מספר העובדים הארעיים והזמניים וכן מועמדים לגמלאות, וכמובן אי קבלת עובדים חדשים. בהמשך - מעבר ליותר פעולות ממוכנות ואמצעי חסכון אחרים.

היציאה לצרפת הייתה, במובן מסוים, פתח להתפתחות מקצועית עתידית שלי, פתח לעצמאות, שהתבטאה באפשרות לנהל בנק עם חמישה סניפים, כאשר אין מעלי ממונה שיתן לי הוראות, מה לעשות ומה לא לעשות. יתאפשר לי חופש פעולה ניכר במדינה זרה. בשבילי זה היה גם אתגר של ממש. למרות נסיוני בבנקאות, לא עסקתי אף פעם בבנקאות מעשית של יום יום אלא רק בפילוסופיה (תאוריה) של בנקאות בעוד שאת הצד המעשי היה עלי ללמוד תוך כדי עבודה. אני שמח שהצלחתי בכך וגם העליתי את הבנק בצרפת על פסי רווחיות טובים בהרבה ממה שהיה בעבר.

כשקבעו שאני מיועד לנהל את הבנק בצרפת, היה שם מנהל בשם מאיר מויאל, שמקודם ניהל סניף בבת ים או חולון, או סניף אחר של בלל בגוש דן. הייתה לו מערכת יחסי אנוש פרובלמטית ובעיות בניהול

העסקי של הבנק. הוא ידע שהמצאותו בפריז אינה לשביעות רצונה של הנהלת הבנק. אולי שני הדברים קשורים זה בזה. הניהול העסקי לא היה לפי הצפיות של החברה, יתכן גם כי הוא בא אחרי מנהל מאד מוצלח, שמו ישראל חיון, שהיה מוערך ואהוד על הנהלת הבנק והלקוחות. שניהם היו ממוצא מצרי, אבל שני הפכים מכל הבחינות. ישראל חיון היה אדם משכיל ואינטליגנטי, עם יחסי אנוש משובחים ומקובל על הבריות.

הבנק הכריח אותי לצאת סופית לתפקיד בפריז בדיוק בערב יום העצמאות, ללא נכונות לדחיה באף יום. לפני כן נשלחתי לשני ביקורים בבנק בפריז לתקופות קצרות בלי שום משימה או תפקיד, על מנת לראות ולהכיר את האנשים. כשיצאתי מהארץ, אמרו לי שיחכו לי בשדה התעופה ואם לא, עלי לטלפן לבנק כדי שיגידו לי לאיזה מלון ללכת. כמובן שאיש לא חכה לי כשהגעתי.

בערב יום העצמאות נסעתי לבד בלב כבד. כשהגעתי ובקשתי לדבר עם המנהל, הוא לא היה מוכן לדבר אתי. דברתי עם המזכירה, שאמרה שהוא עסוק ושאלך למלון, שהיא נקבה בשמו. חכיתי במלון עד הערב, כמובן שלא הגיעה שום שיחה ושום התייחסות מאף אחד. למחרת התייצבתי בבנק. התקבלתי בקרירות. הוקצה לי חדר בקומה השניה, קומת הפעילות המינהלית של הבנק ואמרו לי: "שב תסתכל, תשתתף בישיבות, תלמד". לא שותפתי בכלום. כשניסיתי לדבר עם העובדים, נקראתי ע"י מויאל, שאמר לי, "לא נהוג שעובד חוץ, שבא ידבר עם העובדים לפני שהוצג בפניהם". לא רציתי שיהיו אתי תקריות כבר בהתחלה, אמרתי: "אחכה" וחיכיתי.

בינתיים ישבתי וקראתי חומר על הבנקים בצרפת, קראתי דו"חות של הבנק, הכרתי את המנהל האדמיניסטרטיבי, מר לה-קונט, שהיה מאד סימפטי וניסה לעזור. לאט לאט ניסיתי להכנס בכוחות עצמי. כעבור שבוע ימים כשהתחילה הפעילות העסקית, בא איינהורן מנכ"ל הבנק לביקור בבנק. הוא שאל אותי איך אני מתקדם, ספרתי לו בדיוק מה קורה ואמרתי: "אתה כל כך דחקת בי לצאת בדיוק בערב יום העצמאות אבל אני יושב ולא עושה כלום". הוא ענה שהוא לא רוצה למתוח יותר מדי את החבל אבל הוא ידבר עם מויאל ואני אתחיל להכנס לעניינים. הוא דבר אתו, כנראה גם דברים לא קלים. התחילו להזמין אותי לישיבות של ועדות האשראי של הבנק. לי עדיין לא היה נסיון במתן אשראי וכמו תלמיד טוב ישבתי ורשמתי לעצמי את כל השיקולים והנקודות הענייניות. תמיד אחרי הישיבה הייתי ניגש לאחד מאנשי הצוות לשאול על הנקודות שעלו, על הטרמינולוגיה, כי הדברים האלה לא היו מוכרים לי מקודם. היו דברים שחלקם יחודיים לצרפת. לדוגמא: בצרפת עיקר האשראי שניתן ללקוחות הבנק, שהיו בעלי עסקים קטנים ברובם, נעשה בדרך של נכיון שטרות, כאשר בישראל מזה שנים לא עבדו עם נכיון שטרות. אני בקושי ידעתי מה זה שטר, שלא לדבר על סוגים של שטרות, שמבחינה משפטית יש להם מעמד שונה מאשר בישראל. גם הנהלים להנפקתם שונים לחלוטין. היו גם דרכים אחרות למתן אשראי, שהכרתי חלקית. לאט לאט ניסיתי לקלוט וללמוד בכוחות עצמי בדרך של צרוף אלמנטים שונים לתמונה רחבה יותר. ככה העניינים נמשכו כשלושה חודשים.

ביקור משמעותי היה של מבקר הבנק, יעקב הירש, אדם ישר ונבון, שהיה בזמנו מנכ"ל משרד מבקר המדינה במשך הרבה שנים, הבין משהו בביקורת וביחסי אנוש. ספרתי לו מה שהולך. הוא מיד הבין עם מי יש לי עסק. הוא נהג לדבר ישירות וגלויות, ודעתו נחשבה בהנהלת הבנק. הוא אמר למויאל בצורה שאינה משתמעת לשתי פנים, שככה הוא לא יוכל להמשיך ושהוא חייב להכניס אותי לעניינים. מויאל,

כדי לצאת ידי חובה, ניסה לתת לי אחריות לדברים טכניים: על מחלקת השטרות ועל מחלקת הנהלת החשבונות של הבנק. הוא הציג אותי בתור מס. 2 בבנק.

מויאל היה אמור לעזור באוקטובר ודרש שאני אצא לחופשה מיד אחרי בואי ב-1986. אני לא רציתי כי עדיין לא צברתי זכויות לחופשה. גם הודעתי לבנק שלא אהיה מוכן לקבל את התפקיד באוקטובר. למזלי המשפחה עדיין הייתה בארץ ולא ידעו מכל הבעיות שיש לי. בינתיים עסקתי בשכירת דירה והכנת דברים הכרחיים לבית. ניסיתי איכשהו להכנס דרך הדלת האחורית לנושאים העסקיים, בהצלחה מוגבלת, בשל התנגדותו הנחרצת של מויאל. הנהלת הבנק בארץ רצתה שהוא ילך באוקטובר ואני אקבל את הניהול. אמרתי שאינני מסוגל כי אני עדיין לא מכיר שום מערכת. לקבל אחריות על בנק זה לא כמו לקבל סניף, כשיש מעליך הנהלה ויש את מי לשאול. לקבל בנק כולל את קשרי החוץ, הכרת הרגולציה הספציפית של השלטונות, אחריות על המחשוב, על הסליקה הבין בנקאית, על כל תחום מתחומי הפעילות העסקית ו/או המינהלית.

הייתה אז בצרפת תקופה של הפרטות. המשק הצרפתי היה מולאם לא פחות מהמשק הישראלי בשנות ה-60 וה-70. הפריטו שם בהיקפים עצומים, בנקים חברות בטוח ממשלתיות, חברות ממלכתיות אחרות, קשה לזכור כל מה שהופרט באותה תקופה. בשל מהלכי ההפרטה, נוצרו בצרפת זעזועים חברתיים קשים בתחום יחסי העבודה. הפרטה כרוכה בדרך כלל בארגון מחדש של החברות שהופרטו, עם פליטת עובדים וקליטת עובדים חדשים, כולל שנויים בתנאי ההעסקה וכו'. וזו הייתה תקופה מאד לא שקטה. לכאורה זה לא נגע לי, אבל בפועל השביתות הכבידו מאוד. מהלכי ההפרטה עוררו זעזועים גם בתחום הפיננסי. היה צריך להתחיל להסיט לקוחות מפקדונות קצרי מועד, לרכישת נירות ערך, כדי שיוכלו להשתתף "בחגיגה של הפרטות" וגם לפתח תחומים חדשים שנוצרו.

בעקבות הביקורים של הירש ושל סגל, ראש החטיבה הבינלאומית של הבנק, ולאחר התייעצות אתי, סוכם שמויאל יעשה את המאזן של אותה שנה (1986). הוא בקש זאת ממני והסכמתי ללא שום הסתייגות. נוח היה לי שישאר עד סוף השנה ואז אכנס לתפקידי באופן מלא, לאחר שהוא יודיע על כך לכל העובדים.

באורח מסורתי עיקר הזעזועים ביחסי העבודה בצרפת, מתרחשים לקראת חגי סוף השנה האזרחית. קבלתי על עצמי את העבודה השוטפת בבנק בשבועים האחרונים של דצמבר ובמקביל החלו שביתות במערכות התחבורה ובענפי משק שונים. לשיא זה הגיע כשחברת החשמל שבתה. לא היה מאור, לא היתה הסקה וגרוע מכל, לא ניתן היה להפעיל את מערכות המחשוב, כי לבנק לא היתה מערכת אספקת חשמל חלופית. כך שנכנסתי לתפקיד ממש ברגל שמאל. למזלי שביתת עובדי חברת החשמל לא היתה טוטאלית וממושכת אלא סרוגית. ללא התראה מוקדמת נפסק החשמל לכמה שעות. הפסקות החשמל גרמו נזקים חמורים למרבית העסקים.

במיוחד סבלו אופים שהבצק שלהם הושחת, ספרים שלא יכלו לעבוד, בעלי בתי דפוס, שהכינו תערובות דיו ועוד שורה ארוכה של בעלי מלאכה שניזוקו קשה משביתה, שאינה נוגעת להם אבל פוגעת בהם קשות. לאחר יומיים של שביתה, התארגנו בעלי המלאכה הנפגעים במשלחות עונשין כנגד חברי הוועדים של חברת החשמל: שברו להם את המכוניות שפכו דיו של דפוס על דלתות הבתים שלהם, השחיתו להם רכוש וכו'. למרבה הפלא השביתה נגמרה בו ביום.

הקושי הגדול ביותר מבחינתי באותה שביתה היה העדר הסקה בשיא הקור של דצמבר 1986. לשמחתי הצלחתי להתגבר על כל התקלות.

בפריז היו כ- 400 בנקים (לא סניפים) לא כולם היו יכולים להיות חברי מסלקה, 20 או 25 הגדולים ביותר היו חברים והאחרים עשו את הסליקה באמצעותם. הבנק שנתן לנו את הסיוע הטכני בסליקה היה "סוסייטה ג'נרל". הם עשו עבורנו עבודה ענקית.

המסחר בני"ע התנהל כולו באמצעות בתי השקעות כי אנחנו לא היינו חברים בבורסה, והפעולות בבורסה נעשו באמצעותם. היו לנו 4 כאלה. אנחנו ניסינו לפתח את התחום הזה. מה שאותו מנהל (מויאל) עשה, או ליתר דיוק לא עשה, הוא "שכח", שאחד הדברים החיוניים בבנקאות נכונה, בפרט בתקופה של זעזועים כל כך גדולים, הוא לעשות מדי פרק זמן, התאמת חשבונות בין החשבון שלנו עם ברוקר X ו/או עם גורם סליקה Y, וגם עם כל בנק שיש לו פקדונות אצלנו או שאנחנו מפקידים אצלו ועובדים אתו בשתוף פעולה.

לאור העובדה שהיו זעזועים גם בבנק לאומי ישראל בארץ, לאחר שנודעה פרשת הפנסיה של יפת והוצאותיו, הוא נאלץ לפרוש בשל בקורת קשה עליו. הביקורת פגעה גם באיינהורן, שהיה המנכ"ל אבל אז עוד לא פטרו אותו כי מסקנות בייסקי טרם פורסמו. היה מצב שלא היה ברור מי ממשיך בניהול הבנק. ההנהלה בארץ עמדה על כך, שגם את הנושא של בנק לאומי צרפת יסדירו בהקדם, אחרת אי הסדר והבלגן יגיעו גם לשם.

אמרו למויאל שוב שעליו לחזור לארץ בסוף השנה, בתום 10 ימים שבועיים לצורך ביצוע המאזן. כל אותה תקופה אינני חושב שנפגשנו אפילו פעם אחת. יום אחד הוא בא להגיד שלום. עשו איזה מסיבה של החלפת המנהלים, באוירה מאד כבדה. מרבית העובדים לא היו, רק ההנהלה. הוא עזב ולקחתי את הפיקוד.

דבר ראשון בקשתי מהממונה על הביקורת הפנימית מר קנאפו, שיעשה ביקורת כדי לראות איפה אנחנו עומדים. אמרתי שיקח איש אחד או שניים לסיוע כדי לדעת אם אנחנו בסדר עם כל הנהלים וכו'. אחרי שלושה ימים הוא בא אלי אבל וחפוי ראש. שאלתי מה הענין הוא ואמר שבמשך שנתיים לא עשו התאמות בנקים והתאמות ברוקרים לא בנושא ני"ע ולא בנושא של חשבונות הבנקים. קראתי למנהל החשבונות ושאלתי אם זה נכון שלא עשו את ההתאמות והוא אמר שיש לנו פיגור של כשנה בתחום. אמרתי: "תגיד אתה נפלת על הראש?". הוא ענה שמויאל לא הסכים שנעשה. אמרתי לו: "מעכשיו אתה מקדיש את כל הזמן כדי שבתוך ימים תשלים את ההתאמות". אחרי שלושה ימים קנאפו, חזר אלי ואמר "הבלגן כל כך גדול, שדרושים לפחות 10 אנשים, שיעזרו לבדוק את הכל ולהשלים את הפיגורים בהתאמות", כי אנחנו תלויים גם בצד השני, ברוקרים, שגם הם לא עשו את ההתאמות בחשבונות, וגם אצלם כנראה בלגן אבל זה לא מענין אותנו. נתתי לו 13 איש, שעבדו למעלה משנה כדי לבצע את כל ההתאמות. זה היה מבצע של בלשות, כי מצאו דפים עם מספרים ולא יודעים למה לשייך כל מספר, לאיזה מסמך. וכל המספרים האלה חייבים להיות מתואמים על הסנט. קורה גם שיש מסמכים שגויים ואז יש מסמך נוסף לתיקון הטעות. יש לעתים מסמך שהוא סכום של מספר מסמכים אחרים וכו'. ברגע שכל זה מתישן והמסמכים לא מתויקים כמו שצריך, זו עבודה בלשית ממש.

החזקתי בתמונת המצב את הנהלת הבנק בישראל. שלחו אלי את הביקורת הפנימית לבריור העובדות, ומסקנתם היתה: "אוי ואבוי, אנחנו לא יודעים מה הולך פה, כנראה שיש תקלה רצינית". אכן הם ישבו אצלי ימים רבים וראו שיש כאן משהו שהדעת לא סובלת. זו היתה גם עברה על ניהול בנקאי תקין ועל סדרת תקנות של הפקוח על הבנקים הצרפתי והישראלי. לי היה ברור שמויאל עשה את זה בכוונה כדי להכשיל אותי, כולל אי התאמות בנקים, חמורה לאין ערוך מאי התאמות ברוקרים. ממיאל הוא החליט לעזוב את הבנק וסכם כבר את תנאי הפרישה שלו. לא מן הנמנע שאמר: "אחרי המבול, מה איכפת לי ללכת להזיק ולהשחית".

למרבה הצער באותו הזמן הוא הסתכסך עם הרבה לקוחות, העליב אותם ופגע בהם עד כדי כך שלא רצו יותר לשמוע מבנק לאומי. לפעמים בא לי לבכות, אמרתי לעצמי, מה הייתי צריך את כל הבעיות האלה? אבל כבר הבאתי לכאן את המשפחה, נעמי קבלה חופשה ללא שכר, גם אילו רציתי לא יכלתי לחזור. זה לא מובן מאליו. התקופה הייתה תקופה קשה מאוד בישראל, זו הייתה תקופת הייצוב, פשיטות רגל של מפעלי חברת העובדים: סולל בונה, כור, כלל ואחרים, שלא לדבר על ה"עליהום" כנגד הבנקאים במסקנות ועדת בייסקי, שהתפרסמו בינתיים והמערכת הבנקאית נכנסה למגננה בתנאים קשים במיוחד. בקיצור היה לי ברור שאני חייב להתחיל לבנות ולשקם את הבנק בעבודת נמלים. השיקום נמשך בערך שנה, והצלחתי. למרות שהשקעתי הרבה אמצעים והוצאות במאמצים של עבודות שיקום ותחזוקה, הבנק סכם את השנה ברווח די יפה. אמנם הרווח הצטמק בהשוואה לשנה קודמת כי מויאל, שניצל את העובדה שנתתי לו יד חופשית בגיבוש המאזן בשנת 1986, דאג להעביר חלק משמעותי מהרווחים שהיו צריכים להיות שלי, ויחס אותם לעצמו. זה אפשרי בעזרת תרגילי הנה"ח מסוימים. הרווח ירד בערך ב-30% לעומת שנת 1986. זה לא הפריע לי ולא הרשים אותי. ידעתי שבהמשך זה יהיה בסדר גמור. ככה עברנו את השנה הראשונה בעבודה קשה.

לאחר עזיבתו של מויאל התקבלתי יפה מאוד ע"י העובדים, הלקוחות וגם ע"י אנשי הבנקאות הצרפתים.

מאחר שהמערכת הבנקאית בצרפת גדולה במיוחד, אגוד הבנקים שם עושה כנסים תכופים להעברת נושאים חדשניים ותקנות בתחום הבנקאות. הקפדתי ללכת לכולם, גם כדי להכיר את האנשים בתחום ושיכירו אותי וגם כדי לשפר את הבנת המערכת הבנקאית הצרפתית. וללמוד את הסביבה בה אני פועל ומה אני יכל לעשות בה.

1-26. חידוש הקשרים הכלכליים עם הגוש הקומוניסטי

מאז המחצית השנייה של שנות החמישים מדינות הגוש הקומוניסטי למעט רומניה ניתקו בהדרגה את היחסים הדיפלומטיים והכלכליים עם ישראל. כל נסיונותיהן של ממשלות ישראל לפרוץ את חומת ההתנכרות של אותן מדינות לישראל לא צלחו. היה יוצא דופן, בנק PKO הפולני, שהמשיך להחזיק סניף בת"א.

במסגרת ימי עיון לבנקאים בפריז, שארגן אגוד הבנקים בצרפת, יצא לי לשבת ליד מנהל הסניף של הבנק הפולני בפריז. בהפסקה שוחחנו שיחה ידידותית, שגרמה לי הפתעה מסוימת, שכן בד"כ אחמי"ם מהגוש הקומוניסטי נזהרו מלפגוש או לדבר עם כל גורם ישראלי שהוא, לכן הופתעתי מהידידות הפתאומית, מה גם, שהבנק הפולני היה שכן קרוב של בנק לאומי, אבל לא התקיימו שום קשרים קודמים עם מישהו מצוות הבנק. בסיום יום העיון המנהל בקש שנפגש באיזה בית קפה דיסקרטי לפי

בחירת. מיד הזמנתי אותו לארוחת צהרים במסעדה קטנה בסביבה, בתאריך שיתואם בין המזכירות.

דיווחתי על הארוע להנהלה בת"א שמצד שמו מאוד. במהלך הארוחה, שהתקיימה כעבור מספר ימים הוא הביע את רצונו, שנעמיד לבנק שלו קו אשראי בסך של 3-4 מליון \$. בקשתי הרשאה של ההנהלה בארץ, כי פולין היתה אז לווה מסוכנת. מצידי לא המלצתי אמרתי שאם זה יבוצע זה יהיה אשראי שבנק לאומי בישראל יעניק באמצעותי לבנק הפולני. כלומר במקרה של אובדן האשראי יהיו הם האחראים ולא אני. לאחר דיונים מספר האישור לא ניתן. הודעתי על כך "בצער" לפולנים.

כעבור זמן מה בל"ל שלח אלי, למטרות יחסי ציבור, עיתונאי בשם -נפתלי לביא -שיתארח אצלי ליום יומיים. קבלתי אותו בזרועות פתוחות, כולל הזמנה לארוחות במסעדות משובחות. הצגתי אותו בפני ידידים בנקאים, סקרתי את המצב בבנק בצרפת את ההתפתחויות הקשורות בשוק המשותף באירופה המהווה שהלך התרחב והתעמק וכו'.

בערב האחרון הוא שאל אותי מדוע אינכם יוצרים מגעים עם בנקאים ממזרח אירופה, שרובם שכנים שלכם? עניתי כי הם לא מעוניינים. הסברתי לו שבנק בינלאומי בא לתמוך ולפתח קשרים כלכליים של עסקים. כאשר אין עסקים בין ישראל למדינות הקומוניסטיות כי הממשלות הקומוניסטיות לא מעוניינות, אין הצדקה לקיומם של קשרים בנקאיים איתם. אף בנק לא נותן אשראי סתם כ"דמי כיס", לא לפרטיים ולא לממשלות. הוא בקש דוגמה קונקרטית: אמרתי לו התשובה שאתן לך היא לא לציטוט ולא לפרסום ואני דורש שתישבע לשמור אותה בשבילך, גם לא לשיחת רכילות פרטית, כי זה יכול לגרום לנזק בלתי הפיך לבנק ולישראל. תשובתו הייתה: "אני נשבע ומבטיח שלא יצא ממני דבר וחצי דבר". אמרתי שנסייתי לקשור קשרים עם בנקים מזרח אירופים בפריז וכולם סרבו אפילו לשיחה איתי, פרט לבנק הפולני, שלו סניף בת"א, שגם ביקש ממני, באותה הזדמנות קו אשראי של מספר מליוני דולרים. לצערי לא יכולתי להיענות בשל העדר קשרי מסחר בין פולין לישראל, שיצדיקו את האשראי הנ"ל.

כעבור יומיים - כותרת באותיות קידוש לבנה בעמוד הראשון של העתון: "בנק לאומי לישראל בצרפת מסרב לאשר אשראי של מליוני דולרים לפולין". הייתי המום מהבוגדנות של אותו נפתלי לביא ומהנכונות שלו להזיק לבנק ולישראל תמורת "סקופ" עיתונאי מפוקפק. הכותרת תורגמה מיד לאנגלית ולפולנית והיתה בעלת השלכות קשות לי ולבנק לאומי.

כעבור כשנה, אותו ידיד, מנהל בנק פולני העביר לי מכתב רשמי מלשכות המסחר המרכזיות של רוסיה ושל אוקראינה, שברצונם לבחון אפשרות לשיתוף פעולה עם גופים כלכליים ישראלים כמו בנק לאומי ואחרים. (הפניות מוענו אלי כי הייתי באותה הזדמנות נציג זמני בפועל של ישראל בלשכת המסחר הבינ"ל שמושבה בפריס). הייתי המום. הרוסים כולל האוקראינים, עד אז היו כה עוינים, שלא ניתן להעלות על הדעת אפשרות כזו. לאחר שקראתי את המכתב בעיון, טלפנתי למשה זנבר יו"ר הבנק, דיווחתי לו על תוכן המכתב ושלחתי לו אותו בפקס אליו ולדני גילרמן, שהיה אז יו"ר לשכות המסחר של ישראל. דיווחתי מיד גם ליו"ר בנק לאומי צרפת, מר מריו פרז-יהודי יקר, איש עסקים מצליח ממוצא מצרי, שהיה מסור מאוד לבנק, שתמך בי ללא סיג, בשעות הקשות ביותר שחווייתי בבנק.

ההפתעה והשמחה בארץ ובחוגים הישראלים בפריס היו גדולות, שהנה נפרץ אולי סדק בעוינות הבלתי מתפשרת של הגוש הקומוניסטי. תואמו שלושה ימי שיחות, בהשתתפות מר זנבר, יו"ר קבוצת בל"ל,

מריו פרז יו"ר בנק לאומי צרפת, מר כהן, מנהל המחלקה הכלכלית של משרד החוץ, דני גילרמן, יו"ר לשכות המסחר של ישראל, ובהשתתפותי.

מהצד הרוסי השתתפו 5 אנשים, ביניהם יושבי הראש של לשכות המסחר של רוסיה ושל אוקראינה. הדיונים היו אינטנסיביים ומעמיקים אך לא תכליתיים כי הם היו יותר שיחות גישוש משיחות עסקים. אולם היה לרוסים ענין רב בבילויי הלילה של פריס. לקחתי אותם, לפי בקשתם ל"לידו" ל- "CRAZY HORSE" ולמסעות מהשורה הראשונה. זה עלה הרבה אבל יצר אוירה טובה. הדאיג אותי מה יגידו בישראל על "הפזרנות של חסון", אבל לא היו הדים שליליים חוץ מהחור בכיס. זמן לא רב לאחר מכן, קשרי המסחר והכלכלה בין הגוש הקומוניסטי כולו לישראל התחדשו בהדרגה.

27. החזרה לארץ ולעבודה בבל"ל

כשהיינו בפרז שלוש וחצי שנים, לקראת אמצע 1989, נעמי אמרה: "אסף כבר הגיע לגיל ששנה אחרי זה הוא צריך להתגייס, עדיף שיגמור את בחינות הבגרות בארץ. למרות שעבור נטע, בית הספר הישראלי היה טוב מאד מבחינה לימודית וחברתית, גם היא תצטרך בעוד שנתיים לגשת לבחינות הבגרות. לכן אני עומדת על זה שנחזור לארץ השנה. אני חוזרת עם הילדים באוגוסט". אמרתי: "באוגוסט לא אוכל לחזור כי זה אמצע השנה וגם לא דברנו על זה". בקשתי בספטמבר מזלמן סגל ראש החטיבה הבינלאומית של הבנק לקבוע לי מחליף על מנת לסיים את השנה ולחזור ארצה. כל זה התרחש אחרי שחזרנו מטיול יפה מאד בנורבגיה, עשינו את כל הסידורים בשביל החזרה.

במקרה יצחק אלפנדרי, עובד בכיר בחטיבה הבינלאומית, חיכה לשיבוץ והיה פנוי באותו זמן. אמרו לי: קבל אותו הוא יבוא ויהיה המחליף שלך. הוא בא ואמר לי: "מתי אתה הולך? עוד שבוע או שבועיים?" אמרתי לא, זה לא הולך ככה. ביקשתי לסיים ואני אסיים את השנה כמו שצריך. ראש החטיבה שהיה אז זלמן סגל, היה אמור להיות מוצב בראש הבנק בניו יורק והוא רצה לסיים את נושא מינוי המחליף שלי, הוא גם היה חבר של יצחק אלפנדרי, הוא אמר לי: "בקשת ממני ללכת אז לך". אמרתי: "אפשר לעזוב בנק מעכשיו לעכשיו. שיקמתי את הבנק, עשיתי ממנו פנינה". לא רציתי "לברוח". הרמתי טלפון לפרידמן, שהיה אז מנכ"ל בלל וסכמתי אתו שאלך בינואר.

אלפנדרי ישב בכל הישיבות. הכנסתי אותו לכל הענינים כדי שיתחיל בצורה מסודרת, לא כמו שאותי קלטו. הוא היה טיפוס חסר חום אנושי, מתרחק ומתבדל, הוא החליט שסגנון הניהול שלו אחר, היה זה סגנון ממודר מאוד. עובדים התחילו לעזוב. הוא לא הבין את המערכות החדשות שהכנסתי: היתה מערכת חדשה של חדר עסקות באג"ח ממשלתיות של צרפת, זו מערכת של עסקאות למסחר במוצרים פיננסיים. עברתי מספר קורסים בנושא, גייסתי לזה אנשים מהמדרגה הראשונה ונתתי להם יד חפשית וגבוי מלא תוך בקרה שוטפת שלי. טפלנו במוצרים לא מסוכנים והרווחנו על זה רווחים יוצאים מן הכלל.

כשבא אלפנדרי הוא אמר לאנשים אלה, שמעכשיו הכל יעשה דרכו. אבל לא הייתה לו שום השכלה ולא הבנה בתחום המוצרים הפיננסיים גם מושגי יסוד של סוגי האופציות על שערי רבית לא היו נהירים לו. הוא לא הבין שום דבר בתחום ונתן לסוחרים בחדר העסקות הוראות הפוכות ממה שהם בקשו לבצע.

הסתבר שהמעלה העיקרית שלו היתה ששלט היטב בצרפתית. הוא פטר את אחד הסוחרים בו במקום בשל אי הסכמה מצידו של המפוטר להוראה שגויה שהוא נתן. האחרים הגישו מיד את התפטרותם שנתקבלה בו במקום. הוא הודיע להנהלת הבנק: "חסון הביא אנשים שלא שווים כלום". אני הייתי המום. איך בן אדם שלא מבין על מה הוא מדבר מרשה לעצמו להשתלח בבעלי מקצוע מהשורה הראשונה וגם בקולגה לעבודה? באותה שנה 1990 הבנק רשם הפסד חסר תקדים של 7 מליון \$. כל ההון העצמי של הבנק היה 20 מליון \$. הוא הפסיד שליש מההון העצמי של הבנק וטען שחסון גרם להפסדים במסחר במוצרים החדשים שהוא הביא. הוא לא הבין שזה לא עובד ככה. גם אם יש צעד או עסקה לא טובים, לא "חותכים" מהיום למחר, אלא יש לנקוט במהלכים לצמצום הנזק בודאי לא על ידי ממוש המלא והמידי.

משה זנבר, שהיה יו"ר הבנק קרא לי לשיחה ואמר לי: "חסון, אלפנדרי אומר שהכנסת את הבנק לבוץ עמוק...עניתי: "מי שלא מכיר את דרכי המסחר ואת משמעות כל צעד אפשרי אינו יכול להורות מה לעשות. מדוע הוא לא סמך על בעלי המקצוע ופטר אותם מעכשיו לעכשיו? כיצד אדם לוקח על עצמו אחריות לקבל החלטות בדברים שאינו מבין בהם! האם יתכן שאתה, משה זנבר לא תדע מה לעשות ותתן פקודות הפוכות לדעת בעלי המקצוע?" נתתי לו מספר דוגמאות והוא אמר: "שמע מר חסון, אני נורא מצטער, מדוע התחלת בזה כשידעת שאתה לא ממשיך?" אמרתי: "ראשית כשהתחלתי סברתי שאמשיך עוד כשנה, שנית זוהי תשתית, שבניתי לביסוס הרווחיות של הבנק. שלישית, כל מה שעשיתי היה ברשות ובהסכמה, ובאישור מועצת המנהלים. זהו חלק מההתפתחות המתחייבת בבנקאות המודרנית. אם אתם בבנק לאומי עדיין לא עוסקים בזה, אין לי ספק שתוך שנים מעטות תכנסו לתחום. (ואמנם זה מה שהתרחש: כעבור שלוש שנים בנק לאומי החל לעסוק במסחר במוצרים פיננסיים). אם אתם לא מסוגלים לעמוד בזה, אפשר היה לסגור את זה בהדרגה, בלי להרויח וגם ללא הפסדים. כשחותכים מעכשיו לעכשיו, זה גורם להפסדים גדולים".

למרות ההאשמות של אלפנדרי, אישית לא נפגעתי מההפסד, שהוא לקח על עצמו ללא שיקול דעת והבנה. נפגעתי מבחינת יחסי הציבור, שכן רבים האמינו, שמסחר במוצרים פיננסיים הוא מעין קזינו. היום כל הבנקים עוסקים בזה ומרויחים.

אלפנדרי המשיך להפסיד כסף, כי לא ידע לעבוד עם אנשים ולא לעשות עסקים. אחרי שנתיים וחצי החליפו אותו, הביאו מנהל אחר, שמקודם ניהל סניף מוצלח מאוד בקנדה. הוא עשה מאמצים גדולים לשקם את הבנק, אבל לא ניתן לשקם אותו. לשם כך היה עליו לנקוט בכמה מהלכים שלקוחות הבנק לא אהבו וכתוצאה מכך היה צריך לסגור כליל את הבנק. וכך חמש או שש שנים אחרי שעזבתי, הבנק נסגר באקורדים צורמים. גם אילו רצו לקשור את העניינים האלה אלי, זה לא היה סביר. כשמביאים אנשים שלא ראויים, זה מה שקורה.

1-27 חזרה לבנק לאומי ישראל

אחרי בנק לאומי צרפת, חזרתי לארץ סופית, בפברואר 1990. שובצתי כמנכ"ל החברות הבנות למימון לטווח ארוך. היו אז 12 חברות בנות, מתוכן שלוש גדולות והן: לאומי לפתוח התעשייה, שהייתה חברה צבורית נסחרת בבורסה, השניה - לאומי למימון, שגם היא נסחרה בבורסה. התפקיד שלה היה להנפיק אג"ח עבור בנק לאומי. השלישית - לאומי לפתוח החקלאות. חברה זו הייתה במצב נואש. בשל פשיטת

הרגל של מפעלי חב' העובדים, ובשל חדלות הפרעון של הקבוצים והמושבים, שנכנסו בפועל למצב של פשיטת רגל.

הממשלה נכנסה לעובי הקורה, ונקבע הסדר, לפיו היא תכסה חלק מהפסדי הסקטור החקלאי, את החלק העיקרי הבנקים יצטרכו לספוג ואת היתרה – החקלאים. היה צריך למזער את הנזקים, לגבות חובות ככל שניתן ולהעמיד הלוואות חדשות, במקום שהלוואות יוכלו לעזור בשיקום הסקטור החקלאי. בשאר החברות, הפעילות נמשכה כסדרה.

האוצר ובנק ישראל שינו את כללי המשחק ואמרו שאין עוד צורך בבנקים יעודיים. כל בנק מסחרי יוכל לתת גם הלוואות יעודיות ללא כל הבחנה, לפי קריטריונים דומים לאלו הנהוגות בהלוואות מסחריות. בזמנו הרעיון היה, שבנק מסחרי יעסוק רק בקבלת פקדונות ובהלוואות לציבור לזמן קצר ולא בהשקעות, בעוד שהבנקים היעודיים עסקו אך ורק במימון פרויקטים של השקעות. את הכסף הם קבלו מהחברה האם. ברגע שהכלל החדש נכנס לתוקף, לא היה מקום לאותן חברות בנות יעודיות. היה צריך להתחיל לגבות את החובות, לצמצם אותן ולהביא לסגירתן באיזה שהוא זמן לא רחוק.

קושי מיוחד היה עם חברת "בנק לאומי לפתוח התעשייה", שהיתה חברה ציבורית והיה צריך לקנות בחזרה את המניות מהציבור. התחלנו תהליך של איסוף המניות מהציבור. יש אנשים שמחזיקים מניות בכספת ולא מעוניינים למכור. החוק מחייב להציע לציבור הצעות רכש הוגנות, אחת שתיים ושלוש, עד שאוספים מספיק מניות ואז מודיעים שסוגרים את החברה.

טפלתי בנושא זה ובמקביל, בסדרה של נושאים אחרים כמו נושא הליסינג. הליסינג, היא השכרה של ציוד ללקוח עם אפשרות של הלקוח לרכוש אותו בתום תקופת ההשכרה. עסקי השכרה אלה החלו לשגשג כי לא היו באותה תקופה מספיק גופים שיכלו לתת מימון לטווח בינוני וארוך. מחד החלו לצמצם את הגופים שנתנו מימון לטווח ארוך ובינוני ומאידך הממשלה היתה הלקוח הגדול ביותר של הלוואות לטווח ארוך, כך שלא נשארו הרבה מקורות לרשות הציבור הרחב. בנוסף, המעבר מצורת ניהול אחת לאחרת, גרם בעיות של הסתגלות השווקים.

הליסינג הייתה אחת הצורות הסבירות, מבחינת המערכת, כדי לעשות עסקים ולהמשיך לממן א המגזר העסקי, אבל לבנק אסור לעסוק ישירות בליסינג. היו באחריותי שלוש חברות ליסינג של בנק לאומי שעבדו יפה. חברות אחרות, שהיה עלי להמשיך ולקיים, היו שרידי רה-ארגון שנעשה בעבר, שהיה צריך לצמצם ולסגור. זה היה כאב ראש גדול לטפל ב-11 חברות, שכל אחת היא ישות משפטית נפרדת. עבדתי ככה קצת יותר משנתיים, שבהן, בין השאר, היה צריך לצמצם את כח האדם וההוצאות של אותן חברות, כדי לשמור על רווחיות סבירה. כשהעסקים מצטמצמים, צריך שגם ההוצאות יפחתו. במהלך השנתיים שניהלתי אותן צמצמתי את מספר העובדים מ-240, שהיו עם כניסתי לתפקיד לכ-134 או 140 במועד פרישתי. זה לא פשוט כי אי אפשר לפטר אף אחד. לחלקם היה צריך לחפש מקומות חלופיים להציב אותם בזרועות אחרות של הבנק, אחרים להוציא לפרישה מוקדמת, אחרים להוציא על פי בקשתם, לחופשה ללא שכר, בתקווה שישתגלו וימצאו מקום אחר, ותרגילים אחרים, שכל אחד היה ספור בפני עצמו.

27-2 תכנית הפרישה לגמלאות

בנק לאומי יצא בתכנית לצמצום כח האדם, כי הבנק הצטמק. לפני משבר המניות ב-1983 היה מספר הסניפים למעלה מ-420. הוא פחת בכ-140 סניפים ל-280. במסגרת הצמצומים היה צריך לדאוג שגם כח האדם יצטמצם אפילו מעבר לצמצום במספר הסניפים, מכיון שזה סעיף ההוצאה הכי גדול.

קבלתי חוזר, שמפרט תנאים של תכנית נוספת לפרישה מרצון. אחת מיני רבות, שפורסמו מדי זמן. על פי החוזר שהיה עלי להעביר לעובדי החברות שבאחריותי נאמר: "כל מי שהגיע לגיל 58 ויש לו וותק של 15 שנים בבנק לפחות, יוכל לפרוש עם 40% גמלה לפחות ויוכל לקבל גם חצי מקופת התגמולים שלו כפרמיה". הוסיפו וכתבו, שזה ינתן רק לעובדים בלתי פרודוקטיביים.

עד לאותו תאריך היו לי רק 13 שנות ותק בבנק. כתבתי מכתב להנהלה ושאלתי, מדוע נותנים את הפריבילגיה הזו רק לאנשים בלתי פרודוקטיביים? אם נותנים, צריך לתת לכולם. אחרת זו אפליה ואפליה אסורה לפי החוק. אמרתי שהתוכנית מעניינת אותי אישית כי הייתי אז בדיוק בן 58 ואם אשאר בבנק עד גיל הפרישה - 65 אקבל עוד 14% גמלה (לפי צבירה של 2% לשנה). היו לי אז 13 שנות ותק, כלומר צבירה של 26% בתוספת 14% כשאגיע לגיל חובת הפרישה יצטברו לזכותי בסה"כ-40%. לכן אני מעוניין לפרוש עכשיו. אמרו: "מה פתאום זה לא נוגע לך וכו'". כתבתי עוד מכתב למנכ"ל. הוא אמר: "התכנית היא תכנית ואנחנו מריצים אותה... אמרתי, אם אתם עושים טעויות, אני רוצה להנות מהן מה גם שהכרזתם, לפי תוכנית ד"ר צ'יטיאט, שלא תקדמו עובדים מעל גיל 50. אני היום בן 58, אני יכל לעשות מחוץ לבנק דברים אחרים לכן אני רוצה לעזוב. הממונה על כוח האדם גיורא עופר (לימים מנכ"ל דיסקונט) קרא לי לשיחה. הוא היה אז חדש בבנק, קבלו אותו למערך כח אדם של הבנק. הוא אמר לי: "אתה יודע חסון שאתה סחטן". אמרתי: "אני לא סחטן אני אדם הגיוני. כמו שאתה פועל לפי האינטרסים שלך, גם אני פועל לפי האינטרסים שלי, בדיוק לפי מה שאתם מפרסמים". הוא אמר: "אני לא מאשר לך". אמרתי: "אם לא תאשר אלך למנכ"ל ואני מוכן אפילו להתראות בבית משפט, כי לדעתי ההצעה שלכם, למתן פרס לבלתי פרודוקטיביים, היא טפשית, וספק אם היא חוקית". הוא אמר: "אבל אין לך 15 שנה", אמרתי: "אני מוכן לקנות את השנתיים החסרות ולשלם תמורתן בקופת הגמל שלי". היה לי אז סכום נכבד שלי - 400 או 450 אלף שקל בקופת הגמל. אני מוכן לתת לבנק פרמיה של 450 אלף שקל מרצוני החפשי. הוא לא השתכנע. כתבתי מכתב למנכ"ל עם העתק לעו"ד, שהיה ידיד שלי, בו כתבתי שלא יכולים למנוע ממני את הזכות הזאת, שאיננה גורמת שום נזק לבנק, בטענה שאני פרודוקטיבי. אני אפילו נותן כפול ממה שאחרים נותנים. למחרת הגיע מכתב מהמנכ"ל, בו נאמר: "מלא את הפרטים בטפסים וצא לגמלאות".

28. הפרישה לגמלאות

28-1 עבודה כיועץ עצמאי

לאחר שיצאתי לגמלאות לא הייתי מובטל אף יום אחד. כשקבלתי את ה-O.K. שאני פורש ב-21.12 קבלתי המון טלפונים, שהציעו לי עבודה: הציעו לי, בין השאר, להיות מנכ"ל של החברות הרשומות בבורסה. אמרתי שאני לא מעוניין, כי אינני רוצה להיות סגור של סקטור כלשהו ולהלחם בעד סקטור זה או אחר. תנאי הפרישה אסרו עלי לעבוד או ליעץ לבנק אחר, גם לא התכוונתי לעשות זאת. הציעו לי

לעבוד או להיות שותף בחברה של ני"ע שבדיוק קמה. לא האמנתי בה, מה גם שאני לא אוהב לעסוק בני"ע כי אני שונא סיכונים. היום אני מצטער שלא קבלתי את ההצעה. אילו הלכתי, הייתי יכול להיות עשיר ללא מאמץ גדול מזה שהשקעתי במקומות חלופיים.

אדם שהכרתי בעבר הציע לי להיות יועץ של חברות, שהוא רכש זמן קצר קודם לכן בניו-יורק. קבלתי את ההצעה. אמרתי לעצמי: "שנה אחת מה יכל להיות?" השכר היה גבוה והתנאים טובים מאד, עם תשלום עבור דירה במנהטן לפי בחירתך, עם אוטו – היה לי קדילק עם חניה צמודה. הקוץ שבאליה היה, שהחברות היו במצב גרוע והאיש רצה אותי כדי לעזור בשיקומן. ייצובן והעברתן לרווחיות חייב אמצעים כספיים ניכרים. כדי להשיגם היה צורך בגיבוש תוכנית הבראה ובגיוס הלוואות משמעותיות מבנקים, והכרחי ליצור יחסי אמון עם הבנקאים. בתחום זה היה לי נסיון עבר טוב, כי במגעים עם אנשים ידעתי ליצור אמון. אני לא סובל שקרים ולא אוהב לשקר ואני אומר דברים כהוייתם. לפעמים, מדרך הטבע, אני לא מדגיש את הצדדים השליליים אלא את הצדדים החיוביים ונותן לצד השני לפסוק.

הצלחתי להשיג עבורו הלוואות טובות. לצערי הכספים שגייסתי לשיקום החברות הוצאו למטרות אחרות. הבנקים ראו בזה הפרת הבטחות בוטה ונסיון להוצאת כספים בטענות שוא מהבנק. התוצאה היתה שהעסקים המשיכו להתדרדר. עוד במועד רכישתם הם לא היו טובים, וללא אמצעים לא ניתן לבצע את הטעון תיקון.

הניתוק מהבית והמשפחה החל להעיק, למרות שכל חודש הייתי שבוע בבית. לכאורה הניתוק לא היה אמור להיות קשה. כי התנאים היו מעולים, פעם נעמי באה אלי לשלושה שבועות, עשינו טיולים נחמדים בניו יורק ובסביבתה, וגם זכיתי לביקורים תכופים של בני משפחה וחברים. אבל מסתבר שהכל צריך להיות במינון מתאים. לאחר שנה ארזתי את חפצי וחזרתי. נטע ואסף התגייסו לצבא לכן נוכחותי בארץ שמחה אותי ואת בני המשפחה.

כשחזרתי לארץ הציעו לי להשתתף בהקמת חברת יעוץ כלכלי. הקמתי יחד עם אבי חפץ חברה ליעוץ כלכלי בתחום הבנקאי ובתחום התחבורה. הרווחנו טוב והיינו מרוצים. הפעילות בה היתה כרוכה בלא מעט נסיעות. במסגרתה עבדתי ביעוץ בנקאי בקוסטה ריקה ובלטביה.

הגעתי ללטביה ב-1994, מספר שנים לאחר הפלת חומת ברלין והתפרקות הגוש הקומוניסטי. בנק הפועלים גייס אותי בתור סגן ראש הצוות, כי לא רציתי להיות ראש הצוות שלהם, ליעוץ לבנק, שהיה אז הגדול בלטביה והיווה 60% מכל המערכת הבנקאית שם. במהלך הביקור הראשון באותו בנק אמרתי לאנשי בנק הפועלים: "רבותי, העסק הזה מסריח". יש לבנק הפסדים עצומים. אמרו לי: "כן, אנחנו פה בשביל לשקם". אמרתי: "כיצד נוכל לשקם? הבעלים גונבים אותו בצורה שיטתית והם ואלה הם שהזמינו אותנו. זה מצב שלא יכול להמשך. אף אחד, כולל הבעלים, לא יודע מה נעשה שם" – "לא, אתה מהלך אימים, אתה תמיד רואה שחורות", אמרתי: "לא אכפת לי, אני בינתיים כאן, אני לא רוצה שהבנק יתמוטט כשאני בלטביה, שלא יתפשו אותי לחקירות וכו'. אעשה כמיטב יכולתי כדי לסייע". ישבתי 3 חודשים בלטביה, לא במכה אחת, כל פעם באתי ל-3 שבועות. בפעם החמישית שהיינו אמורים לנסוע, זה היה אמור להתבצע גם כן ביום העצמאות של ישראל. אמרתי שביום העצמאות נסעתי פעם אחת ויותר אני לא נוסע. הם הסכימו לדחות את הטיסה בכמה ימים, הודעתי שאני לא רוצה לנסוע כי יש לי הרגשה רעה. ובאמת, באותו יום עצמאות, שבזכותו התעכבנו בארץ, הבנק המרכזי של לטביה תפס את הבנק ששמו היה "בנק בלטיה". כולם טלפנו אלי ואמרו תודה אליהו!!!

כיצד הבחנתי שהבעלים גנבו את הבנק, כפי שאמרתי לאנשי הצוות שאתי מלכתחילה? הבעלים נהגו בצורה מתוחכמת אבל חובבנית ושקופה. כשהסתכלתי בתיק האשראי הראשון היתה זו חברת הובלה: מי הבעלים של החברה?

- חברה אחרת

- מי הבעלים של החברה האחרת?

- איזה שהיא עמותה, או איזה גוף באיי קאימן או באיי התעלה. (אחד ממקלטי המס המקובלים).

- מי עומד מאחורי העמותה, שמחפשת לעסוק בין השאר בהובלה כמו העסק שלפנינו?

עונים לי: "זה וזה וזה".

– האם אלה הם מבעלי המניות? מסתבר שהם מבעלי המניות של הבנק. זה לא רק חשוד, אלא ברור שיש כאן כונה להסתרת זהות הבעלים האמיתיים של העסק וגם טשטוש עקבות השימוש בכסף. שום בנקאי לא אוהב לתת כסף לגוף מסתורי ולמטרה לא ברורה.

בתיק אחר בביקור הראשון ראיתי תיק של חברה שמקבלת הלואות. הבחנתי שההלוואה בפגור פרעון של מספר חדשים. לא שילמו עליה אפילו את הרבית ולא תפשו שום בטוחה. למה לא עשו? אמרו: "המנכ"ל אמר שאנחנו לא נגע בה". "ישבתי" על תיקי האשראי וראיתי רקבון ועוד רקבון, מבלי שהיה צריך לחפור כדי לדעת לאן נעלם הכסף של הבנק. אמרתי לעצמי ולכולם: "אני לא רוצה להיות שותף בעסק הזה". בהתחלה צחקו עלי: "מה אכפת לך אנחנו רק יועצים" אמרתי: "זה לא עובד ככה. מי שפעם התעסק בכספים של אחרים חייב לדאוג שהמפקידים יוכלו לקבל את כספם בחזרה". אמרו: "אם נלך העסק הזה יתמוטט" אבל העסק כבר ממוטט, יש הסתרה שיטתית. אי אפשר לשקם אותו כי החסר הוא כ"כ גדול!

כיצד פעלו הבעלים עד אז? בכל פעם שנראה היה שההתמוטטות קרובה, היו רצים למאפיה הרוסית ומקבלים עוד פקדונות. אמרתי לשותפי: "אתם רוצים עסק עם המאפיה הרוסית? אני לא! כי המאפיה הרוסית תשלוף את האקדח בכל עת שיראה לה, כדי שהכסף יוחזר לה. למיטב שיפוטי אין מאיפה להחזיר!".

אחרי שהייתי מספר חדשים בלטיביה, נסעתי ליעוץ לבנקו נסיונאל דה קוסטה ריקה. הייתה שם בעיה של גנבות על ידי העובדים. זה מצב פרובלמטי, אבל יחסית קל יותר לפתרון, אם יש רצון אמיתי ונחישות של ההנהלה לצמצום או חיסול של התופעה. בד"כ הכנת נוהלי קבלת עובדים שיטתית ומבוקרת, בצרוף נוהלי עבודה ואבטחה, עם בקורות מתאימות, פותרים את הבעיה. עשיתי להם נהלים יפים מאד, שהיה צריך להפיץ ולישם. אמרתי שמעבר לזה אני לא יכול לעשות למניעת הגנבות. אני לא יכול ולא מעוניין לפקח עליהם. המפקח חייב להיות אדם מקומי, שיודע גם את כל הקשרים בין העובדים ואת הרקע הספציפי של כל אחד מהם.

ישבתי שם קרוב לחדשיים נהייתי מהנופים ומחברתם של בני משפחת טל - ישראלים שהכרתי בפריס. שלמה, אבי המשפחה, היה בפריז הממונה על המינהל בשגרירות ולסן חוזה הוא הגיע כשגריר שלנו. אשתו היתה מורתה של נטע בבית הספר הישראלי.

לאחר מכן משרד התחבורה בקש מהמכון לתחבורה, חברה ללא כונת רוח שפעלה לידו, להכין תכנית אב לרכבת ישראל. במסגרת זו היה צריך להכין עבודה של אומדן העלות ההשואתית של הגורמים

החיצוניים של אמצעי התחבורה השונים. אנשי המכון לא הכירו את הנושא וחיפשו גורם שיבצע עבורם את העבודה. נזכרו בי, שהייתי פעם מנהל התכנון של משרד התחבורה ועשיתי באותה מסגרת מספר עבודות תכנון גדולות. הם קבעו שצריך לישם תפישה חדשה של עלויות אמיתיות של כל אחת ממערכות התחבורה, על מנת לקבל תוצאות קרובות ככל האפשר לאמת, ולא רק לטפל בעלויות תקציביות ועלויות נלוות, שקל להגדיר ולראות. עד אז איש לא עשה עבודה דומה בישראל. עשיתי עבודה חלוצית שלקחה בחשבון את כל הגורמים אחד לאחד כמו: אלמנטים של תאונות בדרכים, של זיהום אוויר, של תשתיות, גודש תנועה, רעש, ויחסתי ערך כלכלי לכל אותם הגורמים האחרים שנקראים "גורמים חיצוניים". לא האמינו שעשיתי את כל העבודה לבד, לפי ה"סטייט אוף זה ארט" של אותו הזמן.

אחר כך עשיתי עבודה על אגרות רעש של מטוסים, על השפעת מחיר הדלק למטוסים על מחיר הכרטיסים, הייתי מוצף בעבודה עד מעל לראש.

חברת בת של המכון לתחבורה, שפועלת באקוודור קבלה עבודה גדולה, במימון הבנק הבין-אמריקאי שליד הבנק העולמי ופנתה אלי בהצעה לבדוק שם כדאיות של דרכים חקלאיות. עבודה קלה יחסית הדורשת שימוש נרחב במחשב שלא ידעתי להשתמש בו.

הסכמתי, כי סיקרן אותי ביקור באקוודור. לא הייתי עדיין בשום מקום בדרום אמריקה למעט ארגנטינה ואורוגוואי. אבל אמרתי שאהיה מוכן, בתנאי שיסדרו עבודה לנעמי. היא אז ידעה לעבוד על מחשב ואני בכלל לא ידעתי. היא ידעה לעבוד ב"לוטוס 123" ובאפליקציות אחרות, שהיו נחוצות לעבודה. היא הגיעה לשם בשכר של עובדת מקומית. ישבו שם חדשים ועשינו עבודה, שזכתה להערכה רבה. היא כללה בדיקה של כמה עשרות דרכים חקלאיות. ברגע שגבשתי את המודל עצמו, שהוכנס למחשב, נעמי הייתה מקלידה את הנתונים ומיד התקבלו תוצאות של התשואה של כל דרך כך שניתן היה לדרגן לפי סדר כדאיותן.

29. המנוי למנכ"ל משרד התחבורה

באותו מועד התפטר מנכל משרד התחבורה דאז, דורון שורר. ישראל קיסר חפש מישהו שיחליפו. פתאום ב-2 בלילה שעות אקוודור, קבלתי טלפון למלון שהתגוררתי בו, קיסר היה על הקו. הכרתי אותו במסגרת שרות מילואים משותף. היינו יחד באותו אוהל במלחמת ששת הימים. לאחר מכן שירתנו יחד בעתלית במשך איזשהו זמן, אבל לא היו בינינו יחסים קרובים: "שלום", "שלום" בדיחה או חידוד פה ושם וזהו. הוא שאל: "מה נשמע מה אתה עושה?" הסברתי על "רגל אחת". בהמשך הוא שאל: "מה דעתך? אני רוצה אותך בתור מנכ"ל". אמרתי: "מה פתאום?" הוא ענה: "יש לך הרבה נסיון ואני רוצה מישהו שאפשר לסמוך עליו". אמרתי: "אתה יודע מה, אל תחליט לפני שאחזור עד אז לא אוותר על טיול בגלפגוס, שכבר שילמתי עבורו". הוא ענה שיחכה כמה שצריך.

כשבאתי, לשיחה איתו מצאנו מהר שפה משותפת. הוא נוכח שיש לו על מי לסמוך, קבלתי את התפקיד. הגורל התאכזר וכעבור מספר חדשים רבין נרצח. זו הייתה מכה נוראית וזעזוע רציני. פחדתי שתפרוץ מלחמת אזרחים. לא עלה בדעתי שיהודי מסוגל לרצוח ראש ממשלה. המחשבה שיהודים הורגים יהודים בצורה כזאת נראתה מחרידה ומעוררת שאט נפש, מה גם שזמן לא רב לפני רצח רבין היה הרצח

של מתפללים מוסלמים במערת המכפלה על ידי גולדשטיין. זה נראה לי שנוי כה דרמטי ברוח היהודית, שסופו מי ידע? הוא בודאי מבשר רק סכנות מבית ומפורר את הלכידות של העם.

עם תחילת עבודתי במשרד התחבורה, התחיל שם מחול שדים, שלא יאמן. כנראה, אנשים, שראו את עצמם מועמדים לתפקיד, סברו שיוכלו להכשיל את המנוי שלי. הלא אני לא בקשתי, זה נפל עלי. במובן מסוים הצטערתי שלקחתי על עצמי את הגיוב הזה. חשבתי שאוכל לשנות, אבל מהר ראיתי, שהכל מסואב ולא ניתן לשנוי בגלל מערכת ביורוקרטית ומשפטית בלתי אפשריות. אמרתי: "אינני יודע איך אצא מזה עכשיו".

יום אחד זומנתי פתאום לחקירה אצל ניצב לוי במטה הארצי שבשיח' ג'ראח. איש לא הסביר לי על מה אני נחקר. נושא החקירה היה, כביכול, בקשר עם תביעה שהיתה לי נגד משרד התחבורה בבית הדין לעבודה באמצע שנות השבעים. נושא החקירה נראה לי תמוה. גם אילו היתה בכך עברה כלשהי, הרי היתה כבר פסיקה של בית הדין ולכן הענין חלוט וגמור. אמנם פסק הדין לא נתן לי את המגיע לי בתואנות מוזרות בלשון המעטה, בגלל שופט שאיננו שופט אלא אזרח נעדר השכלה משפטית ושכל ישר. לא עברתי שום עברה ולא הפרתי שום הוראה. המשפט היה בנושא אזרחי בלבד, שבו המדינה שילמה לי עם העברתי המסודרת לאל-על פיצויי פיטורים, לפי שכר, נמוך בשלוש דרגות מהשכר שקבלתי בפועל. התשלום היה באיחור של כמעט שנתיים בתנאים של אינפלציה דו-סיפרתית, ללא רבית והצמדה. לכן אם היה מישהו עבריין, היתה זו המדינה, שפעלה לכאורה על פי התקשי"ר, בניגוד מפורש לחוק פיצויי פיטורין, שהיה תקף אז, ושקבע שהפיצויים יחושבו לפי השכר האחרון. לחקירה הנ"ל לא היה המשך וזמן מה לאחר מכן, ניצב לוי נאלץ להתפטר מהמשטרה בשל חקירות נגדו.

זמן קצר לאחר שמוניתי מנכ"ל משרד התחבורה, זומנתי לוועדת ביקורת המדינה בכנסת, כדי לתת תשובות לדו"ח הביקורת של מבקר המדינה, שנגע למשרד התחבורה בתקופה שלפני כניסתי לתפקיד. הדו"ח היה קשה והצביע על שורת ליקויים שגבלו באי סדרים כספיים לא פשוטים במשרד. בוועדה תקפו אותי כאילו הייתי העבריין. לא עזר שהתחייבתי לתקן את כל הליקויים ולמנוע הישנות מקרים דומים. הרגשתי מבוזז ומושפל מהביקורת שלוחת הרסן, על דברים שלא הייתי אחראי להם.

במסגרת הסכמי השלום שנחתמו אז נקבעה ועידה בעמאן, שמטרתה גבוש מסגרות תחבורתיות ארוכות טווח במזרח התיכון, לאור הסכמי השלום הטריים. התבקשתי לייצג את משרד התחבורה הישראלי באותו מעמד. התיצבה בפני שורה ארוכה של עושי שלום ומתכנני תחבורה שביקשו להשתתף ולדבר שם. מה לעשות שהמארגנים הקצו לנו זמן לדובר יחיד. במטרה למנוע יריבויות הודעתי שאני אהיה הנציג של משרד התחבורה הישראלי. התקשיתי להסביר שאלה תנאי הזימון. זה אינו ענין של כבוד או כיבוד אלא הופעה בפני המדיה העולמית. למרות ההסברים כמעט פרץ מרד של אלה שהיו מעוניינים להופיע שם.

זמן קצר אחרי רצח רבין נקבע שתערכנה בחירות במרץ הקרוב. רבין כזכור נרצח במוצ"ש הארבעה בנובמבר 1994, אמרתי, שאחכה בסבלנות עד לבחירות ולא אתפטר מיד.

התחילו התפוצצויות של אוטובוסים בזה אחר זה, היו גם פיצוצים בסבארו ופרצה אינתיפדה אלימה. איש לא חזה לאן זה יוליך. המשיכו לדבר על "תהליך שלום", שלמעשה כבר לא נראה ולא הורגש.

עוד לפני שרבין נרצח, הייתה התרוצצות בממשלה לקבל גבוי נוסף לשם העברת החלטות בכנסת וועדותיה. הממשלה נשענה על פורשי צומת-גולדפרב והוולוו אלה היו האנשים שתמכו ב"אוסלו 2",

שחבל להרחיב עליהם את הדיבור. נזכיר רק את גונן שגב, שמונה לשר האנרגיה ולימים נכנס לבית הסוהר על הברחת סמים, לא פחות ולא יותר. אבל ככה נראתה בזמנו הפוליטיקה הישראלית.

"מחול השדים" לא הסתיים במה שתואר לעיל, קבלתי באוקטובר הזמנה לבוא ליפו למחלקה לחקירת פשעים בינלאומיים. הרמתי טלפון לנסות לברר במה מדובר, אף אחד לא רצה להגיד לי, אמרו: "תבוא!". חשבתי שאולי אני צריך להעיד במשהו. הגעתי בתאריך שנקבע למחלקה לחקירת פשעים בי"ל. ישבה מולי חוקרת ראשית וחוקר. היא הגישה לי נייר ואמרה: "אתה עכשיו נחקר באזהרה, כל מה שאתה אומר עלול לשמש נגדך במשפט. תחתום". חתמתי. היא לא רצתה לומר שום דבר.

הייתי המום שאלתי מה עשיתי, אין תגובה. אני יושב ואומר בבקשה, תשאלני מה שאת רוצה. מתחילים לחקור, 4 שעות תמימות כל הזמן היא שואלת אותי מה עשיתי, מה ההשכלה שלי מה הנסיון שלי. בסוף התעצבנתי ואמרתי: "גבירתי, כל מה שאת שואלת נמצא בתיק האישי שלי בנציבות, למה אתם צריכים להטריח אותי? מה אתם מחפשים?". ואז היא קוראת לי מכתב אנונימי שמישהו כתב ע"י גזירה והדבקה של אותיות מהעיתון, בו נאמר שאני שיקרתי ביחס להשכלה שלי ושאני כתבתי שהייתי ראש אגף כלכלה במשרד התחבורה בשנות ה-60, כאשר הייתי רק במנוי בפועל. אמרתי לה: "את יודעת מה ההבדל בין מינוי קבוע לבין מינוי בפועל? את ביררת קודם בנציבות?" היא אמרה: "לא". הסברתי שההבדל הוא מי יושב על התקן. האיש שישב לפני בתקן היה שש שנים בחופשה ללא שכר באפריקה. כל עוד הוא תופש את התקן, אין אפשרות למנות בן-אדם במקומו אלא במנוי בפועל. זה הנוהל. "אחרי שתבדקי את הענין בנציבות, תנסי להתייחס לאיזושהי טענה מופרכת במכתב אנונימי". באשר להשכלה שלי, אין שום בעיה, אתם יכולים לפנות לאוניברסיטה העברית. אתן לך את כל המורים שבחנו אותי: פרופ', מיכאלי, פרופ' גרונאו, פרופ' לויטן, פרופ' פטנקין, אני יכל להגיד לך כל קורס מי לימד אותי. את רוצה שאראה לך את הדוקטורט שכתבתי עם ההערות של פרופ' ראובן גרונאו, שאני לא הסכמתי עם חלקן ולכן פורמאלית לא השלמתי את הדוקטורט? אני כתבתי דוקטורט בכלכלה. לקח לראובן גרונאו שנתיים וחצי לקרוא ולבדוק אותו. בינתיים נסעתי עם כל המשפחה לאפריקה, הייתי בחוף השנהב והוא שלח לי לשם מכתב עם כל ההערות שלו וגם את העבודה. הוא כתב שעד שלא אתקן אותה הוא לא יוכל לאשר את העבודה, זאת לאחר שהמדריך השני, אישר אותה בציון מעולה. אבל גרונאו היה המדריך הראשי והוא לא קבל. הוא רצה שאני אעדין נתונים. אמרתי שאני באפריקה ואני לא מסוגל לעדכן ואני מוותר על התואר השלישי. מאחר שאין לי שום כוונה לחזור לאקדמיה אין לי צורך בתואר.

בקיצור, אחרי 4 שעות היא אמרה שיודיעו לי לגבי המשך. כמובן שחזרתי המום ונגעל מהענין. כשחקרתי, התברר לי מי עמד מאחורי זה: כמה ימים לפני זה יצאתי פומבית נגד טעות חמורה שקיסר עשה: רצו להקים רכבת תחתית בתל-אביב והייתה התלהבות גדולה. אמרתי שאם רוצים רכבת תחתית, חייבים קודם כל לבדוק, האם נחוצה רכבת תחתית ואם כן איפה? היכן יהיה התוואי, התחנות, הגודל מיקום ההתחלה והסוף ועוד. קודמי בתפקיד המנכ"ל עשה שגיאה פטלית, בכך שהעביר את הבדיקה הזאת לעיריית תל אביב, שכדי לעשות אותה, הייתה אמורה לתאם ולבדוק, בו זמנית, לפחות 11 עיריות: הרצליה, פ"ת, רמת גן, גבעתיים, חולון, גבעת שמואל, בני ברק ולמעשה כל גוש דן. זה לא יכול להיות תפקיד של עירייה. לא רק זה, עד שאני באתי כבר בזבזו על זה הון עתק, ללא הנפקת שום נתון ושום דו"ח.

אני לא הסכמתי לכך. כשבאתי למשרד אמרתי: ראשית, לא בא בחשבון שעירייה תעשה את זה, היא לא בנויה לכך, מי יתעסק בזה? מהנדס העיר? אין לו את הידע והיכולות, כי זה כבד וגדול עליו, זה עסק

ממלכתי בקנה מידה של משרד. היה שם אחד בשם הלל רוז'נסקי, שהיה בזמנו עוזרו האישי של המנכ"ל הקודם. דו"ח המבקר שהוגש לכנסת (שעליו נדרשתי לתת מענה), כלל סעיף ספציפי בענייניו, שדן בדרישה שלו לתשלום בגין 720 שעות נוספות בחודש אחד. זה יכול להעיד יותר מהכל על האיש. לאחר מכן הוא היה מנכ"ל דלק נדל"ן. הוא סיבך את דלק נדל"ן והביא אותה לפשיטת רגל דה פקטו. הוא עצמו התעשר עושר רב בזכות יצחק תשובה. אותו הלל רוז'נסקי ראה את עצמו נפגע. הבנתי שיש לי עסק עם נוכל, כך שאין לי בכלל ספק שהוא זה ששלח או יזם את משלוח המכתב האנונימי למשטרה.

לא רק זה, מי שנתן חסות ויד לענין הזה היה בייגה שוחט, שהיה שר האוצר: הוא חפץ תמיכה פוליטית לתהליך השלום. האמינו בערפאת והיו נלהבים מתהליך השלום, ומהסכם אוסלו. הייתה אז מפלגת המרכז ובייגה חשב, שעל ידי ויתור בענין המינהלת של הרכבת התחתית ותמיכה בעיריית תל-אביב, "יקנה" את תמיכתו של רוני מילוא, שהיה ראש עיריית תל-אביב ומקודם היה השר לבטחון פנים מטעם מפלגת המרכז. חודש חדשיים קודם, מילוא הכריז שעזה איננה חלק של ישראל ובייגה חשב שאם הוא מדבר כך, הוא כבר "פתוח" לרעיונות השלום ויתמוך בממשלה ובנושא השלום מבחוץ או מבפנים.

פרשה מסוג אחר, שגם היא לא היתה נוחה לי בלשון המעטה הייתה כדלהלן: כשנבחרה ממשלת נתניהו הראשונה והיה ברור שמפלגת העבודה לא תהיה בה, יצחק לוי, מונה ל שר התחבורה.

לוי איש נעים הליכות, ישר במושגים של טוהר מידות ופוליטיקאי מנוסה. אחד הדברים הראשונים שהוא בקש ממני כמנכ"ל המשרד היה: מר חסון, שמעתי עליך הרבה דברים טובים, שאתה מאד מקצועי וזה וזה... אני מבקש ממך להכין לי רשימה של כל האנשים בדירקטוריונים של החברות שתחת אחריות משרד התחבורה ותציין את מי שהכהונה שלו עומדת להסתיים ומתי. אמרתי לו ישר: אני מבין מה שאתה רוצה, אעשה זאת, כי זו גם חובתי לידע אותך, אבל, כפי שידוע לך, אני לא מינוי פוליטי, אין לי שום "צבע" פוליטי ואינני חבר ולא אוהד של שום מפלגה. אני לא מעוניין להתעסק בדברים כאלה. אעשה את מה שבקשת כי זה לגיטימי ומקובל. הוא הוסיף: "אתה יודע, שיש משרות אמון וצריך שהלשכה תתפקד וכו' וכו'". אמרתי לו: "מנכ"ל היא משרת אמון אתה יכול לומר לי מיד "לך יש לי מנכ"ל", לא אעמוד בדרכך ולו דקה מיותרת. כל עוד אתה שואל אותי בנושא הדירקטוריונים, זה טבעי ואני מבין זה גם דרכו של עולם, גם המימשל האמריקאי נוהג כך. אבל בנושא של משרות אמון, תרצה-תסמוך עלי, לא תרצה-אל תסמוך, הכל פתוח. אבל אל תבקש ממני למנות אנשים, שלא על פי קריטריונים מקצועיים טהורים". הוא בקש שאולי בכל זאת אנסה ולמחרת הביא לי רשימה ואמר: "אני רוצה את זה ואת זה ואת זה ואת זה". אמרתי לו: "יש סמנכ"ל לכח אדם, תפנה אליו. אם הוא ירצה להתייעץ אתי, אני מוכן ברצון אבל לא זה מה שהביא אותי למשרד התחבורה". הוא אמר: "אוהו, אני רואה שאתה איש קשה: אבל אני מאד מעריך את היכולות המקצועיות שלך, אני רוצה שתשאר ואין לי שום מחשבה להחליף אותך".

למחרת ראיתי בעתון את התמונה של נחום לנגנטל, שאמור היה להתמנות מנכ"ל משרד התחבורה. נכנסתי לשר ואמרתי: "מר לוי, אני לא רק שלא אוהז בקרנות המזבח, אני מוכן בכל רגע לסייע לנחום לנגנטל להכנס לתפקיד ואין לי עם זה שום בעיה אני לא מחפש שום ג'וב או פרנסה, אני מסודר". הוא אמר: "לא, זה סתם בחור צעיר, יש לו שאיפות וכו'". שתקתי. ועדת השופט בן-דרור לא הייתה מוכנה לאשר את נחום לנגנטל. כששאלתי מדוע? לא רצו לומר לי. למחרת התפרסם, שאבא של נחום לנגנטל, שהיה גם הוא עו"ד, היה מעורב בשנוי יעוד של קרקע בגבעת שמואל מחקלאות לבניה, באורח מעורר ספקות. במועד שנוי יעוד הקרקע נחום לנגנטל עבד במשרד של אבא שלו בתור עו"ד או מתמחה. הענין

נסחב. אינני יודע באיזה הליך נחום הוכשר, ובאוקטובר מר לנגנטל הופיע. העברתי לו את התפקיד ברוח טובה ובידידות.

29-1 ועדת (כביש) בר-אילן

לפני שעזבתי את המשרד, אמר לי הרב לוי: "מאד נהניתי לעבוד אתך ואני לא רוצה לתת לך לפרוש ככה, אני רוצה שתהיה חבר בוועדה שתטפל בנושא כביש בר-אילן". אמרתי לו שבנושא זה העמדה של משרד התחבורה ברורה. גם אם אתה רוצה לשנות את זה, אני לא יכול לומר אחרת, ברור שדעתך תקבע. הוא ענה שלא רק נושא התחבורה של בר-אילן ידון אלא בעית היחסים בין דתיים לחילוניים. אמרתי שבמידה שאוכל, אשמח לתרום. אכן, הוא מינה צוות של אנשים מעולים: צבי צמרת, שהיה אז מנכ"ל מכון בן צבי, אלי שבייד פרופ' במחלקה למחשבת ישראל באוניברסיטה העברית, אני, הרב שאר ישוב כהן שהיה רבה של חיפה, פרופסור דניאל שפרבר מהאוניברסיטה העברית, ד"ר גליה גולן ונציגי החרדים הרבנים: צבי ויינמן והרב שמואל יעקובוביץ'. כולם אנשים פתוחים. אני הייתי למעשה היועץ שלהם לענייני תחבורה. הגשנו את הדו"ח ובזאת הסתיימו קשרי עם משרד התחבורה.

אסכם בקצרה את ועדת בר-אילן: כל הדיונים שלה נעשו ברוח טובה, עם נכונות להבין את המניעים של הצד השני ולתרגם אותם לדרכים שיאפשרו חיים של חילונים בצד דתיים.

אני רוצה לשבח את יו"ר הוועדה, צבי צמרת, שניהל את הדיונים בראיה רחבה, ביקש חו"ד של מומחים ונהר מטעויות. דו"ח הוועדה קיים ולא אחזור עליו. אצל אלה שיצגו את היהדות החרדית, לא הייתה שום התרככות או נסיון של פשרה ממשית. הדרישה הייתה אולטימטיבית ובלתי מתפשרת. האנשים בוועדה שהיו יותר פתוחים, היו מצד אחד הרב שאר ישוב כהן והרב פרופ' שפרבר, מהמחלקה ליהדות זמננו, שהיו פתוחים ומבחינה אחרת, דוקא אלי שבייד, שהוא אוטוריטה בחוג למחשבת ישראל שמכיר לעומק את כיווני החשיבה והפסיקה ההלכתית בימינו, לא ראה מקום לאופטימיות גדולה בנוגע לאפשרות להשיג הסדר ארוך טווח בין דתיים לחילונים.

גליה גולן יצגה את הבטוי הקיצוני של ההשקפות החילוניות. הייתי אומר שדו"ח בר-אילן, כפי שהוגש ע"י הוועדה היה דו"ח מאוזן ולא היה צריך להיות מומחה גדול כדי להבין שזה הפתרון האפשרי היחיד שקיים. כל מי שהיה מושך את השמיכה לכיוון שלו היה מנציח את המחלוקת.

מצד אחד, גם על החילוניים היה מקובל שלא צריך להכניס את האצבע לעין של הדתיים, כלומר, שאם יש לאורך כביש בר אילן בתי כנסת, לא צריך שהתנועה תעבור שם דוקא בשעות התפילה ותסכן את ההולכים ושבים מ- ואל בתי הכנסת. מצד שני הדתיים רצו לשמור על אורח החיים הדתי ב"גטו" שלהם בשבת, שהכל יהיה סגור, תחום, שאחרים יעשו את העבודה בשבילם. לפי ההשקפה החרדית צריך לסגור את ח. החשמל בשבת, ולסגור את בתי החולים ושלא יטפלו בחולים שחייהם אינם בחזקת "פקוח נפש" ולהימנע מלעשות עוד הרבה דברים, למרות שקיומם של גויים של שבת מנוגד לתפישה של השבת היהודית, כמו שכתוב בתורה: "למען ינוח עבדך ואמתך, שורך וחמורך והגר הגר בתוכך". בקיצור, הגענו למה שהגענו.

ההמלצה העיקרית הייתה, שבשעות התפילה ובשעות ההליכה לתפילה והחזרה מהתפילה, לא תתאפשר תנועה ברחוב ובין זמנים אלה תתאפשר תנועה. הסדר זה אומץ ויושם על ידי השר לוי, שבעצמו אדם דתי. ההסדר מיושם עד היום.

היום יש דרכים עוקפות וההסדר איננו חיוני כבעבר. אני לא יודע מה קורה עם הסדר זה, שהיה אמור להיות מיושם בכל חלקי הארץ. מה שאני רואה בעיניים, שהתאבון של החרדים לאור ההצלחה החלקית, אבל הצלחה, גדל, כי זה כבר נעשה עוגן בהסדרים מחייבים והמצב הולך וקשה מבחינת האפשרות לדו-קיום בכל הארץ. נזכיר רק את חניון קרתא, ומעבר בכבישים אחרים, שכל הזמן רוצים לסגור.

30. עבודות בתשלום בתקופת הגמלאות

בתור יועץ פרטי היו כמה דברים מיוחדים שעשיתי.

רשות שדות התעופה לא ידעה איך להתמודד עם נושא רעש המטוסים באזור נתב"ג. היו תלונות רבות והיו פסיקות, שקבעו שיש לצמצם את הסבל מרעש באזור שדה התעופה. ניתן להתמודד עם נושא זה במספר אופנים: אפשרות אחת היא, שרשות שדות התעופה תממן מיגון אקוסטי לתושבים שסובלים, לפי מדידות שיקבעו. זה לדעתי לא צודק ולא נכון, כי האמור מתיחס למה שנבנה בזמן קיומו של שדה תעופה פעיל, ומי שהלך לגור שם, יכל היה לקחת בחשבון את הרעש ולדאוג לעצמו. יתר אזרחי המדינה אינם צריכים לממן לו את המיגון האקוסטי. אבל מאחר והיו שנויים בשדה התעופה, במקרים שנויים אלה גרמו למפגעי רעש או הגדילו אותם לחלק מהאנשים, את זה צריך לתקן. כיוון אחר אפשרי, להפוך את השימוש במטוסים רועשים לבלתי כדאי וכך לדחוק או לסלק את המטוסים הגורמים לרעש גבוה ומטריד ביותר.

אפשרות נוספת היא, בשעות הלילה לצמצם את הנחיתות וההמראות, שכרוכות ברמות רעש גבוהות יחסית. השאלה- איך עושים זאת? קשה לסלק כל אחד שמרעיש, באורח אדמיניסטרטיבי. יש בעולם מכשירי ניטור רעש, צריך לרכוש אותם, ולהטיל אגרות רעש על המטוסים המרעישים מעל רמה שתקבע. אפשר לקבוע מה הוא הנזק הכלכלי שיגרם למפעיל של מטוס במידה שהוא רועש יותר מדי. את הכסף שיתקבל מאותן אגרות, אפשר להעביר לנפגעים ולתמיכה במיגון מפני רעש. יש להניח שעם השנים, המפעילים לא ירצו לעבוד עם מטוסים רועשים ויוציאו אותם מהשרות. זו הייתה עבודה חדשנית. לא קל לחשב את כל המהלכים ולהחליט כמה תשלום לדרוש ובאיזו צורה.

עבודה אחרת הייתה בקשר להשפעת עלויות הדלק למטוסים על מחירי הכרטיסים. הייתה בזמנו חברה שמכרה דלק למטוסים והיה לה מונופול בנתב"ג, שהיה שדה התעופה הבינלאומי היחיד של ישראל. זו הייתה חברת שרותי תעופה חברה בת של "פז", שבזמנו הייתה חברה ממשלתית והופרטה. היא הפעילה שיטה מאד מרחיקת לכת ומתוחכמת של אפליית מחירים בין חברות ובין סוגי מטוסים. לכאורה זה לא בלתי חוקי. כי כמעט תמיד ימצא תרוץ להסביר את האפליה. גם אני, כשקניתי את הבית שאני מתגורר בו, שילמתי 33% יותר מהשכן, שלו קיר משותף אתי באותו מבנה. היו הבדלים בין הדירה שלי לדירה שלו למשל הדירה שלי קיצונית ושלו אמצעית. נציין שסוגים מסוימים של אפליה אסורים על פי החוק.

הבעיה שם הייתה שהפלו גם בין סוגי מטוסים, כלומר בין היחס של הכמות הכוללת שנמכרה ובין זו שנמכרה למטוס בודד, מתוך הכמות כוללת שנמכרה. זה הפך להיות נפיץ במיוחד כשחברות התעופה

היו במצב קשה והתחילו להפסיד כסף. כמה חברות הגישו תביעה נגד חברת שירותי תעופה על הפעלת כח מונופוליסטי בלתי ראוי לאפליה בין צרכנים. הופעתי בבית המשפט כעד מומחה מטעם חב. פז וזה היה כרוך בהרבה מאד עבודה: לאסוף נתונים מהרבה שדות תעופה בעולם ולעשות השוואות. עשיתי זאת במובן מסוים בלב כבד, כי היו דברים שלא היו לטעמי וגרמו לי לא מעט לבטים. אבל כמו עו"ד, שצריך להדגיש את אותם דברים שהם לטובת הלקוח, גם אני הבנתי את תפקידי שזה בעצם חלק מההגנה, למרות שבלבי ידעתי, שלא היה נכון ונכון לעשות את זה בצורה שזה נעשה. בסופו של דבר זכינו במשפט, אחרי 9 שנים או משהו כזה. בזמנו התפרנסתי מזה לא רע וחב. פז ראתה שיש לה יועץ טוב והצליחה באמצעותי להביא נימוקים, ששכנעו את בית המשפט.

בהמשך עשיתי עוד מספר עבודות בתחום התחבורה ואז עברתי לתחומים אחרים. התחלתי להיות דירקטור פעיל בחברת "סטארט אפ", שניסתה לפתח עזרים לנכים, בעיקר כסא גלגלים ועגלת נכים, כדי להגביר את הניידות והעצמאות של הנכים. התלהבתי מאוד מהרעיון וההישגים היו מרשימים מבחינה טכנולוגית בטכנולוגיה שהצגנו. הסתבר לנו, להפתעתנו, שהנכים לא כל כך מעוניינים להיות באמת עצמאים, עד כמה שהדבר נראה פרדוקסלי. בסוף הם אמרו את זה בפה מלא. לקח 4, 5 שנים עד שבטאו זאת במפורש.

החברה, בזכות כישרון מיוחד של אבישי נובופלנסקי מבית זית, פיתחה כסא גלגלים בעל יכולת לעלות ולרדת במדרגות, עם יכולת להתרומם ולרדת לרצפה, שיאפשר לנכה להיות ממש עצמאי: אם, נכה רוצה לתלות תמונה בבית, להרכיב מנורה או לפתוח ארון גבוה. אם הוא רוצה לצאת החוצה עם הכסא. הצגנו בפני הנכים את הטכנולוגיה וכיצד זה יעבוד ואז הסתבר לנו שנוח להם יותר כשמישהו לידם, כי כך הם מרגישים יותר בטוח. אני חשבתי שהרצון לעצמאות הוא הדבר מרכזי אבל זה לא כך. הם היו שמחים אולי לקבל את המכשיר הזה בנוסף לעזרה שהם מקבלים, במידה שזה לא יפגע בזכות שלהם לעוזר או משהו כזה. הוגי הרעיון היו אנשים פרטיים לחברה קראו גלילאו.

החברה קיימת עד היום והיא פנתה לכיוונים לגמרי אחרים - לכיוון של רובטיקה צבאית. יחד עם אלביט, היא פתחה רובוט קטן בעל יכולות ניידות בלתי שגרתיות: לעלות ולרדת מדרגות, להכנס לבית ולעשות מגוון דברים. לאסוף מודיעין או אפילו, בשעת הצורך, לחסל חולית מחבלים, מבלי לסכן חיים של חייל או שוטר.

גלילאו מפתחת כיום צמיג מיוחד, שיכול לשפר את האחיזה בכביש או בקרקע ולסייע למיצוי טוב יותר של יכולת התפעול של מיכון החקלאי. שם חשוב שיהיה לכלי גלגל לנסיעה בכביש וגלגל לעבודה בתנאים קשים. החברה מאד יצירתית ואני מקווה שהיא תמשיך ותתפתח. אני עדיין דירקטור שם אבל ברמת פעילות מינימלית. במקביל הייתי כמה שנים דירקטור בחברת בניה ד.רוטשטיין וכן הייתי תשע שנים דירקטור "בקבוצת גטר", חברה מסחרית מצליחה ומוצלחת שממשיכה להתפתח גם היום. בחברת ד.רוטשטיין הייתי דירקטור מטעם הציבור, לכן הייתי חייב לפרוש כשנגמרה הקדנציה שלי, מה גם שבטעות נשארתי שם שנה נוספת. בקבוצת גטר הייתי דירקטור מטעם בעלי המניות 9 שנים. גם כהונה זו חרגה בשנה מעל למותר. מנהלי חברה זו הם דוגמה ליושר אישי, ליוזמה והבנה עסקית ויחס משפחתי לעובדים ללא יוצא מהכלל, בתנאי שוק לא קלים. יש לי הערכה אישית רבה למנהליה ולעובדיה הבכירים.

כשהפסקתי להיות דירקטור הפסקתי את כל הפעילויות שעשיתי תמורת שכר ועברתי לפעילות התנדבותית בלבד.

31. פעילות התנדבותית

נהייתי פעיל בארגון יוצאי דמשק. קהילת דמשק היא קהילה מאד מיוחדת: היא קטנה, צנועה, שאף פעם לא שומעים אותה או עליה. אף פעם לא שומעים מאנשיה "מגיע לי". גם כשאנשים היו בתנאים קשים מאד, תמיד הייתה ביניהם עזרה הדדית. לא שומעים על מישהו מהקהילה זרוק ברחוב, או שהוא במיוחד אומלל ומסכן כי הוא לא יספר, וכי קיימת עזרה הדדית בתוך הקהילה.

קהילת דמשק, מהרבה סיבות, נראתה לעיתים כחלק אינטגרלי מישראל. היסטורית זה היה כך, ולא מאתמול. אין כוונה לומר שדמשק היתה אי פעם חלק גיאוגרפי מישראל, אלא שהקהילה היהודית בדמשק היתה בקשר כה הדוק עם קהילות ארץ ישראל, עד כי ראו בה מעין שלוחה שלהן.

למשל: כשמיסד הקבלה – האר"י הקדוש היה בצפת, הוא ביקר בדמשק ותלמידו המובהק ביותר, ר' חיים ויטאל שהעלה בכתב את תורת האר"י והפיץ אותה ברבים, חי ונקבר בדמשק. הרבה מקובלים אחרים מצפת ומטבריה, קבורים עד היום בדמשק. במאות ה-15,16 היה דיין, ר' יוסף אבן צייאח, גם הוא ממניחי היסוד לקבלה המודרנית של האר"י. היה תקופות מסוימות דיין בירושלים ותקופות אחרות בדמשק, שם הוא היה למעשה רוב הזמן וגם הוא קבור בדמשק.

אנחנו (ארגון יוצאי דמשק) פרסמנו מאמר של פרופסור מנחם בן ששון, היסטוריון ידוע של ההיסטוריה היהודית, שהיה גם נשיא האוניברסיטה העברית. המאמר התייחס לקשרים בין קהילות ישראל במזרח הקרוב, בעיקר סוריה, ארץ ישראל ומצרים. הסתבר שהפעילות הרוחנית היהודית בדמשק הייתה, בתקופות מסוימות, מרכז יותר חשוב מאשר ארץ ישראל ומצרים. בתקופות אחרות זה היה ההיפך. הייתה מעין "העברת מקל" של מרוץ שליחים בין שלושת המרכזים.

מובן שאיש לא יכול לקחת את הבכורה מירושלים. היו ויכוחים בזמנו אם דמשק זו גלות או לא. יש על זה דיונים בגניזה הקהירית ופרופ' בן ששון מביא על כך נתונים. שימור המורשת של הקהילה היא אחת המטרות המרכזיות של הארגון ובה החשיבות לקיומו. הארגון של יוצאי דמשק צנוע ומצומצם, אינו עולה ולא מחפש לעלות לכותרות. חברי הארגון חשים את החשיבות של הגילוי והעלאה בכתב של מורשת קהילת דמשק והבאתה לידיעת אנשי הקהילה והציבור הרחב, שידיעותיו בנידון דלות או לא קיימות. אנחנו רואים חשיבות להנחיל לצעירים ולדורות הבאים את המידות הטובות והמיוחדות של קהילתנו. התחלתי לעסוק בזה לפני כעשר שנים. התחלתי לרכז את ועדת המורשת של הארגון. הועדה פעלה להוצאת פרסום, שעד עכשיו איש לא הוציא, על חכמי דמשק החל מהמאות ה-14,15 עד ימינו.

הסתבר שהיו חכמים מלומדים מאד וידועים וכמות גדולה של חומר היסטורי, שחלקו בכתבי יד שלא פורסמו עדיין. מימנו פעילות איסוף על ידי סטודנטים, שעוסקים במחקר של ההיסטוריה יהודית או מחשבת ישראל וחוגים אחרים, שקשורים לנושא. הם מתחילים להוציא עבודות בעלות ערך רב. בזכות

הפעילות שלנו אוניברסיטאות התחילו להתעניין גם ביזמתן, כי ברגע שהן מצאו שזו נישה שיש בה ענין מדעי ויש בה ענין גם לציבור, הן מנסות לקדם את הנושא. אם יש סטודנט או סטודנטית שמעוניינים בנושא, מקצים לו מילגה ממקורותיהם, וזה מקור חשוב עוד יותר ממה שאנחנו מממנים או מבטיחים להשיג תורמים. מה שעד עכשיו פורסם, למשל שאלות ותשובות של ר' יוסף אבן צייאח, שהיה מהמוסתערבים, כלומר אחד מהתושבים הותיקים שגרו בארצות ערב לפני בוא גולי ספרד או יהודים מגורשים מאירופה. בצמוד לגירוש ספרד ובעיקר לפניו, היו גרושי יהודי מכל רחבי אירופה. אלה הגיעו לארצות המזרח, שהיו אז ארצות יותר פתוחות. שיא הפתיחות הייתה בתקופת האימפריה העות'מאנית, כי התורכים ראו באותם יהודים גורם חשוב לפתוח הכלכלה והתרבות. הם היו מעוניינים בשילובם בחיי הכלכלה של האימפריה. היה להם קושי כי הם מסלמים אדוקים שהיו כפופים לחוקי השריעה. השריעה מגדירה כל מי שאינו מוסלמי כבן חסות נחות (דימי) שזכויותיו אינן שוות לאלו של המסלם. עד היום זה לא השתנה.

פתחנו הרבה פעילויות נוספות והפעילות בארגון יוצאי דמשק גוזלת ממני הרבה זמן. הארגון מחלק מילגות לסטודנטים בסכום של 130 אלף \$ מדי שנה, זו השנה השמינית. למעלה מ-90 סטודנטים לתואר ראשון ושני נהנים מהטבה זו. שניים מהזוכים עוסקים במחקרי עומק בנושא מורשת יהדות דמשק. הארגון לא נותן מלגות לסטודנטים לתארים יותר גבוהים, משום שכוונת המלגות היא סיוע בהשלמת לימודים ורכישת מקצוע. הארגון העניק מלגות בכל התארים למחקרי עומק של מורשת יהדות דמשק. למעט מקרים סוציאליים חריגים משתדלים לא לתת יותר משלוש פעמים מלגה לאותו סטודנט. יש לנו מערכת קריטריונים לקביעת הזכאות ואנחנו פועלים ביד ברזל חוץ ממקרים של אנשים עם מוגבלות חמורה שנמצאו זקוקים לעזרה, או למי שהמשפחה שלו נזקקת. תנאי נוסף הוא שיש להם זיקה לקהילה (אם למשל סבא או סבתא שלהם יוצאי דמשק) הסיבה לכך שהרחבנו את מעגל הזכאים, היא שהאנשים שנולדו בדמשק או שהוריהם נולדו שם מתמעטים והולכים.

יש לנו תורם, בן כיתתי מבי"ס אליאנס בדמשק, מר אלי ואשתו מרי דואר ילידת בירות מבית ברזילי, שחיים בברזיל, מזה שנה שמינית שהם תורמים את הכסף למלגות. הוא יהודי פתוח, חם וצנוע. הוא תרם לישראל עשרות מיליוני דולרים. שמו לא הופיע אף פעם בכותרות. אבל מי שילך להדסה הר הצופים, יראה, ליד הכניסה מימין, מבנה גדול, מוסד לטיפול בזקנים וחולים. הוא תרם לו, אם אינני טועה, 12 מליון \$ במכה אחת. לדבריו הוא תרם הרבה מאד באמצעות משפחת ספרא אבל משפחת ספרא נתנה הכל על שמה ואף פעם לא הזכירו אותו. זה לא היה יאה, זה לא מתאים להם והם אינם זקוקים לזה, כי הם נתנו כל כך הרבה לישראל. רק בשביל לקרוא את הקמפוס בגבעת רם על שמם הם תרמו 30 או 50 מיליון \$. לככר ספרא אדמונד ספרא נתן 10 מיליון \$. אין לי טענות אליו, יפה שהוא נתן. אמא של אדמונד מדמשק והאבא מחלב. הוא אמר לי בפגישה אישית שהיתה לי אתו, שהוא נולד בבירות ופעל בבירות בלבנון. אבל אלה דברים בטלים, כי באותה תקופה כל הפזורה הזו הייתה כמעט אותה קהילה, אותה אווירה, עם הדגשים כאלה או אחרים.

פרט לנושא המלגות אנחנו מארגנים גם הרצאות וימי עיון בנושא של יהדות דמשק, יש לי הרבה סיפוק ושמחה שמישהו עוסק בזה. למשל התעוד של החיים ושל מהלך הלימודים בבית הספר בדמשק, גם הוא אחד הנושאים שאנחנו משתדלים להעלות על הכתב ולשמר, כי שם הייתה תפישת עולם מסוימת שלא כשלה. למרות שהיו לה כישלונות מדי פעם. כל מי שלמד שם יצא מחונך ואזרח טוב. זו לפחות אמונתנו,

זה היה יותר טוב מאשר אילו היה הולך לתלמוד תורה למשל, כי בתלמוד תורה השיטה היתה אחרת, שיטה של סגירת אופקים, במקום פתיחתם.

בארגון יוצאי דמשק היום אנחנו עושים מאמצים כבירים כדי להעביר את השרביט לכוחות צעירים יותר כי אני לא חושב שאנשים בני 75 ומעלה צריכים להמשיך לנהל את הארגונים יש להעביר את זה לבני הששים, ששים + ואם יש יותר צעירים עדיף. הצלחנו לגייס כמה כוחות מצוינים בגילאי ה-60 והם עושים זאת בהתלהבות. ראוי לציין, שפרט למזכירה ורואה החשבון, הארגון הוא על טהרת ההתנדבות ואיש לא מקבל תשלום על פעילותו בארגון. פרט לקפה ושתייה קלה שאנחנו מקבלים בישיבות, זה המכסימום שאנחנו מרשים לעצמנו. המטרה שלנו בטווח הארוך, אם וכאשר יפרוץ שלום בינינו לבין סוריה, לנסות לשמר בתי כנסת וכמה אתרים נוספים שיש שם, שלהם חשיבות ממדרגה ראשונה למורשת היהודית.

לפי התנ"ך, הייתה תקופה שאלהו הנביא ברח מאחאב מלך ישראל והסתתר בדמשק. יש בדמשק מערת אליהו וכסא אליהו שבה הוא הסתתר וישב שם. לפי המסורת אלישע קבור בגיבור שבאזור דמשק והוא אתר עליה לרגל. (באופן אישי אין לי הערכה גדולה לאלישע, שהיה מעין עושה נסים ולא נביא עם מסר) אני סבור שבימינו הוא היה נחשד שחיסל את אליהו ולקח את אדרתו וספר שהוא עלה השמימה במרכבת אש. (אבל המסורת והכתובים אומרים אחרת ודעתי לא קובעת) יש שם אתרים, שלהם חשיבות היסטורית גדולה גם מטעמים אחרים, כמו בית הקברות הישן בדמשק ובית הכנסת בגיבור. והחשוב מכל אלה ספרי התורה העתיקים ביותר שמצויים בידי העם היהודי, שהם מסוריה. בין אם זה כתר ארם צובא, שנחשב העתיק ביותר הקיים ואחיו התאום "כתר דמשק", שנגנב בשעתו מבית הכנסת חוש אלבאשה בדמשק.

ארגון יוצאי דמשק נמצא היום על פסים ארגוניים טובים המאפשרים לו פעילות הולכת ומתרחבת ולשמחתנו הרבה, זכינו עד כה להדים חיוביים מכל מיני חוגים, בין אם אלה תורמים מקרב בני הקהילה, בין אם אלה תורמים אחרים מהדור הצעיר בחו"ל, שיש להם ענין לדעת את המורשת שלהם. אני מקווה שהארגון יחזיק מעמד עוד כמה עשרות שנים. בינתיים אנחנו משתדלים להניח את היסודות כדי להשאיר משהו לדורות הבאים.

בנוסף לפעילותי בארגון יוצאי דמשק התחלתי לפני מספר שנים בעבודה התנדבותית במבשרת ציון בועדת הכספים של המועצה. ועדה זו הייתה אמורה להכין תכנית הבראה של מועצת מבשרת ציון ולהשיג על ביצועה.

כזכור בשנת 2000 התרחש משבר כלכלי מסוכן במדינת ישראל. במובנים רבים המצב היה עלול להוביל לפשיטת רגל. החוב הלאומי הגיע לממדי עתק והפעילות הכלכלית בישראל פגרה אחרי ההתפתחות בעולם. גם מבנה המשק היה בפיגור. התשתיות היו נקודת תורפה חמורה, התקשורת לא הייתה מפותחת כראוי למדינה מתקדמת והיו חסמים ביורוקרטיים רבים לכל מיני פעילויות. אחד הצעדים הראשונים היה קיצוץ הפעילויות הממשלתיות, במסגרתן קוצצו גם המענקים לרשויות המקומיות. בישוב כמו מבשרת ציון למשל, שמנה בקושי 20 אלף נפש לפני 8 שנים, היו למועצה 280 עובדים. מספרם הגיע בתקופות מסוימות אפילו ל-300. ברור שזה מצב לא סביר, שאין לו צידוק ושלא יכול

להמשך. במסגרת אותם קיצוצים נדרשו הרשויות המקומיות להתייעל ושתהיינה וועדות מטעם הציבור שישגיחו על פעילותן.

קשה היה למצוא מתנדבים רבים עם נסיון בנקאי רחב שהם גם כלכלנים ובעלי נסיון ניהולי כזה או אחר, לכן פנו אלי בבקשה לתת יד לועדת הכספים. הסכמתי ברצון. אלא שמערכת החשבונות של רשות מקומית, שונה בתכלית מזו של גוף כלכלי וקשה להבין אותה. תפישת העולם שונה לחלוטין. מבנה החשבונות "עקום" ושונה בצורה שמקשה על הניתוח וההבנה. חברי המועצה, שאינם בעלי השכלה כלכלית או חשבונאית יתקשו לאין ערוך להבין את הדוחות הכספיים. לכן התקבלו לעתים תכופות החלטות שגויות. פעלנו רבות להבהיר אותם. היינו שבעה אנשים בוועדה. נותרנו למעשה שניים והגזבר יחד עם עובדת בכירה מהכספים. אני מאמין שתמרנו לא מעט לחסכון ולהבראת המצב.

לא הייתי אומר שהמועצה יצאה לגמרי מהמצב המשברי, בו הייתה נתונה, אבל נקווה שעם הזמן השיפור ימשך. טוב שהיו מוכרחים ללכת לכיוון ההבראה כי הרבית ופרעון הלואות הגיעו לכדי 40% מהתקציב. זה לא סביר ולא מאפשר פעילות של ממש, משמע לא הייתה אפשרות אחרת.

כל חילוף ראש מועצה מביא להחלפה מסיבית של נושאי התפקידים. אחרי הבחירות ב-2008 נושא הכספים עבר לאחריותה של רשימה אחרת.

הפסקתי להיות חבר בוועדת הכספים ונהייתי יו"ר ועדת התחבורה של מבשרת. עשיתי כמיטב יכולתי כדי לקדם את הנושא. בתקופה של חצי השנה האחרונה חל שיפור במספר תחומים מצומצם. ניתן להגיע להישגים יותר ממשיים ונוכל לומר שיש לנו מערכת תחבורה ראויה.

בתחבורה יש מספר בעיות מרכזיות. הבעיה הלוחצת ביותר שאין תחבורה ציבורית מניחה את הדעת. אם כי לאחרונה חל שיפור מהפכני ממש עם החלפת חבי' אגד באגד תעבורה. שנית, אין במבשרת תחנת אוטובוס מסודרת וראויה להסעה בינעירונית. שלישית, התדירויות בתחבורה ציבורית בשעות השפל אינן משביעות רצון ולא עונות על הדרישות. דבר אחרון אך לא הפחות חשוב, אין אכיפה של חוקי התנועה וחוקי עזר מקומיים חשובים.

יש יותר מדי עברות חניה, תנועה, בניה ואחרות, שמאפשרות מצב של כל "דאלים גבר" – התופעה של השתלטות על שטחים ציבוריים, מחייבת מלחמת חורמה, אחרת היישוב יתדרדר לרמה של פרבר הפקר. תושבים שקבלו היתר לצורך בנית חנית מכונית בביתם הפכו אותה לדירת מגורים ואת המכונית מחנים ברחוב ומתלוננים על העדר מקומות חניה. אין היום ראש מועצה או גוף אחר, שמצליח להתמודד ביעילות עם התופעה הזו. התוצאה היא, שחלקים גדולים בישוב הופכים מסוכנים להולכי רגל, כי רכבים חונים על מדרכות ובמקומות אסורים ועושים ככל העולה על רוחם בכבישים. באזור הקסטל, חלק גדול והולך של המבנים הם בניה בלתי חוקית, מרבית החניות הן ברחוב, חלקן הגדול על גבי מדרכות ובמקומות מסומנים באדום לבן. השלמה עם מצב זה גובלת בשערוריה.

לא חסרים חוקים ותקנות למניעת התופעות וחייבים להגביר את האכיפה, ביד תקיפה. המשטרה הוציאה את עצמה מהטיפול בנושא ודרשה להסמיך מפקחים של המועצה לטיפול בו. ברור שזו בריחה מאחריות! מה החלופה? להקים משטרה פרטית?

לצערי הציבור לא מספיק ממושמע כל גורמי אכיפת החוק לא מוכנים להסתכסך עם הציבור כדי לאכוף סדר לטובת הכלל. למעשה פרטים הולכים וגדלים מנצלים את המצב לסרוס כוונות המחוקק לטובת עצמם לדוגמה כיו"ר ועדת התחבורה, ראיתי פעמים רבות איך אנשים מעוותים את כונת המחוקק בהענקת תו נכה לקבלת זכות חניה שלא מגיעה להם. לעתים הורה של נכה בעל תו חניה אומר: "אין לי פתרון אחר" וחונה במקומות מסוכנים: חונים באדום לבן ואפילו בחניות נכים. אנשים משיגים באופן כלשהו תו נכה, שלא מגיע להם, ומבקשים חנית נכה. תו נכה, לצורך חניה, ניתן רק למי שמוגבל בניידות, באים נכים עם בעיות ראייה, או בעיות לב או מי שחסרה לו יד וכו', שהולכים באופן חפשי ורשאים לנהוג, אבל נכנעים להם ונותנים להם תו נכה, דורשים חנית נכה. אז איך מתמודדים עם כל זה? אדם שקבל חנית נכה בגלל מגבלת ניידות, בנה על החניה שלו דירה והוא רוצה חנית רחוב נוספת. למה מגיע לו? בכך הוא משתלט על שטח ציבורי. ולא רק זה, לעתים הוא דורש חניה נכה פרטית עם מספר הרכב, ששום נכה אחר לא יתפוש אותה. מקרים כאלה גורמים לזילות המוסר החברתי והאחריות הקולקטיבית. ללא רגישות ורצון של אכיפת כללי התנהגות משופרים המצב ילך ויחמיר. יהיה קשה יותר ויותר לקיים סדר נאות.

כעובד ציבור מתנדב, אינני מעונין לריב עם כל העולם. השתדלתי להכניס מעט סדר בנהלים ובבקורות לקיומם. עשיתי כמיטב יכולתי לתמרן לטובת הדרך שהאמנתי בה כנכונה. אינני יודע עד כמה ההחלטות יקוימו.

השתדלתי גם בתחום אחר, אנשים מנסים להשתלט בכל מיני דרכים על שטחי מדרכות ציבוריות, בכל מיני שיטות סימון עצמי של שטח חניה פרטי, פלישת גדרות לתחום המדרכה וכד'. הצלחנו להוציא חלק מהם מאותם כבישים ומקומות ציבוריים קריטיים. אני יודע ש"לא לעולם חוסן". יבוא מישהו שיעצום את העיניים או שזה לא יענין אותו ויגיד: "למה לי לריב?". ברחוב הרקפת מקום שהמדרכה בשני צידי הרחוב היא ברוחב של פחות ממטר, ניתן לראות מישהו שהשתלט "על כבשת הרש" ובנה לעצמו חניה צמודה לבית וחסל לגמרי את המדרכה. אי אפשר ללכת על המדרכה כי הוא הפך את כולה למדרכה משופעת מאוד לשם כניסה לחניה שלו. אם מישהו ישבור שם את הרגל הוא יתבע את המועצה, אבל איש לא מוכן לאכוף עליו את החוק. אפילו לא נרשם לו דו"ח, כי האיש אלים מאד.

32. פנים קטנים

32-1 תמונות עם סבא ח'דר

נולדתי ילד רביעי למשפחה מרובת ילדים.

הוריו של אבי מתו, כזכור בגלות באנטליה, זמן רב לפני שאני נולדתי

סבי וסבתי שהכרתי, היו הוריה של אימי. שמם: ח'דר-אליהו ופרידה אינדיבו-כהן.

סבי נחשב איש אמיד. עד מעט לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה הוא היה סוכן של חברת הנפט "סוקוני ואקום" הבריטית, שסיפקה לו נפט מזוקק מעיראק או מחיפה, אותו מכר לסוכני משנה, שהפיצו אותו ברחבי סוריה. הוא מכר בעיקר נפט לחימום לבישול ולתאורה. כמות הבניזין, שנמכר לא היתה גדולה,

בשל מיעוט המכוניות בסוריה באותו זמן. בעקבות המלחמה הוא נאלץ לוותר על סוכנות הדלקים ובמקום זה החל לעסוק במסחר סיטוני של שמני מאכל, בעיקר שמן זית, וכן של זרעי אניס, ששימשו לייצור ערק ופחות מזה במסחר של זרעי קטניות- חומס שעועית ופול, וגם בגרעיני סומסום וזרעי קנביס (קומבוז) ששימשו מזון לבעלי כנף. הקומבוז, לאחר קליה והמלחה, נצרך כגרעינים לפצוח על ידי ילדים ופשוטי העם.

באיזור דמשק היו שדות נרחבים של קנביס. הפיקו מהם סיבים דמויי פשתן, שאינני יודע למה שימשו. הגבעולים שימשו לחימום מהיר של תנורי המאפיות והגרעינים למאכל אדם ו/או לבהמות. הסחורה הגיעה, לעתים גם ממרחק רב, באורחות גמלים מהאזורים הכפריים.

המשרד שלו ומקום אחסון הסחורות היו בח'אן אל-זית. זה היה ח'אן עתיק ליד סוק אל-טואיל שבדמשק, דומה מאד במבנהו לחאן אלעמדאן בעכו.

באותו זמן החאן לא שימש מקום לינה לאנשים ולבעלי חיים, אלא לאחסון סחורה ולמשרדי הסוחרים. את הכסף, השטרות והמסמכים העסקיים החשובים סבי שמר בכספת מרשימה, גבוהה מקומת אדם. לפתיחתה נדרשו שני המפתחות המקוריים.

לאחר פרוץ המלחמה, המחסור הורגש בכל התחומים, הן בשל קשיי ייצור ואספקה והן בשל הגדלת הביקוש לצרכי הצבא, ומחירי מוצרי המזון האמירו. זה גרם להתפרצות של הפגנות רחוב אלימות, בדרישה למנוע את ההתייקרויות. השלטון הצרפתי, אילץ את היצרנים לשווק את הסחורות באמצעות ו/או אסף את הסחורה ישירות מהמגדלים. המצב החמיר עוד, לאחר כניעת צרפת לגרמניה והשתלטות נאמני ממשלת וישי על סוריה. המחסור במזון הפך למשבר מסוכן, בשל ניתוקה של סוריה מעיראק, מצרים וארץ ישראל, שנשלטו אז על ידי בריטניה, שהיו ספקיות גדולות של סוריה במוצרים שבהם סבי סחר.

הפגיעה במוצרים, שבהם סחר סבי, אילצה אותו שוב לפנות לכיוון אחר. הודות לכשרונו לאתר פוטנציאל עסקי, הוא הקים מפעל מצליח של חוטי ברזל וחוטי תיל לגידור, שהביקוש להם בזמן המלחמה הרקיע שחקים.

הוא היה ציוני וחיפש כל דרך לסחור עם יהודי ארץ ישראל. ניתוק דרכי המסחר ביים התיכון במהלך מלחמת העולם השנייה גרם להפסקה של יצוא ההדרים מארץ ישראל לאירופה. סבי קיבל מיצחק רוקח, נשיא פרדס סינדיקט אז, (אחיו של ישראל רוקח שהיה ראש עיריית ת"א במשך שנים רבות), את זכויות השיווק של הדרי ארץ ישראל בסוריה ובארצות הסמוכות. מדי יום הגיעו לדמשק עשרות קרונות רכבת של תפוזים בתפוזות. עשרות משאיות נוספות הגיעו ישירות לערים שאינן על תוואי הרכבת. יצחק רוקח העריך את מסירותו של סבי ונכונותו לשווק מקצת מהעודפים של הדרי ארץ ישראל, שאחרת דינם היה להרקב במזבלות.

באותו זמן עשה סבי עסקים גם עם סוחר אשכנזי, מר גולדצוייג, כנראה מטבריה. מר גולדצוייג דבר ערבית עילגת. הוא נהנה מהארוח בביתו של סבא והם אהבו לשחק שש-בש ולשתות את הערק המשובח, מתוצרת עצמית (בשל דרישות הכשרות). בכל ביקור הוא נהג לתת לנו פרנק סורי (כעשר אגורות) לקניית ממתקים. פעם גם הביא בובת גבס נאה, מתנה לאחיותי הבכירות.

בכדי לעשות את המשחק בה כאילו אמיתי, החליטה אחת מהן לעשות לה אמבטיה. אבוי, היא נמסה שם ובאמבט נשארו רק מים דלוחים.

סבי וגולדצוייג ייבאו דגים מנהר הפרת. הדגים הכשרים נשלחו לארץ ישראל, השפמנונים והאחרים נמכרו בשוקי דמשק.

פעילותו המסחרית הענפה היתה הכרחית עבורו, שכן היה עליו לפרנס משפחה גדולה והוא גם ראה חובה לעצמו לתמוך בעניי הקהילה.

סבי, שהיה חולה סוכרת, היה מקבל זריקת אינסולין לטיפול במחלה. מדי פעם הגיע אליו הביתה יוסף סנדוק, נוצרי שהיה בעל ערכת הזרקות, ועשה גם הקזות דם. לצורך זה היה לו ציוד לשאיבת דם. היו מקיזים דם לצורכי בדיקות מעבדה או לצורכי הקזת דם, כי האמינו שזו תרופה יעילה לטיפול ביתר לחץ דם ולהפחתת כאבי הראש שנלוו אליו.

ערכת ההזרקות כללה: פתילית אלכוהול, מזרקים בגדלים שונים ומחטי הזרקה מעוביים שונים, וכן, קופסת פח בעלת ייעוד כפול-אחסון כלי ההזרקה וגם מיכל לחיטוי כלי ההזרקה, על ידי הרתחתם על פתילת האלכוהול.

המחטים הדקות ביותר של יוסף היה מבהילות בעובין והנקב שבהן נראה לי כאילו ניתן להעביר דרכו את אספקת המים הביתית. לא פלא שזריקה אז, היתה אימתו של כל ילד.

ליוסף סנדוק היתה הכשרה בסיסית בהזרקות ולא הרבה מעבר לכך. אינני זוכר שאי פעם ספר בדיחה או העלה חיוך על פניו. הוא היה מנומס וקורקטי, תמיד מילא את משימתו ברצינות וללא כל יחס לפצינט או לסובבים אותו.

הזרקת אינסולין היתה אז תרופה כמעט בלעדית לסוכרת. היא ניתנה לחולה ללא בדיקות יומיות של רמות הסוכר בדם. הסיכונים של ההזרקות עצמן לא היו ידועים. מחלתו של סבי הלכה והחמירה והטיפוליים השגרתיים לא הועילו. הרופא הציע לו לנסוע לנוח בזחלה - עיירת קיט נוצרית נודעת בלבנון-ומשם לנסוע לבירות בלבנון, שם רמת הרפואה נחשבה טובה משל דמשק, בתקווה למצוא מזור או לפחות הקלה לחוליו.

אמי היתה בת בכורה מבין עשר בנות ושני בנים של משפחת אינדיבו-כהן. מסיבה זו גם היתה הראשונה להינשא. שתי אחיותי הבכורות היו הנכדות הראשונות של המשפחה. אחי נתן, המבוגר ממני, היה הנכד הראשון. הוא נקרא, כנהוג אז, על שם סבי מצד אביו ואילו אני הייתי הנכד הראשון שנקראתי על שמו של סבי מצד אימי.

היות ואחי נתן הלך בחופשות עם דודי מאיר מוגרבי "לעבוד" אצל אחד מגבירי דמשק-אבראהים טוטאח, אני הלכתי "לעבוד" עם אבי אצל סבא. התפקיד שלי היה עבודות ושליחויות שונות, בד"כ מיותרות: למוכר הקפה, למוכר העיראן (יוגורט עם קרח שום ומלח), לעזור בספירת שקי הסחורה שהועמסה או נפרקה. מובן שאף פעם לא סמכו על העבודה שלי. מטרתה היתה לייצר לי תעסוקה "מועילה", שמעבירה את הזמן בחופשות בצורה מכובדת. החוויות מאותה "עבודה" היו נחותרות לעומת החוויות מהבית או מבית הספר. הדברים שהרשימו אותי ביותר היו השיחות בין המבוגרים על פוליטיקה ועל מלחמת העולם.

למרות שסבא וסבתה לא הפלו בין הנכדים בשום צורה נראית לעין, סבי העניק לי פעם אחת יחס מיוחד שלא ניתן לשאר הנכדים: הוא לקח אותי אתו בנסיעתו לזחלה ולבירות למספר ימים.

טרם נסיעה זו אמי לקחה אותי לגיבור, שם, לפי המסורת של יהודי דמשק, קבור אלישע הנביא. לפי המקרא, אלישע החיה את בנה של השונמית, ריפא את נעמן הארמי מהצרעת ועוד. לכן לפי האמונה העממית היה כוחו רב בריפוי מחלות. שם הדלקנו נרות שמן והתפללנו לרפואתו השלמה של סבא וגם הדלקנו נרות במערת אליהו הנביא שגם היא נמצאת שם, בתקוה שהכל יצליח.

כעבור זמן לא רב, לאחר החגים נקראתי לבית סבא וסבתה, שם המתינה לנו מונית שחורה, שלקחה אותנו ישירות לזחלה. מאחר שסוריה ולבנון היו באותו זמן, תחת שלטון צרפתי, לא היתה ביקורת גבולות ולא היה צורך בדרכון או בתעודת מעבר לשם נסיעה מסוריה ללבנון ואו להיפך. התנועה היתה חופשית לחלוטין וגם השתמשו באותו מטבע. הגענו לזחלה בשעות אחה"צ המוקדמות, סבא הביא אותנו לאכסניה, שבניהול או בבעלות אחד המנזרים על גדת נהר "אלברדוני", שזרם בעצמה. קבלו אותנו נזירות דוברות ערבית, לבושות בבגדי המנזר, ולראשן כובע ענק, ששוליו חורגים מרוחב הכתפיים. היה יום חם מאוד והכובע והלבוש נראו לי בלתי מתאימים. למרות היותי ילד ביישן שאלתי את זו שהביאה אותנו לאחד החדרים, מדוע אינה מסירה את הכובע הענק שלראשה כשאנחנו בתוך הבנין. היא הסבירה לי שכל הלבוש הוא לפי כללי המסדר שלהן ולאף אחת אין רשות להפר אותם. זה נשמע לי מוזר מאוד. כשסבא שמע את השיחה, הוא אמר שאני נוהג בחוסר נימוס ושלא אחזור על שאלות מסוג זה. הוא הזכיר לי שגם אצלנו הרבנים לובשים בגדים מיוחדים, ואין מסירים אותם גם בימים חמים.

הייתי צמא ובקשתי לשתות. סבא אמר שאתאזר בסבלנות ונלך להתאורר במקום יפה שם נאכל ונשתה כמה שנרצה. כעבור זמן קצר נסענו בכרכרה רתומה לזוג סוסים לבית קפה, שלאורכו ולרוחבו עברו פלגי מים שזרמו במהירות במדרון התלול יחסית, ויצרו מעין איים, עם עצים רבים שבצילם שולחנות וכסאות.

זה הזכיר לי כמה בתי קפה נעימים באיזור דמשק, כמו ב אל-רבואה, או בד'מר. שם היו שפע של מפלי מים שנראו טבעיים, אם כי היו, קרוב לודאי, מעשה ידי אדם. סבא בחר לנו מקום נפלא ליד פלג עתיר מים גועשים וקריר במיוחד.

רמז מצידו לאחד המלצרים, והשולחן התמלא בתקרובת, בשפע שלא הורגלנו אליו בבית: פיתות דקיקות, זיתים מסוגים שונים, שמן זית וזעתר, ירקות טריים מלפפונים חמוצים, לבנה, ביצים קשות, חומס גרגירים קלוי "אדאמה" ומבושל, שקדים קלויים וכו'. וגם ערק עם כוסות. למרבה האכזבה הוא הביא גם קנקן מים ריק. מחיתי בפני סבא על הקנקן הריק ואמרתי: "הלוא באנו כדי לשתות!". הוא קרא מיד למלצר והעיר לו והלה, בלי אומר ודברים, לקח את הקנקן, התכופף ומלא אותו במים מהנהר. הייתי מזועזע, אמרתי לו: אינך רואה את האנשים שמקררים את הרגלים למעלה בנהר?" הוא ענה שיש זרם עם הרבה מים, לכן הרגלים שלהם כבר נקיות. אמרתי שאני לא מוכן לשתות מי רגלים. המלצר לקח את הקנקן ומלא אותו מפלג אחר, שלא יכולנו לראות את האנשים, שמקררים בו את הרגלים, ואז נרגעתי.

אחד האורחים בקפה הזמין את סבא למשחק שש-בש ואני הלכתי לחפש דגים במים. לא ראיתי דגים אבל היו שפע ציפורים שלא הכרתי. טילנו קצת ברגל ברחובות העיר וחזרנו מוקדם יחסית לאכסניה כי

הייתי עייף. עם שובינו לאכסניה שתי נערות צעירות התלוו אלי לחדר בכדי שלא אפחד להרדם לבדי במקום זר, כי היתה זו פעם ראשונה שהייתי אמור לישון לבד מחוץ לבית. החדר הואר במנורת נפט ללא חלון אל הרחוב או החצר. היה בו צוהר גדול לאורור ליד התיקרה. מובן שהיתה בי חרדה מפני המקום הזר והנערות השתדלו להפיג אותה. הן היו מאוד ידידותיות אבל לא כל כך חכמות. הן שאלו לשמי אמרתי: "אלי". כששאלו: "מה זה אלי?", הסברתי שזה על שם הנביא, שהמוסלמים קוראים לו ח'דר והנוצרים אליאס. הן קפצו משמחה. ואמרו שלא רחוק ישנו מקום הנקרא "בר אליאס", שכאילו קרוי על שמי. תוך כדי התלהבות של אחת מהן, היא הזיזה בחזקה את מנורת הנפט, באופן שהצללים החלו לרצד על הקירות ויצרו כל מיני צורות מפחידות. ואז השיחה החלה להתגלגל על שחיטות שהיו בעבר באזור בין הנוצרים למסלמים, על שדים ורוחות ועל "הבעבע", שאורב בחושך, (שד מהחושך בסיפורים העממיים, של יהודי דמשק בעיקר, שחוטף את הבנים ומשאיר את הבנות ו/או להיפך), עד שנתקפתי חרדה מכל צל או תנודה בו. כשהן הגדישו את הסאה עשיתי את עצמי ישן שינה עמוקה וכדי לחזק את עצמי, נזכרתי באמונה עממית, שרווחה בבית הספר, לפיה אם מצליחים לקרוא הפוך את פרק "שיר המעלות" מתהילים, כל האויבים (גם הדמיוניים), נופלים חללים. זה היה עוגן ההצלה שלי. העצה היתה "מצוינת" אבל יישומה היה בעיתי. ידעתי בקושי חצי פסוק משיר המעלות בע"פ וגם לא ידעתי מה זה "לקרוא הפוך". האם זה לקרוא הכל מהסוף להתחלה? או אולי לקרוא כל מלה מהסוף להתחלה? עד שהתעמקתי בבעיה נרדמתי. התעוררתי בבוקר לאחר שסבי סיים את תפילת השחרית.

את היום השני בזחלה בילינו בנסיעה בכרכרות עם סוסים, בטיולים רגליים קצרים בין הבוסתנים שבקרבת העיר, בביקורים אצל לקוחות של סבא, שקנו ממנו לעתים אניס לייצור ערק. רובם יצאו מגדרם לכבד אותנו בכל טוב, בממתקים מזרחיים שסבא היה מנוע מלאכול בשל מחלתו, בפירות משובחים שגם בהם הוא כמעט לא נגע בעיראן צונן ובשפע של קפה מר עם הל, שבאורח חריג הורשיתי לטעום מעט ממנו, שכן עלינו הילדים, חל איסור מוחלט לשתות קפה. נהגו לומר שמי ששותה קפה כילד בבגרותו מתעקם לו הסנטר.

למחרת נסענו לעלי, עיירה דרוזית, הידועה גם היא כמקום נופש מבוקש. הנוף ממנה היה אמור להיות מרשים במיוחד, אלא שבאותו בוקר היה ערפל, שהתחלף במשך היום לאובך סמיך. התארחנו אצל אשה דרוזית שעשתה כמיטב יכולתה להנעים את שהותנו שם. היא מיד אפתה לחם דקיק כמו נייר על גבו של טס נחושת ענק מבריק. בשל היותו דקיק במיוחד, בכדי שהלחם לא יתיבש ויתפורר, הכרחי לכסות אותו מיד בבד דמוי חיתול, אותו פותחים בכל פעם שרוצים לבצוע מן הלחם. היא הכינה מטעמים כמיטב מיומנותה והזמינה אותנו לארוחת צהרים מאוחרת. למרבה צערה וצערי לא נגענו במטעמים והיא נעלבה עד עומק נשמתה. היא אמרה שבעלה ובנה נסעו ולא בטוח שיחזרו עד הערב ואין מי שיאכל את מה שהכינה. היא לא ידעה שאנחנו יהודים, שאוכלים רק אוכל כשר. סבא ביקש שתכין לנו את האוכל הסטנדרטי- ביצים קשות, ירקות טריים, לבנה, שמן זית וזעתר.

בחדר שהיא העמידה לרשותנו לא היו מיטות אלא מחצלות שנפרשו על הרצפה. מאחר שלא היינו מורגלים לישון כך, המארכת הביאה עבורנו שמיכות חורף עבות ופרשה אותן על גבי המחצלות. בערב התאורה היתה במנורת לוקס, שאורה היה בהיר, אבל הדלקתה חייבה מיומנות, שלא היתה לנו, כי בדמשק השתמשנו רק בחשמל.

מעליי נסענו לבירות. התארחנו שם אצל משפחה יהודית של ידידים של סבא.

בירות שראיתי היתה עיר שונה לחלוטין מ"חארת אל יהוד" בדמשק ושונה גם מדמשק. הרחובות שם רחבים ומוארים היטב באור השמש, בניגוד לרחובות דמשק העתיקה ובהם שפע עצים ושדרות מרהיבות. הבתים בנויים רובם מבטון ולא מאבן או בוץ. הבניה בד"כ מודרנית והכבישים מרובדים אספלט, בניגוד לדמשק, בה מרבית הדרכים והכבישים היו מרוצפים אבן סדורה.

כאן ראיתי לראשונה בחיי את הים. נפעמתי מיופיו, מכחול מימיו המגיעים עד מעבר לקצה האופק, מהרעיון שאנשים מפליגים בו ולא טועים בדרכם, למרות שאין בו שום סימני דרך. נפעמתי מצבע המים, ממליחותם. כל מים שהכרתי עד אז היו מתוקים.

בית המארחים שלנו היה בית קומות. היתה לי זו פעם ראשונה שגרתי בבית קומות. ההפתעה הגדולה היתה המקלחת, שהיה בה "טוש" של מים זורמים חמים וקרים. בבית היה לנו טוש של מים קרים בלבד. חימום המים לרחיצה נעשה בדוד נחושת ענק, שחומם אחת לשבוע בעצי בערה. מי שרצה להתרחץ במים חמים היה חייב לשפוך על עצמו מים חמים בעזרת כלי מתאים. הפתעה אחרת היתה האסלה הנשטפת בשרותים, כמקובל היום בכל בית.

בביתנו בדמשק היה לנו בור סופג, שלא היה מסוגל לקלוט כמויות גדולות של מי הדחה ובחארת אל יהוד לא היתה מערכת ביוב עירונית. למרות שכמעט מתחת לביתנו עבר נהר הביוב העירוני "אליט", שהיה אחת מזרועות נהר הברדה שזרמה מזרחה, אל המידבר, לביצות העתייבה.

הארוח בבירות עבר ברובו במנוחה ובשיחות בין המבוגרים על המלחמה, על השאיפות הלאומיות של סוריה ולבנון ועל עתיד היהודים שם. כולם היו תמימי דעים שהעמיד לא נראה מזהיר ופתרון אינו נראה באופק.

במהלך השהות בבירות, סבא הלך עם המארח לרופא או לרופאים. הוא חזר מעודד מאותן פגישות ואמר שנחזור בהקדם לדמשק.

לאחר שובנו לדמשק, התקבל הרושם, שהכיב בירכו של סבא נוטה להצטמק ולהתרפא. למרבה הצער לאחר שלושה-ארבעה חודשים, סבא נפל למשכב בשל חום וזיהום שתקפו אותו וכעבור זמן קצר הלך לעולמו, לפני פסח התש"ג.

מותו של סבא בגיל 56 הפתיע ממש כרעם ביום בהיר, כי זה לא נחשב גיל מבוגר ולא חשבו שהכיב בירך יכול להרוג. יומיים לפני כן באתי לבקרו. הוא שכב במיטה, מצב רוחו היה טוב והוא התלוצץ אתי וגם נתן לי סכום כסף גדול יחסית- חצי לירה סורית, כי לא היה לו כסף יותר קטן, ואמר לי להתחלק עם נתן אחי, הגדול ממני. מותו ריסק את משפחתו ואת המשפחות הקרובות.

2-32 המצעד בחיפה (1949)

בחול המועד פסח תש"ט, צה"ל ערך מצעד צבאי לכבוד יום שחרור חיפה, שהיה במהלך מלחמת העצמאות כשנה קודם. בגניגר ארגנו משאית להסעת אלה שבקשו לראות את המצעד, שתוכנן לעבור ברחוב הרצל בהדר הכרמל.

בין הילדים שנסעו למצעד היינו: נתן, דודי זילברמן ואני. המשאית הורידה אותנו כשעה לפני המצעד בקרבת מקום לא רחוק מבית הקרנות ובנין הטכניון הישן. סוכם שבתום המצעד כשהדרכים יפתחו, כולם יחזרו למשאית. המצעד הלהיב אותנו מאוד, למרות שמה שהוצג שם היו חיילים במדים, שצעדו

בסך, כמעט ללא נשק וללא ציוד כבד משמעותי, הוא נסך בנו בטחון וגאווה שבמהירות יחסית התארגן צבא של ממש". צעדו שם גם הרבה אזרחים "מאורגנים" מפלוגות הפועל, עובדי נמל, מגן דויד אדום וכו'.

כשהגענו ל"משאית" בתום המצעד, התחוור לנו, להפתעתנו, שהיא כבר נסעה בלעדיו. התחיל להיות קר וזרזף גשם. היה מאוחר והתחיל להחשיך. לא היה לנו לא כסף ולא לבוש משמעותי. גניגר מרוחקת 38 ק"מ מזרחה מהמקום בו היינו. לא היו לנו ברירות והתחלנו ללכת לכיוון מזרח. את הדרך של האוטובוס מחיפה לעפולה הכרנו, אך לא את הקטע שבתוך העיר חיפה. לאחר יותר משעתיים הליכה הגענו לציק פוסט, כך שלפנינו היתה עוד דרך ארוכה ארוכה. היינו רעבים וצמאים מאוד. לפתע החלה סופת רעמים וברקים וגשם שוטף. נרטבנו עד לשד עצמותינו. אספנו מעט מי גשמים בידיים להרטיב מעט את הפה. נכנסנו מתחת לגשרון שמצאנו בקרבת מקום עד שהגשם פסק. למזלנו הגשם נמשך מעט זמן וכשפסק, גם הרוח פסקה. בשל הקור העז התחלנו לרוץ. רצנו עד טבעון ושם כמעט אפסו כוחותינו, כי מצומת העמקים (גילמי) ועד שם עליה קשה לשער העמקים ובהמשך עד טבעון. בטבעון הסתתרנו שם בתחנת אגד.

לאחר שהשלמנו כ-20 ק"מ, נותרו לנו כ-18 ק"מ של הליכה- ריצה. זה לא נראה לנו בר ביצוע. הבחנו באור מתקרב. עצרנו את המכונית זה היה רכב מסחרי שנסע לתל עדשים מזרחית מיעדנו. הוא הסכים להסיע אותנו עד גניגר. היינו יותר מאסירי תודה. ניצלנו!!!

הגענו למגורים שלנו, כל אחד לחדרו. הסתבר שאיש לא הבחין בהעדרנו ולא ידע ששכחו אותנו בחיפה. לא חסרנו לאף אחד!

המימרה, מיוחסת לבן גוריון, ש"מי שחי בישראל ולא מאמין בנסים הוא לא מציאותי", הוכחה גם כאן.

3-32 הטיול לעין גדי (1951)

בחורף 1951 הציע נח אפרת, חבר גניגר, ארבע שנים מבוגר ממני, לארגן קבוצת צעירים לטיול מקיף של חנוכה במדבר יהודה. המבצע לא היה פשוט כלל. במדבר יהודה לא היו אז דרכים ולא ישובים, שניתן היה להסתמך עליהם לצורך קניית מצרכי אוכל כלשהם. במדבר גם אין מים, פרט לעין בוקק ועין גדי, וחשבנו שאם יתמזל מזלנו, נמצא גבים עם מים בדרך הטיול התבסס על נסיעות בטרמפים, במקומות שיש דרכים עבירות לרכב.

יצאנו מגניגר חמשה בחורים ובחורה אחת, בת כיתתי, עופרה, חברתו של נח ולימים אשתו, לכיוון מעלה עקרבים. נסענו לשם בטרמפים מזדמנים. לכולנו היה משא כבד, שכלל ציוד ללינה, אוכל לשבוע ימים ושתי מימיות מים. בשל סכנות שארבו מצד גורמים עוינים, כל אחד לקח גם נשק אישי. נתיב הטיול נקבע במסלול, שאחד המשתתפים- מאיר שמיר, הלך בו בפלמ"ח.

הלכנו ממעלה העקרבים אל המכתש הקטן, ירדנו אל תוך המכתש בשביל טרשים תלול מאוד ובתנאי ראות של דמדומים. היינו חייבים להגיע לתחתית המכתש עם אור כלשהו לפני שיחשיך, על מנת למצוא מקום שינה מתאים. בדרך, המטייל המבוגר בינינו, מוסיה זמיר, שגילו היה קרוב לארבעים, הגיע לאפיסת כוחות. מאיר שמיר, שהיה הגברתן מבינינו, התנדב לשאת אותו על הגב, בתנאי שמישהו יקח את הציוד שלו ושל מוסיה. חילקנו את הציוד והנשק בין ארבעת הנותרים והמשכנו בירידה הקשה עד

לתחתית המכתש. כולם היו צמאים ומיובשים. החלטנו על משמעת מים חמורה עד למציאת גב מים כלשהו. בתחתית המכתש נשבה רוח יבשה ומקפיאה עצמות. נסינו לישון אבל אי אפשר היה לשכוח את הצמא. בתיק העזרה הראשונה היה בקבוק קוניאק מדיצינאל בטעם איוס, שתינו ממנו על מנת להתחמם. זה לא חימם והגביר את הצמא. עם שחר המשכנו בהליכה למרחק של כ-30 ק"מ לכיוון מפעלי האשלג בסדום, שהיו נטושים מאז מלחמת השיחרור, בתקוה שנמצא איזה גב מים בדרך או במפעלים הנטושים.

הכוח נטש אותנו לאט לאט ההליכה התישה אותנו והשמש הכתה בנו ללא רחס, למרות החורף. לא מצאנו שום גב מים התחלנו להרגיש קושי של ממש והקושי שחשנו גבר מאד. בשעות אחה"צ המאוחרות, כשכולנו היינו כבר עם "הלשון בחוץ" ובמרחק של יותר משלוש שעות הליכה עד סדום, שמענו רעש של מכוונות חציבה שהלך וגבר. המשכנו להתקדם, והגענו למחנה עבודה של פועלים, שסללו את כביש באר שבע-סדום. סיפרנו להם שאנחנו על סף אפיסת כוחות בשל כך כי מזה קרוב ליממה לא שתינו יותר מחצי כוס מים לנפש. הם לא הסכימו לתת לנו אף לא טיפה של מים. נסינו לשכנע ולשדל והם ענו שגם להם אין מספיק מים. מרוב אכזבה קבלנו הלאס!!!

כשהיינו לגמרי מיואשים, פתאום הופיע האחראי הראשי, קראנו לו "הדוד סס", כי למרות ששאלנו מספר פעמים לשמו, הוא לא אמר. הוא שאל אותנו: "מנין אתם?" אמרנו: "מגניגר" והוא אמר: "או, הייתי שנים חבר גניגר, עוד לפני שנולדתם, ועד היום יש לי סימפטיה למקום ולחברים". סיפרנו לו את המוצאות אותנו ואת תוכניותינו. הוא אמר הבאתי בדיוק מספר מיכלי מים (ג'ריקנים) קחו לכם ליטר לכל אחד ושתו מהג'ריקן כמה שאתם רוצים. יותר אני לא יכול לתת לכם. היינו ברקיע השביעי. הוא גם אמר שאין מה ללכת למפעל האשלג הנטוש כי אפילו ללון שם אי אפשר. –"אני אסדר לכם רכב שיקח אתכם לעין בוקק תוכלו ללון שם. יש שפע של מים וגם אנחנו מביאים משם". כעבור שעה היינו בעין בוקק, שם התאוששנו וחגגנו.

למחרת המשכנו בהליכה לעין גדי, מרחק של יותר מ-40 ק"מ. ציפינו שלאחר היום הקשה אתמול, של צמא ושל עייפות, מהם לא כולם ממש התאוששו, לא יהיה קל להמשיך, מה גם שעד עין גדי אין סכוי להשיג מים, כך ששוב הסתכנו בצמא מעיק ומתיש. בכל זאת יצאנו ולפתע ראינו בדרכנו בדואי עם גמלים. הלכתי אליו ושאלתי אם יוכל להקצות לנו גמל לנשיאת הציוד. הוא הבחין בקשיים של חלק מאיתנו והחל להתמקח על המחיר. היה לנו קל להתמקח כי היה לנו מעט מאוד כסף. בקושי סכום מספיק לאוטובוס לחלק מהדרך ומעט לקניית לחם ולמשהו נוסף לשים עליו ביום האחרון בלבד. הבדואי קבל את הצעתנו והלכנו איתו כשלוש שעות, משוחררים מהציוד, לפי קצב ההליכה של הגמל. ליד נחל צאלים הוא הבריך את הגמל והחל פורק את הציוד. סברנו שהוא עושה זאת על מנת שהגמל ינוח. הוא הכריז שלא יתקדם אף מטר נוסף, כי צה"ל יעצור אותו ויחרים לו את הגמל. עין גדי היתה אז גבול ובאחריות צה"ל. שילמנו את המגיע לו והמשכנו עם הציוד לעין גדי.

בעין גדי, שהיתה מחנה צבאי, השארנו את הציוד ויצאנו לטייל בנחל דויד, במעין עין גדי ובנחל ערוגות. לנו שם ולמחרת התחלנו את הדרך חזרה. לא היה ברור לנו כמה ימים תקח הדרך חזרה, אבל לא היה שום סיכוי שנשלים את הטיול שתכננו מגניגר לגניגר ב-6-7 ימים.

מיחסים לבן גוריון את המימרה: "מי שחי בישראל ולא מאמין בנסים הוא לא מציאותי". במקרה של טיול זה היא הוכחה במלואה מהיום הראשון ועד היום האחרון, כי במחצית הדרך חזרה, בין מצדה

לעין בוקק, כשגם האוכל שלנו כמעט אזל, עצרנו משאית צבאית ריקה, שהסיעה אותנו באותו היום עד לבאר שבע, שהיתה גם היא באותה תקופה כמעט מאחז צבאי בלבד.

היום ה"תכנון" של הטיול שלנו נראה נועז ומלא סיכונים, אבל למזלנו יכלנו לומר: "סוף טוב הכל טוב". חזרנו בהרגשה עילאית, אסירי תודה לנוח ומאיר שמיר שהיו המתכננים והכוח הדוחף לביצועו.

4-32 הפתעה בטיסה ב"אל-על"

אספר על ארוע שחוויתי, המדגים את עוצמת הטרור האוירי זמן מה לפני מלחמת יום כיפור:

חזרתי מלוס אנג'לס בארה"ב ללונדון, יחד עם הבוס שלי, י. שרם, הסמנכ"ל למסחר של אל על. בארה"ב ניסינו לחתום על הסכם שנקרא קוד-שרינג. משמעות המונח שכל צד החתום על ההסכם, יכול למכור כרטיסים גם של הצד האחר, החתום על אותו הסכם. כלומר, אנחנו נמכור כרטיסים שלהם ונוכל לרשום על הכרטיס שהנוסע יטוס קטע איתנו ושאר הקטעים איתם ובאותו אופן גם הם יפעלו. לאחר השימוש בכרטיס תהיה התחשבות בין החברות. חתמנו על הסכמי הקוד-שרינג ושיתוף פעולה עם שתי חברות אמריקאיות. זו הייתה טיסה ישירה מלוס אנג'לס ללונדון. כשהגענו ללונדון כדי להמשיך בטיסת אל-על לישראל התחוויר לנו שקהל הנוסעים מצטופף שם מעוצבן ולא מבין מדוע לא עולים למטוס הגימבו שהמתין בחוץ כבר זמן ניכר לקליטת הנוסעים.

כאמור אף אחד לא עלה למטוס, למרות שכבר היה איחור ניכר במועד ההמראה. כששאלנו מה קרה, נאמר שמישהו הביא למטוס עוגת יום הולדת עם שפע קרם וקצפת. זה נראה מוזר מאד: לא היה תקדים לכך שמישהו שלח במטוס עוגת יום הולדת מלונדון לישראל. אנשי הבטחון בדקו בעזרת דק דק את תוכן העווגה בעדינות. התגלה שהיה בה אקדח צעצוע זהה בדיוק לאקדח אמיתי. כולם היו נרגשים והבינו שהיה נסיון לבדוק את הערנות של סידורי הביטחון. העלו את הנוסעים אחד אחד ובדקו את הזהות של כולם. באותה תקופה לא הייתה אפשרות חוקית לחטט במזוודות, ובמטען היד. המטוס כאמור, גימבו גדול עם יותר מ-400 נוסעים יצא לישראל ואנחנו בפנים. הטיסה התנהלה באורח רגיל לחלוטין.

למחרת בבוקר כשהגעתי למשרד אמר לי הבוס שלי: התפללת הבוקר: שאלתי למה? הוא אומר לך עכשיו לבית הכנסת ותגייד ברכת הגומל. שאלתי: "מה קרה?" הוא ענה: "במטוס שלך היה מטען נפץ של 12 ק"ג מוכן לפיצוץ, שלא התפוצץ.

התברר, שבתו של הרמטכ"ל ההולנדי התחברה בלונדון עם מחבל פלשתיני מבית לחם. הוא הכניס אותה להריון והזמין אותה לבוא להכיר את משפחתו בבית לחם לפני שהם יתחתנו. הם היו אמורים לנסוע יחד והוא קנה שתי מזוודות זהות לשניהם: אחת לו ואחת לה. הם הגיעו לטיסת אל על כדי לטוס לתל-אביב. לאחר שמסרו את המזוודות הוא אמר לרעיתי המיועדת ששכח את הכרטיס שלו בבית, והוא מוכרח לחזור להביא אותו ויגיע בטיסה העוקבת. היא לא חשדה בשום דבר ונסעה. היא הגיעה והתאכסנה באחד המלונות בתל-אביב. כשניסתה לפתוח את המזוודה, לא הצליחה. היא הזמינה את איש הבטחון, שפתח את המזוודה ונדהם לגלות שהיא מלאה במטען גדול של חומר נפץ. היו 12 ק"ג חומר נפץ, כאשר אפילו 2 ק"ג מספיקים כדי להפיל מטוס גימבו. המזל היה שהחוטאים היו מחוברים

הפוך ולכן המטען לא פעל. המחבל רצה כנראה להפיל את המטוס ובאותה הזדמנות להפטר מהבחורה שהכניס להריון.

כשהדבר נודע, הזעיקו מיד את אביה של הבחורה, רמטכ"ל הצבא ההולנדי וספרו לו את הספור. הוא בא, התנצל אלף התנצלויות ולקח את בתו, שהייתה מסכנה, תמימה לגמרי, לא חשדה ולא ידעה שום דבר. בזה נגמר הארוע.

זמן מה אחרי ארוע זה, לפני שהציבור הספיק להתאושש, פוצצו בשבת אחת מטוס של אוסטריאן אירליינס ומטוס סוויס אייר. במטוס סוויס אייר נהרגו קרוב ל-60 נוסעים ואנשי צוות. במטוס אוסטריאן אירליינס נפער חור גדול בבטן המטוס אבל הוא הצליח לנחות בשלום. מאוחר יותר התפוצץ מטען קטן גם במטוס אל על שהמריא מרומא. המזל היה שבמזודה עם המטען היה רשם קול, והיא הונחה מתחת לכספת, שבה מטמינים חומרים מסוכנים ודברים בעלי ערך ואז כל ההדף הופנה כלפי מטה ועשה חור גדול בבטן המטוס, שלא גרם לו להסתחרר וליפול. הוא לא פגע במערכות חיוניות והמטוס יכול היה לחזור לרומא לתיקונים.

תקופה זו הייתה אחת הסוערות בתולדות אל על, של טרור אינטנסיבי ונחוש בלתי נלאה נגד התעופה בכלל ונגד ישראל בפרט. העולם, ובמיוחד אירופה לא היו מוכנים לשתף פעולה במאבק נגדו. היחידים שהשתתפו, באופן חלקי, היו האמריקאים, כי כל הזמן חטפו להם מטוסים לקובה והם שילמו הרבה כופר כדי לשחרר את הנוסעים ואת המטוסים. לקובנים לא היה כדאי להתעסק עם האמריקאים באותה תקופה, כי אם זה לא היה נגמר, הם היו מסוגלים להפעיל כח ולהפיל את המשטר. זו הייתה תקופה רעה מאד. הארוע החמור ביותר, שהיה מספר חודשים קודם לכן היתה התקפת הרצח בשדה התעופה בן גוריון על ידי קבוצת קוזו אוקמוטו. נרצחו אז כ-16 צליינים מפוארטו ריקו ואחד עשר ישראלים, ביניהם פרופ' אהרון קציר מבכירי המדענים בישראל ואחיו של מי שנבחר, מאוחר יותר, לנשיא מדינת ישראל, פרופ' אפרים קציר. ארוע זה התרחש ב-1972. יתר הארועים הנזכרים התרחשו בשנים 1969 ל-1974.

המפנה המשמעותי בתחום זה חל כשהטרור התחיל לפגוע בהרבה מדינות. העולם נוכח לדעת שאי אפשר לתת לדברים להמשך בצורה זו ודרושה התארגנות עולמית כוללת להצלת ענף התעופה והתיירות. השיטות שהפלשתיינים התחילו בהן הופעלו עתה על ידי גורמים אחרים בעולם כולו. הסלחנות כלפי הפלשתיינים שמשה תמריץ לאחרים, כך גם פרשת פיצוץ מטוס פאן-אם מעל לוקרבי בסקוטלנד שגבה את חייהם של 260 בני אדם בשנת 1988. הטיסה החלה בפרנקפורט עם עצירה בלונדון עובד ערבי בחברת התעופה פאן-אם הכניס מזודת נפץ לתא המטען הקדמי של המטוס, שהתפוצץ מעל לוקרבי במרחק של כשעת טיסה מפרנקפורט. למרות שהיו 260 הרוגים, כולל אלה שנהרגו על הקרקע, טאטאו את הפרשה הזו מתחת לשטיח. פחות מ-10 שנים לאחר הארוע, האנגלים הביעו נכונות לסלוח ללובים תמורת מכירות נפט. לאחר "הסדרת" פרשה זו, לוב נבחרה חברה בועדת האו"ם לזכויות האדם, למרות שבמועד קבלתה, היה ברור שממשלת לוב וקדאפי בעצמו, ידעו ואשרו את המבצע. מבצע כזה לא יכול להיות מבצע פרטי של מי שהוא. מי שהאשם והועמד למשפט היה אחד מראשי המודיעין הלובי שגם הוסגר לאנגליה מאוחר יותר ושוחרר "מטעמי בריאות".

לאחר שחזרתי מדרום אמריקה, התחוור לי שלמרות המצב החמור בתעופה, בתיירות ובחברת התעופה, העניינים באל-על הגיעו לידי אבסורד: היו בה שבעה ועדים שונים, שלכל אחד מהם אינטרסים משלו וכל

אחד התחרה באחרים. כל שני וחמישי היו שבתות בלתי צפויות, כי השבתת חברת תעופה הוא אחד הדברים הקלים ביותר: אם המכונאים שובתים- הכל שובת, אם הקברניטים שובתים- הכל שובת, אם הדיילים שובתים- הכל שובתים כי תפקיד הדיילים לא רק להגיש אוכל. לפי חוקי התעופה, אין אפשרות להטיס מטוס מבלי שליד כל פתח חרום יעמוד דייל, שממונה עליו בזמן הנחיתה וההמראה. במקרה חירום, רק הוא יודע איך לשחרר ולפתוח את הדלתות, לשחרר את המגלשות ולאפשר את מילוט הנוסעים. כך שמבחינה בטיחותית אין שום אפשרות מעשית להפעיל טיסה ללא הדיילים. אי אפשר גם ללא עובדי הקרקע וללא עובדי הביקורת הבטחונית זה לא ניתן.

כשראיתי שזה המצב, הבינותי, שגם בהמשך, התנגדות הועדים תמנע את קדומי, למרות ההערכה והקשרים, הטובים שהיו לי עם כל חברי ההנהלה, וגם עם בכירים אחרים. כך, לא נראה סיכוי לשנות את המצב. ההנהלות היו מקוצצות כנפים לחלוטין. בן ארי אמר לי שאין לו אפשרות לקדם אותי, למרות שרצה מאד.

5-32 חילוץ של הנשיא קציר מתאונת דרכים

זמן לא רב לאחר בחירתו לנשיאות של אפרים קציר, נסעתי בשעת דמדומים מוקדמת בין רמלה לת"א, שהיתה אז הדרך הבלעדית מירושלים לגוש דן. זה היה עוד לפני פתיחת הכביש מלטרון לבן שמן. בקטע שבין רמלה לצומת בית דגן, הכביש היה דו-סיטרי בעל שלושה נתיבים, כאשר הנתיב האמצעי היה לצרכי עקיפה בשני הכיוונים. התנועה על הכביש היתה צפופה למדי.

בהסתכלות במראות הבחנתי במכונית מפוארת, ללא מספר שנוסעת במהירות ועוקפת מספר כלי רכב תוך סיכון מסוים. לא יחסתי לכך חשיבות מיוחדת. זה היה מראה שגרתי למדי בקטע הכביש האמור. נהגתי אז בפיאט 124 משומשת בעלת נפח מנוע של 1200 סמ"ק, שנראתה בעיני מפוארת בהשוואה ל"קונסטוט" היפאנית, שרבות מהן נעו על הכבישים ונראו גרוטאות ממש. כשהמכונית המפוארת עקפה אותי בקטע שבין כפר חב"ד לבית דגן, הבחנתי שבמקום המספר היה סמל המנורה, שהיה אז הלוחית, הצמודה לרכב השרד של הנשיא. לא ראיתי אם בתוכה ישב מישהו פרט לנהג כי המכונית היתה בעלת שמשות כהות וגם היתה שעת דמדומים. היא נסעה ללא רכב מלווה כלשהוא. שניות לאחר שהיא עקפה אותי שמעתי רעש חזק של התנגשות רכבים. עצרתי מיד את המכונית שלי בצד השמאלי של הדרך, שהיה קרוב אלי והיה פנוי. ראיתי שהמכונית של הנשיא עומדת על ארבעת הגלגלים בתעלה שבצד הכביש. לא ראיתי את הנהג והבחנתי באדים ועשן מהמנוע. פתחתי את הדלת ראיתי את הנשיא קציר ורעיתו יושבים במושב האחורי, ונתונים בהלם ממה שקרה ולא מבינים מה התרחש. ראיתי שגם החלו לעלות להבות אש מהמנוע. בקשתי במפגיע מהנשיא לצאת מהרכב מהר ולעלות לרכב שלי, שעמד בקרבת מקום מותנע כשדלתו פתוחה. נינה אשת הנשיא סרבה לצאת. היא שאלה אותי: "מי אתה?", מה אתה רוצה?" עניתי: "באתי לקחת אתכם לבית החולים! אמסור לך פרטים בדרך". הלהבות והעשן גברו. חששתי מהתפוצצות מיכל הדלק. בקשתי מהנשיא לשכנע את רעיתו לעזוב במהירות את הרכב שמא חס וחלילה נפגע כולנו! הוא משך אותה כמעט בכוח החוצה. העליתי אותם לרכבי ונסענו ישירות לבית החולים בתל השומר. עד שיצאנו לדרך התאסף קהל רב ליד הגיפ הצבאי, שהיה מעורב בתאונה. שמעתי צעקות: יש הרוגים!, יש פצועים!

נסענו לחדר המיון של בית החולים. כשעצרו אותי בשער אמרתי שיש לי נפגעי תאונת דרכים. לא התענינו מי הנפגע ולא שאלו כמה. הגענו לחדר המיון. מישהו בשער ניסה לגרש אותי מהכניסה

לאמבולנסים אמרתי שהנפגעים שאתי הם הנשיא ורעיתו לא האמינו. חשבו שאני מתלוצץ. בקשתי מהזוג הנשיאותי לרדת מהרכב. לקחתי אותם ובקשתי לראות את הרופא האחראי. כשאחד הרופאים ראה את הנשיא, סברו שהוא בא לבקר ידיד או קרוב שהגיע לשם. ברגע שראו אותו וסיפרתי על המקרה, איש לא התעניין בי יותר וגם לא ביקש לדעת על נסיבות המקרה. נפרדתי מהנשיא ורעיתו נינה שאפילו לא אמרה לי תודה. הנשיא לחץ את ידי אמר תודה ובקש את הכתובת שלי. כעבור זמן מה קבלתי ממנו מכתב תודה על אזרחות טובה.

32-6 השליחות בגינאה (1985)

בהמשך לזעזועים שעברו על המערכת הבנקאית ב-1983 עקב הלאמתה דה פקטו, בבנק לאומי סברו שהכרחי לבצע רה-ארגון יסודי, שיצמצם את הוצאות הבנק ויגדיל את רוחיותו. שכרו יועץ ארגוני את ד"ר צייטיאט לשם גיבוש הצעות לאישור ההנהלה. הבכירים זומנו אליו בזה אחר זה לדיונים לעתים בנוכחות אגף כוח אדם.

בתום ההתייעצויות, במה שנוגע אלי, התגבשו, לקראת סוף 1984 מספר מסקנות:

1. התכנון יחוסל דה-פקטו,
 2. לא יקודמו אנשים מעל גיל חמישים ללא קשר לכישוריהם או לתרומתם לבנק.
 3. יצומצם מספר הבכירים ותצומצם מוטת השליטה של מרבית המנהלים.
- לי היה ברור, שכמו באל-על, שם הגעתי ל"מבוי סתום" ולא היה לי עוד סיכוי לשום קידום, גם כאן אין לי למה לצפות, גם לא למלוי ההתחייבות, שיפת נתן לי בזמנו, להיות בדרגה אחת פחות מזו של קודמי בתפקיד, דויד כוכב.

לאור התובנות האלה, התחלתי לחפש פתרונות ביניים.

בראשית 1985, פגשתי, באקראי, את יגאל גרייף, ידיד טוב שהיה אתי בזמנו במשרד התחבורה. הוא ספר לי באותה פגישה, שהוא אחיינו של הקבלן מתתיהו ליפשיץ ושהוא "מחפש אותי בנרות", כדי לקשר ביני לבין דודו מתי ליפשיץ, שמעוניין להיוועץ בי, כמי שהיה 5 שנים בחוף השנהב.

בפגישה עם מתי הוא סיפר לי שהוא שותף עם מהנדס בבעלות על חברת בת, בשם "פרימוררה", שפועלת בדרום אפריקה. מאחר שהם חשים לאחרונה שנוי באוירה שם, נראה שלא יתאפשר להם להשאר שם עוד זמן רב. הם היו מעוניינים להכנס למדינה אחרת, באפריקה השחורה, שם סיכויי הרווח טובים, להערכתם, מבכל מקום אחר. בסמיכות זמן, הרודן של גינאה, סקו טורה מת בארה"ב והצבא תפס את השלטון. מאחר שסקו טורה, שהיה נשיא גינאה מאז עצמאותה ב-1958 דכא כל פתוח וכל סיכוי לפתוח, לדעתו של מתי, המדינה עדיין "בתולית" ויתכן שעתה נוצרות שם הזדמנויות שראוי לנצל. הוא הציע לי לנסוע למספר שבועות לברר את העובדות ולקשור קשרים על מנת לתת לו חוות דעת. הסכמתי, בתנאי שאעבור בדרך למספר ימים בחוף השנהב, שם הכרתי גינאים, שאמורים להיות מעודכנים בנעשה בארצם וגם יוכלו לקשור קשרים עבורי. הכל הוסכם, בקשתי מהבנק חופשה רגילה ויצאתי לדרך.

נסעתי לפריז על מנת לקבל אשרת כניסה. הכל התנהל שם עדיין כמו בתקופת סקו טורה: עברתי חקירות שתי וערב של הקונסול, בהן היה עלי לציין בפרוט את הימים והמקומות שאהיה בהם. הובהר

לי שהאשרה שאקבל היא לכניסה בלבד ובגינאה יהיה עלי לבקש ויזת יציאה כ-72 שעות לפני צאתי. זה לא היה מעודד. אחד מידידי הגינאים בחוף השנהב, נתן לי את הטלפון של קרוב משפחתי, ששמו נאיטה, שהיה מהבכירים במשרד לביטחון פנים של גינאה, וזה שמעניק את אשרות היציאה. טלפנתי אליו ושאלתי אם עלולה להיות איזו בעיה. הוא אמר לי שהוא ימתין לי בשדה התעופה בנחיתה ובהמראה חזרה ואין לי ממה לחשוש.

מפריז חזרתי לבריסל כדי לטוס לקונקרי, שכן כל המטוסים הצרפתיים טסו מעל אלז'יריה וניז'ר, שהן עוינות לישראל, בעוד שסבנה, הבלגית טסה מעל מרוקו ומאוריטניה שהיו סובלניות יותר. לאחר טיסה של כ-7 שעות הטייס הודיע שהגענו ליעדנו- קונקרי בירת גינאה.

הגענו בשעות הערב המאוחרות והתפלאתי שלא הבחנתי מהמטוס בשום אורות, גם לא תאורת מסלול בשדה התעופה. היתה עלטה מושלמת, ללא אורות רחוב או של בתים. כשדלתות המטוס נפתחו, היינו במרחק קצר מבית הנתיבות, שגם הוא היה חשוך. בית הנתיבות היה בגודל של דירה פרטית, כל נוסעי המטוס נדחקו בחדר של כמה עשרות מ"ר, שבמרכזו נורת תקרה בודדת בת כמה עשרות ואט. אנשים נדחקו לפני שולחנות קטנים משולחנות ב"ס, לידם ישבו פקידים, עיינו במסמכים ותחקרו את הנכנסים. למזלי, ראיתי אדם גדול מימדים מחזיק שלט "חסון". התיצבתי ואמרתי: "שלום מר נאיטה". הוא ענה: "שלום מר חסון, ברוך הבא" וכו'. הוא העביר אותי במהירות בין הראשונים. יצאנו עם הרכב למלון נובוטל, היחיד שלכאורה כמעט הלם תייר אירופי. בדרך הוא שאל אותי על מטרות הביקור ועם מי אהיה מעוניין להפגש. הוא אמר לי שיעשה ככל יכולתו לסייע בידי להפגש עם כל שר בממשלה שאהיה מעוניין. הוא גם סיפר לי על ישראל רב השפעה, מר ליבון, שהסתובב בגינאה עוד בימיו של סקו טורה, וכבר החל לפעול למען משרד החוץ, להחזרת הנציגות הדיפלומטית הישראלית שם. שמחתי להכיר את אותו ישראלי בארץ, בפריז ובהזדמנויות נוספות. יהודי יקר ונאמן ביותר לעמו ולישראל בפרט

הגענו למלון. החדר היה מוזמן בהתאם לתאריכי הטיסות, ל-10 ימים עם אפשרות שינוי. נרשמתי וקבלתי חדר סביר אך לא כ"כ נקי. היה חם ולח מאוד. הופתעתי שלא ניתן להגביר את מיזוג האויר, לא לפתוח חלון ולא לנעול את הדלת מבפנים. החדר במלון יצר הרגשה מדאיגה כי הכל שם התנהל ע"פ שרירות לב רגעית.

כשיצאתי למחרת אל הרחוב, התחלחלתי מהמראה של קונקרי הבירה. הכל מוזנח: ערימות זבל אינסופיות ברחובות, כאילו שם המזבלה העירונית. הבתים ברחוב הראשי נעדרי תחזוקה עשרות שנים. תאורת הרחוב פחות ממינימאלית. עוני איום ונורא. ברחובות הצדדיים המצב היה אף יותר גרוע. קונקרי יושבת על לשון יבשה שמשני צדדיה אוקיאנוס יפה מאוד עם עצי קוקוס ואזורים מכוסים צמחי מנגרובים. ניתן להתפעל ממנה מרחוק בלבד, כי החוף שימש אתר לפינוי הפסולת העירונית וכמזבלה במשך עשרות שנים, כך שלא היתה אפשרות לטייל ובודאי שלא לשחות שם. שינויי מתח והפסקות חשמל ללא התראה מוקדמת התרחשו מספר פעמים ביום, דבר שלא אפשר שימוש במכשירים חשמליים. מקומות בלויים ומשהו לשובב את הנפש לא נראו בסביבה. אבל הגעתי עם משימה ברורה והשתדלתי להתמקד בה ולהתעלם מכל השאר.

התברר לי שכמעט כל חברי הממשלה היו קצינים במדים שזה עתה מונו לשרים, בעוד שהשרים של סקו טורה נזרקו ברובם לכלא. הפגישות שלי נוהלו עם שר האוצר, שר החקלאות ומנכ"ל משרדו מר מקוליי,

ושר המכרות. שר החקלאות ומנכ"ל משרדו היו אוהדים "שרופים" של ישראל. נסיתי לדלות מהם מידע לגבי פרויקטים שלהערכתי ההשקעה בהן מינימאלית וההכנסות מהירות.

לאחר ברורים יסודיים נראה לי, שמכל הפרויקטים, שבדקתי, המבטיח ביותר יהיה קבלת היתר דיג בספינות מכמורת במים הטריטוריאליים של גינאה, שנחשבו מהעשירים ביותר בדגי מאכל. פרויקט נוסף שענין מספר רב של משקיעים יהודים היה כרית זהב ויהלומים. לפרויקט הדיג לא היה צורך כמעט בשום השקעה, שכן ניתן היה להגיע להסכם שותפות עם בעלי ספינות ספרדים או קוריאנים, שהיו פעילים ומצליחים בתחום, ולהתחיל מיד בעבודה. באשר לפרויקט הכרייה, ידענו שזה כרוך בעלויות גדולות של סקרים, מחקרים והשקעות כבדות.

באבידג'אן גייסתי את דיאלו עות'מאן, בן דוד של אחד העוזרים שלי בחוף השנהב, ששמו דיאלו אחמדו.

אשתו של עות'מאן ניהלה סוכנות נסיעות מצליחה באבידג'אן. הוא חיפש לחזור לגינאה, כך שהרצונות שלי ושלו עלו בקנה אחד. חשיבות עזרתו נראתה גדולה, מאחר שבן דודו מונה כשר הדיג, אחיו היה גיאולוג ראשי במשרד המכרות והיו לו אינסוף קשרים משפחתיים במשרדי הממשלה השונים. בתוך זמן קצר נודע לי, שבזמן שהייתי בגינאה התקיימה אסיפה משפחתית שלהם, לדיון בנושא "ייבום אלמנה". אחד מבני הדוד הקרובים ביותר של עות'מאן דיאלו נפטר בדמי ימיו והיו לו מספר ילדים צעירים, לפני גיל העבודה. ביטוח לאומי או ביטוח חיים אין שם והמשפחה התכנסה כדי להטיל על אחד הגברים האחראים, לשאת את האלמנה הטרייה ולקחת אחריות מלאה לגידול ילדיה. פגשתי את האלמנה, אישה משכילה, אינטליגנטית ונאה, ששמחה מאוד שעות'מאן נבחר להיות בעלה, למרות שהיה כבר נשוי עם ילדים. לאשתו של עות'מאן לא נתנו זכות הבעת דעה בשל היותה אישה, למרות שגם היא בעלת השכלה ואינטליגנטית. נדהמתי מהסידור ומהדרך בה נחתכו דיני נפשות.

בשיחה עם שר החקלאות, שהיה ממונה על שר הדיג, דברנו על רשיון להבאת 10-12 ספינות דיג, לשביעות רצון כל הצדדים. לפני תום השיחה שאל אותי שר החקלאות ומה חלקי? עניתי האם אתה יכול להיות רשמית חלק מבעלים של החברה שנקים? הוא ענה ישר "כן". עניתי שלא יהיו בעיות והוא יקבל 25% מהבעלות על החברה. קמתי שבע רצון כדי לצאת. כשהוא בא ללוות אותי, שמת לי לב שהוא היה יחף.

הכנו הצעת חוזה וקבענו להפגש שוב בתוך חודש. כשרציתי לחזור ארצה, הסתבר שבמהלך הלילה היה נסיון נפל של הפיכה. הקושרים נעצרו, ביניהם שני שרים אוהדי ישראל. עצרו גם את מתן ויזות היציאה ומנעו כל תנועה אל המדינה וממנה.

נאיטה סידר לי ויזת יציאה ומקום בטיסה הראשונה של סבנה.

כשהגעתי לארץ ביקשתי מבל"ל חופשה ללא שכר לששה חודשים. החופשה אושרה בשמחה ובתקווה של אנשי כוח אדם של בל"ל, שאבקש להתפטר ואחסוך להם את הנטל של שיבוצי מחדש.

התקשרתי מיד לבן אצולה ספרדי בשם פרנסיסקו וגה שכינויו פאקו, ידיד ותיק שעסק בדיג ושהכרתי באקראי באבידג'אן. נסעתי אליו לנסות לענין אותו במה שהסתמן כעסק טוב, או לבקש שבעזרת קשריו בענף יסיע בידי למצוא מתעניינים בדיג בגינאה. הוא קבל אותי במדריד בכבוד מלכים ואמר שנדון

בפרוטרוט בנושא עם חבריו בארוחת ערב, שהוא מזמין לנו במסעדה צרפתית, מהטובות במדריד, בשם "בלזק". הוא אמר שניפגש על כוס שתיה בלובי של המלון ב-21.00 בערב.

התיצבתי בשעה היעודה ונשאלתי איזה וויסקי אשתה. עשיר בנסיון עם קונסול ניקרגואה בפריס (יותר מעשרים שנה קודם לכן), עניתי: "מה שאתה שותה", כי לא הכרתי פירמות של וויסקי. הוא לא הסכים ואמר: "מה שאתה אוהב!" לא היתה לי ברירה. הכרתי רק שם אחד - בליק אנד וויט". המלצר שאל: שתיים עשרה או שמונה עשרה? עניתי 18. הביאו גם תקרובת מכל טוב. סברתי שזוהי ארוחת הערב. אכלתי בניחותא לאט לאט השעה כבר היתה אחרי 2300 שאלתי את גוה ומתי נדבר? הוא ענה שהחברים עוד לא באו, יש זמן.

קרוב לחצות החברים הגיעו וגוה אמר: "הולכים עכשיו לארוחת ערב". נסענו בשני רכבים למסעדת בלזק. הכל היה חשוך. החברים של גוה צחקו ממנו ואמרו: "מה אתה ממהר?", אתה רואה שעוד סגור ולא פתחו את המסעדה". צלצלו בפעמון, השעה היתה אחרי חצות, היינו הלקוחות הראשונים של המסעדה. ליד השולחן סיפרתי לכולם את מה שסיכמתי בגינאה ואמרתי שאנחנו מחפשים שותפות עם בעלי ספינות פעילים. שאלו שאלות אמרו שזה מענין אותם. ביקשו שנגדיל את ההסכם בשתיים עד ארבע ספינות נוספות. סוכם שוגה ימשיך להיות בקשר איתי ויודיעני דבר.

עם שובי, כעבור מספר ימים לגינאה, דיאלו אמר לי שסיכום המו"מ על הסכם הדיג יהיה עם בן דודו, שר הדיג. שמחתי, קיויתי שאולי זה יהיה יותר קל. חשבתי שעם חתימת הסכם הדיג הקרוב, יהיה עלינו לשכור מגורים ראויים, בהם נמקם את המשרד, ואת מגורי הצוות שלנו ונביא את המשקיעים להיות עדים לחתימה, ביניהם מתי ליפשיץ ועו"ד ישראלי צרפתי, המורשה להופיע בבית דין צרפתי, בנוסף נביא משקיעים שלנו, שמעוניינים בזכיון כרית יהלומים וזהב. השמחה היתה גדולה מכל עבר.

בקונקרי היה מתחם יפה יחיד. הוא כלל כמה עשרות וילות יפות, שנבנו על ידי מרוקו, בהזמנת סקו טורה, במטרה לשכן בו את מנהיגי אפריקה, שהרי מושבו של הארגון לאחדות אפריקה בשנות השבעים היה בקונקרי. בוילות לא גרו מאז בניתן כי, במהלך בנייתן מזכיר הארגון, שהיה גינאי בשם דיאלו טלי נאסר ומת מהעינייים בכלא. כתוצאה מכך האירגון העביר את מרכזו לאדיס אבבה. הוילות הוצעו להשכרה. שכרתי את אחת הוילות היפות ביותר והמצוידות, שהיה בהן כל מה שהיה נחוץ וברמה מהגבוהות ביותר מוילון, סדין ועד מלחיה. רמת הידור בהן היתה מעבר לכל דמיון. הקמתי שם משרד והתחלתי לקבל בהם גם אחמ"ים. באחת הוילות השכנות היה ישראלי לשעבר, שמוצאו מלוב, בשם לגזיאל, שאחרי עזיבת לוב התמקם עם משפחתו במילנו. דודו היה זמן מה נשיא בורסת היהלומים ברמת גן. התיידדנו מאוד.

הגעתי עם הצעת החוזה לשר הדיג. בן דודו. העוזר שלי מחוף השנהב, אמר לי מראש, שאם הובטחה לשר החקלאות 25% בבעלות על החברה, קרוב לודאי שגם בן דודו יבקש משהו. עניתי שזה עלול להכשיל את הענין כי זה נראה כמו חבית ללא תחתית. בכל פעם ידרוש מישהו חלק וזה לא יגמר שם. אמר שינסה לשכנע את בן דודו השר. נכנסתי לפגישה עם השר. התקבלתי בחום והכל היה "נופת צופים", לא ניתנו ולא נתבקשו שום שלמונים. דברנו על החוזה והוא אמר, שלדברי שר החקלאות, השר הממונה עליו הם מוכנים להיות יותר נדיבים, בתנאי שנתחייב להעסיק גינאים ונכנס להשקעות בתחומים נוספים. אמרתי לו שכבר פניתי לבקש פגישה עם שר המכרות, בקשר לבקשת זכיון כריה של זהב ויהלומים על שטח משמעותי באזור עם מרבצים מוכחים, שלא נחקרו מספיק. הוא אמר שיסייע

ככל יכולתו. כשנפרדנו ולחצנו ידיים הוא אמר לי אל תשכח שלקראת חתימת החוזה, בן דודי אמר שתביא לי \$ 25000. הייתי המום. מה קורה כאן? עת'מאן, שחי על משכורת ממני, עוזר לי או עוזר לעצמו ולבני משפחתו? הרגשתי את עצמי נסחט.

היה לי ברור קולני עם עות'מאן, ששיקר לי בפנים, כאילו הבטחתי את הסכום שהשר דבר בו. בלעתי את הכעס בתקוה שניתן יהיה לשקם משהו עם שר החקלאות, הממונה על שר הדיג ועם שר המכרות.

בקשנו מסולימאן האח הצעיר של עות'מאן, שהיה הגיאולוג הראשי של משרד המכרות והמחצבים לאתר איזור מבטיח, עליו נוכל לבקש זכיון זמני ולאחר שנקבל, נערוך סקר גיאולוגי להערכת הסיכויים של מציאת זהב ויהלומים. הבטחנו שבסקר נשתף גיאולוגים מקומיים בתשלום מלא. הענין סודר יחסית מהר והיתה חליפת מכתבים בנידון, בהם הובטח שבמשך תקופה של ששה חודשים הממשלה לא תאפשר חיפוש על ידי שום גורם אחר זולתנו, בשטח של 2500 קמ"ר ולא ינתן לשום גורם רשיון חיפוש באותו שטח. אמרתי שזהו תנאי להבאת משלחת של גיאולוגים לסקירת השטח.

שכרתי גיאולוג אמריקאי מומחה לזהב ויהלומים בשם בולין שיארגן צוות סוקרים ולאחריו נחפש חברות כרייה, שירצו לקדם את הניצול הכלכלי של הזכיון. הוא הגיע יחד עם גיאולוג מיוטא, שהיה גם כומר מורמוני ושיכנתי אותם יחד איתי בוילה. בולין היה שתקן כמו דג. מעולם לא נתקלתי באדם כה מסוגר. הוא קרא לפחות ספר ביום. בעיניי זהב ויהלומים הוא היה פתוח יותר. הכומר המורמוני היה ההפך הגמור מבולין.

ארגנו משלחת סקר מצוידת בשני ג'יפים עם שני גיאולוגים אמריקאים ושניים מקומיים, שהכירו היטב את השטח, ועוד שני מקומיים- נהג ופועל בכל ג'יפ.

תוצאות הסקר היו מרשימות: המשלחת מצאה במספר מקומות יהלומים קטנים מאיכות טובה וזהב במספר רב של נקודות.

לפני בקשת זכיון נהוג לבצע FEASIBILITY STUDY, שעלותו המינימאלית היתה כ-10 מליון דולר..

לשם כך נדרש לגייס בעלי נסיון, כלומר חברות כרייה שתהיינה מעוניינות להשקיע את האמצעים. נסעתי לארה"ב יחד עם בולין ונפגשנו עם כ-15 חברות אמריקאיות, קנדיות, ואוסטרליות לכרית זהב ויהלומים. הסקר הלהיב אותן, אבל ברגע ששמעו "גינאה"- נאלמו וויתרו על המשך הברור. הבנו שגינאה יכולה להיות מלכודת.

נושא הסכם הדיג הלך והתרחב. פקו וגה מספרד, הזמין אליו, באמצעותי את שר הדיג ואת שר החקלאות כל אחד בנפרד. הוא קבל מהם שפע הבטחות בע"פ ובכתב. כולל, התחייבויות כתובות. על בסיס אותן התחייבויות הוא הצליח לגייס 14 ספינות מכמורת, שהיו אמורות להתחיל לעבוד בתוך חודשיים. ברגע שבאתי לבקש היתר לכניסתה של ספינה קוריאנית ראשונה "שלנו" למים הטריטוריאליים של גינאה מנכ"ל משרד החקלאות הודיע לי שיהודי ממילאנו בשם מה-טוב, קבל היתר לכ-20 ספינות ש-40% מההכנסות שלהן שייכות לשר החקלאות.

בתוך זמן קצר ארזתי את חפצי וחזרתי לבנק לאומי. זה היה בפברואר 1986.

7-32 הטיוול לנורבגיה

בקיץ 1987 נסענו, נעמי ואני, לטיול של חודש ויותר בנורבגיה. חודשי יולי אוגוסט הם תקופת ה"VACANCE" הנודע של הצרפתים, בהם הפעילות בבנק כמעט משותקת.

יצאנו לצפון דנמרק ומשם במעבורת ישירות לאוסלו. עם הנחיתה, לאחר כ-14 שעות הפלגה, טיילנו מעט ברחובות העיר ונעמי אמרה לי: "טוב שכאן איש לא מכיר אותנו וסוף סוף ננוח מכל המכרים והחברים שלך בפרזי שלא מותירים לנו זמן לעצמנו". אמרתי: "טעות בידך לפני 26 שנים, כשאמי נותחה בשטוקהולם, שכבה לידה אשה נורבגית, מבוגרת ממנה, שכלתה סעדה אותה שבוע אחרי נשואיה לבנה. שהינו שם כחודש ימים והתיידדנו מאוד והיא הזמינה אותי לבקר אותה ואת משפחתה בנורבגיה. רציתי לנסוע אבל קונסול נורבגיה בשטוקהולם לא הסכים לתת לי אשרת ביקור כי לדעתו לא היה לי מספיק כסף להוכיח שאני יכול לקיים את עצמי שם. לצערי אינני זוכר לא את שם הגברת, לא את משפחתה ולא את כפר מגוריה, כך שאין סכוי שנוכל להפגש. שכחנו מהענין.

בילינו מספר ימים מעניינים באוסלו והמשכנו בדרכנו צפונה כדי להגיע לנקודה הצפונית הרחוקה ביותר ביבשת אירופה שנמצאת ב-NORDKAPP שבנורבגיה (ישנם איים צפוניים יותר). המרחק לשם מאוסלו הוא כ-2500 ק"מ. אחרי שעברנו את לילהאמר שב"גודברנסדאל", ראינו שלט, שמזמין להתרענן בכוס קפה. החלטנו לנצל את ההזדמנות וירדנו מדרך המלך לחפש את הקפה, אבל הוא "אבד" בדרך. לעומת זאת משך את תשומת ליבנו שלט של לשכת מידע לתיירים. ידענו שבסביבה יש שמורת טבע, מהחשובות בנורבגיה ה-"RONDANE". נכנסנו ללשכת המידע, בה קבלנו שפע של מידע על הסביבה ועל הדרך צפונה. לפני שהודינו לנערה שהסבירה לנו, שאלתי היכן אנחנו נמצאים? הגברת ענתה: ברינגבו! RINGEBU כששמעתי את השם, פתאום נזכרתי: - רינגבו זה שם הכפר של אותה גברת ואז נזכרתי גם בשמה: "מריט אולוקן. AALLOKKEN. אמרנו: אם הגורל הביא אותנו באקראי לכפר הזה, אנחנו חייבים לברר אם היא עדיין מתגוררת במקום ומה שלומה ושלוש משפחתה.

הלכנו לקפה, שהיה יעדנו המקורי והזמנו שתייה. הביאה לנו אותה נערה צעירה כבת 15. שאלתי: "אולי את מכירה גברת ששמה מריט אולוקן?" היא ענתה: "כן, זו המורה להתעמלות וגם מנהלת בית הספר שלי". בקשתי, שאם היא מכירה את מספר הטלפון, שתחייג לנו. היא נענתה ברצון. מריט ענתה. בתחילה לא הבינה מה פתאום מדברים אתה מישראל ולפתע נזכרה בכל אותה תקופה שבלינו יחד בבית החולים בשטוקהולם. היא התרגשה מאד כשסיפרנו שאנחנו בקפה ברינגבו ובקשה שנמתין רבע שעה, על מנת שתקרא לבעלה, שהיה רופא השניים של הכפר, ונפגש יחד בביתם. כעבור זמן קצר השמחה ההדדית היתה ללא גבול. כל צד ספר את המוצאות אותו עד המפגש, והאווירה היתה נעימה. הם התאכזבו, שאחרי כשעתיים אמרנו שאנו חייבים להמשיך צפונה. הבטחנו שנשמור אתם על קשר טלפוני ושנעבור אצלם גם בדרך חזרה.

המשכנו צפונה, כל יום חוינו ריגושים חדשים-נופים עוצרי נשימה, שפע של מפלים מרשימים, קרחונים, כמויות של מים אינסופיות ולהפתעתנו הרבה, שדות בר פורחים בפריחות מרהיבות וגם, היסטוריה מעניינת. היו גם פגישות לא מחייבות עם אנשים לבבים, כולל ה"בדואים הצפוניים" ה-"SAME", שמגדלים את איילי הצפון ונוודים עם עדריהם מרחקים גדולים. מזג האויר היה מאוד קואופרטיבי - בהיר למדי וכמעט ללא גשם. הגענו גם לנורד קאפ וחוינו את התופעה הייחודית של שמש החצות,

שלמזלנו אפילו לא הייתה מכוסה עננים. שפע החוויות השכיח מאיתנו את ההבטחה לטלפן מדי פעם. כשכבר היינו בדרך חזרה, נשארנו ללון במקום בשם SUNDALSORA. מקום יפה, מוקף הרים עם שפע מפלי מים בכל מקום, מתאים לטיולים במזג אוויר סביר. אבל ירד שם מבול והתחזית לימים הקרובים לא הבטיחה שיפור. נשארנו תקועים במלון והיה לנו פנאי להזכר בהבטחתנו למשפחת אולוקן. טלפנו אליהם ומריט התפלאה מאוד על שתיקתנו הממושכת. היא סברה שכבר עזבנו את נורבגיה. כששמעה שמזג האוויר בסיבתנו גרוע, היא אמרה שנבוא אליהם בהקדם כדי שנוכל להספיק לטייל יחד בסביבתם הקרובה, כי אצלם בינתיים מזג האוויר אצלם יפה.

לאחר נסיעה רצופה של מספר שעות הגענו שוב לרינגבו. נחנו מנוחה קצרה ויצאנו לטיול רגלי "קרוב" להר שלידם שנקרא, קונוס הסוכר. היינו לבושים חם ועם נעלי הליכה, אבל הם אמרו: שזה לא מספיק וציידו אותנו בבגדים ונעליים של הילדים שלהם, הכינו אוכל וקפה לדרך ויצאנו בשעה מאוחרת ובאור מלא. מרינגבו ההר נראה קרוב מאוד, אפילו לא שעה של הליכה כי האוויר נטול אובך ואבק. הוא גם לא נראה גבוה או תלול במיוחד. בפועל ההליכה והעליה לפסגתו נמשכו כ-4 שעות בדרך לא קלה, מלאה סלעים ואבנים גדולות. כשהיינו על הפסגה, כסה אותנו לפתע ערפל קר מאוד וסמיק, עד כדי כך שהתקשינו לרדת בדרך הטרשים. מריט מצאה מסתור בין הסלעים, שלפה מהתרמיל סנדוויצ'ים טעימים וקפה מהביל להנאת כולנו. היא גם הזכירה לנו שלא רצינו להסחב עם מעילים ונעלי "טרק" ואמרה "יש לכבד את ההר עם ההפתעות שהוא בד"כ טומן". נשארנו ללון אצלם ויצאנו למחרת בבוקר בדרכנו חזרה לכוון צרפת. עוד חיכתה לנו דרך ארוכה מאוד. הזמנו אותם לבקר אותנו בפריז. הם שמחו על ההזמנה ואמרו שיבואו לקראת האביב.

הם באו לפריז והתארחו אצלנו שבוע. נהנינו מאוד אתם ומאז הקשרים הלכו והתהדקו. מאז בקרנו אותם בנורבגיה שלוש פעמים והם ביקרו אותנו שלוש פעמים בישראל הקשרים בין המשפחות טובים ונעימים לשני הצדדים.

בביקור השני בנורבגיה הם הכינו לנו הפתעה: שני טיולים חוייתיים בלתי נשכחים, שתייר רגיל בד"כ לא עושה. האחד הוא מסלול BESSEGEN. הטיול מתחיל בנקודה ליד אגם צר וארוך במרכז נורבגיה משם שטים בסירה לצדו השני, מרחק של 12 ק"מ. יורדים מהסירה, מטפסים על הר תלול מאוד עד לקו הרכס. משם ממשיכים מזרחה על קו רכס גבוה וצר שמכל צד שלו - אגם יפה במפלס שונה. לפתע כאילו יש נתק ברכס, ונותר שביל ברוחב של פחות מעשרה מטר המקשר בין שני הצדדים בנקודת הניתוק. באותו קטע מימין, תהום של כמה מאות מטרים ובתחתיתו רואים את האגם שהגענו דרכו, משמאל רואים אגם מרהיב אחר הרבה יותר גבוה מזה שמימין. מראה בלתי נשכח. בהמשך מגיעים לירידה ארוכה ותלולה מאוד בעפר רך מאוד דמוי אפר וולקאני, כך שכל צעד הופך להיות ארוך במיוחד ולא נוח. בסופה של הירידה מגיעים אל אותה כפר שממנו הפלגנו בסירה. ההליכה היא כאמור קשה ומאומצת מראשית הטיול ועד סופו במשך יותר מ-8 שעות, אבל המאמץ בהחלט כדאי.

באותו טיול הם ארגנו לנו טיפוס על הפסגה הגבוהה ביותר בנורבגיה ה-GALLOPIGEN, שהוא הר גבוה מהחרמון. אל הפסגה מגיעים לאחר הליכה של כחמש שעות על קרחון. הנוף מרשים אבל מזג האוויר משתנה מספר פעמים רב ביום ולא תמיד הראות טובה.

גם בביקורנו האחרון בנורבגיה, גרנו שבוע ימים בביתם הגדול והנעים של משפחת אולוקין, נהנינו מהבישול המעולה של בעלת הבית וגם הפעם הם ארגנו לנו חוויות מיוחדות, ובראשן - צפיה בהצגת

"פרגינט" מאת הסופר הנורבגי איבסן, במקום התרחשותה. ישבנו בחוץ, על שפת פיורד מרשים, כשטיפות הגשם הקל רק הוסיפו לחוויה. המוסיקה של גריג ליוותה את ההצגה והבימוי ניצל את כל האפשרויות של השטח והנוף בצורה מושלמת. טיילנו גם הפעם בנופים מהמדהימים בעולם, ששיאם היה הטיפוס למצוק הפרקסטולן (המטיף) האנכי, המשקיף מגובה של 600 מ' על הליזה פיורד. מסתבר שיש בעולם אנשים טובים, שנעים להיות אתם. כאן יד המקרה סייעה לשמור על קירוב הלבבות.

33. הרהורים לסיכום

אילו סבתי מרים וסבי, נתן שחאדה חסון והורי צאצאיהם – יוסף ופורטונה חסון, אהרון ורשל חסון, דויד והנרייט חסון, היו קמים מקברותיהם, הם היו, מתמלאים סיפוק וגאווה למראה צאצאיהם – נכדיהם, ניניהם ובני ניניהם מרוכזים רובם המכריע בישראל – בארץ הקודש העצמאית, ויתרם בשתי המדינות מבין המתקדמות בעולם.

הם היו גאים בהצלחתם בתחומי הכלכלה, המדע, הפוליטיקה ובתחומים אחרים, מבלי שמי מהם נסמך על רשויות הרווחה או, חלילה, הסתבך עם החוק, בשל מעשים שאין להתגאות בהם. הם ימצאו שכולם יסודות חיוביים ופרודוקטיביים בחברה, בה חיים רובם כאנשי עסקים מצליחים, משכילים ברמות הגבוהות והבינוניות-פרופסורים, מרצים באוניברסיטאות, דוקטורים רבים, מהנדסים, רופאים, עורכי דין, כלכלנים, קצינים בצבא ובמשטרה מנהלים בכירים ובינוניים, מורים, אנשי הייטק ובעלי תארים ומקצועות אחרים – בכל תחומי הכלכלה והחברה. הם הגיעו לאן שהגיעו בעשר אצבעותיהם, בנחישותם ללמוד ולהתקדם, ובזכות אמונתם בדרך, מבלי לסמוך על הגורל ולצפות לנסים. כולם שותפים לעקרונות שהנחילו לנו הורינו, של אנושיות, חריצות, השכלה, סולידריות, אהבת הארץ, נכונות להירתם לטובת הכלל, נחישות ואי רתיעה מפני כשלוך. מימרה עתיקה אומרת: "תבוסה לעתים היא מצב זמני, הרמת ידים הופכת אותה לתמידית".

אציין במיוחד את הלכידות בין ענפי המשפחה השונים, בישראל ובחו"ל. הקרבה איננה מתבטאת בקשר פורמאלי בלבד, אלא גם בערבות ועזרה הדדית בעת הצורך. מנסיוני עד כה, ניתן לצפות, שזה ימשך גם בקרב הדור הצעיר.

אכן – עם "משפחה שכזאת"!!! מי לא יתמלא גאווה? בכך לא די:

למרות שכל משפחת יוסף ופורטונה חסון עלו ארצה בחוסר כל, ללא סיוע מעבר למה שניתן לזכאים האחרים בכל תקופת זמן, מעולם לא נשמעה מאיש מבני המשפחה הטענה: "קופחתי הוזנחתי, לא נתנו לי". כולנו אסירי תודה על כל מה שזכינו בו.

אישית זכיתי בקליטה בגניגר, שם נתן ואני קיבלנו תנאים שוים לבני המשק. חיינו כמו כולם בתנאי הסתפקות במועט, ברמה שכיום נראית סגפנית וקשה מנשוא. בהמשך השתלבותנו בחיי היום-יום בישראל כל אחד מאיתנו תרם את חלקו, לעתים בתנאים לא קלים: בצה"ל, בשרות, במוסד, בחיים הכלכליים האזרחיים ובכל תחום אחר.

**תודה מיוחדת לאיסור הראל, ראש המוסד וליהודה דומיניץ, ראש מחלקת העליה
בסוכנות היהודית דאז, על תרומתם המכרעת לכך שזכינו בזכות הגדולה של אחוז
משפחתנו בישראל.**

אני חש ספוק רב כשאני רואה את הדור הצעיר ממשיך בדרך של תרומה לשמירה ולביסוס קיומה של
ישראל עצמאית ומתפתחת.

מי שלא ידע את הצער של מאסר שוא ממושך ועינויים של אב ושל דוד, שהרסו את חייו, ולא חווה את
ההכרח להתבצר בבית מחשש פוגרום של אספסוף מוסת, מי שלא חש את ההשפלה המתמדת וחוסר
האוונים בשל קריאות "יאהודי" "יאהודי" בשוק, בדרך ובכל מקום, שלווו ביריקות, מכות והתנכלויות
אחרות, לרבות תקיפות אלימות, שלעתים הסתיימו ברצח, אינו יכול לחוש ולהבין את מלוא ערכם של
העצמאות, השיחרור והביטחון, של חיינו בישראל.

אשרנו שזכינו בהם, חובה עלינו לשמור עליהם מכל משמר. מי יתן, שגם הדור הצעיר, שלא חווה חיים
במדינה רווית שנאה והתנשאות על היהודים כפי שאנו חוויו, ידע להעריך את מה שזכינו לו וימשיך
לשאת בנטל, כפי שעשו עד כה בוגרי משפחת חסון, ברצון וללא תנאי.

תם ולא נשלם